T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

NEVŞEHİR VE ÇEVRESİNİN KÜLTÜREL COĞRAFYASI

Elif KAHYA

2502170555

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Meral Suna DOĞANER

İSTANBUL – 2023

ÖZ

NEVŞEHİR VE ÇEVRESİNİN KÜLTÜREL COĞRAFYASI

ELİF KAHYA

Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın inceleme alanı, Nevşehir ve çevresi olarak belirlenmiştir. Başlıca yerleşmeleri Ürgüp, Göreme, Uçhisar, Ortahisar, Avanos ve Güzelyurt olan bu alan, antik dönemde oldukça geniş sınırlara ulaşan ve Kapadokya adı verilen bölgenin çekirdek bölgesi içinde yer almaktadır.

Çalışma, ilkçağlardan günümüze yörede yaşamış olan kültürlerin mekân üzerinde bıraktığı izler çerçevesinde geliştirilmiştir. Köklü bir tarihi geçmişe sahip olan inceleme alanında, tarihsel süreç içinde oluşturulmuş çok sayıda ve çeşitli kültürel öğe yer almaktadır. Yöre için sembolik hale gelmiş peribacaları, vadiler, kaya kiliseleri, yeraltı şehirleri kültürel zenginliğin temel öğelerini oluşturur.

İnceleme alanında mimari kültür, inanç kültürü, ekonomik faaliyetler üzerinden doğal yapı ve insan etkileşimi izlenebilmektedir. Belge niteliği taşıyan kaynaklar, kültürel birikiminin sunduğu öğelerin değişimini ortaya koymaktadır. Bu kaynaklardan bazıları yazılı, görsel ve işitsel belgeler olarak çalışmada incelenmiştir. Çalışma oldukça geniş bir literatüre sahiptir. Elde edilen dökümanların analizi ve inceleme alanına çeşitli zamanlarda düzenlenen arazi çalışmalarından elde edilen verilerle yeni harita, tablo ve şekiller oluşturulmuştur. Dağılış ve yoğunluk haritaları oluşturulurken Coğrafi Bilgi Sistemlerinden (CBS) yararlanılmıştır.

Yapılan bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, doğal yapının sunduğu imkânların inceleme alanında özgün bir konut kültürü oluşturduğu gözlemlenmiştir. Peribacalarına ve yamaçlara oyulmuş konutlar bu kültürün en önemli temsilcileridir. Yörede yaşamış olan kültürlerin mekândan faydalanma şekilleri çok çeşitli olmuştur. Nitekim bu doğrultuda ibadetlerini, sosyal ve kültürel faaliyetlerini, ekonomik etkinliklerini gerçekleştirmek amacıyla mekânda somut izler bırakmışlardır. Doğal yapı üzerinde bırakılan kültürel izler seyyahların, sanatçıların, film yapımcıları ve müzisyenlerin ilgisini çekmiş ve üretilen eserlere aktarılmıştır. Günümüzde birer belge niteliği taşıyan bu aktarım araçlarında en fazla jeolojik yapıya ve jeolojik yapı

üzerinde gelişen yaşam kültürüne dikkat çekilmiştir. Günümüzde önemli bir turizm merkezi olarak ön plana çıkan inceleme alanında, kayıt altına alınması gereken çok sayıda keşfedilmemiş kültür varlığı olduğu ön görülebilir. Farklı dokümanların analizine ve görsellere yer verilen bu çalışmada, Nevşehir ve çevresinde insan-mekân ilişkisi ortaya koyulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kültür, Kültürel Coğrafya, Nevşehir, Kapadokya

ABSTRACT

CULTURAL GEOGRAPHY OF NEVSEHIR AND ITS SURROUNDINGS

ELİF KAHYA

The study area of this study, which was prepared as a doctoral thesis, was determined as Nevşehir and its surroundings. This area, whose main settlements are Ürgüp, Göreme, Uçhisar, Ortahisar, Avanos and Güzelyurt, is located within the core region of the region called Cappadocia, which reached quite large borders in ancient times.

The study has been developed within the framework of the traces left by the cultures that have lived in the region from ancient times to the present. In the study area, which has a deep-rooted historical background, there are many and various cultural elements created in the historical process. Fairy chimneys, valleys, rock churches and underground cities that have become symbolic for the region constitute the basic elements of cultural richness.

In the study area, natural structure and human interaction can be observed through architectural culture, belief culture, economic activities. Documentary sources reveal the change of the elements presented by the cultural accumulation. Some of these sources have been examined in the study as written, visual and audio documents. The study has a very large literature. New maps, tables and figures were created with the analysis of the documents obtained and the data obtained from the field studies organized at various times in the study area. Geographic Information Systems (GIS) were used while creating distribution and density maps.

According to the findings obtained in this study, it has been observed that the opportunities offered by the natural structure create a unique housing culture in the study area. Houses carved into fairy chimneys and slopes are the most important representatives of this culture. The ways in which the cultures that lived in the region benefited from the space have been very diverse. As a matter of fact, they left concrete traces in the place in order to realize their worship, social and cultural

activities, and economic activities. The cultural traces left on the natural structure attracted the attention of travelers, artists, filmmakers and musicians and were transferred to the works produced. The geological structure and the living culture that developed on the geological structure were drawn the most attention in these transfer tools, which are documents today. In the study area, which stands out as an important tourism center today, it can be predicted that there are many undiscovered cultural assets that need to be recorded. In this study, which includes the analysis of different documents and visuals, the human-space relationship in Nevşehir and its surroundings has been revealed.

Keywords: Culture, Cultural Geography, Nevşehir, Cappadocia

ÖNSÖZ

Nevşehir ve çevresi, doğal yapı ve kültür etkileşimi açısından değerlendirilebilecek büyük bir potansiyel barındırmaktadır. Ürgüp, Göreme, Avanos üçgeninde yoğunlaşan vadilerde yer alan peribacaları, kültürel coğrafya açısından dikkat çekici doğal ve kültürel kaynaklardır. Özellikle, Göreme Vadisi, Zelve Vadisi ve Ihlara Vadisi, peribacalarına oyulmuş kiliseler ve yaşam alanlarıyla ön plana çıkan başlıca alanlardır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde doğal yapı ve kültür etkileşiminden bahsedilmiştir. Doğal yapının yerleşme, konut, inanç kültürüne etkisi bu bölümde belirlenmiş; konut tipleri, yeraltı şehirleri, ekonomik faaliyetlerin tarihsel süreçteki gelişimi ve günümüzdeki durumu üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. İkinci bölümde kültür tarihi ve kültürlerin mekânsal izleri tarih öncesinden günümüze uzun bir zaman dilimi içinde incelenmiştir. Kültürel etkileşim, bu bölümde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, yazılı, görsel ve işitsel belgelere yer verilmiştir. Bu bölümde seyahatnameler, hitit yazıtları, freskler, mozaikler, kitabeler, mitoloji ve destanlar, gravür, fotoğraf, kartpostal, film ve resimler, işitsel belgelerden ise müzikler incelenmiştir.

Lisansüstü hayatım boyunca bana bilgi ve tecrübelerini aktaran, yol gösteren, doktora tez çalışma sürecimde sonsuz destek veren değerli danışman hocam Prof. Dr. Meral Suna DOĞANER'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecim boyunca manevi desteklerini esirgemeyen ve tecrübelerini aktaran, Prof. Dr. Türkan BAYER ALTIN'a, Doç. Dr. Bekir Necati ALTIN'a, Doç. Dr. Muhammed ZEYNEL ÖZTÜRK'e, Dr. Öğr. Üyesi Mesut GÖK'e, Dr. Öğr. Üyesi Suk Kyeong KANG'a, yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Enes TAŞOĞLU'na, Arş. Gör. Dr. Mehtap BAYRAK'a; Doktora sürecimde bilgi birikimi ve deneyimlerini aktaran, tez izleme komitemde yer alarak desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet BAYARTAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ÖZDEMİR KULAKSIZ'a teşekkürlerimi sunarım. Yine tez çalışmamda desteklerini esirgemeyen, bilgi ve tecrübeleriyle beni yönlendiren Doç. Dr. Hüsniye DOLDUR'a, Dr. Öğr. Üyesi Ali Ergin GÜMÜŞ'e ve Dr. Öğr. Üyesi Güven ŞAHİN'e teşekkür ederim.

Son olarak, çalışma sürecimin tüm zorlu dönemeçlerinde yanımda olan, pes etmeden devam edebilmemi sağlayan, arazi çalışmalarımda beni yalnız bırakmayan, bilgi ve tecrübeleriyle beni hep daha ileriye taşıyan değerli nişanlım, yol arkadaşım Doç. Dr. Ozan YILDIRIM'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, Haziran 2023

Elif KAHYA

.

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iv**

ÖNSÖZ ..... **vi**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **xii**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xiii**

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ ..... **xv**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xx**

GİRİŞ **1**

AMAÇ VE KAPSAM **3**

VERİ VE YÖNTEM **4**

KAVRAMSAL ÇERÇEVE **7**

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL YAPI VE KÜLTÜR ETKİLEŞİMİ

1.1. Doğal Yapı Özellikleri 19

1.2. Doğal Yapı ve Yerleşme İlişkisi 25

1.2.1. Doğal Yapının Yerleşmelerin Kuruluş Yerine ve Dokusuna Etkisi 25

1.2.2. Doğal Yapının Konut (Mesken) Kültürüne Etkisi 40

1.2.2.1. İnşa Tekniğine Göre Konutlar 47

1.2.2.2. Yamaç Konutları 47

1.2.2.3. Peribacaları Konutları 48

1.2.2.4. Kat Sayılarına Göre Konutlar 50

1.2.2.5. Kültüre Göre Konutlar 51

1.2.3. Konutlarda Yapı Malzemesi 53

1.2.3.1. İgnimbiritler ve Nevşehir Taşı 53

1.2.4. Yeraltı Şehirleri 57

1.2.4.1. Tarihçe 59

1.2.4.2. Fonksiyonlar 63

1.2.4.3. Dağılış 66
1.2.4.4. Yeraltı Şehirlerinde Birimler 74
1.2.4.5. Yeraltı Şehirlerinde Günlük Kullanım Alanları ve İbadet Birimleri ... 78
1.2.4.6. Yeraltı Şehirleri ve Ticaret 85
1.2.4.7. Yeraltı Şehirleri ve Madencilik 86
1.3. Doğal Yapı ve İnanç Kültürü 88
1.3.1. İnanç Tarihi 88
1.3.2. İnanç Kültürünün Mekânsal İzleri: Manastırlar 89
1.3.2.1. Kapadokya'da Manastır Yaşamının Kültürel İzleri 89
1.4. Doğal Yapı ve Ekonomik Faaliyetlere Etkisi 97
1.4.1. Bağcılık 98
1.4.2. Şarap Üretimi 110
1.4.3. Güvercin Yetiştiriciliği 117
1.4.3.1. Güvercinliklerdeki Motifler ve Bu Motiflerin Kültürel Kökenleri 123
1.4.4. Depolama Faaliyetleri 131
1.4.5. Çanak-Çömlek Üretimi 142
1.4.6. Beziryağı Üretimi ve Bezirhaneler 162
1.4.6.1. Beziryağının Kullanım Alanları 165
1.4.6.2. Kaya Oyma Bezirhaneler 166
1.4.7. Turizm 171
1.4.7.1. Turizmin Başlangıç ve Gelişimi 172
1.4.7.2. Turizm Tipleri 179
1.4.7.3. Turizmde Mekânsal Düzenleme ve Uygulamalar 202

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR TARİHİ VE İZLERİ

2.1. Kültür Tarihi 211
2.2. Mekânda Kültürel İzler 214
2.2.1. Paleolitik Dönemin Kültürel İzleri 215
2.2.2. Mezolitik Dönemin Kültürel İzleri 218
2.2.3. Neolitik Dönemin Kültürel İzleri 218
2.2.4. Kalkolitik Dönemin Kültürel İzleri 225

2.2.5. Tunç (Bronz) Dönemin Kültürel İzleri 228
2.2.6. Hattiler'in Kültürel İzleri 229
2.2.7. Asurlular'ın Kültürel İzleri 229
2.2.8. Hititler'in Kültürel İzleri 231
2.2.9. Frig Döneminin Kültürel İzleri 232
2.2.10. Pers Döneminin Kültürel İzleri 234
2.2.11. Roma Döneminin Kültürel İzleri 234
2.2.12. Bizans Döneminin Kültürel İzleri 236
2.2.13. Selçuklu Döneminin Kültürel İzleri 239
2.2.14. Osmanlı Döneminin Kültürel İzleri 242
2.3. Kültürel Etkileşim 247

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAZILI, GÖRSEL VE İŞİTSEL BELGELERDE KÜLTÜREL İZLER

3.1. Hitit Yazıtları 262
3.2. Freskler 264
3.3. Mozaikler 266
3.4. Kitabeler 267
3.5. Mitoloji ve Destanlar 272
3.6. Kitaplar 276
3.6.1. Seyahatnameler 276
3.7. Gravürler 290
3.8. Fotoğraflar 306
3.9. Kartpostallar 322
3.10. Resimler 332
3.11. Jeoglifler (Arazi Sanatı) 341
3.12. Filmler 349
3.12.1. Film Turizmi ve Kapadokya 355
3.13. Müzikler 367
3.13.1. Doğal Çevre ve Müzik İlişkisi 368
3.13.2. Müzik Coğrafyasında Türk Halk Müziği 371
3.13.3. Nevşehir Yöresi Halk Müziği 373

SONUÇ **375**

KAYNAKÇA **383**

ÖZGEÇMİŞ **412**

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Araştırma Alanında Yer Alan Yeraltı Şehirlerinin İl ve İlçelere Göre Dağılışı 69
Tablo 1.2: Doğal Soğuk Hava Depolarının Mevcut Durumu 139
Tablo 1.3: Nevşehir İli Bakanlık Belgeli Konaklama Tesisleri, Türleri, Oda ve Yatak Sayıları 173
Tablo 1.4: Nevşehir İli Belediye Belgeli Konaklama Tesisleri, Türleri, Oda ve Yatak Sayıları 173
Tablo 1.5: Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinde Tesislere Geliş, Geceleme, Ortalama Kalış süresi ve Doluluk Oranlarının İl ve İlçelere Göre Dağılımı (2022). 174
Tablo 1.6: Coğrafi İşaretli Tarım ve Gıda Ürünleri 183
Tablo 1.7: Göreme Açık Hava Müzesi Ziyaretçi Sayıları (2014-2022)..... 191
Tablo 1.8: Karanlık Kilise ve El Nazar Kilisesi Ziyaretçi Sayıları (2014-2022).... 194
Tablo 1.9: Nevşehir ve Çevresinde yer alan müze ve Ören Yerleri..... 209
Tablo 3.1: Belirli Resimlerde Yer alan Kültürel Coğrafya Temaları..... 340
Tablo 3.2: Nevşehir ve Çevresinde Çekilen Türk Filmleri 353
Tablo 3.3: Nevşehir ve Çevresinde Çekilen Belgeseller..... 364
Tablo 3.4: Nevşehir Yöresi Türkülerinde Coğrafi Ve Kültürel Terimler 373

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Çalışma Alanının Jeoloji Haritası 23
Şekil 1.2: İnceleme Alanındaki Yerleşmelerin Bağlı Olduğu İller ve Yerleşmelerin Konumu 26
Şekil 1.3: Ürgüp'ün Eski Yerleşim Alanı (a), Damsa Çayı Vadisi Çevresinde Gelişen Yeni Yerleşim Alanı (b) 28
Şekil 1.4: Avanos İlçesi Yerleşim Alanları ve Yükselti Basamakları 33
Şekil 1.5: Güzelyurt Yerleşim Alanı 38
Şekil 1.6: Araştırma Alanında Yer Alan Yeraltı Yerleşmelerinin Dağılışı ve Yoğunlaştıkları Alanlar (Ayhan, 2004'ten Düzenlenmiştir). 68
Şekil 1.7: Derinkuyu Yeraltı Şehri Planı (Gülyaz Ve Yenipınar, 1996'dan Düzenlenmiştir). 71
Şekil 1.8: Ürgüp Çevresinde Tarımsal Arazinin Yoğunlaştığı Alanlar 100
Şekil 1.9: Kızılırmak Havzası Çevresinde Tarımsal Alanlar 105
Şekil 1.10: Avanos Çanakçılar Bölgesi'nin Konumu 145
Şekil 1.11: Nevşehir ve Aksaray'da Bezirhanelerin Yoğunlaştığı Alanlar 164
Şekil 1.12: Türkiye'deki Şarap Rotaları 187
Şekil 1.13: Kapadokya Bölgesi Balon Uçuş Sahası Sektörleri 207
Şekil 3.1: Peribacalarının Hayali bir Çizimi 290
Şekil 3.2: Ürgüp Kentinin Bir Kesintinin Görüntüsü 292
Şekil 3.3: Ürgüp, Göreme Vadisi 295
Şekil 3.4: Ürgüp 296
Şekil 3.5: Ürgüp, Martchanne Köyü 297
Şekil 3.6: Ürgüp, Dikilitaş 299
Şekil 3.7: Ürgüp, Dikilitaş Mezar Anıtı 300
Şekil 3.8: Ainshworth'un Osiana (Mustafapaşa)'da Kaya oyma mekânlar 302
Şekil 3.9: Ainshworth'un Peribacaları Tasvirleri 303
Şekil 3.10: Barth'ın Ürgüp Tasviri 304
Şekil 3.11: W.J. Hamilton'un Uçhisar Kalesi Tasviri 1842 305
Şekil 3.12: Martchan Köyü'nden kayalara oyulmuş bir tapınak yerleşmesi (Çizim: Harry Fenn, Gravür: W.G. Watt) 307
Şekil 3.13: Göremeden Görünümler 324
Şekil 3.14: Göremeden Görünümer Kartpostalı, Arka Yüz 324
Şekil 3.15:Göremeden Görünümler 2 325
Şekil 3.16:Göremeden Görünümler 3 326
Şekil 3.17: Avanos'tan Görünümler, Parçalı Kartpostal 327
Şekil 3.18: Aksaray İlinden Görünümler, Parçalı Kartpostal 329
Şekil 3.19: Ihlara Vadisinden Bir Görünüm, Tek Parçalı Kartpostal 330
Şekil 3.20: Kaymaklı Yeraltı Şehrinden Görünümler 331
Şekil 3.21: Kaymaklı Yeraltı Şehrinden Görünümler, Kartpostalın Arka Yüzü 331
Şekil 3.22: Cemal Tollu, Ürgüp'te Bağbozumu (1945) 333
Şekil 3.23: Neşet Günal, Bağbozumu (1956, Tuval Üzerine Yağlı Boya) 334
Şekil 3.24: Halit Doral, Göreme (1950) 335
Şekil 3.25: Turgut Zaim, Ürgüplü Yörükler 336

Şekil 3.26: Doğu'yla Batı Arasında Bir Kültür Kavşağı: Kapadokya, Anadolu Platosu, Türkiye (2009)..... 337
Şekil 3.27: Yaprakhisar, Türkiye (1966) 338
Şekil 3.28: Nevşehir Andrew Rogers Open Air Sclupture Park Jeoglifleri 343
Şekil 3.29: Nevşehir Ve Çevresinde Çekilen Türk Filmlerinin Mekânsal Dağılışı 352

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1.1: Kavak İgnimbiriti üzerinde Kırgıbayır oluşumu, Uçhisar yakınları ... 20
Fotoğraf 1.2: Göreme Vadisi, 2022 (a) ve Zelve Vadisi, 2021 (b) ... 25
Fotoğraf 1.3: Uçhisar'dan Göreme'ye Bakış ... 29
Fotoğraf 1.4: Kale Eteğinde Gelişen Uçhisar'dan Bir Görünüm ... 31
Fotoğraf 1.5: Bayram Tepesi'nden Kızılırmak Güneyindeki Avanos ... 35
Fotoğraf 1.6: Tatlarin Kasabası Eski ve Yeni Yerleşme Alanları ... 36
Fotoğraf 1.7: Aziz Gregorios Theologos Kilisesi (Kilise Cami) ve Çevresinde Gelişen Kaya Oyma Yerleşme, Aşağı Mahalle/Güzelyurt ... 39
Fotoğraf 1.8: Belisırma Köyü Konut Örnekleri ... 43
Fotoğraf 1.9: Kayaoyma+yığma Konut Tipine Göreme'den Bir Örnek ... 45
Fotoğraf 1.10: Selime'de Yamaç Konutları'ndan Bir Görünüm ... 48
Fotoğraf 1.11: Tek Bir Peribacası İçine Oyulmuş Konut Örneği, Uçhisar ... 49
Fotoğraf 1.12: Göreme'de Konutların Kat Düzenlerinden Genel Bir Görünüm ... 50
Fotoğraf 1.13: Avanos'ta 2 ve 3 Katlı Çağdaş Konutlar ... 51
Fotoğraf 1.14: Avanos'tan Türk Evi Örneği, Cafer Ağa Konağı ... 52
Fotoğraf 1.15: Mustafapaşa'dan Rum Evleri Örnekleri ... 53
Fotoğraf 1.16: Göreme'de Nevşehir Taşı'nın Yapı Malzemesi Olarak Kullanıldığı Bir Konut ... 56
Fotoğraf 1.17: Nevşehir Taşı Üretim (a) ve Kullanımı (b) ... 57
Fotoğraf 1.18: Tatlarin Yeraltı Şehrinin Bulunduğu "Kale" Olarak Adlandırılan Alan ... 66
Fotoğraf 1.19: Özkonak Yeraltı Şehri Ahır Bölümü ... 72
Fotoğraf 1.20: Kaymaklı (a), Derinkuyu (b), Özkonak (c), Tatlarin (c) Yeraltı Şehirlerinden Sürgü Kapı Örnekleri ... 75
Fotoğraf 1.21: Tatlarin Yeraltı Şehrinde Zindan (Solda) ve Kölelerin Bağlandığı Oyma Kısımlar (Sağda) ... 76
Fotoğraf 1.22: Havalandırma Bacaları, Kaymalı Yeraltı Şehri (Solda) ve Tatlarin Yeraltı Şehri (Sağda) ... 77
Fotoğraf 1.23: Tatlarin Yeraltı Şehri Girişi ... 79
Fotoğraf 1.24: Kaymaklı Yeraltı Şehri, Kilise Bölümü ... 80
Fotoğraf 1.25: Tatlarin Yeraltı Şehri, Mezarlık Bölümü ... 81
Fotoğraf 1.26: Derinkuyu Yeraltı Şehri, Misyonerler Okulu ... 82
Fotoğraf 1.27: Özkonak Yeraltı Şehri/Şaraphane (a), Derinkuyu Yeraltı Şehri Şaraphanesinde Üzüm Şırasının Akıtıldığı Taş Oluk ve Tekne (b) ... 83
Fotoğraf 1.28: Derinkuyu Yeraltı Şehri, Erzak Depoları ... 84
Fotoğraf 1.29: Tatlarin Yeraltı Şehri, Tuvalet Bölümü ... 85
Fotoğraf 1.30: Çok Çukurlu Cevher Zenginleştirme Aleti, Kaymaklı Yeraltı Şehri 87
Fotoğraf 1.31: Göreme Elmalı Kilise Deesis Sahnesi ... 93
Fotoğraf 1.32: Yılanlı Kilise Yemekhanesi ... 96
Fotoğraf 1.33: Zemi Vadisi Tarım Alanları ... 101
Fotoğraf 1.34: Kabak Yetiştirilen Alanlar, Görkündere Vadisi ... 102
Fotoğraf 1.35: Lavanta Yetiştirilen Alanlar, Göreme Vadisi ... 102
Fotoğraf 1.36: Kabak Yetiştiriciliğine Güzelyurt/Aksaray'dan Bir Örnek ... 103

Fotoğraf 1.37: Dimrit Üzümü Kurutan Bağcı 104
Fotoğraf 1.38: Selime'de Goble Terbiye Şekli Verilmiş Omcalar, Selime,Güzelyurt/Aksaray 107
Fotoğraf 1.39: Güvercinlik Vadisinde Asma 108
Fotoğraf 1.40: Aziz Theodore kilisesi, Derinkuyu 109
Fotoğraf 1.41: Üzümlü Kilise Tavan Freskleri, Kızılçukur Vadisi 112
Fotoğraf 1.42: Turizm Mecmuası (1965) Turasan Reklam Sayfası 113
Fotoğraf 1.43: Turasan Şarapçılık 114
Fotoğraf 1.44: Selime Katedrali'nin Şaraphanesi 115
Fotoğraf 1.45: Kızılçukur Vadisi'nde Şaraphane 115
Fotoğraf 1.46: Manastır Vadisi Yeraltı Şehrinde Şırahanenin İçi 117
Fotoğraf 1.47: Tek Bir Peribacasına Oyulmuş Güvercinlikler (Uçhisar, Nevşehir) 119
Fotoğraf 1.48: Çok Katlı Güvercinlikler, Güvercinlik Vadisi 120
Fotoğraf 1.49: Üzengi Vadisi 121
Fotoğraf 1.50: Güvercinlik Vadisinde Güvercinler 122
Fotoğraf 1.51: Bir Güvercinliğin İç Mekanı 123
Fotoğraf 1.52: Hallaçdere Manastırı Güvercinlikleri 125
Fotoğraf 1.53: Nargile Bezemeli Bir Güvercinlik, Balkanderesi Vadisi 127
Fotoğraf 1.54: Sağ Tarafta Atlı Bir Figür ve Geometrik Bezemeler, Kılıçlar Vadisi 127
Fotoğraf 1.55: Kılıçlar Vadisi'nde Bir Güvercinlik 128
Fotoğraf 1.56: Göreme'de Bir Güvercinlik 129
Fotoğraf 1.57: Avcılar (Solda) ve Kılıçlar Vadisi (Sağda) Güvercinliklerinde Çarkıfelek Motifleri 130
Fotoğraf 1.58: Hububat Deposu, Selime Katedrali 133
Fotoğraf 1.59: Kaymaklı Yeraltı Şehri Erzak Depoları 133
Fotoğraf 1.60: Doğal Yeraltı Soğuk Hava Deposuna Ait Havalandırma Bacaları (Bahçeli Köyü/Ürgüp) 134
Fotoğraf 1.61: Havalandırma Bacaları ve Mezarlıklar 135
Fotoğraf 1.62: Ambar Olarak Kullanılan Bir Mekan, Kızılçukur Vadisi 136
Fotoğraf 1.63: Kaya Oyma Soğuk Hava Depolarında Kültür Mantarı Yetiştiriciliği 139
Fotoğraf 1.64: Patates Depolanan Doğal Soğuk Hava Depolarından Bir Görünüm 140
Fotoğraf 1.65: Avanos Meydanında Çömlekçiliği Sembolize Eden Su Testisi Heykeli 147
Fotoğraf 1.66: Farklı Cephelerinde Yer Alan Figürlerle Çanakçı Heykeli 149
Fotoğraf 1.67: Çanak Yapımı Sırasında Görülen Şemik Hareketi 150
Fotoğraf 1.68: Eşeklerle Taşınan Çanak-çömlekler, Avanos/1958 151
Fotoğraf 1.69: Avanos'ta Bir İşlik Girişi 153
Fotoğraf 1.70: Kayanın Oyulmasıyla Genişletilen İşliklere Bir Örnek 154
Fotoğraf 1.71: Geleneksel Çömlekçi Çarkında Çömlek Yapımı 155

Fotoğraf 1.72: Elektirikli Çömlekçi Çarkı (solda), Geleneksel Çömlekçi Çarkı (Sağda) 156
Fotoğraf 1.73: Kapadokya Yeraltı Seramik Müzesi'nden Bir Görünüm 157
Fotoğraf 1.74: Kapadokya Yeraltı Seramik Müzesi'nden Bazı Eserler 158
Fotoğraf 1.75: Hitit Şarap Testisi 159
Fotoğraf 1.76: Şarap Testisi'nin Kullanımının Canlandırılması 160
Fotoğraf 1.77: Bezirhane, Güzelyurt/Aksaray 168
Fotoğraf 1.78: Güllüce Bezirhanesi, Kastamonu/Küre 170
Fotoğraf 1.79: Nar Kaya Bezirhanesi, Nevşehir 171
Fotoğraf 1.80: Hediyelik Eşya Olarak El Yapımı Bez Bebekler 178
Fotoğraf 1.81: Onyx Taşı ve Topraktan Yapılmış Hediyelik Eşyalar, Avanos 179
Fotoğraf 1.82: Kızılırmak Üzerinde Gondol Gezisi 181
Fotoğraf 1.83:Derinkuyu'nun Coğrafi İşaretli Çömlekte Kuru Fasulyesi 183
Fotoğraf 1.84: Gelenelsel Ürgüp Bağbozumu Festivalinden Bir Görüntü 185
Fotoğraf 1.85: 2. Turizm Festivali'nde Ürgüp 186
Fotoğraf 1.86: Tokalı Kilise Fresklerinden Bir Görünüm 193
Fotoğraf 1.87: Paşabağları Ören Yeri (Rahipler Vadisi) 195
Fotoğraf 1.88: Belha Manastırı, Özkonak 196
Fotoğraf 1.89: Açıksaray Ören Yerinden Bir Görünüm, Merkezde Haçlı Kilise 197
Fotoğraf 1.90: Selime'de Meryemana Kilisesi (Sağda) ve Çevresindeki Kaya Oyma Mekânlar 199
Fotoğraf 1.91: Manastır Vadisi'nden Bir Görünüm 201
Fotoğraf 1.92: Kızıl Kilise, Güzelyurt 202
Fotoğraf 1.93: Göreme'de Bir Manzara Seyir Noktası, Uçhisar'a Bakış 203
Fotoğraf 1.94: Göreme'de Bir At Çiftliği 205
Fotoğraf 1.95: Deve Safari Sonrası Dinlenmeye Çekilmiş Develer 206
Fotoğraf 1.96: Göreme'de Sıcak Hava Balonlarının Kalkışı 208
Fotoğraf 1.97: Sanat Sokağı, Avanos 210
Fotoğraf 2.1: Ürgüp ve Çevresine Ait Kaya ve Mineral Buluntuları, Ürgüp Müzesi 217
Fotoğraf 2.2: Neolitik Çağ buluntuları, Ürgüp Müzesi 219
Fotoğraf 2.3: Aşıklı Höyük'te Kerpiç Duvarlı Evlerden Oluşan Mahallelerden Bir Görünüm 224
Fotoğraf 2.4: Civelek Mağarası 226
Fotoğraf 2.5: Tunç Çağı buluntuları, Ürgüp Müzesi 229
Fotoğraf 2.6: Frig Çağı'na ait Kybele Rhytonu, Ürgüp Müzesi 233
Fotoğraf 2.7: Bizans Dönemi Buluntuları, Ürgüp Müzesi 238
Fotoğraf 2.8: Martir Georgios İle Birlikte Tasvir Edilmiş Banileri Gösteren Fresko, St. Georgios Kilisesi 240
Fotoğraf 2.9: Mustafapaşa Kasabası Rum Evlerinden Bir Görünüm 246
Fotoğraf 2.10: Aziz Simeon Keşiş Hücresi 252
Fotoğraf 2.11: Kapadokyalılar Pers Kralına Hediyelerini sunuyor, Persepolis Sarayı Taş Kabartma 254

Fotoğraf 2.12: Kapadokya Bölgesi'nde Atın Kullanımına İlişkin Tarihteki En Eski Fotoğraf 256
Fotoğraf 2.13: Matera Kentinden Bir Görünüm 260
Fotoğraf 3.1: Göstesin Yazıtı, Gülşehir 263
Fotoğraf 3.2: Ağaçaltı Kilisesi'nde (Ihlara Vadisi) İsa'nın Göğe Yükselişi Sahnesi 266
Fotoğraf 3.3: Sobesos Antik Kenti Mozaikleri 267
Fotoğraf 3.4: Cami Kitabesi Örnek (Kurşunlu Camii, Kaymaklı) 269
Fotoğraf 3.5: Ürgüp Eski Hükümet Konağı Önündeki Çeşme (Ürgüp Müzesi) 270
Fotoğraf 3.6: Kilise Kitabesi (Ürgüp Müzesi). 271
Fotoğraf 3.7: Ürgüp Telgrafhanesinin Kitabesi (Ürgüp Müzesi) 272
Fotoğraf 3.8: Gülşehir Karşı Kilise 274
Fotoğraf 3.9: Göreme Karanlık Kilise Anastasis Sahnesi 274
Fotoğraf 3.10: Voyage Du Sieur Paul Lucas (1720) Kapak Sayfası 280
Fotoğraf 3.11: Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia (1842) 283
Fotoğraf 3.12: Charles Texier, Asie Mineure Kapak Sayfası, 1882 284
Fotoğraf 3.13: Barth (1860)'ın Seyahatnamesinin Kapak Sayfası 286
Fotoğraf 3.14: Ürgüp'ten Bir Görünüm, 2020 294
Fotoğraf 3.15: Mazıköy'den Bir Mezar Yapısı Örneği 301
Fotoğraf 3.16: Martchan Köyü'nden Kayalara Oyulmuş Bir Tapınak Yerleşmesi 307
Fotoğraf 3.17: J.R.S. Sterrett'in 1919 Tarihinde Fotoğrafladığı Alanın Günümüzdeki Görünümü 308
Fotoğraf 3.18: Selime Katedrali Kilise Bölümünün Girişi, 1800'ler 309
Fotoğraf 3.19: Selime Katedrali Kilise Bölümü, 2021 309
Fotoğraf 3.20: Selime Katedrali kilise bölümü, 1800'ler 310
Fotoğraf 3.21: Selime Katedrali kilise bölümü, 2021 310
Fotoğraf 3.22: Ürgüp Genel Görünüm (Madame B. Chantre, 1893) 311
Fotoğraf 3.23: Üzüm Suyunun Elde Edilmesine İlişkin Bir Fotoğraf 313
Fotoğraf 3.24: Şaraphane'den Bir Görünüm 314
Fotoğraf 3.25: Limon Mahzeninden Bir Görünüm 315
Fotoğraf 3.26: Harmanda Çalışan İnsanlar 315
Fotoğraf 3.27: Çömlek İmalathanesinde Çömlek Yapımı 316
Fotoğraf 3.28: Çömleklerin Pişirildiği Fırın 317
Fotoğraf 3.29: Çavuşin'de Kirman Çeviren Kadın 318
Fotoğraf 3.30: Evlerinin Damında Bulgur Ayıklayan Kadınlar 319
Fotoğraf 3.31: Gezici Kütüphane Servisi, Karacivan-Ürgüp 320
Fotoğraf 3.32: Eski Göreme köyü, 1905 321
Fotoğraf 3.33: Zelve (solda) ve Çavuşin (sağda), 2021 328
Fotoğraf 3.34: Avanos Taş Köprü 328
Fotoğraf 3.35: Ortahisar (2022) 335
Fotoğraf 3.36: Yaprakhisar, Türkiye (2022) 339
Fotoğraf 3.37: Gift Jeoglifi, Nevşehir 344
Fotoğraf 3.38: Grind Jeoglifi, Nevşehir 345

Fotoğraf 3.39: Seten, Zelve Ören Yeri 346
Fotoğraf 3.40: Sustenance Jeoglifi, Nevşehir 347
Fotoğraf 3.41: Hayat Ağacı Motifi, Kayseri Döner Kümbet 348
Fotoğraf 3.42: Dünyayı Kurtaran Adam Filminde (1982) Zelve Cami. 352
Fotoğraf 3.43: Topal Filmi (1973), Sinema Filminde Kaya Oyma Mimarinin Kullanımı 355
Fotoğraf 3.44: Asmalı Konak Anıtı (Ürgüp). 356
Fotoğraf 3.45: Medea (1969) filminden bir sahne (İsimsiz bir Şapel, Göreme. 358
Fotoğraf 3.46: Medea filminde kullanılan isimsiz şapel, 2021 358
Fotoğraf 3.47: Kaya oyma yemekhanede bir sahne (Medea Filmi). 359
Fotoğraf 3.48: Paralı Askerler Filmi (1970) Avanos'tan Bir Görüntü 359
Fotoğraf 3.49: Filmde görünen alanın günümüzdeki hali (2020) 360
Fotoğraf 3.50: Yumurcak Küçük Kovboy Fiilmi'nde Zelve Vadisi ve Vadinin Günümüzdeki Durumu 361
Fotoğraf 3.51: Old Greek House, Mustafapaşa 363
Fotoğraf 3.52: Freeride Expedition To Erciyes Bikepark and Cappadocia Filminden Bir Sahne 366
Fotoğraf 3.53: "Senfoni İle Müziğimiz" (2018) Konserinden bir görüntü, Paşabağı Örenyeri 368
Fotoğraf 3.54: Avanos Üretimi Müzik Aletleri 370

KISALTMALAR LİSTESİ

CBS : Coğrafi Bilgi Sistemleri

KM : Kilometre

KM² : Kilometrekare

M : Metre

M² : Metrekare

M.Ö : Milattan Önce

M.S : Milattan Sonra

MTA : Maden Tektik Arama

SGHM : Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı

GİRİŞ

Kültür, pek çok disiplin tarafından ele alınan çok yönlü ve karmaşık bir kavramdır. Tek bir bakış açısıyla değerlendirilmesi ve tanımlanması mümkün olmayan kültür, temelde insana ilişkin olguları ifade eder. Belirli bir mekân üzerinde insan tarafından oluşturulan ve dağılımı yapılan soyut ve somut tüm ürünler Kültürel Coğrafya özelinde, Coğrafya biliminin inceleme alanına girmektedir. Kültürel Coğrafya, fiziki bir mekân üzerinde gerçekleştirilen insan temelli tüm olay ve olgulara yoğunlaşmıştır.

Antik dönemde "Kapadokya" olarak isimlendirilen ve oldukça geniş sınırlara sahip olan bölgenin çekirdek alanı günümüzde Nevşehir ve çevresindeki bazı yerleşmelerle karakterize edilmektedir. Bu yerleşmelerden bazıları bu tez için çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Tezin çalışma alanı olarak belirlenen yerleşmeler, Nevşehir Merkez, Ürgüp, Avanos, Gülşehir, Acıgöl, Derinkuyu ilçeleri ile Aksaray ilinin Gülağaç ve Güzelyurt ilçeleri'dir. Nevşehir merkez ilçeye bağlı Göreme ve Uçhisar beldeleri ile Ürgüp'e bağlı Ortahisar çalışmada sıklıkla ele alınan ve alanın genel karakterinde önem teşkil eden yerleşmeler arasındadır. İnsanların yöreyi yerleşim alanı olarak kullandıkları ilk dönemlerden itibaren ortaya çıkan kültürel ürünler, burayı dünyada özgün bir kültür bölgesi haline getirmiştir. Yörede insan yaşamı, fiziki koşulların sunduğu olanaklardan büyük ölçüde etkilenmiş ve bir kaya oyma yaşam alanı ortaya çıkmıştır. Yerleşim düzeni ve mimari yapıdan sürdürülen ekonomik faaliyetlere, dil ve inanç özelliklerinden sanat eserlerine kadar pek çok unsur bir yaşam alanında ortaya çıkan kültürü karakterize etmektedir. Nevşehir ve çevresinde insan faaliyetleri ve bu faaliyetler sonucu ortaya çıkan kültürel yapının oluşumu tarih öncesinden günümüze uzanan bir zaman dilimini kapsar.

İnceleme alanı İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü içinde yer almaktadır. Bilimsel araştırmalarda "Orta Anadolu" olarak da isimlendirilen bu alan, konumu ve coğrafi özelliklerin elverişli olması nedeniyle paleolitik dönemden itibaren insan yerleşimine olanak tanımıştır. Söz konusu alanın jeomorfolojik karakterini oluşturan ana etmen, volkanik faaliyetlerdir. Volkanizmanın yanı sıra erozyon ve akarsu aşındırması sonucu oluşan ignimbiritler üzerinde peribacası adı

verilen yer şekilleri gelişmiştir. Peribacalarının üzerlerinde geliştiği başlıca ignimbiritler, Kavak, Zelve ve Cemilköy ignimbiritleridir. Bu ignimbiritlerde peribacası oluşumunun temel nedeni iyi kaynaklaşmamış olmalarıdır.

Miyosenden Kuvaterner sonlarına kadar devam eden volkanizma sonucu, Nevşehir-Ürgüp-Avanos üçgeninde yoğun peribacası gelişimi gözlemlenmiştir. Bölgede dikkat çekici ana fiziki unsurlar olan peribacaları, farklı renk, şekil ve boyutlara sahiptir. Bu farklılıkların temel nedeni, üzerlerinde geliştikleri ignimbirtlerin fiziksel ve kimyasal özelliklerinin farklı olmasıdır. Yağmur sularının yüzey akıntısı olarak gelişmesi, aşınmayı kolaylaştırdığı gibi peribacalarının daha çok dere içlerinde ve vadi yamaçlarında oluşmasına olanak tanımıştır. Tabakaların geçirimsiz olması, bitki örtüsünün azlığı ve vadi yamaçlarının dik olması da bunda etkili olmuştur. Nevşehir ve çevresinde peribacalarının yoğunlaştığı başlıca vadiler, Göreme Vadisi, Zelve Vadisi, Kızılçukur Vadisi, Kılıçlar Vadisi, Devrent Vadisi, Zemi Vadisi, Bağlıdere Vadisi, Güllüdere Vadisi, Halaç Dere Vadisi'dir. Güzelyurt'ta (Aksaray), Ihlara Vadisi, peribacalarının gözlemlendiği önemli vadilerden bir diğeridir.

Peribacalarının insanlar tarafından farklı şekillerde ve farklı amaçlarda kullanımı, birçok bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Yapılan literatür incelemesi sonucu, çok sayıda yerli ve yabancı kaynağa ulaşılmış, araştırmacıların çoğunlukla yörenin jeolojisi ve jeomorfolojisi üzerinde durduğu gözlemlenmiştir. Farklı bilim dallarına mensup araştırmacıların yaptığı bu çalışmalar içinde Sür'e (1972, 1995) ait olan çalışmalar yöre ile ilgili coğrafi açıdan önem teşkil eden ilk araştırmalar arasındadır. Sür (1995), Türkiye'de Volkanizma ve volkanik yerşekillerini incelediği yayınında İç Anadolu Volkanik Arazisi başlığı altında Gülşehir-Avanos ile Aksaray arası volkanik arazi, Acıgöl ile Ürgüp-Uçhisar ve çevresi peribacaları, Selime ve Yaprakhisar peribacalarını volkanik yerşekilleri olarak ele alınmıştır. Nevşehir ve çevresiyle ilgili yapılan en kapsamlı çalışmalar beşeri coğrafyacı Güney (1974, 1983, 1985, 1996, 2004) tarafından yapılmıştır. Güney'in yayınları, yörenin yerleşme ve ekonomik coğrafyası konusunda önemli yayınlardır. Doğaner (1995)'in yörede peribacalarının turizm bakımında önemini ele aldığı çalışması, peribacalarının yayılış gösterdiği vadiler, temel özellikleri ve farklı turizm türleri açısından

oluşturduğu çekim gücünün incelendiği yöreyle ilgili kapsamlı bir çalışmadır. Güngör ve Uysal'ın güncel yöntemler kullanarak yaptıkları yayınlar, yörenin beşeri coğrafyası açısından önem teşkil etmektedir (2016a, 2016b, 2017, 2019).

Bu araştırmada, inceleme alanında doğal yapı ve kültür, kültürel etkileşim, kültür tarihi, mekânda kültürel izler, yazılı, görsel ve işitsel belgelerde kültürel izler, Kültürel Coğrafya bakış açısıyla incelenecektir. Çalışmada geniş kapsamlı bir literatür araştırması yapılmış ve yöreye arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Literatür çalışmasından elde edilen bilgiler arazi çalışmalarıyla desteklenmiş ve saptanan yeni bulgular ilgili bölümlere eklenmiştir. Yazılı belgelerde seyahatnameler, görsel belgelerde gravür, foroğraf, kartpostal, resim ve filmler, işitsel belgelerde ise yöre ile ilgili türküler incelenmiştir.

AMAÇ VE KAPSAM

Bu tez çalışması, Türkiye'nin doğal, tarihi ve kültürel yapısıyla ön plana çıkan Nevşehir ve çevresinde kültür tarihi, yerleşme, konut, inanç vb. özellikler ile yörede yaşamış olan kültürlerin mekânda bıraktıkları izleri çeşitli belgeler üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç, Kültürel Coğrafya bakış açısı ile ve kültürel coğrafyanın temel prensipleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada Nevşehir ve çevresinin tercih edilmesinin temel nedeni, bulunduğu coğrafi konum itibariyle prehistorik dönemden günümüze kadar çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış, kültürel açıdan zengin bir bölge olmasıdır. İnceleme alanı, fiziki ve beşeri özellikleri itibariyle pek çok bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Ancak coğrafya disiplininde kültürü odak noktasında tutan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Literatürdeki bu eksikliğin giderilmesi düşüncesi, bu araştırmanın temel amaçları arasındadır.

Çalışmanın ana ekseni, oluşum ve gelişimleri, yayılış alanları ve insanlar tarafından kullanılma şekilleriyle inceleme alanının karakteristik yer şekilleri olan peribacaları odak noktasında tutularak belirlenmiştir. Nitekim peribacalarının yayılış gösterdiği alanlarda kaya oyma mekânların yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum kültürel yapının özgün bir kimlik kazanmasına zemin oluşturmuştur.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Nevşehir ve çevresinin doğal yapı özellikleri ele alınmış ve yörenin jeomorfolojik karakteri ortaya koyulmuştur. Bu bölümde doğal yapı ve kültür etkileşimi, doğal yapının yerleşmelerin kuruluş yeri ve dokusuna etkisi, konut kültürü, inanç kültürü ve ekonomik faaliyetler tarihsel gelişim göz ardı edilmeden güncel verilerle ele alınmıştır. İkinci bölümde inceleme alanının kültür tarihi, kültürlerin mekânda bıraktıkları izler ve kültürel etkileşim ortaya koyulmuştur. Üçüncü bölümde ise inceleme alanı yazılı, görsel ve işitsel belgelerde yer alan kültürel izler üzerinden incelenmiştir.

VERİ VE YÖNTEM

İnceleme alanı ve konusuna ait çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu nedenle oldukça geniş bir kaynakça taranmıştır. Çalışmanın farklı bölümlerine kaynak sunan çeşitli materyaller bulunmaktadır. Yararlanılan bu materyallerden toplanan veriler ışığında yeni harita, tablo ve şekiller oluşturulmuştur.

Alan araştırması amacıyla Nevşehir ve çevresine çeşitli zamanlarda arazi çalışmaları düzenlenmiştir. Toplanan veriler sentezlenip yorumlanarak çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur. 2020-2023 yılları arasında çeşitli zamanlarda gerçekleştirilen arazi çalışmaları tez çalışmasının temel veri kaynağını oluşturmaktadır.

2020 Şubat ayında gerçekleştirilen arazi çalışmasında, inceleme alanının genel coğrafi yapısı ve kültürel çevresi incelenmiştir. Bu çalışmada Ürgüp ilçesi, Avanos ilçesi, Mustafapaşa Kasabası, Zelve Ören Yeri, Derinkuyu Yeraltı Şehri, Kaymaklı Yeraltı Şehri görülmüştür.

2020 Ağustos ayında Aksaray iline arazi çalışması düzenlenmiştir. Bu arazi çalışmasında görülen yerler arasında Aksaray Müzesi, Manastır Vadisi, Güzelyurt Yeraltı Şehri, Güzelyurt Kilise Camii, Sivişli Kilisesi bulunmaktadır. Ayrıca bu arazi çalışmasında Güzelyurt yerleşmesi incelenmiş, konut ve inanç kültürünü belirlemeye

yönelik araştırmalar ve gözlemler yapılmıştır. Tarımsal faaliyetler ve yetiştirilen ürünler hakkında bilgi edinilmiştir.

2021 Nisan ayında Ürgüp Müzesi, Göreme yerleşmesi, Göreme Açık Hava Müzesi görülmüştür. Göreme Açık Hava Müzesi'nde yer alan kaya kiliseleri ziyaret edilmiş, yerleri tespit edilmiş ve fotoğraflanmıştır.

2021 Temmuz ayında gerçekleştirilen arazi çalışması Ihlara Vadisi'ne düzenlenmiştir. Ihlara Vadisi'nin genel jeomorfolojik yapısı ve doğal yapı üzerindeki insan etkisi incelenmiştir. Kaya kiliselerinin konumları saptanarak, ziyarete açık olanların her biri ziyaret edilmiş ve fotoğraflanmıştır. Güzelyurt'ta gerçekleştirilen bu arazi çalışmasında görülen diğer yerler, Selime Katedrali, Yüksek Kilise ve Kızıl Kilise'dir. Bu çalışmada elde edilen veriler, doğal yapı ve inanç kültürü bölümüne kaynak oluşturmaktadır. Ayrıca, Ihlara Vadisi bir Ören Yeri olması nedeniyle turizm açısından da değerlendirilmiştir.

2022 Nisan ayında gerçekleştirilen arazi çalışması Kızılçukur Vadisi, Balkanderesi Vadisi, Ortahisar, Hallaç Manastırı, Kılıçlar Vadisi, Göreme Turasan Şarap Üretim Fabrikası, Avanos'ta yöresel şarap satışı yapan şarap evleri görülmüştür. Güvercinlikler, güvercin yetiştiriciliği ve şarap üretiminin mevcut durumu saptanmış ve fotoğraflanmıştır.

2022 Haziran ayında Gomeda vadisi (Gomeda Harabeleri), Üzengi Vadisi, Devrent Vadisi, Zemi Vadisi, Görkündere Vadisi, Güvercinlik Vadisi, Çat Vadisi görülmüştür. Bu vadiler tarımsal faaliyetler, güvercinliklerin mevcut durumu, turizm faaliyetleri bakımından incelenmiştir.

2022 Eylül ayında Avanos Çanakçılar Bölgesine arazi çalışması gerçekleştirilmiştir. Çömlekçilik faaliyetinin günümüzdeki durumu saptanmış, çömlek üretim tesisleri ziyaret edilmiş, çömlekçilerle görüşmeler yapılmış ve bilgi edinilmiştir. Günümüzde yörenin önemli bir el sanatı merkezi olan bölge ve çömlekçi dükkânları fotoğraflanmıştır. Çömlek yapımında geçmiş ve günümüz arasındaki farklılıklar ve çömlekçilik kültürünün yöre için önemi hakkında bilgi edinilmiştir. "Kapadokya Yeraltı Seramik Müzesi" ziyaret edilmiştir.

2023 Şubat ayında yürütülen arazi çalışması Acıgöl, Gülşehir, Avanos, Ürgüp, Derinkuyu, Gülşehir ve Gülağaç yerleşmelerinin kuruluş yeri ve dokusu açısından incelenmiş ve fotoğraflanmıştır. Ayrıca bu arazi çalışmasında yeraltı şehirleri incelenmiştir. Görülen yeraltı şehirleri arasında Özkonak Yeraltı Şehri (Avanos) ve Tatlarin Yeraltı Şehri (Acıgöl) bulunmaktadır. Uçhisar yerleşmesi ve çevresi incelenmiş ve fotoğraflanmıştır. Yöredeki konut kültürü incelenmiş, ignimbiritlere oyulan ve Nevşehir taşı ile inşa edilen konutlar fotoğraflanmıştır. Kat sayısına ve kültüre göre konutlar incelenmiş ve fotoğraflanmıştır. İnceleme alanı mevcut turizm faaliyetleri çerçevesinde incelenmiştir.

Arazi çalışmaları gerçekleştirilirken turizm planlanması yapılmamış vadiler ve patika yollar vasıtasıyla ulaşımın gerçekleştiği alanlar ile sıklıkla karşılaşılmıştır. Bu alanlarda söz konusu doğal ve kültürel kaynaklara uzun mesafeler yürünerek ulaşılmıştır.

Araştırma alanına ait haritaların oluşturulmasında ArcMap 10.4 ve MapInfo 17.0 yazılımlarından faydalanılmıştır. Harita ve şekillerin oluşturulmasında Google Earth verileri, MTA verileri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Nevşehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne ait veriler ve sayısal değerlerden yararlanılmıştır.

İnceleme alanında tarihin çeşitli dönemlerinde oluşturulmuş kültürel izler, literatür taraması ve ilgili dökümanların analiziyle ortaya koyulmuştur. Tez çalışmasında bahsi geçen seyahatnameler büyük ölçüde birincil kaynaklara ulaşılarak incelenmiştir. Gravürler, ilgili seyahatnamelerden alınmış ve yorumlanmıştır. İnceleme alanıyla ilgili çok sayıda kartpostal incelenmiş ve kartpostallardan kaynak değeri taşıyanlar taratılarak çalışmaya eklenmiştir. Bu tez çalışmasında altında atıf olmayan tüm fotoğraflar tarafımdan çekilmiştir.

Resimler, Ankara Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu, Ziraat Bankası Koleksiyonu, Hirayama Ikuo İpek Yolu Müzesi Vakfı koleksiyonu ve ilgili sanatçıların internet ortamına akratılan eserleri arasından seçilmiştir. İnceleme alanıyla ilgili incelenen 74 Türkü, 4 farklı kaynaktan derlenmiştir. Bu kaynaklar, Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi I (2006), Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi II (2006), Nevşehir Yöresi Türkülerinin Tespiti, Derlenmesi ve

İncelenmesi başlıklı BAP Projesi Sonuç Raporu (2013), Türk Halk Müziğinden Seçmeler 3 (2006) isimli çalışmalardır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulmasında kültür ve kültürel coğrafya kavramlarının açıklanması önem teşkil etmektedir. Tez çalışma alanında yer alan kültürel öğelerin kültürel coğrafya bakış açısıyla incelenmesi, kültürel coğrafya disiplininin ortaya çıkış ve gelişimi ile inceleme konularının tam olarak anlaşılmasını gerekli kılmıştır.

Kültür, pek çok disiplin tarafından ele alınan bir kavramdır. Çalışmalarında kültürü odak noktasında tutan her bir disiplin, birbirinden farklı yaklaşımlar benimsemiştir. Kültür çalışmalarındaki yaklaşımsal farklılık, kültürel coğrafyacılar arasında da gözlemlenmiştir. Bu durumun temel nedeni, geleneksel kültürel coğrafya, kültürel dönüş ve yeni kültürel coğrafya arasındaki farklılıklardır.

Kültürel Coğrafyanın gelişiminde Berkeley Ekolü önemli paya sahiptir. Bu ekol, H. Barrows'un (1877-1960) geliştirdiği insan ekolojisi yaklaşımı ve ilkeleri doğrultusunda C.Sauer (1889-1975) tarafından ortaya koyulmuştur. Bu yaklaşım peyzaj kavramını odak noktasına almıştır. Berkeley Ekolü yaklaşımına göre "… coğrafyanın çalışma alanı doğal peyzajı oluşturan fiziki etmenler ve bunların etkileşimi değil, aksine insanların oluşturduğu kültürel peyzajın değişimini incelemek olmalıydı" (Arı, 2005: 7). Peyzaj ekolojisi yaklaşımı uzun yıllar coğrafya disiplininde hakimiyet sürmüş ve kültürel coğrafyanın temelini oluşturmuştur. Bu yaklaşımın eleştirilmesi ile "kültürel dönüş" yaşanmış ve yeni kültürel coğrafya, ontolojik ve epistemolojik dönüşümlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kültürel dönüş, beşeri coğrafya için alternatif bakış açıları, yaklaşımlar ve gündemleri ifade eder (Kaya, 2015: 629).

Amerikan geleneksel kültürel coğrafyasının kurucusu ve en önemli entelektüel mimarı Carl Sauer (1889-1975)'dir. Çevresel determinizme karşı gelen Sauer'in Peyzajın Morfolojisi (The Morphology of Landscape) adlı eseri, kültürel coğrafya alt disiplini içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Sauer, bakılması ve

anlaşılması gereken asıl şeyin kültür; coğrafyanın çalışması gereken asıl konusunun ise peyzaj olduğunu savunmuştur (Sauer, 1925; Schein, 2004; Kaya, 2015).

Sauer (1925), olgular arasında mekânsal ilişkiler kurmuş, peyzajın yeryüzündeki dağılışını ve yapısal özelliklerinin anlamlarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Sauer'in bir diğer amacı, peyzaj morfolojisi yaklaşımıyla, bir bölge hakkında bilgiler toplayarak zaman içinde peyzajda meydana gelen değişimleri ortaya koymaktır.

Geleneksel kültürel coğrafya, kültürel ekoloji, politik ekoloji ve tarihsel ekoloji gibi bir çok uzmanlık alanının doğmasına kaynaklık etmiştir. Ancak zaman içinde yoğun eleştirilerin hedefi olan bu alt disiplinin egemenliği 1980'lerle birlikte sona ermiştir. Geleneksel kültürel coğrafyaya yöneltilen eleştiriler sonrasında "kültürel dönüş" olarak adlandırılan büyük bir akıma dönüşmüş ve coğrafya içindeki etkisi görülmeye başlanmıştır. Kültürel dönüş, bir yandan beşeri coğrafya çalışmalarında yeni yaklaşımları ortaya çıkarmış, öte yandan yeni kültürel coğrafyanın doğuşunu sağlamıştır (Kaya, 2015: 631).

Kültürel dönüş, kültürün sosyal ve beşeri bilimlerde artan önemine işaret etmektedir. Bu önem iki şekilde ortaya çıkmıştır. Birincisi kültürün bir çalışma alanı olarak yeniden ilgi odağı olmasıdır. Sadece kültür konusunun çalışılmasıyla ilintili olmayan bu ilgi, aynı zamanda kültürün yeniden kavramsallaştırılması ve kuramsallaştırılması meselesidir. Kültürel olan ilginin ikinci yanı ise kültürün bir yaklaşım ve bakış tarzı olarak tüm sosyal ve beşeri bilimlerde öneminin artmasıdır. Ekonomik çalışmalardan, siyaset, sanat ve mimari çalışmalarına kadar kültürel bakış açısı önemli bir perspektif olarak ortaya çıkmıştır.

Kültüre artan bu ilginin kaynağı, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan toplumsal bağlam ve dinamiklerdir. Özellikle soğuk savaşın sona ermesi, küreselleşme ve yoğun kentleşme, kültüre olan akademik ilgiyi artırmıştır. Yeni kültürel coğrafya kültürel dönüşün coğrafya disiplinine yansımasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni kültürel coğrafyanın doğuşunun yanı sıra, kültürel bakış açısının kültür dışı, sosyal, ekonomik ve politik meselelerde öne çıkması, kültürel dönüşün coğrafya disiplini içerisindeki diğer yansımalarıdır.

Peter Jackson, James Duncan ve Denis Cosgrove yeni kültürel coğrafya akımının ilk temsilcilerindendir. Bu coğrafyacılar Sauer'in süperorganik kültür kavramsallaştırmasını deterministik bulmuş; Sauerci kültürel coğrafyanın karmaşık kent yaşamını, kültürü, kültürün siyaset, iktidar, ekonomi ile karmaşık ilişkilerini anlamaktan uzak olduğunu dile getirmişlerdir (Cosgrove, 2008; Duncan, 1989; Jackson, 1994 akt Kaya, 2015: 632).

Yeni kültürel coğrafya, kuşkusuz kültürel dönüşün coğrafya içindeki en somut yansımasıdır. Yeni kültürel coğrafya, Sauerci kültürel coğrafyadan birçok bakımdan ayrılır. Ayrımın temelinde, merkeze kültür kavramını alan eleştirel yaklaşım vardır. Kültürel dönüş beraberinde coğrafyadaki mekânsal dönüşü de etkin kılmış; diğer sosyal ve beşeri bilimlerde de mekânsal bakış açısı önemli olmaya başlamıştır. Kültürel ve mekânsal dönüş, disiplinler arası sınırları kıran ve verimli etkileşimleri sağlayan süreçler olarak coğrafya disiplininde etkili olmuştur. Bir yandan kültürel ve mekânsal dönüş, diğer yandan ise disiplinlerarası yaklaşım, yeni kültürel coğrafyanın araştırma konularını çeşitlendirmiş ve oldukça farklı eğilimlerin disiplin içinde yer bulmasını sağlamıştır (Schein, 2004: 12).

Geleneksel peyzaj çalışmalarına yeni bir soluk getiren yeni kültürel coğrafya, seyahat yazılarında edebiyata, metin incelemelerine, anlam ve temsil meselelerine kadar geniş bir ilgi alanına sahiptir. Zamanla Popüler kültür, kimlik politikaları, beden, post kolonyal çalışmalar, kent mekanı, mimari, gündelik yaşam, din, ırk, etnisite, melezlik çalışmaları, kültürel kapitalizm, kültürün metalaşması, diyaspora, kültürel ekoloji gibi bir çok konu yeni kültürel coğrafyanın araştırma konuları arasına eklenmiştir. Bu anlamda teorik olarak zenginleşen ve eleştirel bir yaklaşım geliştiren yeni kültürel coğrafya, birçok konuya ilgi duyan dinamik ve üretken bir disiplin olmuştur (Kaya, 2015: 633).

Kültürel coğrafyada insan faaliyetleri, 5 ana tema çerçevesinde yorumlanmaktadır. Bu temalar, Kültür Bölgesi, Kültürel Yayılma, Kültürel Ekoloji, Kültürel Etkileşim ve Kültürel Peyzajdır (Arı ve Köse, 2005: 1).

Kültürel coğrafya çalışmalarında öncelikle çalışma konusunun sınırları belirlenir. Bu nedenle kültür bölgesi teması önem teşkil etmektedir. Kültürün özelliklerine ve fonsiyonlarına dayalı coğrafi bir birim olan kültür bölgeleri (Arı ve Köse, 2005: 5) incelenirken, beşeri coğrafyadaki diğer bölge incelemelerinde olduğu gibi genellikle iki tür bölge ayrımı söz konusudur. Bunlar, şekilsel (formal) ve işlevsel (fonksiyonel) bölgelerdir. Ayıca bu bölgelere ek olarak bazı coğrafyacılar tarafından "vernaküler kültür bölgesi" veya "halk kültürü bölgesi" adı verilen üçüncü bir kültür bölgesi eklenmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2017: 138). Kültür bölgelerinin kesin sınırları bulunmamakta, şekil dışı olmaları nedeniyle ayırt edilebilmeleri zorlaşmaktadır.

Bir alanda düşüncelerin ve yeniliklerin ortaya çıkması ve yayılması kültürel coğrafyada oldukça önem teşkil eder. Kültürel yayılma, insanların, malların ve fikirlerin bir yerden başka bir yere taşınması yoluyla gerçekleşmektedir. Kültür ocağından çıkan kültür elemanının mekânsal kalıplar çerçevesinde izlediği gelişme, kültürel yayılmanın incelenmesiyle anlaşılmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2017: 98-99). Kültürel coğrafya çalışmalarında kültürel yayılma konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alan Sauer, özellikle tarımsal gelişme ve değişimlerin kökenleri üzerinde durmuş, bu gelişim ve değişimleri kültürel yayılma teması çerçevesinde incelemiştir (Sauer, 1952: 1969).

Kültürel etkileşim, kültürel coğrafyacılar tarafından kullanılan en önemli temalardan biridir. Kültürel unsurların coğrafi bakımdan yer değiştirerek bir toplumdan başka bir topluma aktarılması olayı kültürel etkileşim olarak tanımlanmaktadır. Kültürel etkileşim, "mekânsal organizasyon ve bağımlılık" olarak, dünyayı değiştiren kültürel coğrafya düşünceleri arasında yer bulmuştur. Farklı coğrafi mekânlarda gelişen kültürel olayların birbirleriyle bağlantılı olduğuna dikkat çeken kültürel etkileşim, kültürün dağılış ve çeşitliliklerini araştırmaya odaklanır. Bu

sayede farklı kültülerin birbirleriyle olan bağlantısı ve bütünleşik durumu daha rahat kavranmaktadır (Kayserili, 2011: 23).

Sauer (1925) peyzajı doğal ve kültürel peyzaj olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu ayrım insan faaliyetlerinin karakteri ve mekânsal önemini kavramak açısından önemlidir. Kültürel coğrafya incelemelerinde en somut temalardan biri olan kültürel peyzaj, doğal peyzajın bir kültür grubu tarafından değiştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kültür işi yapan ana faktör, doğal peyzaj bir araç, kültürel peyzaj ise bir sonuçtur (Sauer, 1925: 69).

Kültürel Ekoloji, kültür ve doğal çevre arasındaki karşılıklı etkileşimin incelenmesidir. Bu inceleme, coğrafya disiplininin temel ilkelerinden neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Kültürel ekoloji, bazı coğrfayacılar tarafından kültürel coğrafyadaki en önemli kavram olarak kabul edilmektedir. Kültürel ekoloji, iki temel inceleme alanına sahiptir. Bunlardan biri, kültür üzerindeki çevresel etkiler, diğeri ise ortaya çıkardıkları kültür vasıtasıyla insanın ekosistem üzerindeki etkileridir (Arı ve Köse, 2005: 7).

Kültürel coğrafyanın temel konularından biri Sanat Coğrafyasıdır. Peyzaj ve sanat arasındaki ilişki, geçerliliği bazen tartışmalı olsa da Kültürel coğrafya alanında yapılan akademik çalışmalara konu olmuştur. Bir resim ve fotoğrafa malzeme olan manzaraların yanı sıra, peyzaj bahçeleri gibi bir mekân veya mekâna özgü heykel ve duvar sanatı bu çalışmalarda ön plana çıkar. Bu çalışmalar, temsil edilen dünyalarda tasvir edilen yerler, seyir noktaları ve mekânsal izdüşümler, figürler ve peyzaj ilişkileri, eserlerin üretildiği ve tüketildiği yerler olmak üzere sınırları içinde ve ötesinde farklı türler içermektedir (Daniels, 2004: 430). Peyzaj kültürünün anlamlandırılmasında coğrafya ve sanat arasındaki ilişkiler, sanata coğrafi bakış açısıyla yaklaşan kültürel coğrafyacıların sanatçılarla iş birliği yapmasını sağlamıştır. Bu durum geniş ve interdisipliner bir çalışma ortamı sunmuştur.

Coğrafya ve sanatı ilişkilendiren ilk çalışmalardan biri Robinson (1949: 18-29),'un "Coğrafi Faktörlerin Güzel Sanatlar Üzerindeki Etkisi" isimli makalesidir. Makalede doğal çevrenin çeşitli temel unsurlarının sanatsal stili şekillendirmesi üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. İnsanın çevreyle olan etkileşimi, kültürel

ilerlemesinde ve dolayısıyla sanat üretiminde en hayati güçtür. Bu bakımdan sanatsal ürünü şekillendiren malzeme, konu ve semboller, kaya ve topraktan (pigment, çömlekçi kili, yapı taşı), yer şekilleri ve iklime kadar çok çeşitli içeriklere sahiptir (Daniels, 2004: 431).

Michael Huxley'in kurucu editörlüğü sırasında 1935'ten 1958'e kadar "The Geographical Magazine" dergisinde bir dizi makale olarak yayınlanan çalışmalar, sanat coğrafyası üzerine yapılmış en uzun süreli ve geniş kapsamlı çalışmadır. Bu dergi, Britanya'da peyzaj sanatına olan ilginin yeniden canlanması için bir çıkış noktası sağlamıştır (Mellor, 1987'den akt. Daniels, 2004: 431-432). Görsel sanatın, pozitif bir kültürel güç, uluslararası bir anlayış dili olarak sunulduğu dergideki makalelerden biri Bernard Smith tarafından yazılan "Avustralya'da Sanat ve Çevre"dir. Smith bu makalede "Kültürün çevreden değil, çevrenin ülke halkının faaliyetleri, ihtiyaçları ve tutkuları arasındaki ince etkileşiminden kaynaklandığını" ileri sürmüştür (Daniels, 2004: 432). Bu noktada kültür, çevre üzerindeki şekillendirici etkisi bakımından ön plana çıkarılmıştır.

Coğrafya ve sanatın farklı tezahürlerinde bir birlik, iç içe geçmiş uygulamalar ve geniş proje alanı 1960'lardan bu yana yaygınlaşmış ve yoğunlaşmıştır. Belirgin coğrafi kaygılar ve prosedürlere uzanan ve çoğu zaman açıkça bunlarla meşgul olan sanatsal çabaların artması, coğrafya ve sanat arasındaki bağları güçlendirmiştir. Coğrafyacı Harriet Hawkins, tüm bu işbirlikleri ve ürünleri "yaratıcı coğrafyalar" terimiyle ön plana çıkarmıştır. Hawkins (2014), coğrafya-sanat ilişkilerini odak noktası olarak aldığı "For Creative Geographies, Geography, Visual Arts and the Making of Worlds" adlı kitabında, yaratıcı coğrafyalar için "bir dizi farklı yaklaşım ve yaratıcılık biçimlerini kapsar" ifadesinde bulunmuştur.

Sanatın coğrafi analizi, yalnızca "bitmiş" bir nesneye değil, aynı zamanda üretim, tüketim ve dolaşım alanlarına, mekânlarına ve süreçlerine de odaklanmayı gerektirir (Hawkins, 2010: 808). Diğer bir deyişle işin yapıldığı ve deneyimlendiği yer, mekânlar ve pratikler; "sanat coğrafyaları" ve bunların "çağdaş coğrafi tartışmalara" yapabilecekleri katkıların genişlemesini sağlamaktadır. Sanatçıların pratiklerini ve eserlerini yarattıkları maddi yöntemleri inceleyen çok az çalışma olsa

da son yıllarda Coğrafya'da "sanatı bir pratik olarak çerçevelemeye yönelik büyüyen bir hareket" vardır. Bu hareket, coğrafyacılar ve sanat izleyicileri tarafından aktif ve fiziksel olarak gerçekleştirilmektedir (Miller, 2017: 246).

Sanat üzerine yapılan coğrafi araştırmaların çoğu, üretilen eserlerde "coğrafi" bir temayı keşfetmeye odaklanır. Sanat pratiklerinde manzara, kentsel deneyim gibi temalar, birçok çağdaş sanat dalında sanatçılara referans sağlamaktadır. Bu konuda bir bütün olarak algılanan "peyzaj" hem sanatçılar hem de coğrafyacılar için ortak ve önemli bir referans noktasıdır. Bu karşılıklı ilgi, coğrafi ve sanatsal bilgi ve uygulamalar arasında bir temas noktası sağlar. Bu konudaki çalışmaların çoğu, sanatçıların peyzaj anlayışına neyin şekil verdiğini ve bu sosyo-mekânsal olarak konumlanmış bilgilerin kavramsal ve mekânsal olarak nasıl dönüştürüldüğünü araştırmaktadır. J. Housefield'in (2002) "Marcel Duchamps's Art And The Geography of Modern Paris" isimli çalışması bu konuda yapılmış araştırmalardan biridir. Modern sanatın kentsel manzaraya olan ilgisine odaklanan çalışmada dikkat çekilen konu, sanatçının oluşturduğu *ready-made*'leri, Paris kent manzarasını heykel formuna dönüştürmek ve bu sayede tanıdık bir manzara ortaya çıkarmak amacıyla kullanmasıdır.

Coğrafyacılar, bazen bir araştırma yöntemi veya yaratıcı bir uygulama olarak, bazen de sanatçılarla iş birliği içinde sanat eserlerinin yaratılmasıyla sanata pratik olarak yaklaşırlar. Coğrafyacıların bu farklı çalışma biçimleri, onları yerle ilgili sanatsal ve bilimsel coğrafi yaklaşımlar ve yerle etkileşimler vasıtasıyla oluşturdukları farklı bilgi biçimleri üzerine derinlemesine düşünmeye sevk eder (Hawkins, 2015: 249). Coğrafyacı Karen Till ve sanatçı Julian Jonker'in "Mapping and Excavating" adlı çalışması ve coğrafyacı Harriet Hawkins ile sanatçı Annie Lovejoy'un "Caravanserai" projelerinde yaptıkları disiplinlerarası iş birlikleri yaratıcı coğrafyalara konu olmuştur.

Kültürel Coğrafyacı Denis Cosgrove, "İkonografya" temasını kullanarak, peyzajı yorumlamıştır. Geleneksel olarak dini ikonların ve resmin yorumlanmasında kullanılmış olan bu tema ile kültürel coğrafyacılar, manzara resmi üzerinden "mekânın temsillerini" okumaya çalışmışlardır. Sadece fiziki varlığı ile değil, bu

fiziki varlığın anlamlandırılması için önemli olan sayısız kültürel temsil ile birlikte düşünüldüğünde, manzaranın resim, şiir gibi sanatlarda temsil edildiği şekliyle algılanması kolaylaşmıştır. Görsel imgelerin sembolik anlamını ortaya koymak, peyzaj resmini yapıldığı sosyal ve tarihi süreç içinde değerlendirmek bu bakış açısının bir sonucudur.

Kültürel Coğrafyacılar peyzajı inceleme konusunda niteliksel bir yaklaşım benimsemiş; peyzajı değerlerin ve anlamların sembolik bir temsili olarak görmüştür. Bu bakımdan resim sanatı ve resim sanatında peyzaj kavramının gelişimi, peyzajların coğrafyasını anlamada önemlidir. Çeşitli dönemlerde yapılan manzara resimlerinin mevcut manzara ile karşılaştırılması sonucunda bitki örtüsü, ekilebilir arazi, otlaklar, su kütleleri, ekonomik ve rekreasyonel faaliyetler, yapılaşma vb. alanlardaki değişiklikleri gözlemlemek mümkündür.

Coğrafyada uzun bir sanatsal duygu geleneği vardır. Coğrafyacılar tarafından mekânın incelenmesinde manzara resminin yararlılığı her daim vurgulanan bir konu olmuştur. Alexander von Humboldt, manzara resmi için sahip olduğu çekicilikleri öne sürerek sanatçıları Latin Amerika'ya seyahat etmeye ikna etmiştir. Devam eden süreçte John Leighly (1937), sanatın kültürel peyzaj öğrencilerine materyal sağlayan en büyük öğretici olduğunu belirtmiş; Meining (1971) ise bu temayı çevresel takdirin insancıl coğrafyası için yaptığı çağrıda yinelemiştir (Martinson, 1981: 347). Tüm bu bilgi ve ifadeler manzara resimlerinin coğrafyacılar tarafından dikkatli bir şekilde yorumlandığında önemli bir kaynak değeri taşıdığını göstermektedir.

Manzara, yalnızca gördüğümüz dünya değil; bu dünyanın inşası, kompozisyonudur. Bu kompozisyon (nesne), insan aracılığıyla (özne) sunulan bir dış dünyayı ifade eder. Manzara, dünyayı görmenin bir yoludur (Cosgrove, 1998: 13). Manzara resmi, sanatçılar vasıtasıyla mekâna dair bir dışavurum aracı olarak kullanılmıştır. Bu konuda Birleşmiş Milletler, Almanya ve İngiltere'de yapılan manzara resmi çalışmalarında kültürel bağlamlar ve manzara temsilinin politik doğası üzerinde durulurken; Fransa'da temsil için seçilen manzaraların mekâna özgü doğasına odaklanılmıştır (Housefield, 2002: 481).

Peyzaj resmi, sanat'ta "doğal manzara tasviri" olarak tanımlanmaktadır. Bu resim, dağ, vadi, su kütlesi, tarla, orman, kıyı gibi doğanın maddi kanıtlarını içermektedir. Ayrıca manzara resimleri, insan, hayvan, insan yapımı yapılar gibi unsurları da barındırabilir (Blumberg, 2020: 1). Doğal manzaranın insan varlığı ve insana ilişkin kavramlarla buluştuğu örnekler, kültürel manzara resimleridir. Dolayısıyla manzara, yalnızca sade bir temsili uygulama değil, aynı zamanda sanatın kültürel alanını tanımlayan ve çevreleyen bir deneyimdir (Mitchell, 2005:1). Manzaranın alan çalışması olarak doğrudan coğrafyanın ele alınması ile kültür ve doğal çevre arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak tanınması, kültürel coğrafyanın evrime uğrama sürecinde sanatsal temsili değerlendirilebilir kılmaktadır. Bu durum, manzaranın "kültür tarafından yönlendirilen doğal bir çevre" olduğu görüşünü desteklemektedir. Dolayısıyla "insan eliyle kasıtlı olarak dönüştürülen manzara" , kültürel manzara olarak tanımlanmaktadır (Hepdinçler, 2019: 130-132). Resim sanatına konu olan kültürel manzaralar, temsil edilen unsurlar ile kültür hakkında ipuçları vermektedir. Manzara tasvirinde resimler, barındırdığı unsurlarla yapıldığı dönem ile günümüz arasındaki fark ve benzerliklere referans sağlamaktadır.

Tarihsel süreçte manzara resimlerindeki biçimsel değişim (uygulanan yöntem ve teknikler, üslup özellikleri vb.) sanat tarihçilerinin inceleneme alanına girerken mekânsal değişim kültür coğrafyacılarının inceleme alanına girmektedir. Kültür coğrafyacıları, bu noktada insan-doğa etkileşimini ön planda tutmaktadır.

Son yıllarda doğa temasını temel alan sanat eserlerinin artmasının nedeni, sanatçıların dünyayla ilişki kurma şekillerindeki değişim olarak görülmektedir. Sanat-doğa arasındaki ilişkiye farklı bir boyut kazandıran sanatsal çalışmalar, doğada açık alan kullanmaktan, doğal materyalin kullanımına, çevresel farkındalığı artırmaya, restorasyon, geri dönüşüm, yenilenme ve mekana özgü projelere kadar farklı uygulamaları içermektedir. Kimi zaman doğayı sanat objesine dönüştüren sanatçılar, kimi zamanda doğanın maddi unsur ve değişkenlerini malzeme olarak kullanır. Bu bakımdan ortaya koyulan çalışmalar, farklı amaçsal ayrım noktalarına göre, "Arazi Sanatı", "Yeryüzü Sanatı", "Ekolojik Sanat", "Çevresel Sanat" gibi ana başlıklar altında tanımlanmıştır (Aydın ve Zümrüt, 2013: 53). 1960'lı yıllardan itibaren gelişme gösteren çevresel sanat hareketleri, ilk olarak arazi sanatı veya

yeryüzü sanatı kapsamında ortaya çıkmıştır. Minimal sanatın basit ve detaysız formlarına karşı hoşnutsuzluğun dile getirildiği bu çalışmalar, eleştirel çalışmalardır (Blandy, Congdon ve Krug, 1998: 232).

Arazi sanatı sanatçıları, R. Smithson'un "Dünya benim için doğa değil müzedir" ifadesine uygun bakış açısıyla doğal ortamları adeta bir galeri mekânına dönüştürmüşlerdir. Bu noktada Arazi sanatı sanatçılarının eserlerini oluştururken herhangi bir maddi kaygı gütmeksizin doğaya iz bırakma amacı taşıdıkları söylenebilir (Kedik, 1999: 101). Nitekim arazide sergilenen eserlerin yanı sıra zaman zaman araziden toplanan doğal malzemeyle üretilmiş olup sanat galerilerinde sergilenen ürünler olabilmektedir. Ancak bu eserlerin satışı yapılmamakta; sanatçılar maddi bir kazanç sağlamamaktadır. Sanatçılar çalışmalarını sanatsal olarak biçimlendirirken "sanat doğa içindir" düşüncesini temel almıştır.

Müzik eserleri, müziğin insanlar ve toplumlar üzerindeki etkisini görmenin ve analiz etmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla müziğe dair eserlerde bahsi geçen coğrafi konu ve olaylar, dünyayı ve insanı anlamada önemli bir yöntem olabilir (Kaçmaz, 2021: 491). Müzik ve coğrafya arasındaki karşılıklı bağlantı, başta Amerikalı coğrafyacılar tarafından olmak üzere 1960'lı yıllardan itibaren beşeri coğrafyaya konu olmuştur.

Kaynağını Amerika Birleşik Devletleri'nden alan Müzik coğrafyası, ilk olarak 1960-70'lerde ortaya çıkmıştır. ABD'nin ardından Avrupa, Asya, Orta Doğu ve Okyanusya'da müzik ve coğrafya arasındaki bağlantılar üzerine geniş araştırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Canova, 2013: 861). Coğrafyacı Peter Hugh Nash'ın "Müzik Bölgeleri ve Bölgesel Müzik" (1968) isimli çalışması Coğrafya biliminde müzik üzerine yazılmış ilk akademik makaledir (Carney, 1998: 1). Gordon (1970)'un çalışması ise bu konuda yapılmış ilk yüksek lisans çalışmasıdır. Sonraki yıllarda yapılan Larry Ford (1971), Zelinsky (1973), Carney (1974)'in çalışmaları müzik coğrafyası üzerine yapılmış ilk ve önemli çalışmalar arasındadır.

Müzik olgusu coğrafyacılar tarafından tarzlar, yapı, şarkı sözleri, yorumcular-besteleyiciler, merkezler-olaylar, medya, etnik, enstrümasyon ve endüstri olmak üzere dokuz genel kategoride incelenmiştir (Carney, 1998: 2-3). Çok çeşitli tema ve

yaklaşımların kullanıldığı müzik coğrafyası çalışmaları, Carney (1998) tarafından 10 genel kategoride sınıflandırılmıştır. Bunlar,

(1) Müzik Bölgelerinin sınıflandırılması ve bölgesel müziğin yorumlanması,

(2) Yer veya yere özgü müzik tarzının evrimi,

(3) Müzik olgusunun kökeni (kültür ocağı) ve yayılımı,

(4) Müziğin insan göçü, ulaşım yolları ve iletişim ağları ile ilgili mekânsal boyutları,

(5) Müziğin bir yerin karakterini şekillendirmeye uygun psikolojik ve sembolik unsurları- yer imgesi, yer duygusu ve yer bilinci,

(6) Müziğin kültürel manzara üzerindeki etkisi,

(7) Müzik ile ilgili olguların mekânsal organizasyonu,

(8) Doğal çevre ve müzik ilişkisi,

(9) "Milliyetçi" ve "milliyetçilik karşıtı" müziğin işlevi,

(10) Müziğin mekânsal anlamda diğer kültür özellikleriyle karşılıklı ilişkileri (Carney, 1998: 3-4).

Müzik Coğrafyasının Carney (1998) tarafından yapılan tematik sınıflandırması, yapılan çalışmalarda bir iç içe geçmişlik olduğunu göstermektedir. Müzik bölgelerini sınıflandırmaya yönelik bir çalışmada kimlik ve yer gibi politik unsurlara yer verilebilir (Toprak, 2021: 432). Yine yere özgü müzik tarzının belirlenmesinde müzik olgusunun kökeni (kültür ocağı) de önemli bir yer tutmaktadır.

Graham (1997: 11), "coğrafyacılar mekânsal ilişkileri inceler; coğrafyacılar insan ve çevre arasındaki ilişkileri inceler; coğrafyacılar manzaraları inceler; coğrafyacılar bölgeleri ve yerleri inceler" ifadeleri bir coğrafi çalışmadaki en temel unsurları göstermektedir. Müzik, bu unsurların her birine yeni bir bakış açısı kazandırmak için fırsatlar sunmaktadır.

Müzik coğrafyasında Amerikan yaklaşımı ve İngiliz interdisipliner yaklaşımı ile yapılan çalışmaları kapsayan iki düşünce okulu bulunmaktadır. Bu ekollerin yanı

sıra 1900'lerde az sayıda Fransız coğrafyacı müzik coğrafyasıyla ilgilenmiştir. Ancak bu çalışmalar doğru bir müzik hareketini başlatamamıştır (Kaçmaz, 2021: 496-497). Carl Sauer'in izindeki kültürel coğrafyacılardan George Carney Amerikan müzik coğrafyası ekolünün en önemli temsilcisidir. Müzikbilim coğrafyasının (geomusicology) "guru"su olarak görülen Carney, zengin Kuzey Amerikan halk kültürüne ilişkin çalışmalarıyla coğrafyacıları kültürel coğrafya alanında çalışmaya teşvik etmiştir. Carney'in müzik coğrafyası, konum ve yayılma modellerine odaklanırken, müzik coğrafyası üzerine yapılan İngiliz temelli bir söylem müzik ve kimliğin performansı ve tüketimi için alanlar, ağlar ve bağlamlarla daha çok ilgilenir. Müzik coğrafyası kapsamında yapılan bu çalışmaların tümü 1980 ve 1990'larda kültürel coğrafyada müzik coğrafyası adında bir alt alanın doğmasını sağlamıştır (Carney, 1998; Kearney, 2010: 47). Tüm bu gelişmeler ile birlikte müzik coğrafyasının beşeri coğrafya ders kitaplarında yer almasında artış gözlemlenmiştir (Kaçmaz, 2021: 496-497).

Coğrafyanın bir alanında meydana gelen değişim, diğer alanlarını da etkilemektedir. Nitekim Kültürel coğrafya çalışmalarında meydana gelen değişimlerin diğer alanları ve kültürel coğrafyanın alt alanlarını etkilemesi söz konusudur. Müzik coğrafyası çalışmalarının içeriği de bu doğrultuda değişmiştir. Nitekim ilk dönemlerde müzik coğrafyası kapsamında yapılan çalışmalar, şarkı sözlerindeki coğrafi kavramlara ve peyzaj vurgularına odaklanmaktaydı. Kültürel dönüş ve beraberinde gerçekleşen yeni kültürel coğrafya gündemi, müzik coğrafyası çalışmalarında da çeşitliliği beraberinde getirmiştir. Yer bağlılığı, kimlik, müzik tarzlarının kökeni ve yayılması, üreten, pazarlayan ve dağıtımı yapan müzik endüstrisinin coğrafi açıdan incelenmesi müzik coğrafyasının çalışma yelpazesini genişletmiştir.

Kültürel coğrafya alanında yapılan çalışmaların bir çoğu gibi müzik araştırmaları da ampirik, betimleyici, hümanist, teorik olmayan, analitik olmayan, öznel vb. niteleyici ifadeyle karakterize edilebilir (Carney, 1998: 4). Müzik coğrafyası birçok açıdan çoğunculuk disiplinine sahiptir. Coğrafyanın ayırt edici ve kalıcı özelliklerinden birinin çeşitlilik olduğu düşünüldüğünde müzik coğrafyasının bu özelliği onu bu disiplin altında dikkat çekici kılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL YAPI VE KÜLTÜR ETKİLEŞİMİ

1.1. Doğal Yapı Özellikleri

Orta Anadolu Volkanik Bölgesi, Kapadokya Volkanik sahası veya Kapadokya Volkanik Platosu olarak isimlendirilir. Volkanik topografya, Konya'nın Karapınar ilçesinden Erciyes Dağı'nın doğusuna kadar uzanan geniş bir alanı kapsar (Doğan, 2021: 1). Erciyes (3916 m), Hasan Dağı (3268 m), Melendiz Dağı (2898 m) gibi stratovolkanlar ile Acıgöl ve Göllü Dağ gibi diğer büyük volkanik komplekslerin yanı sıra tek dönemli püskürme merkezleri olan cüruf konileri, maarlar, domlar bölgeye karakterini kazandıran volkanik şekillerdir (Çobankaya, 2016: 31-41; Doğan, 2021: 4). Bölgede etkili olan, topografyayı değiştirip şekillendiren volkanizma sonucu oluşan unsurlar farklı dönemlere tarihlenmektedir. İyi korunmuş volkanik yapılara ait örnekler, bölgenin genç bir volkanik saha olmasından kaynaklanmaktadır.

Bölgede etkili olan volkanizma, piroklastik kayaç grubunun bir çeşidi olan ignimbiritleri oluşturmuştur. Nevşehir platosunun Neojen ignimbirit istifinde, eski bir ignimbirit grubu (Kavak ignimbiritleri), onun beş ana alt birim (Zelve, Sarımaden Tepe, Cemilköy, Gördeles, Kızılkaya) ve daha küçük, kapsam alanı dar iki birim (Tahar ve Sofular) yer almaktadır (Le Pennec vd., 1994: 59). Her biri kimyasal ve fiziksel (renk, sütunsal yapı, kalınlık vb.) özellikler, dağılış gibi kendine has nitelikleri nedeniyle birbirlerinden ayrılan ignimbiritler, bölgede geniş bir alan kaplamaktadır (Doğan, 2021: 6). Çeşitli kaynaklarda ve halk arasında "tüf" olarak da isimlendirilen ignimbiritler üzerinde peribacaları gelişmiştir. Bu tezin çalışma sahası peribacalarının yoğunlaştığı Nevşehir, Ürgüp, Göreme, Uçhisar, Ortahisar, Gülşehir, Gülağaç (Aksaray), Güzelyurt (Aksaray) ve çevresi olarak belirlenmiştir.

Kapadokya volkanik bölgesine jeomorfolojik karakterini kazandıran en önemli süreç volkanizmayla birlikte erozyon ve akarsu aşındırmasıdır. Bölgenin tipik erozyonal şekilleri olan kırgıbayırlar, görece aşınmaya karşı dirençsiz, iyi kaynaklaşmamış ignimbiritler ve akarsu-göl çökelleri üzerinde gelişmiştir (Fotoğraf

1.1). Peribacaları, yine erozyon tarafından, iyi kaynaklaşmamış ignimbiritler üzerinde eğim koşullarının uygun olduğu sahalarda oluşmuştur.

Fotoğraf 1.1: Kavak İgnimbiriti üzerinde Kırgıbayır oluşumu, Uçhisar yakınları

Volkanizma sonucu ortaya çıkan küllerin oluşturduğu tüf örtüsü ve bunları örten veya aratabakalı olan lav (andezit, bazalt vb.) ve ignimbritlerin oluşturduğu topografyada, volkanik aktivitenin sonlanmasından sonra sürekli yağışlarla birlikte, geniş ölçüde aşınım sonucu oluşan ve gelişen yer şekillerine peribacası denir (Sür, 1972: 52). Peribacası oluşumuna yol açan erozyon mekanizmasını kontrol eden başlıca etmen sudur. Peribacaları, akarsu ve oluk erozyonuna (rill, sel-yağmur olukları) bağlı olarak oluşmuştur (Doğan, 2021: 82). Jeolojik, jeomorfolojik ve paleoklimatolojik koşullar, bölgede geniş bir alana yayılmış ve dünyada ender görülen bu yer şekillerini oluşturmuştur (Doğaner, 1995: 26). Bölgenin dikkat çekici ana unsurlarını oluşturan peribacaları, sert ve şapka görünümlü volkanik kayaların altında konik, sütunsal yumuşak kayalar ile mantar görünümündedir.

Oluşumu sırasında eğimli arazilerde bulunan anakaya, aşınıma karşı farklı direnç özelliği göstermektedir. Peribacaları, anakayanın sel ve selinti sularıyla aşınması sonucu oluşmaktadır. Konik, baca veya huniye benzer şekiller olan peribacaları bazen şapkasız olmakta bazen de üzerlerinde dirençli anakayadan oluşan bir şapka bulunmaktadır. Peribacalarına farklı dillerde; hoodoos, capped earth pillars, ladies with hairdos, erosion columns, fairy chimneys, chimney rocks gibi isimler verilmektedir (İmamoğlu, 2019: 45).

Ürgüp-Göreme yöresinde geniş bir alana yayılan ender bir yer şekli olan peribacaları, biçim, renk, yoğunluk ve boyutları açısından birçok açıdan çekim gücü oluşturur (Doğaner, 1995: 25). Peribacaları, kullanım özelliklerine bağlı olarak farklı bilim dallarından araştırmacıların ilgisini çekmiş, çeşitli tanımlamalara ve sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Ayrıca peribacalarının oluştuğu dönemlerle ilgili farklı görüşler de vardır. Sür (1972)'ün, Kuvaterner'de meydana geldiğini belirttiği bu yer şekilleri, Atalay (1982: 69)'a göre, Pleistosen'in pluviyal devrelerinde, diğer bazı araştırmacılara göre ise Holosen'de oluşmuştur (Emre ve Güner, 1985: 25; Polat ve Güney, 2013: 42).

Konuyla ilgili yapılan çalışmaların çoğu ignimbirit seviyelerini oluşturan büyük volkanik patlamaların -10 ile 5 milyon yıl (my) arasında oluştuğunu göstermiştir (Le Pennec, 1994'ten aktaran İmamoğlu, 2019: 46). Peribacalarının dört aşamada meydana geldiğine işaret eden Atalay (2005: 264-265), bu yer şekillerinin ortaya çıkmasına, büyüyüp gelişmesine, en nihayetinde de yok olmasına neden olan sürecin erozyon olduğunu ifade eder. Geniş aralıklı ve devamlı çatlaklar, erozyonun en fazla görüldüğü yerlerdir. Çatlak doğrultusunda dizilmiş olan peribacaları, bu doğrultuda gerçekleşen derin aşınma ve genişlemenin ürünüdürler.

Doğan (2021: 9), ignimbiritlerin kaynak yerine ilişkin tam bir fikir birliğine varılmamış olduğunu belirterek Kapadokya Bölgesi'ne karakterini veren peribacalarının üzerinde oluştuğu ignimbiritlere Erciyes ve Hasan Dağı'nın kaynaklık etmediğini ifade etmiştir. Erciyes, Hasan Dağ ve Melendiz Dağ gibi volkanlar jeolojik açıdan genç volkanlardır. Bu volkanlar, 2-3 My öncesinde oluşmuştur. İgnimbirit adı verilen volkanik patlamaların ürünü olan malzemelerin

oluşumu ise 10 My öncesine dayanmaktadır. Bu durum peribacaları adı verilen jeomorfolojik formların çok daha eski kayalarda oluştuğunu göstermektedir (Çiner, 2017).

Peribacalarının derelerin içlerinde ve dere vadilerinin dik yamaçlarında oluşması, oluşumlarında yağmur sularının yüzeydeki akışının önemine işaret eder. Yağışın yüzey akıntısı olarak gelişmesi ve tüfün kolayca aşınmasını sağlayan unsurlar dik vadi yamaçları, cılız bitki örtüsü ve geçirimsiz yapıdaki tüflerden kaynaklanmaktadır.

İyi kaynaklaşmamış Kavak, Zelve ve Cemilköy ignimbiritleri bölgedeki en yaygın ve karakteristik peribacalarının gözlemlendiği yerlerdir. İyi kaynaklaşmış (taşlaşmış) ignimbirit oluşumları üzerinde ise tipik peribacası gelişimi görülmez (Doğan, 2021: 82). Yörede peribacaları, Avanos-Nevşehir-Ürgüp çevresinde geniş bir alana yayılmıştır. Batıda Ihlara Vadisi'nden, doğuda Soğanlı Vadisi'ne kadar bu yayılış alanı genişletilebilir. Peribacalarının bu kadar geniş bir alana yayılmasının nedeni, Miyosen'den Kuvaterner sonlarına kadar devam eden volkanizmanın geniş bir alanı etkilemesidir (Şekil 1.1). Peribacalarının yoğunlaştığı yerler isimlerini bulundukları vadideki bir dereden (Zemi dere, Halaç dere, Görkün dere, Güllüdere, Bağlıdere), en yakın yerleşmeden (Zelve, Göreme vb.) veya belirgin bir özelliğinden (Kılıçlar, Devrent, Kızıl vb.) almaktadır (Doğaner, 1995: 29-30).

Peribacalarının gövdeleri geometrik olarak koni veya silindirik biçimde, simetrik veya asimetrik, tek veya ikili üçlü birleşik gövdeli, başlıklı veya başlıksız, ikili üçlü başlıklı gibi farklı biçimlerde olabilirler (Doğaner, 1995: 27). Gövdeyi oluşturan kayacın türü ve çeşitliliği, peribacalarının gösterdiği şekilsel farklılıkların temel nedenidir. Emre ve Güner (1985: 27)'e göre, gövdeyi oluşturan kesim tek bir kayaç türünden oluşuyorsa gövde koni biçiminde olmaktadır. Peribacaları yatay konumlu tabakaların bulunduğu alanlarda ise düzgün silindirik bir gövdeye, tabaka eğimiyle yamaç eğimi arasında belirli bir açı varsa asimetrik bir gövdeye sahip olurlar. Bazalt, andezit gibi tüfleri örten lav akıntılarının bulunduğu yerlerde aşınıma dirençli bu sert tabakanın çatlaklar boyunca incelmesi, ana tabakadan kopması sonucu, başlıklı peribacaları oluşmuştur. Birbirine benzer peribacaları aynı yerde

toplanırken koşulların değiştiği farklı yerlerde biçimler de değişmektedir. Bağlıdere ve Görkün deresi vadilerinde silindir gövdeli ve başlıklı, Alibağı mevkiinde asimetrik konu gövdeli, Paşabağı mevkiinde Keşişler vadisinde simetrik koni şekilli, bitişik gövdeli ikili üçlü başlıklı, Çatalkaya mevkiinde ikisi bitişik üç adet koni biçimli ve başlıklı peribacaları ilgi çekicidir. Peribacalarının gösterdiği bu şekilsel farklılıklar doğal manzara içinde görsel açıdan önem taşımaktadır (Doğaner, 1995: 27). Çatalkaya mevkiindeki peribacaları oyularak işlev kazandırılmamış olsa da konumu ve görselliği ile turistik açıdan en bilinen örneklerdendir.

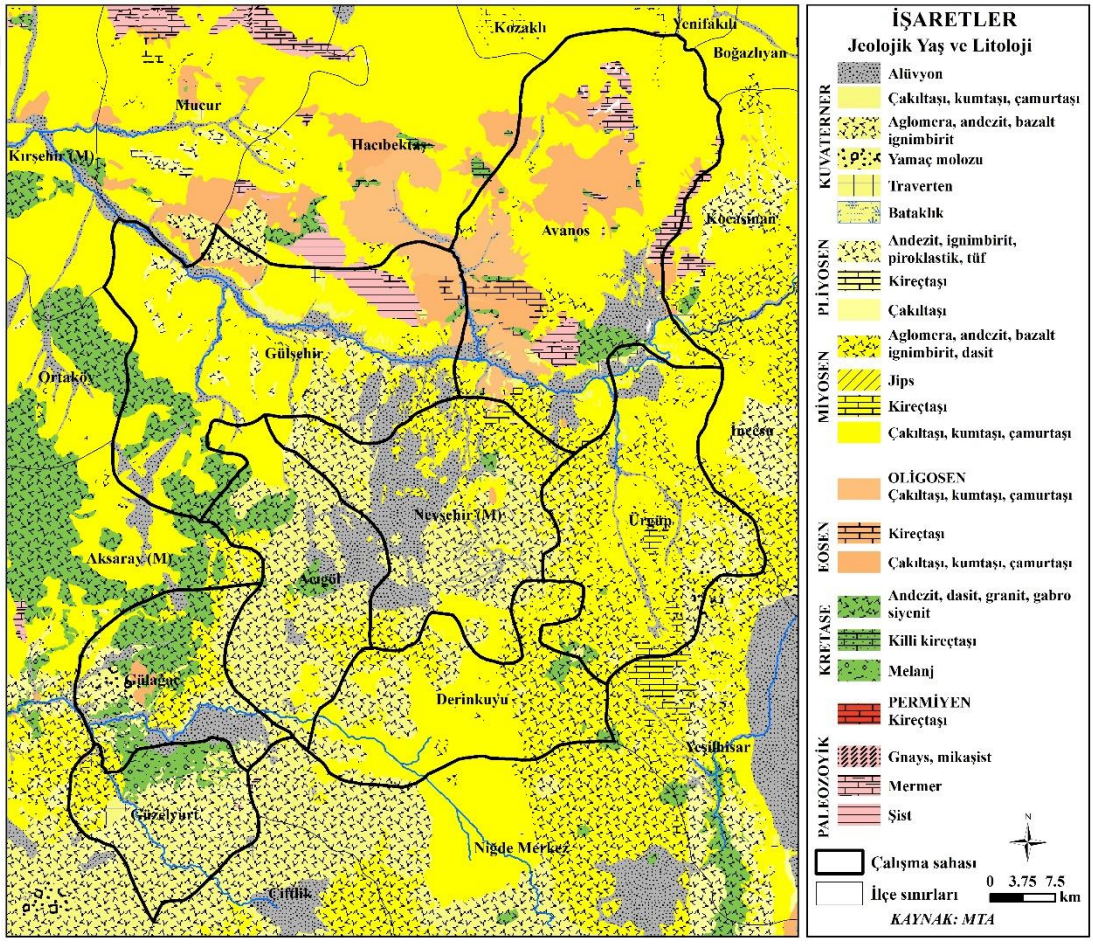

Şekil 1.1: Çalışma Alanının Jeoloji Haritası

Kayaç topluluğundaki çatlak sistemi, peribacasının yamaç profilindeki konumu, kayaç bileşimi, başlığı oluşturan sert tabakanın varlığı gibi pek çok etmen peribacalarının boyutlarının (yükseklik ve çapları) birbirinden çok farklı olmasında etkili olmuştur. Tüfler, volkanizmadan önceki vadileri doldurarak yüzlerce metreyi

bulan kalınlıkta bir örtü meydana getirmişlerdir. Bu durum tüf tabakasının aşınıp gitmesini önleyerek yüksek peribacalarının meydana gelmesini sağlamıştır. Yükseklikleri birkaç cm. den 25-30 m. ye kadar olabildiği gibi, genişliklerinin de fazla olması içlerinin konut olarak kullanılmasını sağlamıştır. Boyutları bakımından Zelve yolu üzerinde Paşabağ mevkiinde, Bağlıdere ve Görkün deresi vadisinde yüksek ve büyük başlıklı peribacaları görülmektedir (Doğaner, 1995: 30-31).

Peribacalarında dikkat çekici bir diğer özellik, kayaçların kimyasal birleşiminden doğan renk çeşitliliğidir. Beyaz, pembe, sarı, gri gibi açık ve koyu tonların oluşturduğu renk çeşitliliği bazı yerlerde bir arada görülebilir. Bazı renkler ise tek başına geniş alanlar kaplamaktadır. Ürgüp formasyonunda tespit edilen beyaz, kırmızı ve ayrışmış riyolitik tüfler ile Avanos çevresinde kızıl kumtaşı-killi seri, çevrenin renklerini vermektedir (Arık, 1981: 141). Beyaz riyolitik tüflerin yayılış alanlarında, yüzeyde dirençli tabakaların olmadığı alanlarda, geniş anlamda badlans topografyası (kırgıbayır) denilebilecek keskin veya yuvarlak sırtlı şekiller geniş alanlarda bembeyaz dalgalar halinde uzanırlar. Sarımsı-beyaz renkli peribacaları ayrışmış riyolit tüflerin, kırmızı ve pembe renkli olanlar ise kırmızı riyolitik tüflerin yayılış alanlarında görülür. Devrent vadisinde pembe renkli peribacaları bu vadiye "pembe vadi" denilmesine neden olmuştur. Kızıl (Kızılçukur) vadi de, ismini, peribacalarının kırmızımsı renginden almaktadır. Başlıklarda hâkim olan siyah renk lavların (bazalt) rengi olarak dikkat çeker. Bu görünümüyle yöre, toprağın bütün renklerinin yer aldığı bir tablo gibidir (Doğaner, 1995: 27-29). Aşınmış renkli ignimbritlerden oluşan vadiler ve peribacaları kültürel manzaranın genel görünümüne zenginlik katmıştır. Göreme Vadisinde krem-beyaz peribacaları hâkimken Zelve vadisinde kırmızı renk dikkat çekicidir (Fotoğraf 1.2).

Fotoğraf 1.2: Göreme Vadisi, 2022 (a) ve Zelve Vadisi, 2021 (b)

Ürgüp-Göreme-Avanos üçgeni özelinde (yaklaşık 32 km²) ve "Kapadokya Bölgesi" olarak adlandırılan alanın tümünde peribacaları, renk, şekil, yoğunluk ve boyut açısından yüksek değerde bir çekici güç oluşturmaktadır. Antik dönemlerden itibaren yerleşim yeri olarak kullanılan vadiler ve peribacaları dini işlev başta olmak üzere çeşitli fonksiyonlara sahip kültürel yapılar ile zenginleşmiştir. Pek çok kültürel iz, bir bütün halinde mekân üzerinde sergilenmektedir. Bu kültürel izler bilimsel, görsel ve ekonomik açıdan bir bütünlük teşkil eder.

1.2. Doğal Yapı ve Yerleşme İlişkisi

1.2.1. Doğal Yapının Yerleşmelerin Kuruluş Yerine ve Dokusuna Etkisi

Yerleşmelerin kuruluş ve gelişme alanları, fiziki çevrenin sunduğu olanaklardan doğrudan etkilenir. Araştırma alanının başta jeolojik ve jeomorfolojik yapısı olmak üzere kendine has fiziki coğrafya özellikleri, yerleşim alanlarının şekillenmesini sağlamıştır. Yerleşmelerin gelişim yönleri veya zamanla yer değiştirmelerinde doğal yapı önemli olmuştur. Araştırma alanında yerleşmelerin gelişiminde, kayalık alanlar, vadiler ve su kaynaklarına yakınlık belirleyicidir.

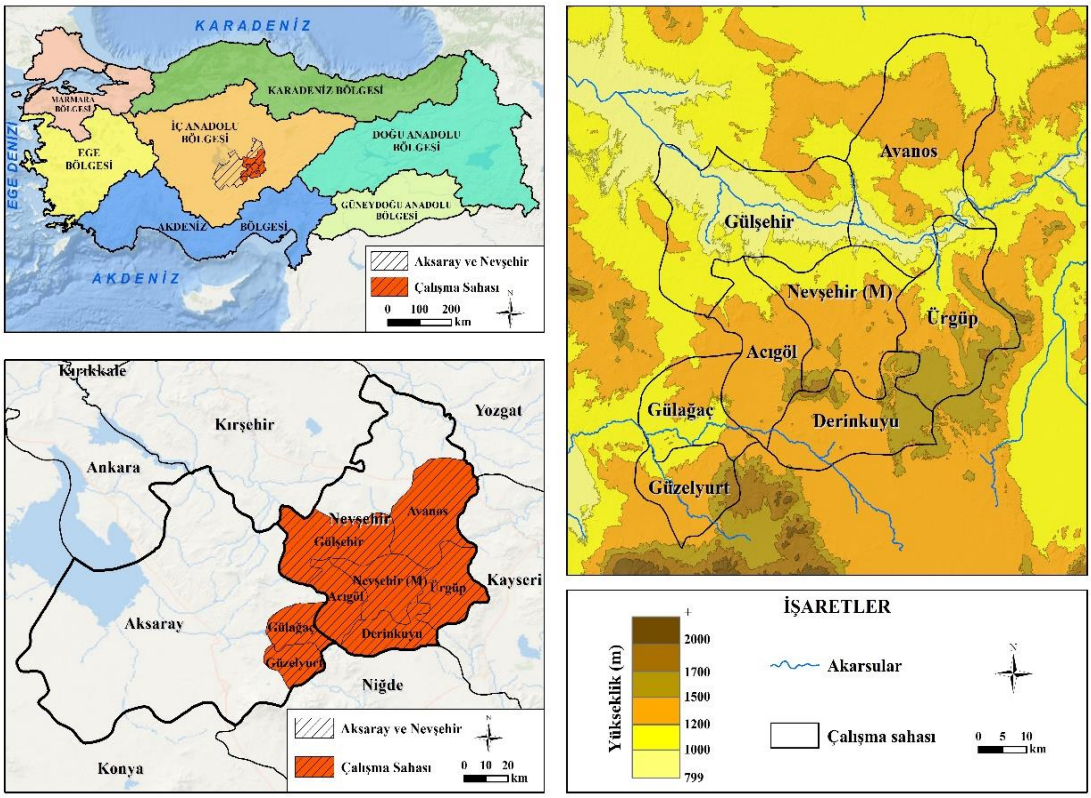

Şekil 1.2: İnceleme Alanındaki Yerleşmelerin Bağlı Olduğu İller ve Yerleşmelerin Konumu

İnceleme alanında Nevşehir il merkezi, Ürgüp, Avanos, Derinkuyu, Gülşehir, Acıgöl ilçe merkezi, Göreme, Uçhisar ve Ortahisar beldeleri, Aksaray ili Gülağaç ve Güzelyurt ilçeleri yer almaktadır (Şekil 1.2). İnceleme alanında yörenin karakteristik yer şekilleri olan peribacalarının yerleşmeyi en çok etkilediği yerler Ürgüp, Göreme (Merkez ilçe), Avanos'tur. Aksaray ilinin Güzelyurt İlçesi'nde de peribacaları oldukça geniş bir yayılım göstermekte ve bu durum yerleşmenin gelişimini etkilemektedir. Bu kısımda, çalışma alanındaki yerleşmeler, gelişim yönleri ve yer değişikliklerinde yer şekillerinin etkisi ön planda tutularak incelenmiştir.

Ürgüp, Nevşehir il merkezinin yaklaşık 20 km. doğusunda yer almaktadır. Yerleşmenin doğusunda Kayseri, batısında Nevşehir, kuzeyinde Avanos, güneyinde ise Niğde bulunmaktadır (Şekil 1.2). Ürgüp ve yakın çevresindeki volkanik-erozyonal vadiler, çok eski zamanlardan itibaren yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Özellikle Roma dönemi itibariyle ilçe, önemli bir yerleşim merkezi olmuştur.

Ürgüp'ün en eski yerleşim yerleri, Esbelli, Yunak, Temenni, Dereler ve Kayakapı mevkiidir.

Ürgüp yerleşmesi Damsa vadisi üzerinde kurulmuştur (Eravşar, 1996: 26). Vadi yamacında gelişme gösteren bu yerleşimde, yamaca oyularak koruma amacıyla oluşturulmuş alanlardan başlanarak vadi eteklerinde ve vadi içerisinde diğer mekânlar oluşturulmuştur (Şekil 1.3).

Temenni Tepesi ve Esbelli kayasını merkez alarak güney yönüne doğru gelişen alan, Ürgüp'ün tarihi kent dokusunu oluşturmaktadır. Kentsel sit verileri ve alandaki arkeolojik kalıntılar, Temenni Tepesi'nin Ürgüp'ün ilk yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Ürgüp'ün yerleşim evreleri incelendiğinde ikinci yerleşim evresinin Temenni Tepesindeki yerleşimin uzantısı olarak bilinen ve kuzeybatı cephede yer alan Kayakapı Mahallesi olduğu görülmektedir. Üçüncü evre, Temenni Tepesinin güney ucundan başlayarak İstiklal Caddesinin iki tarafına doğru gelişmiştir. Dördüncü evre ise Mustafapaşa yolundan başlayarak Duayeri mahallesini içine alan alandır. Temenni Tepesi ve Kadı Kalesi yükseltilerinin oluşturduğu sırtlar, bu alanlarda yer alan en önemli topografik elemanlardır. Eğim ve engebenin fazla olması, bu alanda kaya oyma damları bulunan yapıların yoğunlaşmasına neden olmuştur (Dırık, 2022: 952-954).

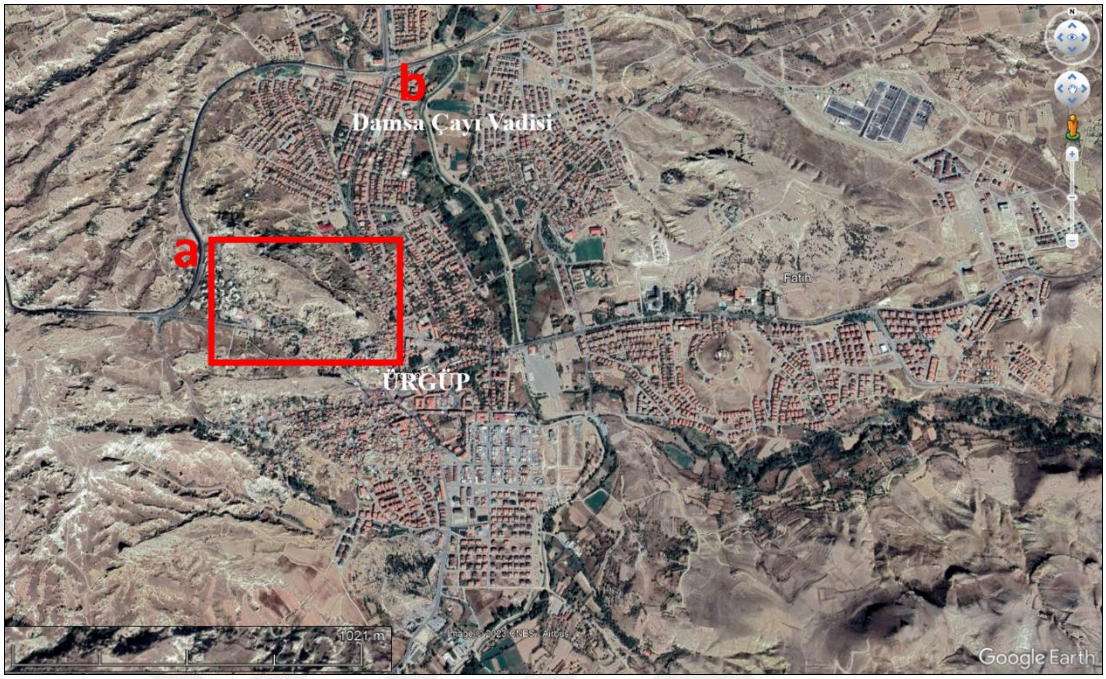

Şekil 1.3: Ürgüp'ün Eski Yerleşim Alanı (a), Damsa Çayı Vadisi Çevresinde Gelişen Yeni Yerleşim Alanı (b)

Osmanlı döneminde Ürgüp'ün en önemli yapılarından biri olan ve Kadı Kalesi adı verilen doğal oluşumun büyük bir bölümü 1954 yılında erozyona uğrayarak yıkılmıştır. Kalenin arkasına doğru gelişen değişik türde sivil mimarlık öğeleri bulunmaktadır (Eravşar, 1996: 26). Temenni tepesinin eteklerinde gelişen konutlar tepenin doğal dokusuyla bütünleşmiş, Temenni mahallesi çok katmanlı bir yerleşim karakteri göstermiştir. Bu yerleşimde özellikle Roma, Bizans ve Türk dönemlerine ait kültürel miras öğeleri bir arada bulunmaktadır.

Ortahisar, Ürgüp'e bağlı bir beldedir. Nevşehir-Ürgüp karayolu üzerinde bulunan Ortahisar'ın Ürgüp'e uzaklığı 6 km.'dir. Küçük bir kasaba olan Ortahisar, ana yerleşim aksının güneyinde kalmaktadır. Yerleşim düzeni, kale görünümlü, iri kütleli bir formasyonun etrafında gelişmiştir (Ayyıldız, 1990: 79). Bölge için karakteristik önem taşıyan sivil mimari konutlar burada net bir şekilde izlenmektedir. Ortahisar kalesi stratejik bir öneme sahiptir.

Göreme, İç Anadolu'nun güneydoğusunda volkanik faaliyetlerin oluşturduğu bir kuşak üzerinde yer alır. Nevşehir ili merkez ilçeye bağlı bir belde olan Göreme, il merkezinin 12 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Göreme, batıda Aksaray,

kuzeybatıda Kırşehir ile sınır oluşturmaktadır. Etrafı vadilerle çevrili bir bölgede yer alan Göreme yerleşimine doğu-batı yönünde 150-200 m. yükseklikte ve kısmen batı terasları oluşturulmuş Nevşehir-Kayseri karayolundan ulaşılmaktadır. Göreme, güneyde Hasan, Melendiz ve Kamil Dağları; doğuda Damsa Çayı ve Yeşilhisar, batıda Nevşehir Çayı, kuzeyde Kızılırmak (Halys), güneybatıda Melendiz; güneydoğuda Mevrucan nehir yatakları ve bunların kolları ile çevrelenmektedir (Restle, 1967: 41). Ana vadi (Göreme Vadisi) nin yanı sıra Bağlıdere (aşk) vadisi, Zemi Vadisi, Meskendir Vadisi, Kızılçukur Vadisi, Güllüdere Vadisi bu bölgedeki başlıca vadilerdir.

İçeri Dere ve Uzun Dere'nin birleştiği alan, Göreme yerleşmesinin kurulduğu alandır. Kaya kütleleri, yerleşmenin güneyi ve doğusunda yer almaktadır. Kuzeyde ise açık bir çanak biçiminde yer yer yükselmiş, yerleşime uygun tepeler bulunmaktadır (Fotoğraf 1.3).

Fotoğraf 1.3: Uçhisar'dan Göreme'ye Bakış

Göreme, 1950'li yıllardan itibaren İçeri Dere yönünde güneye, Nevşehir yolu üzerinde kuzeybatıya, Avanos yolu üzerinde kuzeye doğru yol boyu gelişme göstermiştir. Bu dönemde Gaferli, Aydınlı, Orta ve İsali mahallelerinden başka Beşinci Mahalle, Afet Evleri ve Avcılar Mahallesi olarak anılan yeni yerleşim alanlarının oluştuğu görülmektedir. Daha sonraki yıllarda yeni açılan mahallelerde kaya düşmesi ve erozyon sorunlarının artması, yerleşimin kuzeydeki düz alanlarda ve 1980'lerden sonra ise günümüzdeki belediye çevresinde odaklanmasına neden olmuştur. Yerleşme, bu dönem itibariyle düz alanlar üzerinde yol boyunca; tepe ve kayalık alanlarda ise bu alanların çevresinde gelişmiştir (Dikmen ve Toruk, 2021: 20). En eskisi 8. yüzyıla kadar giden kaya kiliselerinin bulunduğu Göreme Vadisi, yerleşmenin doğu kısmında yer alır (Eravşar, 1996: 27).

Uçhisar, Nevşehir il merkezinin 7 km. doğusunda, Ürgüp'ün 12 km. batısında, Avanos'un 10 km. güneyindedir (Cimşit, 2007: 80). Bölgenin en yüksek noktasında bulunan Uçhisar kalesi, geçmişte savunma ve korunma amacıyla kullanılmıştır. Kalenin içinde ve etrafında 1960'lı yıllara kadar yaşandığı bilinmektedir. Uçhisar kasabası, kalenin etrafında, Güvercinlik vadisinin kuzeydoğu, doğu ve güneydoğu yamaçlarına kurulmuştur. Kalenin eteklerinde oluşan kentsel dokunun temel mimari öğeleri geleneksel kaya oyma evlerdir (Fotoğraf 1.4).

1968 yılında Uçhisar Kalesinin çevresi "afet bölgesi" ilan edilmiştir. Yerli halk 1970'lerden itibaren eski köyü terk ederek üst platodaki yeni imarlı alana göç etmiştir. Bu durumda yeni Uçhisar yerleşmesi kalenin güney ve güneybatısındaki düzlüklere kurulmuştur. Kalenin çevresinde ve vadiye bakan yamaçlarda günümüzde harap halde olan konutları görmek mümkündür. Terk edilen konutlarda mekânsal ve davranışsal izler okunabilmektedir (Cimşit, 2007: 81).

Fotoğraf 1.4: Kale Eteğinde Gelişen Uçhisar'dan Bir Görünüm

Cimşit (2007), yörede tarihsel ve fiziki coğrafyanın tepe yerleşmeleri olarak şekillendirdiği üç yerleşmeden söz eder. Bunlar Uçhisar, Ortahisar ve Başhisar (Ürgüp)'dır. Uçhisar, savunma kenti olarak tanımlanan tepe yerleşmelerinden biridir.

Uçhisar çevresi, farklı badlans topografyasının en yoğun görüldüğü yerlerden biridir. Buradan itibaren peribacalarının yoğunlaştığı Ürgüp-Göreme boşalma havzasına geçilmektedir. Uçhisar yerleşmesinin kurulduğu alanın kuzeybatısında yaklaşık 4 km.'lik bir alan, küçük kollarla derin bir şekilde parçalanmıştır (Şıkoğlu, 2017: 60-61).

Avanos, Kızılırmağın kenarına kurulmuş, Ürgüp formasyonunun en kuzey noktasında bulunan yerleşim merkezidir (Eravşar, 1996: 27). İlçe, kuzeyde Kozaklı, doğuda Kayseri, güneyde Ürgüp ve Nevşehir merkez, batıda ise Gülşehir ve Hacıbektaş ilçeleriyle komşudur.

Günümüzde volkanik faaliyetler sonucu meydana gelen platoların Kızılırmak nehrini yardığı alanda gelişme gösteren Avanos çevresinde yükselti, 900 m. ile 1100

m. arasında değişmektedir (Şekil 1.4). Sahanın en yüksek kesimini yerleşmenin hemen kuzeyindeki Maltepe (1035 m.) oluşturmaktadır. Doğuda Karaseki (997 m.), batıda Bekçitepe (995 m.) ve güneybatıdaki Topraktepe (1043 m.) yerleşmenin yakın çevresindeki diğer yükseltilerdir.

Akarsu boyları ve vadi tabanları, tarıma elverişli topraklara sahip olması ve sulama imkânlarındaki elverişlilik nedeniyle yerleşmeleri kendine çeken önemli alanlardır. Avanos, çevre yerleşmeler içinde bu bakımdan önemli bir konumda yer almaktadır. Kızılırmak vadisinde 1000 m.'nin altında yükseltiye sahip Avanos yerleşmesi, Kızılırmak'ın kuzey ve güney kıyıları boyunca yer alan taraça yüzeylerine kurulmuştur. Yerleşmenin ilk çekirdeği, Kızılırmak'ın kuzeyinde İdiş Dağı'nın eteklerinde oluşturulmuştur.

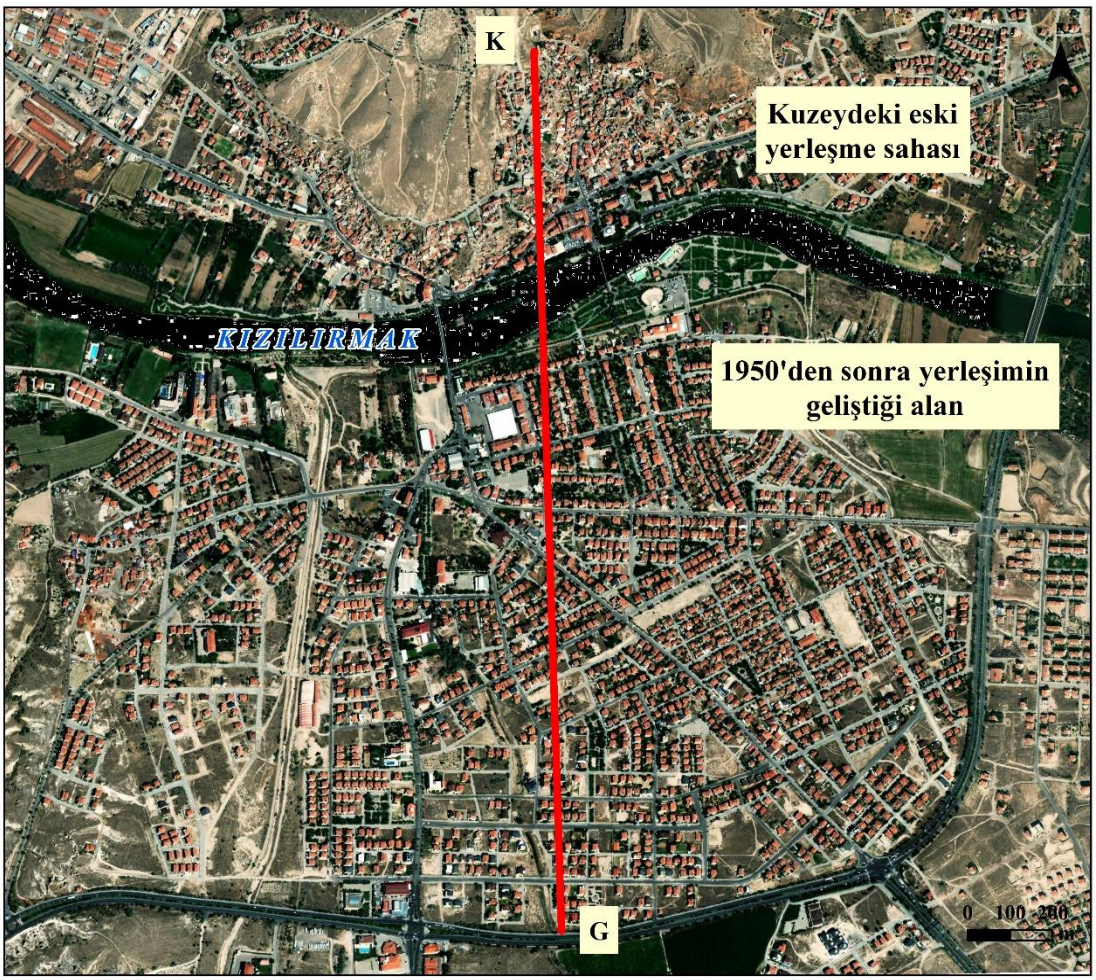

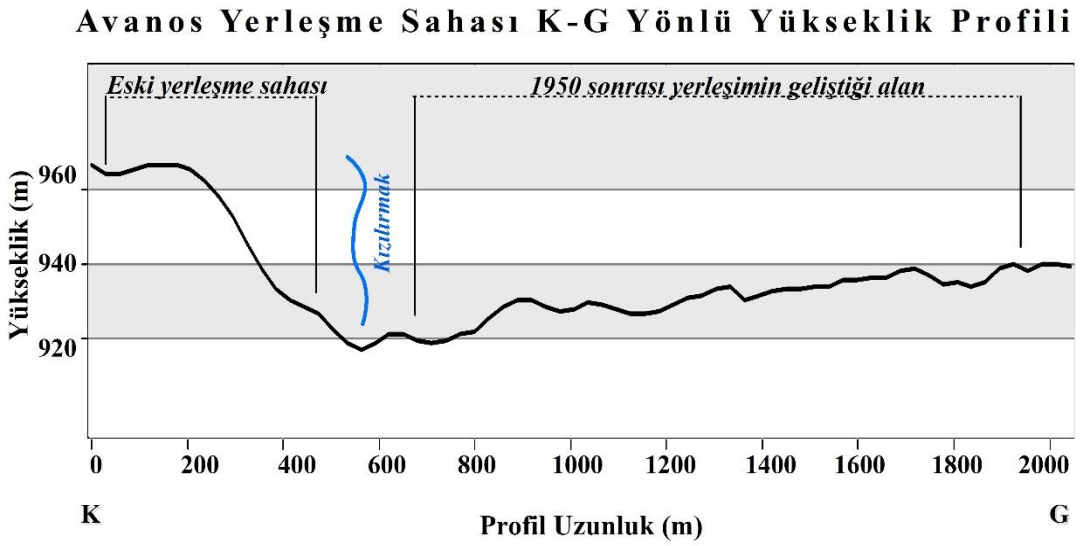

Şekil 1.4: Avanos İlçesi Yerleşim Alanları ve Yükselti Basamakları

Kızılırmak'ın kuzeyinde merkezinde Alaaddin Camii'nin yer aldığı Alaaddin Mahallesi, kentin yerleşme çekirdeğini oluşturmaktadır. Avanos yerleşmesi, 1900'lü yıllarda öncelikle bu çevrede gelişim göstermiştir. 1900-1950 yılları arasında yine bu bölgede, Kızılırmak'ın kuzeyinde gelişme göstermeye devam eden yerleşme batı istikametine doğru genişlemiştir. Yatay yönlü bu gelişmede nüfusun yoğunlaştığı mahalleler, Alaaddin, Orta, Yukarı ve Camiikebir Mahalleleridir. Bu mahallelerin hepsi Kızılırmak'ın kuzeyinde yer almaktadır. "Avanos'un Eski Türk Evleri" adı verilen konutlar, bu mahallelerde toplanmıştır. Sayıca az olan bu eski konutların bulunduğu bölgede yerleşmenin dikey gelişimi oldukça sınırlıdır. Günümüzde konutların büyük kısmı kullanılmamakla birlikte kat sayısı 3 ile sınırlıdır. 1950'li yıllardan sonra yerleşime açılan Kızılırmak'ın güneyindeki alanda yine 3 katlı konutlar yoğunluktadır. Geniş bahçeli bu konutlar, çağdaş yapım tekniğiyle inşa edilmiştir. 4-5 katlı yapıların genelde kamu binaları ve turistik konaklama tesislerinden oluştuğu bölgede dikey yönlü gelişmenin oldukça sınırlı olduğu açıkça görülmektedir. Yerleşim alanı daha çok yatay yönde gelişme göstermektedir (Yıldırım, 2006: 40-46).

Yerleşmenin ilk kurulduğu alanın tepelik bir alan olması nedeniyle burada zamanla toprak kayması, sel, erozyon gibi doğal afetlere ve kaya düşme tehlikesine maruz kalınmış, burası Afet Alanı ilan edilmiştir. Bu durum 1950'li yıllardan sonra yerleşmenin güneydeki 1. Sınıf tarım arazisine doğru genişlemesine neden olmuştur (Fotoğraf 1.5). Yerleşmenin günümüzde bu kısımda gelişme göstermesinde, Kayseri-Nevşehir-Aksaray devlet karayolunun da etkisi vardır. Bu karayolu, Anadolu'nun doğusu ile Ege ve Akdeniz'i birbirine bağlamaktadır. Yerleşmede yatay yönde bir gelişme söz konusudur. Yatay yöndeki bu gelişmeler, özellikle Ankara-Kayseri karayolunun geçtiği güneyde yoğunlaşmaktadır.

Ulaşıma elverişli konum ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliği tarihin her döneminde yerleşim yerleri üzerinde etkili olmuştur. Avanos'un yakınından geçmişte önemli ticaret yolları geçmiştir. Yakın ve uzak çevresindeki han ve kervansaraylar bu durumun maddi kanıtları olarak görülebilir. Günümüzde Avanos, doğu-batı doğrultulu ve kuzey-güney yönlü ulaşım hatları üzerinde yer almaktadır.

Fotoğraf 1.5: Bayram Tepesi'nden Kızılırmak Güneyindeki Avanos

Nevşehir ve çevresinde en uzun süre kullanılmış ve en eski yerleşim yerlerinden biri olan **Zelve**, Avanos'a 5 km., Paşabağları'na 1 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Avanos ilçesi sınırları içinde yer alan Zelve, tüflerden oluşan Aktepe'nin diğer yamaçlarına göre daha dik olan kuzey yamaçlarındaki çıkmaz vadiler içinde kurulmuş bir kaya şehridir. Göreme-Avanos karayolundan 2 km. içeride yer alır (Güngör, 2016a: 207). Zelve vadisi, büyük kaya kütleleri tarafından üç bölüme ayrılmıştır.

İşlenmesi kolay yumuşak tüflerden meydana gelen peribacalarının yoğun olduğu vadilerin büyük kısmında Türk döneminde köyler kurulmuştur. Bu şekilde vadi ve çevresinde yerleşmeler devam etmiştir. Zelve vadisinde kurulan Zelve köyü sakinleri de vadide yer alan kaya oyma mekânları, yamaçtan kaya düşmesi sonucu 2 kişinin hayatını kaybettiği bir doğal afeti yaşayıncaya kadar kullanmışlardır. Kaya düşmesi, göçme, çökme tehlikesinin artması nedeniyle yerleşme 1949-1954 yılları arasında kademeli olarak vadinin 2 km. kuzeyinde kurulan Yeni Zelve (Aktepe)

Köyü'ne taşınmıştır. Zelve vadisi, 1954 yılında tamamen boşalmış, 1967 yılında ise Açık Hava Müzesi haline getirilmiştir (Güngör, 2016a: 208).

Zelve-Aktepe Köyü örneğinde olduğu gibi doğal nedenlerle yer değiştiren bir diğer yerleşme, Nevşehir'in Acıgöl ilçesine bağlı Tatlarin Kasabası'dır. "Kale" olarak bilinen tepesinde yer alan yeraltı şehriyle ünlü Tatlarin kasabasında yapılan görüşmeler neticesinde, yeraltı şehrinin çevresindeki kayalık alanın 1970'lere kadar yerleşim yeri olarak kullanıldığı bilgisine erişilmiştir. Yerleşme, bu dönemden sonra güneydeki alana taşınmıştır (Fotoğraf 1.6).

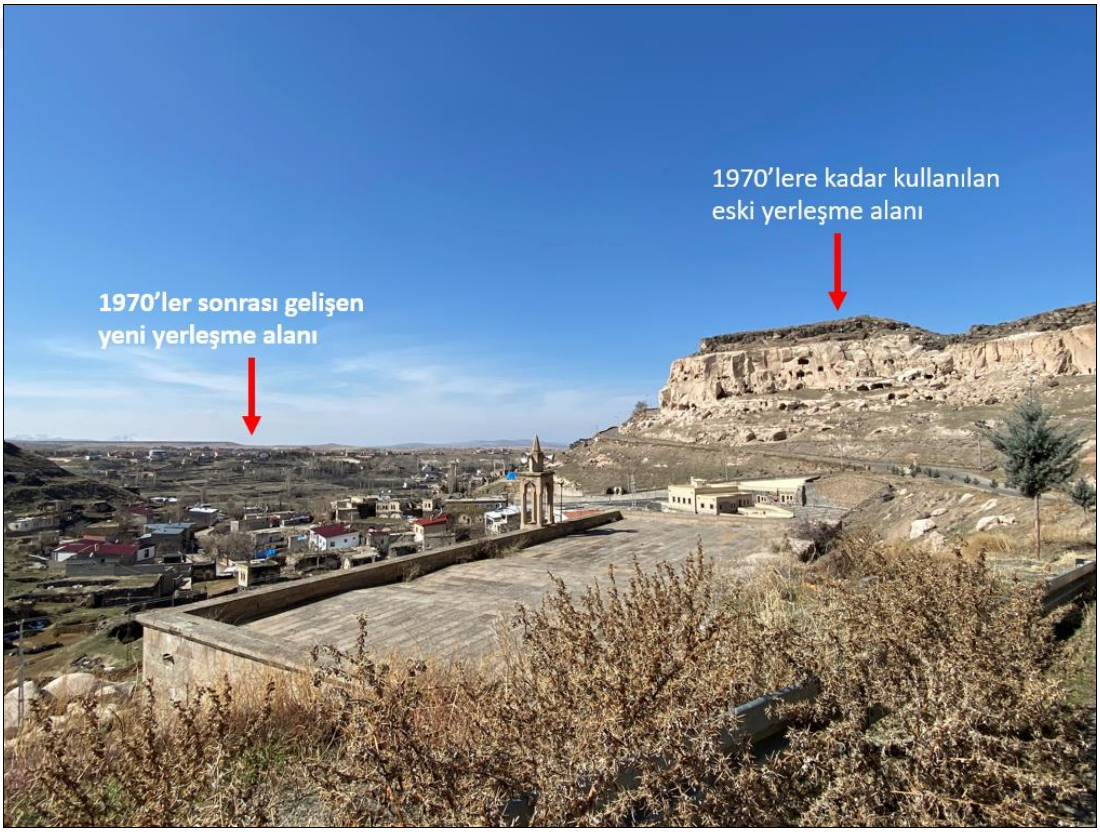

Fotoğraf 1.6: Tatlarin Kasabası Eski ve Yeni Yerleşme Alanları

Çalışma alanında Ürgüp ilçesine bağlı bir köy olan ve "Kanserli Köy" olarak bilinen Karain Köyü, yer değiştiren yerleşmelere bir diğer örnektir. Kaya oyma evlerin duvarlarında kanserojen "erionit" maddesinin bulunduğu ve bu durumun akciğer zarı kanserine neden olduğu yapılan araştırmalar neticesinde saptanmıştır. Bu nedenle köy, yer değiştirmiştir (https://www.milliyet.com.tr/gundem/kanserli-koy-40-yil-sonra-tasiniyor-1946168).

Avanos-Göreme arasında yer alan **Çavuşin**, Göreme Vadisi'nin ortasında bulunmaktadır. Çavuşin yerleşmesi, Göreme vadisinin içinden kuzeyde, ovaya doğru bir gelişme göstermiştir (Eravşar, 1996: 27).

Gülşehir, kuzeyde Hacıbektaş, doğuda Avanos, batıda Kırşehir ve Aksaray, güneyde ise Acıgöl ve Nevşehir Merkez ilçeleriyle çevrilidir. Gülşehir ilçesi, Kızılırmak nehri tarafından kuzey ve güney olmak üzere iki yakaya ayrılmaktadır. Kuzeyi alçak dağ ve tepelerle çevrili olan ilçenin güneyi, volkanik tüflerin oluşturduğu bir platodur.

Gülağaç, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nde yer almaktadır. Kuzeyinde Ankara, Tuz Gölü, batısında Konya, güneyinde Niğde, doğusunda Nevşehir, kuzeydoğusunda ise Kırşehir illeri bulunmaktadır. İlçe, bir plato üzerine kurulmuştur. Gülağaç ilçesi, Karasu ovasının batısında, tüf ve ignimbritlerden oluşan jeolojik yapı üzerinde kurulmuştur. Karasu, alüvyonal saha ile volkanik sedimantasyon arasında, volkanik sahaya yaslanmış şekilde akışını sürdürmektedir. Karasu, kuzey ve kuzeydoğu yönünde, göl, bataklık ve taban suyu yüksek şekilde hidrografik özellikler göstermektedir. Bu durum yerleşmenin doğuya doğru gelişimini engellemiştir. Bu nedenle yerleşim, batıda hafif eğimli tepelik saha başta olmak üzere, kuzeydoğu-güneybatı yönlü katlanmış bir gelişme göstermiştir (Arıbaş ve Yıldırım, 2012: 122).

Gülağaç, kabaca iki jeomorfolojik yapı üzerinde kurulmuştur. Bunlar Karasu ovası ve bu ovayı kuşatan tepelik, plato sahasıdır. Karasu akarsuyu ve Karasu Ovası, Gülağaç yerleşiminin gelişiminde ana faktörler durumundadır. Yörede Karasu Ovasındaki tüm yerleşmelerde olduğu gibi Gülağaç, tarih içinde kurulan yerleşmelerin devamı durumundadır. İslam öncesi ve sonrası dönemde burada birçok kırsal yerleşme kurulmuş olduğu bilinmektedir.

Güzelyurt, Güneyin Tepe'nin eteklerinde 1400-1500 m.'ler arasında kurulmuştur. Gelveri ignimbiriti ve Selime tüfünün zemini oluşturduğu kasaba, sık dokulu bir yerleşme özelliği gösterir (Şekil 1.5). Aşağı mahalle, Gelveri ignimbiritinin Tüngürü Dere'ye bağlı bir kolun aşınımı ile blok düşmeleri şeklinde parçalanmış bir görüntüsü olan 200-300 m. genişliğinde 700-800 m. uzunluğunda bir

vadi içinde kurulmuştur (Arıbaş, 2015: 196). Güzelyurt Aşağı Mahalle'de Aziz Gregorios Theologos Kilisesi çevresinde yer alan kaya oyma mekânların, ilçede en eski yerleşimin görüldüğü alanlar olduğu düşünülmektedir (Çelebioğlu, 2001: 13).

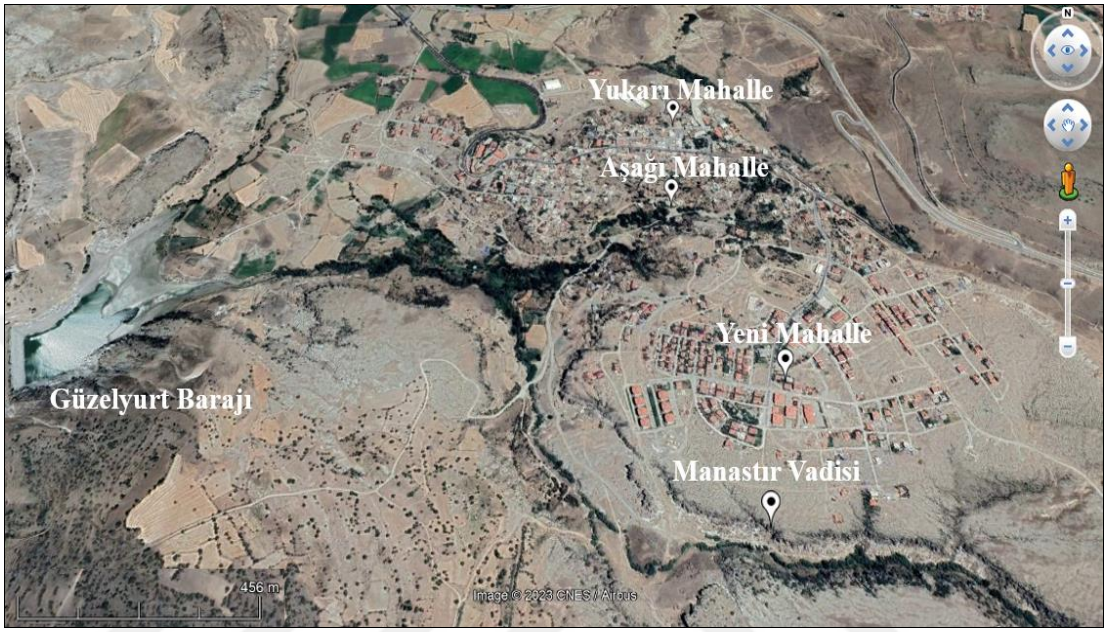

Şekil 1.5: Güzelyurt Yerleşim Alanı

Aşağı mahallenin bulunduğu vadi ve bu vadinin hemen 1 km. güneyindeki benzer süreçler ile oluşmuş manastır vadisi, Rum nüfusa yüzlerce yıl yaşam mekânı olmuştur. Aşağı mahallede sayısız kaya oyma konut ve kilise vardır (Arıbaş, 2015: 196-197). Yerleşim birimleri olan konutlar, önceleri cephelerinde tonozlu girişleri olan kaya oyma evler şeklinde gelişme göstermiştir (Fotoğraf 1.7). Bu konutların çevresine sonraları, topografik özelliklerin elverdiği ölçüde çevresinde üzeri tonozla örtülü bağımsız birimler olarak şekillenerek yaygınlaşan konutlar eklenmiştir (Çelebioğlu, 2001: 13). 19. ve 20. yüzyıllarda kayaya oyulmuş evler Yukarı mahallede de yoğunlaşmaya başlamıştır (T.C. Güzelyurt Kaymakamlığı, 2020: 70).

Yerleşmenin ikinci evresini meydana getiren saha, Güzelyurt'un doğusundaki, Güneyin Tepe ile ilişkisini kısmen koparan Kızıl Dere ile Tüngürü Dere'nin meydana getirdiği oval bir kale görünümünü çağrıştıran alandır. İgnimbritlerin sütunsal duvarları üzerinde muhteşem bir görüntünün ortaya çıktığı Yukarı Mahalle adı verilen bu saha, mübadele sonrası yerleşmenin geliştiği yerdir (Arıbaş, 2015: 197).

Fotoğraf 1.7: Aziz Gregorios Theologos Kilisesi (Kilise Cami) ve Çevresinde Gelişen Kaya Oyma Yerleşme, Aşağı Mahalle/Güzelyurt

Nevşehir ve yakın çevresinde yerleşim dokuları, savunma ve korunma amacı ön planda tutularak şekillenmiştir. Bunun en önemli nedeni tarihsel süreçte sıklıkla yaşanan dinsel saldırılardır. Bu durum, yöredeki yerleşim birimleri ve özelliklerinin diğer bölgelerden farklı, tamamen özgün olmasını sağlamıştır.

Fiziki koşullar, geçmişten günümüze insanların yaşam alanlarını belirlemelerinde en önemli etkenlerin başında gelmiştir. Nevşehir ve Aksaray il sınırları içinde yer alan ve çalışma alanı olarak belirlenen başlıca yerleşmeler, doğa-insan iş birliğine sahne olmuş özgün bir yapı içinde gelişme göstermiştir. Yörede topografik ve hidrografik koşullar yerleşmelerin kuruluş yeri ve dokusunu etkileyen ana fiziki faktörlerdir. Akarsular tarafından yarılan vadiler, yerleşmelerin geliştiği başlıca alanlardır. Vadi yerleşmelerine en güzel örnekler, Damsa Çayı vadisinde gelişme gösteren Ürgüp, Kızılırmak vadisinde gelişme gösteren Avanos'tur. Yörede yerleşmeler vadiler üzerine kurulmasa da dokuları ve gelişme yönleri çevrelerinde

yer alan vadilerin etkisiyle şekillenmiştir. İçeri Dere ve Uzun Dere'nin birleştiği alanda kurulan Göreme, çevresi vadilerle çevrili yerleşmelerden biridir. İnceleme alanındaki bir diğer yerleşme tipi Tepe yerleşmeleridir. Jeolojik yapı gereği doğal bir tepe görünümü oluşturan ve "Kale" adı verilen alanlarda gelişen bu yerleşmelerin başında Uçhisar ve Ortahisar gelmektedir.

1.2.2. Doğal Yapının Konut (Mesken) Kültürüne Etkisi

Nevşehir ve çevresinde peribacalarının içine ve vadi yamaçlarına oyulmuş konutlar, yörenin kendine özgü konut kültürünün temsilcileridir. Nitekim özgün yapı malzemeleri, malzemeye bağlı gelişen yapım sistemi, cephe düzenlemeleri, süslemelerdeki işçilik ve konutların kullanım fonksiyonları, yöre yerleşmelerindeki konut tarzlarını Türkiye'deki birçok yerin konut tarzından farklı kılmaktadır. Tüflere oyulan yapıların hem konut hem de konut eklentisi olarak kullanılmasının yanı sıra konutlarda taş işçiliğine sahip güzel mimari özelliklerin yansıtılması söz konusudur. Bu durum mimari açıdan zengin bir geleneğin olduğunu göstermektedir.

Yörede taş malzemeli konutlar yapılmadan önce nüfusun büyük bir kısmı kaya oyma mağaralarda yaşamaktaydı. Gerek farklı mekân birimlerine olan ihtiyaç gerekse de kaya düşme tehlikesi yerleşmelerdeki kaya oyma konut kullanımını sınırlandırmıştır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra taş konutlar hızla artmıştır (Arıbaş, 2015: 217).

Aydan ve Ulusay (2003: 252), Kapadokya bölgesindeki kaya yerleşimlerini yamaç veya yarı yeraltı yerleşimleri, yeraltı yerleşimleri ve modern kaya yapıları olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır.

Kayalık yerleşimler, bölgenin orta kesiminde Nevşehir, Zelve ve Göreme ile güneybatısında Ihlara Vadisi'nde çoğunlukla sarp kayalıklı vadi ve tepeler boyunca görülmektedir. Oyulmuş kayalardaki konutlar, ana tepelerin ve sarp vadilerin çevresinde bulunmaktadır. Bu tür yapılar daha çok kale içi ve çevresinde yer almaktadır (Aydan ve Ulusay, 2003: 252). Uçhisar, Ortahisar, Başhisar (Ürgüp), Göreme ve benzer özellikli çevre yerleşmelerindeki konutlar belirgin örneklerdir.

Büyükmıhçı (2000a: 59), Kapadokya bölgesi olarak tanınan Nevşehir ve çevresindeki evleri "Nevşehir Evleri" adı altında toplayarak incelemiş ve genel hatlarıyla üç konut tipi ortaya koymuştur. Bunlar; kayaoyma, kayaoyma+yığma ve yığma sistemle yapılmış evlerdir.

Kaya oyma konutlar, Kapadokya Bölgesinin kendine özgü konut tipinin temsilcileridir. Yörede kaya oyma konutların varlığının prehistorik dönemlere değin uzandığı bilinmektedir. Kaya oyma konutların tarihsel açıdan önemini artıran birçok faktör söz konusudur. Volkanik piroklastik ürün olan tüflerin kolayca oyulması, mevsimlik ısı değişiminden etkilenmemesi, nemlilik sorununun olmaması gibi faktörlerin yanı sıra oluşturulan konutların birey/aile güvenliğine olan katkısı bu faktörler arasında sayılabilir (Arıbaş, 2015: 217-218). İgnimbirit kayaçların kolayca oyulması ve termal yalıtım özelliğine sahip olmaları yörede kaya oyma konut gelişimini yaygınlaştırmıştır. Güvenlik, savunma, zamandan kazanma, ekonomik ve sosyal yapıya uygunluk gibi çevresel ve antropojenik faktörler bu karakteristik konut gelişiminde etkili olmuştur.

Kaya oyma konutlar, 20. yüzyılın ortalarına kadar barınma amaçlı olarak değerlendirilmiştir. Zaman içinde bu fonksiyonunu kaybederek, önce ev eklentisi olarak kullanılmış daha sonra metruk bir hal almıştır. Birçok değerli ibadethane ahır, ağıl ve samanlık olarak kullanılmış, bu durum mekânlardaki tahribatın artmasına neden olmuştur. Tüm bunlar konutların tarihsel özelliklerini zedeleyecek niteliktedir (Arıbaş, 2015: 218).

Kaya oyma konutlar, peribacalarına, vadi içlerine ve yamaçlara, yeraltına oyma-kazma yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Bu konutların ortak özelliği belli plan dâhilinde değil, içine yerleşen insanın ihtiyacına göre şekillenmeleridir. Bölgenin jeolojik yapısının sunduğu imkânlar doğrultusunda oluşturulmuş kaya oyma konutlar, doğal çevreyle uyumlu ilkel ev tipinin özgün örnekleridir.

Vadi yamaçlarında yer alan konutlar genellikle tek kattan oluşmaktadır. Yatay ve düşey doğrultuda oluşturulan bu konutlar, ihtiyaç oldukça yeni birimlerin oyularak oluşturulmasıyla gelişen açık sonlu bir plan özelliğine sahiptir. Peribacası adı verilen oluşumların içine oyulan konutlar ise birkaç kattan oluşabilmekte, kaya

kütlesinin büyüklüğüyle sınırlı bir alan içinde yapılandırılmaktadır. Yöreye özgü konut mimarisinin bu ilginç örnekleri daha çok Nevşehir iline bağlı, Ürgüp, Avcılar, Ortahisar, Uçhisar, Avanos ve Zelve'de bulunmaktadır (Büyükmıhçı, 2000a: 60).

Avcılar, Çavuşin, Zelve gibi bir vadi yamacına kurulmuş yerleşim birimlerinde, vadinin içinde ve yamacında kurulu olan asıl yerleşimin yukarısında, yamaca oyularak yapılmış ikinci bir yerleşim alanı bulunmaktadır. Burası tamamen savunma ve korunma amaçlıdır. Dışarıdan hiçbir şekilde algılanamayacak şekilde yamacın içine gizlenerek yapılmıştır.

Ortahisar ve Uçhisar gibi büyük bir volkanik tüf kayanın eteğine kurulu yerleşim birimlerinde ise asıl yerleşim alanı büyük tüf kayanın eteğine kurulmuştur. Asıl yerleşimin gerisindeki tüf kaya oyularak, yine savunma ve korunma amaçlı farklı bir yerleşim alanı oluşturulmuştur (Büyükmıhçı, 2000a: 67).

Güzelyurt ilçesi, idari olarak Aksaray iline bağlı olsa da mimari karakter olarak tamamen Kapadokya konut mimarisinin bir uzantısını oluşturmaktadır. İlçede, kaya içi oyma, kaya altı yerleşme, kayaya yaslı yığma ve kaya üzerinde yığma yapı tekniklerinde oluşturulmuş mimari örnekler sıklıkla görülmektedir (Büyükmıhçı, 2000b: 60). Bir vadi içi köyü ve sık dokulu bir yerleşme olan Belisırma Köyü'nde konutların büyük bir kısmı taştan (ignimbirit) yapılmıştır (Fotoğraf 1.8).

Fotoğraf 1.8: Belisırma Köyü Konut Örnekleri

Belisırma Köyünün vadi içinde dar bir yerleşim alanı bulunması nedeniyle yerleşme kuzeydeki düzlük sahaya doğru taşınmış bu nedenle eski konutlara ek yeni konutlar ortaya çıkmıştır. Köyde eski ve yeni konutların ev ve eklentileri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Genellikle taştan yapılmış, iki katlı, damları toprak örtülü eski konutlarda evin alt kısmı samanlık olarak kullanılmaktadır (Arıbaş, 2015: 127-131).

Güzelyurt'ta topografik yapı, konut mimarisinin gelişimini etkilemiştir. Aşağı Mahalle ve Yukarı Mahalle olarak adlandırılan iki ayrı birimde birbirinden farklı karakterde evler belirginleşmiştir. Aşağı Mahalle olarak adlandırılan kısımda evler, Kapadokya konut mimarisinin bir uzantısını oluşturmaktadır. Bu konutlar, doğa ile uyumlu bir bütünlük göstermektedir. Yukarı Mahalle evleri, 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra yapılandırılmış, varlıklı Rumların inşa ettiği avlulu taş yapılardan oluşmaktadır. Bunlar, anıtsal nitelikte büyük, yöresel konut örnekleridir. Farklı büyüklükte olan Yukarı Mahalle evlerinde düzgün, geometrik bir yapılaşma

görülmektedir (Büyükmıhçı, 2000b: 60-62). Etnik kökeni Bizans dönemine kadar uzanan Gelveri halkı uzun yıllar Selçuklu ve Osmanlı kültürlerinin etkisinde kalmıştır. "Karamanlı halkı" olarak da tanımlanabilen halkın erken dönem kaya oyma dışındaki geleneksel "Gelveri Evleri", ait olduğu toplumsal yapı nedeniyle "Karamanlı Evleri" olarak adlandırılabilir (Şahin Mercimek, 2021: 1).

Gülağaç'ta Hitit dönemi ve sonrasında tüflerin kazılmasıyla oluşturulmuş mağara konutlar yaygındır. 1950'li yıllara kadar devam eden bu konut geleneği, ekonomik durum ve ihtiyaçlara göre şekillenmiş modern konutlara yerini bırakmıştır.

Kayaoyma+yığma konutlar, arazinin topografik özelliklerine göre şekillenmektedir. Kaya oyma konutların açık sonu, üreyebilir özelliklerini sürdüren konut tipleridir. Kayaoyma+yığma konutlar, yapıldıkları yere göre "düz arazide yapılan tipler" ve "vadi yamaçlarında yamaca yaslı olarak yapılan tipler" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Büyükmıhçı, 2000a: 60). Yeraltı şehri olarak bilinen kaya oyma yerleşim birimleri düz arazide yapılan kayaoyma+yığma konut özelliği taşımaktadır. En belirgin örnekleri Derinkuyu ve Kaymaklı'da görülen bu konutlarda, yeraltında bulunan oyma birimlerin üzerine yığma konut birimleri eklenerek geliştirilmiştir. Yeraltındaki kayaoyma hacimler, genellikle erzak deposu, samanlık ve ahır olarak kullanılmaktadır. Yer üstünde bulunan yaşama hacimleri ise yığma sistemle yapılmıştır (Büyükmıhçı, 2000a: 60).

Yamaca yaslı kayaoyma+yığma konutlar ise kayaoyma birimlerin ön yüzlerine, yığma sistemle yapılan mimari birimlerin eklenmesiyle oluşan konutlardır. Bu birimlerin en yaygın görülenleri arasında avlu, sofa ve oda bulunmaktadır (Fotoğraf 1.9). Bu konutlar, açık sonlu ve üreyebilen kaya oyma konutların plan özelliklerini devam ettirirler. Bu tip yapılar, yaygın olarak Nevşehir, Ürgüp, Avanos ve Göreme'de bulunmaktadır.

Bu tip yapıların kayaoyma bölümlerinde belirli bir plan karakteri görülmemektedir. Ancak yığma bölümlerde genellikle ortada bir avlu, iki yanında ise iki oda birimi bulunmaktadır. Bu konutlarda yer alan oda birimleri geleneksel Türk evi odalarıyla işlevsel ve biçimsel açıdan benzer özellikler göstermektedir. Nitekim Anadolu'nun diğer kentlerinde de yerleşmiş mimari olgular olan Harem, Selamlık,

Başoda gibi bölümler bu konutlarda da görülmektedir. Başoda geleneği hemen her evde görülürken harem-selamlık ayrımı yalnızca geniş programlı büyük evlerde görülmektedir. Diğer konut mekanlarından işlevsel bağımsızlığı sağlanmış olan baş odalar bölgede "konuk odası" olarak adlandırılmış olup manzaraya hakim bir şekilde üst katta konumlandırılmaktadır.

Eyvan, avluya açılan ve ortasında mutlaka kayaya oyulmuş bir tandır bulunan tandır evi plan oluşumunun diğer önemli birimleridir. Üç tarafı ve üstü kapalı olarak biçimlendirilen tandır evi, genellikle yaz mutfağı olarak kullanılmaktadır. Halk arasında "tufana" ismi de verilen kış mutfağı tandır evinin arkasında kaya içindeki bölümde yer almaktadır. Kış mutfağının ardında yine kayaya oyularak oluşturulmuş ambar ve depolar bulunmaktadır. Bu birimlere yörede "kayıt damı" adı verilmektedir.

Yöredeki tüm evlerde yer alan mutfaklar, plan oluşumunun en önemli birimi olan avluya açık bir eyvan biçiminde yapılmıştır. Bu birimler geleneksel Nevşehir evlerinin en önemli ve özgün özellikli birimlerinden biridir.

Fotoğraf 1.9: Kayaoyma+yığma Konut Tipine Göreme'den Bir Örnek

Nevşehir ve yöresinde yer alan geleneksel evler incelendiğinde kayaoyma ve kayaoyma+yığma konutlara da rastlanmakla birlikte daha çok **yığma konutlar** bulunmaktadır.

Yığma konutlar, hane halkı ihtiyaçları doğrultusunda yeni birimlerin eklenmesiyle oluşturulan açık sonlu ve üreyebilen plan özelliklerine sahiptir. Yığma konutlar, farklı büyüklük ve düzende yapılmış olup plan oluşumu kültürel özellikler doğrultusunda şekillenmektedir. Öyle ki yörede Müslüman Türklere ait olan yığma konutlar, içe dönük ve üreyebilir plan şemasına sahip olup cephe düzenlemesi sade özellikler gösterir. Anadolu'nun diğer kentleriyle ilişkide olan etnik azınlık gruplara ait yığma konutlar, dışa dönük plan şemasına ve bezeli cephelere sahiptir (Büyükmıhçı, 2000a: 59). Rum evlerinde aile dokusuna uygun konut tipi ve içerikler ortaya çıkmıştır. Güzelyurt, Genedala (Akyamaç) gibi yerleşmelerde bu durumun en güzel örnekleri görülmektedir (Arıbaş, 2015: 222). Mübadele öncesi dönemde adı Sinasos olan ve bir "Rum Kasabası" olarak bilinen Mustafapaşa (Ürgüp)'da tamamen özgün bir konut kültürü söz konusudur. Yığma sistemle yapılmış Rum mimarisinin en güzel örnekleri burada yer almaktadır.

Bu mimari mekânlarda plan oluşumu bakımından farklılıklar görülse de işlevsel ve biçimsel açıdan özde bir farklılık bulunmamaktadır. Konutlar genellikle iki katlı ve eyvanlı yapılardır. Zemin katlarda avlu, oturma odası, tandır evi ve servis mekânları bulunmakta; üst katlar ise günlük odalar ve sofadan oluşmaktadır.

Zemin katlarda plan oluşumu avluya bağlı olarak gelişmektedir. Üst katlarda ise plan oluşumunu etkileyen en önemli birim yerel adı "divanhane" olan sofadır. Sofa ortak bir yaşam mekânıdır. Nevşehir yöresi evlerinde genellikle iç sofalı plan şeması yaygındır.

Kayaya oyma+yığma konutlarda olduğu gibi yığma konutlarda da başoda, tandırevi (yaz mutfağı), kış mutfağı plan oluşumunda yer alan birimlerdir. Yaz mutfağına bağlı tandır ve kış mutfağında yer alan erzak depoları genellikle kayaya oyma yapılmış birimlerdir. Yığma taş konutların inşası ısıyı tutacak şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle duvarlar kalın olup, konut içinde dolap ve diğer ünitelerin sayısı yüksektir (Arıbaş, 2015: 222).

Literatür araştırmasından elde edilen veriler, Nevşehir ve çevresi yerleşmelerinde konutların yörenin doğal ve yöre insanının sosyo-kültürel özelliklerine göre şekillendiğini göstermektedir. Doğal özellikler, inşa tekniklerine, yapı malzemesine ve kat sayısına etki ederken, evlerin dış cephe ve iç plan düzenlemeleri ile bezemeler sosyo-kültürel özelliklerden etkilenmiştir.

1.2.2.1. İnşa Tekniğine Göre Konutlar

Volkanik bir arazi üzerinde yer alan yöre yerleşmelerinde ana yapının kayaya oyularak inşa edildiği konutlar çoğunluktadır. Volkanik tüflerin kolayca oyulması istenilen düzende ve boyutta konut oluşturulmasına imkân tanımıştır. Ayrıca yine tüflerden yapı malzemesi elde edilmesi bu sayede kolaylaşmıştır. Yamaçlardaki kayalık alanlara ev yapma geleneğinin yanı sıra tek bir peribacasının da konut olarak kullandığı örnekler görülmektedir. Bu çalışmada kaya konutları olarak isimlendirilen konutlar, yamaç konutları ve peribacaları konutları şeklinde iki şekilde ayrılmıştır.

1.2.2.2. Yamaç Konutları

Nevşehir ve çevresinde yamaçlarda yer alan kayalık alanlar konut yapımı için en fazla kullanılan alanlardır. Tüflerin oyulmasıyla oluşturulan konutlar, üreyebilir nitelikte olup genellikle kaya oyma+yığma şekilde bir düzen görülmektedir. Yığma/eklenti kısımlarında yöreye özgü taş malzeme kullanılmaktadır. Ürgüp, Göreme, Uçhisar, Ortahisar ve Güzelyurt'un Selime kasabası yamaç konutlarının en fazla görüldüğü alanlardır (Fotoğraf 1.10).

Fotoğraf 1.10: Selime'de Yamaç Konutları'ndan Bir Görünüm

1.2.2.3. Peribacaları Konutları

Bu konutlar tek bir peribacası içine oyulmuş olan konutlardır. Kaya kütlesinin içine oyulmuş üst üste dairelere sahip olan konutlar, pencereler vasıtasıyla aydınlatılmıştır. Konik bir gövdeye sahip olan peribacası konutlarında bir veya birden fazla başlık olabilmektedir. Bu tip konutlar Uçhisar ve çevresinde yaygındır (Fotoğraf 1.11).

Fotoğraf 1.11: Tek Bir Peribacası İçine Oyulmuş Konut Örneği, Uçhisar

1.2.2.4. Kat Sayılarına Göre Konutlar

Nevşehir ve çevresinde yer alan konutlar, kat sayısı bakımından incelendiğinde tek veya 2-3 katlı yapıların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Genellikle vadi yamaçlarında yer alan kaya oyma yapılar tek katlı, peribacası içine oyulanlar ise çok katlıdır (Fotoğraf 1.12).

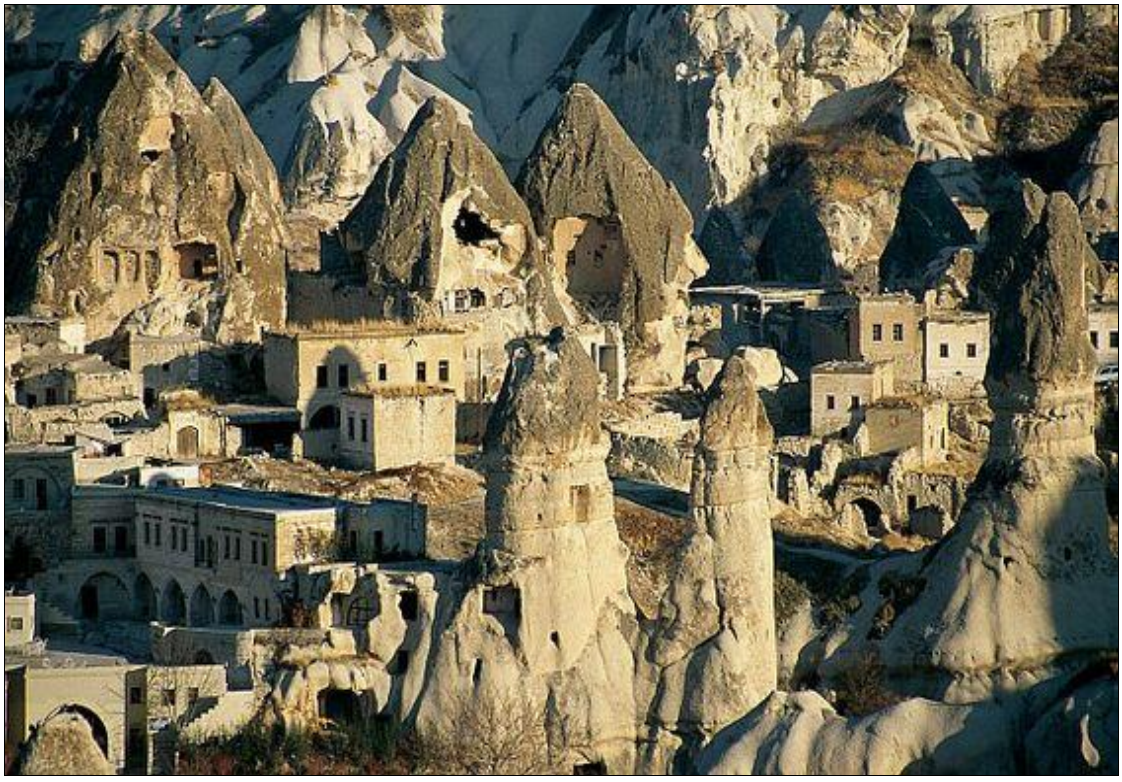

Fotoğraf 1.12: Göreme'de Konutların Kat Düzenlerinden Genel Bir Görünüm

Yörede ister kaya oyma ister taş ile inşa edilmiş olsun çok yüksek binalara rastlanmamaktadır. Genellikle kamusal işleve sahip veya son yıllarda inşa edilen otel binaları kat sayısı fazlalığı açısından sivil konutlardan ayrılmaktadır. 1950'li yıllardan itibaren çağdaş yapım tekniğiyle inşa edilmiş taş konutlarda kat sayısının 3'ü çok fazla geçmediği görülmektedir (Fotoğraf 1.13).

Fotoğraf 1.13: Avanos'ta 2 ve 3 Katlı Çağdaş Konutlar

1.2.2.5. Kültüre Göre Konutlar

Nevşehir ve çevresinde konutlar, belirgin olarak iki ayrı kültür döneminin izlerini taşımaktadır. Bu dönemlerin etkisiyle "Rum Evleri" ve "Türk Evleri" olarak iki ayrı konut tipi ortaya çıkmıştır. Plan tipleri bakımından benzer özellikler gösteren bu konutlar, işlevsel ve süsleme özellikleri bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır.

Ürgüp, Göreme, Uçhisar ve Avanos yerleşmelerinde Türk evlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Yörede Türklere ait evler, üreyebilir özellikleri, içe dönük plan şemaları ve cephelerinin daha sade süslemeli olmasıyla Rum evlerinden ayrılmaktadır. Gerek Türk evlerinde gerekse de Rum evlerinde taşın işlenmesiyle elde edilen bezemeler cephelere hareketlilik katmaktadır. Türk evleri genellikle iki katlı, dikdörtgen pencereli, balkonlu, yer yer oval alınlıkların görüldüğü sade cepheli yapılardır (Fotoğraf 1.14).

Fotoğraf 1.14: Avanos'tan Türk Evi Örneği, Cafer Ağa Konağı

Mübadele öncesi Rum nüfusun yoğun olarak yaşadığı Ürgüp'e bağlı Mustafapaşa ve Aksaray'ın Güzelyurt ilçesinde Rum evleri ağırlıklı olarak görülmektedir. Rum evleri genellikle iki katlı, avlulu ve eyvanlı bir yapıya sahip olup dış cepheleri bezemelidir. Anıtsal cepheleri ile dikkat çeken Rum evlerinde, üçgen veya oval alınlıklar ile sütunlu düzenlemeler göze çarpar (Fotoğraf 1.15).

Fotoğraf 1.15: Mustafapaşa'dan Rum Evleri Örnekleri

1.2.3. Konutlarda Yapı Malzemesi

1.2.3.1. İgnimbiritler ve Nevşehir Taşı

Kültürel peyzajın şekillenmesinde etkili unsurlardan biri olan doğal taşlar, bulunduğu coğrafi çevre için bir miras niteliği taşımaktadır. Nevşehir ve çevresinde taş malzeme oldukça çoktur. Bu durum yöre halkını taş mimariye yöneltmiş, geleneksel konutlarda ana yapı gereci olarak volkanik tüfler kullanılmıştır. Konutların inşasında en fazla kullanılan tüf, ignimbirittir.

İgnimbiritlerin bölgede yapı taşı olarak kullanılmasında kolay işlenmesi, yaygın olması ve içlerinde bolca bulunan gözenekli pomzaların da katkısıyla doğal bir yalıtım malzemesi olması etkilidir. İgnimbiritler, ayrıca dayanıklı bir yapıya sahiptir. İgnimbiritler içine kazılmış ve yapı malzemesi ignimbirit olan yapıların içerisi günlük ve mevsimlik sıcaklık değişiminden fazla etkilenmemektedir (Doğan, 2021: 128).

Yörede yaygın olan ignimbiritler Kavak İgnimbiriti, Zelve İgnimbiriti, Sarımadentepe İgnimbiriti, Sofular İgnimbiriti, Cemilköy İgnimbiriti, Tahar İgnimbiriti, Gördeles İgnimbiriti, Kızılkaya İgnimbiriti, Valibaba Tepe İgnimbiriti, Kumtepe İgnimbiritidir (Doğan, 2021: 11-27). Bölgedeki ignimbiritlerin neredeyse tamamı yapıtaşı olarak kullanılmıştır. Ürgüp, Uçhisar, Ortahisar ve Göreme'de Kavak İgnimbiriti sıklıkla kullanılmıştır. Ürgüp'te kullanılan ve "Esbelli Taşı" olarak bilinen yapıtaşı, Zelve ignimbiritinden kesilmiştir. Zelve ignimbiriti Tatlarin köyünde, Cemilköy ignimbiriti Karain köyü, Kızılkaya ignimbiriti ise Damsa ve Ihlara vadileri arasındaki geniş bir alanda yapıtaşı olarak kullanılmıştır (Doğan, 2021: 130). Adını Ihlara Vadisinde yer alan Kızılkaya Köyü'nden alan Kızılkaya ignimbiriti, Kapadokya Bölgesi'ndeki en yaygın ignimbirittir. Kızılkaya ve Gelveri ignimbiriti Aksaray çevresindeki önemli ignimbiritlerdir. Yöredeki bütün kırsal yerleşmelerde ignimbiritler kullanılmış, uygun yerlere ocaklar açılmıştır. Konutların temelinde Hasan Dağı'nın kuzeyindeki bazalt sahalarından getirilen bazaltlar kullanılmıştır (Arıbaş, 2015: 222). Derinkuyu çevresindeki konutların temelinde de Erdaş Dağı'nın ağzındaki sağlam bazalt taşlar kullanılmıştır (Güney vd., 1974: 101). Yörede bazaltın duvar örgüsünde kullanıldığı yerleşmeler de bulunmaktadır. Güzelyurt Akyamaç Köyü'nde bazalt duvar örgülü konutlar bulunmaktadır.

Kapadokya'daki en eski, en yaygın ve en kalın ignimbirit, Kavak ignimbiritidir. Adını Nevşehir'in Kavak köyünden alan bu ignimbirit Ürgüp, Uçhisar, Ortahisar, Göreme ve Çavuşin çevresinde yaygındır. Üzerinde bölgenin karakteristik peribacalarının geliştiği kavak ignimbiriti beyaz, krem rengi, sarı, gri ve pembemsi renklere sahiptir (Doğan, 2021: 11).

İgnimbiritler, Nevşehir yöresinin en önemli gelir kaynaklarından biridir. İgnimbiritlerin yörede düşük katlı binaların inşasında oldukça başarılı bir şekilde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Yoğun yağış alan bölgelerde ignimbiritlerin su ile teması, yapısının bozulmasına neden olmaktadır (Avşaroğlu, 2020: 40). İgnimbiritler ile birlikte pomza, perlit gibi volkanik materyaller bölgedeki yoğun volkanik faaliyetler sonucu oluşmuştur. Pomza (pümis, hışır) ocakları da biriket yapımı için gerekli malzemeyi bol miktarda sağlamaktadır. Bu malzeme, kül tüfüne alternatif olarak kullanılmaktadır (Güney, 2008: 8).

Nevşehir Taşı, ülkemizde görece çok kullanılan ve az bilinen bir doğal taştır. Yörede yığma taş yapıların inşasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Volkanik kökenli bu doğal taşın en fazla kullanıldığı ve yaygın olarak çıkarıldığı saha, Nevşehir-Ürgüp-Avanos arasında kalan alandır. Burası aynı zamanda Kapadokya Volkanik Provensi içindeki çeşitli birimlerin en iyi yüzeylendiği alandır. Ürgüp Formasyonu olarak adlandırılan bu alanda her biri ayrı isimlerle anılan on bir adet ignimbirit seviyesi bulunmaktadır. Nevşehir Taşı kavak ignimbiritinden üretilmektedir (Kazancı ve Gürbüz, 2014: 30-31). Ürgüp formasyonunun en alt bölümünü oluşturan Kavak İgnimbiriti, gözenekli bir yapıya sahip olup farklı renklere sahiptir. Kavak mevkiinden getirilen ve Nevşehir Taşı adı verilen taş, Nevşehir ve çevresindeki taş konutların çoğunun yapı malzemesidir. Bunun nedeni yaygın olması ve kolay elde edilmesidir.

Volkanik yapısı, taşın ocaktan çıktığında yumuşak olup çok rahat bir şekilde işlenebilmesine olanak sağlar. Hava ile temas ettikten sonra ise taş, sertleşerek dayanıklı bir yapı malzemesine dönüşmektedir. Bol miktarda bulunan ve kolay işlenebilen malzeme, yöreye özgü taş işçiliğini geliştirmiş ve mimari bir kültür ortaya çıkmıştır.

Ticarette kolaylık sağlanması açısından "Nevşehir Taşı" adı verilen taşın egemen rengi pembemsi bejdir. Ancak alterasyon durumlarına bağlı olarak çeşitli renklerde de bulunabilir. Her birine ayrı bir ad verilmiştir. Bu isimlerden bazıları, Sarı, Damarlı, mortaş, Kapadokya beji, Gülkurusu, vişnedir (Korkanç, 2007: 58). Nevşehir taşının yapı malzemesi olarak tercih edilmesinde kimyasal bileşimi ve fiziksel özellikleri etkili olmuştur. Nevşehir Taşı, kolay yontulur, uzun ömürlü ve sağlamdır. Havayla temas ettikçe sarımtırak bir renk almasından dolayı "Sarıtaş" olarak da bilinen Nevşehir taşı kullanılarak inşa edilen mimari yapılar, kent merkezi ile birlikte Uçhisar, Göreme, Avanos, Ürgüp, Mustafapaşa ve Ortahisar gibi yerleşmelerde sıklıkla görülmektedir (Fotoğraf 1.16). Konut olarak kullanılan yapıların yanı sıra dini ve ekonomik açıdan önem taşıyan mimari birimlerde de Sarıtaş'ın yaygın kullanımı görülmektedir. Kayseri-Nevşehir yolunun Nevşehir sınırları içinde kalan Saruhan Kervansarayı, inşasında Sarıtaş'ın kullanıldığı sivil

mimari yapılardandır. 13. yy. Selçuklu yapısı olan kervansarayın günümüzdeki durumu, Nevşehir Taşının sağlamlığını kanıtlar niteliktedir.

Fotoğraf 1.16: Göreme'de Nevşehir Taşı'nın Yapı Malzemesi Olarak Kullanıldığı Bir Konut

Nevşehir sınırları içinde olanların yanı sıra dışında da Nevşehir taşı ile inşa edilen tarihi yapılar bulunmaktadır. Nevşehir'de Meryem Ana Kilisesi, Hacı Şeyh Efendi Camii, Kayseri Hükümet Konağı, Çankaya Hacı Bektaş Cemevi, Yozgat Karslıoğlu Konağı, inşasında Nevşehir taşı kullanılan yapılardan bazılarıdır (Avşaroğlu, 2020: 163-164).

İşlenmesi ve yapıya uygun hale getirilmesi kolay olan Nevşehir taşının üretiminin sağlandığı çok sayıda taş ocağı bulunmaktadır (Fotoğraf 1.17). Nevşehir yöresi taş ocakları, Avanos yolu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu ocaklar, Kavak ignimbiritlerine ait piroklastiklerin işletildiği belirli alanlarda yayılım sunmaktadır. Makinalı kesim yapılan bu ocaklarda, taşlar renklerine göre ayrılmakta, istenilen ölçüde boyutlandırılmaktadır (Solak, 2012: 24). Yöredeki taş ocağı işletmelerinin

Nevşehir taşını Türkiye'de İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlere ve yurt dışına gönderdiği bilinmektedir.

Fotoğraf 1.17: Nevşehir Taşı Üretim (a) ve Kullanımı (b)

Kaynak: https://www.ozkapadokya.com.tr/galeri (Erişim Tarihi: 10.03.2023).

Nevşehir'in 16 km. kuzeydoğusunda yer alan Avanos, önemli bir tuğla, kiremit yapım merkezidir. Taş ocaklarında çalışmanın zor olması, üretim azlığı, ocaktan çıkarılan yapı taşının yontulma gerekliliği, usta ihtiyacı, tuğladan evlerin çoğalmasına neden olmuştur (Güney, 2008: 8). Bu durum yörenin doğal yapı gereçlerine aykırı, gelenekselden uzaklaşan bir yapı yönteminin geliştiğini göstermektedir.

1.2.4. Yeraltı Şehirleri

Antik Kapadokya Bölgesi, Erciyes ve Hasandağ volkanlarının yaydığı lav ve asit volkanik tüflerle birkaç yüz metre kalınlığında yatay tabakalar halinde örtülü yüksek bir plato oluşturur. Bu yumuşak volkanik tüflerin kesim kolaylığı ve mükemmel ısı yalıtım özelliği, antik çağlardan günümüze kadar bu bölgede bir yeraltı yerleşim merkezi kurulmasının ana nedeni olmuştur (Erguvanlı ve Yüzer, 1977: 15). Yörede kaya tabakasını oluşturan tüfün çok yumuşak olması ve hava ile

karşılaşınca kuruması, insanların yeraltı yerleşimlerinde nemden dolayı rahatsız olmadan yaşamalarına olanak sağlamıştır.

Bixio ve Castellani (1995) bölgedeki yeraltı boşluklarını "doğal boşluklar" ve "yapay boşluklar" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Yapay oyuklar, iki gruba ayrılmaktadır. Peribacaları, kaya kiliseleri, kaya mezarları, güvercinlikler yamaç yerleşimlerini oluştururken; yeraltı şehirleri ve su tünelleri yeraltı yapılarını oluşturmaktadır (Ayhan, 2004: 28). Bu yapay oyukların tümü Kapadokya Bölgesi'nin kaya yerleşimleridir.

Yamaç yerleşmeleri, erozyon vadileri bölgesinin eğimli duvarları ve zirveleri içinde yer alırken, yeraltı şehirleri zemin kotlarının az olduğu veya hiç olmadığı düz platonun geniş açık alanlarının içine kazılmıştır. Giriş kattan alt katlara geçiş dik inen tüneller ve kademeli dikey şaftlar tarafından sağlanmaktadır. Her katta koridorlarla birbirine bağlanan oda, depo, sarnıç ve nişler bulunmaktadır. Bu şekilde yeraltı şehirlerinde karmaşık, yatay bir ağ oluşturulmuştur (Bixio, 1994: 49). Nevşehir ve çevresinde "yeraltı şehri" olarak isimlendirilen mekânlar, genellikle vadi ve plato yamaçlarında yumuşak tüfün oyulmasıyla oluşturulmuş olup yerin altına doğru gelişim göstermektedir. Yeraltı şehirleri yöredeki sivil yaşamın en önemli temsilcilerinden biridir.

Yumuşak tüfün yerin altına doğru oyulmasıyla gelişim gösteren yeraltı yerleşim mekânları için yeraltı şehirleri ismi kullanılmaktadır. Ancak akademik çalışmaların tümü bu yerleşimlerin devamlı yerleşme statüsünde olmadığı konusunda hem fikirdir. Aynı zamanda ne kadar süre yerleşim gördüğü ve yaşayan kişi sayısı da açıklığa kavuşturulmamıştır. Bu nedenle yörede yeraltında yerleşime sahip olmuş tüm mekânların şehir fonksiyonuyla nitelendirilmeleri doğru değildir. Çeşitli kaynaklarda "yeraltı mağaraları", "yeraltı sığınakları", "yeraltı yerleşimleri" gibi isimlerle anılan bu mekânların turistik açıdan "şehir" olarak isimlendirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Yörükoğlu vd. (1990), yeraltı yerleşmelerini kapasiteleri nedeniyle köy-kasaba ve şehir şeklinde isimlendirmiştir. Örneğin, Özkonak'taki Belha Manastırı yakınlarında yer alan Yallı Damı, Ayazma, Ören (Yeşilöz) yeraltı yerleşimleri "yeraltı köyü", daha geniş bir kompleks olan

Derinkuyu, Kaymaklı, Mazı, Özkonak yeraltı yerleşimleri "yeraltı şehri" şeklinde ifade edilmiştir. Bir yeraltı yerleşmesinin ev sahipliği yaptığı kişi sayısının kesin olmaması nedeniyle, yerleşimlerin tümünü şehir olarak adlandırmak doğru olmasa da yeraltı şehirleri kavramının oldukça yaygın olarak kullanılması ve bazılarının otuz bin kişiyi barındırabilecek büyüklükte olması nedeniyle yerleşimler "Yeraltı Şehri" olarak adlandırılmıştır (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 38).

Bixio vd. (2012: 13), yerleşim tipolojisi açısından Kapadokya'da yer altı alanlarını üçe ayırmıştır. Bunlar, yer yer antropolojik kalıntılar içeren, doğal olaylar tarafından geliştirilen doğal mağaralar, Antropize mağaralar (insanlar tarafından kısmen değiştirilmiş doğal mağaralar), tamamen insanlar tarafından kazılmış oyuklar (Yapay/Antropik boşluklar)dır. Bunlar arasında en gelişmiş ve yaygın olanlar yapay boşluklardır.

Yeraltı sahası, Nevşehir ve çevresinin kültürel peyzajında önemli bir yer tutmaktadır. Antik Kapadokya bölgesine özgü yer altı yerleşmeleri, değirmen taşlarıyla korunan, yumuşak tüf kayalara oyulmuş yaşam alanlarıdır. Çeşitli birimlerin tüneller aracılığıyla birbirine bağlandığı bu yerleşmeler, korunma amacıyla oluşturulmuştur. Başta Nevşehir olmak üzere, Antik Kapadokya bölgesinde Aksaray, Niğde, Kayseri, Kırşehir ve Yozgat yeraltı yerleşimlerinin en fazla görüldüğü alanlardır (Bixio, 2002; Bixio vd., 2012; Ayhan, 2004; Yamaç vd., 2015). Yerin derinliklerinde binlerce oda, koridor, galeri ve yollara sahip yeraltı yerleşimleri 5.000-30.000 insanın yaşayabileceği kadar büyüktür (Yörükoğlu, 1990: 7).

1.2.4.1. Tarihçe

Antik Kapadokya Bölgesinin tarihine yönelik çok sayıda kaynak olsa da bu kaynaklar yeraltı şehirlerinin tarihine ilişkin net bir bilgi içermemektedir. Stea ve Turan (1993: 169), yörede yaşam alanı oluşturmak için yapılan kaya oyma pratiğin Hristiyanlığın bölgeye yayılmasından çok daha önce oluğunu belirtmiştir. Öyle ki Hristiyan göçmenlerin bu bölgeyi yaşam alanı olarak tercih etme nedenlerini, bu yerleşme pratiklerinin var olduğunu bilmeleriyle ilişkilendirmiştir.

Yeraltı yerleşim kültüründeki en büyük gelişme, MS. 6. ve 16. yüzyıllar arasında yani Hristiyanlık döneminde yaşanmıştır. Çok sayıda delil ile somutlaşmış

bu durum, bilim adamlarının çoğu tarafından da kabul edilmektedir. Kostof (1972: 50), "uygulamanın daha eski olduğuna inanmamak için hiçbir neden olmadığını" söylemiştir. Öyle ki bölgenin yerleşim tarihine ilişkin bilgiler göz önüne alındığında, yeraltı şehirlerinin ilk uygarlıklarla aynı zamana, yani prehistorik döneme tarihlendirilmesi yanlış değildir. Prehistorik dönem insanlarının yumuşak tüflü malzemeyi basit aletler kullanarak oyması mümkündür. Yeraltı drenaj kanallarının morfolojisini güçlü bir şekilde değiştiren erozyon üzerine yapılan çalışmalar, Yeraltı Şehirlerini Bizans öncesi döneme tarihlendirmede dolaylı kanıtlar ortaya çıkarmaları açısından önemlidir.

İnsanların ilk konutları ve konutlara yerleşim biçimleriyle bağlantı kuran Yörükoğlu vd. (1990: 78), yeraltı mekânlarını neolitik devir evleriyle kıyaslamış, kullanım bakımından büyük benzerlik gösterdiklerini belirtmiştir. İlk yerleşim sakinleri evlerini bitişik düzende yapmış, evlerin giriş ve çıkışları damdan sağlanmıştır. Aynı plan ve uygulamalar yer altı yerleşimlerinde de görülmektedir. Neolitik dönemin önemli yerleşimlerinden Ihlara, Kızılkaya köyünde yer alan Aşıklı Höyük'te de evlerin kapılarının tavandan olması yeraltı şehirleriyle benzerlik sunan örneklerden biridir. Yeraltı yerleşmelerinin tarihi incelenirken höyüğün günümüzden 10.000 yıl öncesine uzanan tarihi göz önüne alınmalıdır. Ayrıca yeraltı şehirlerinin önemli birimleri olan tünellerin Hattuşaş ve Kültepe'de de görülmesi yerleşmeler arasında benzerlik sağlaması açısından önemlidir (Kaya, 2005: 23).

Yeraltı yerleşmeleri ve neolitik dönem yerleşmeleri olan höyükler arasındaki bağlantı dikkat çekicidir. Yeraltı yerleşmelerinin birçoğunun 300-500 m. yakınında ya da 1000-2000 m. uzağında höyükler yer almaktadır. Bazen de birkaç yeraltı yerleşmesine eşit uzaklıkta, orta noktada yer alan höyükler vardır. Özellikle Acıgöl kasabası içinde yer alan höyük, hemen hemen yeraltı şehrinin üzerinde kurulmuş gibidir. Yine Acıgöl kasabasının güneyinde yer alan Ağıllı Köyü yakınında devasa Hitit hiyeroglif kaya kitabesi (Topada Yazıtı) karşısında yeraltı yerleşimi, onun 500 m. güneyinde de büyük Karahöyük yer almaktadır (Yörükoğlu vd., 1990: 13-14). Bu durum her iki şekilde de yeraltı yerleşmelerinin Hristiyanlık öncesi dönemle olan bağlantılarına işaret etmektedir.

Yeraltı yerleşimi-höyük bağlantısına bir diğer örnek Avanos-Gülşehir yolu üzerindeki Yeşilöz köyüne bağlı Ören yeraltı yerleşimi ile onun 500 m. doğusunda görülen höyüklerdir. Höyüklerde kurulan ilk medeniyet ile son medeniyet arasında (M.Ö. 3000-100 yılları arası) yeraltı yerleşim yerlerinin yapıldığı, bunların sürekli veya tehlike anlarında kullanıldığı söylenebilir (Yörükoğlu vd., 1990: 14).

Yeraltı şehirlerinin ne zaman kazıldığını %100 kesinlik ile tespit etmek zor olsa da kazılma dönemleriyle ilgili birçok hipotez bulunmaktadır. Bu hipotezlerden biri Hitit veya Frig dönemlerinde kazılmış olabileceklerine yöneliktir. Bunun en önemli nedeni bölgedeki tüm yeraltı yerleşmelerinin 300-500 m. civarında Orta ve Geç Tunç çağına ait kaya kabartmalarının ve yazılı anıtların sıkça bulunmasıdır (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 47; Ayhan, 2004: 29-30; Yörükoğlu vd., 1990: 9). Yine Hitit şehirlerindeki savunma sisteminde ustaca yapılan ve "potern" adı verilen yeraltı geçitlerine sıkça rastlanması, yöredeki yeraltı yerleşiminin oluşmasında ya da genişletilmesinde Hitit etkisi olabileceği kanısını güçlendirmektedir (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 47). Poternler Hititlerin geliştirdiği tipik bir savunma sistemidir. Oluşumunda Hitit etkisi olduğu kabul edildiğinde yeraltı şehirlerinin de savunma amaçlı askeri yapılar olması muhtemeldir.

Derinkuyu yeraltı şehrinin alt katlarında Hitit dönemine ait bir el değirmeni bulunmuştur. Bu el değirmeninin daha sonraki bir tarihte de oraya getirilmiş olabileceği düşünülebileceğinden arkeolojik tarihlendirmede kullanılmak üzere yeterli bir kanıt değildir ancak buradan hareketle yeraltı şehrinin birkaç yüzyıldır kullanıldığını söylenebilir (Emge, 2011: 5). Yine Derinkuyu Yeraltı şehrinde Roma-Bizans dönemlerinde görülen örneklerden farklı bir durum söz konudur. Birinci kattan ikinci kata geçiş taş kapılı bir koridor ile sağlanırken, diğer katlarda böyle bir sistem söz konusu olmayıp katlara geçiş direk sağlanmaktadır (Ateş, 1996: 83-85). Derinkuyu yeraltı şehrindeki söz konusu bu durumlar, geçici bir yerleşme olarak kullanılmış olabileceğine ek olarak Hıristiyanlık öncesi döneme dair kullanım izleri sunar.

Hitit dönemi sonrasında tarih katmanları takip edildiğinde yeraltı mekânlarının Frigler döneminde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mazıköy yeraltı

şehrinin girişinde kare planlı bir mabet bulunmakta ve bu mabette tanrıça Kibele'nin kutsal işaretleri yer almaktadır (Adıbelli, 2002: 174).

Sonuç olarak bölgedeki yaşam tarzı ve kaya oyma pratiğinin Hitit öncesi döneme dayandığı ve sonradan gelen kültürlerin de bölgedeki bu yerleşme sürecini devam ettirdiği söylenebilir. Yeraltı Şehirlerinin oluşturulmasında metal aletler kullanılmıştır. Kaya yerleşimleri ve yeraltı yapılarında bulunan metaller de göz önünde bulundurulduğunda MÖ 3. bin yıldan itibaren kullanılan yeraltı şehirlerinin daha eskiye tarihlenemediği söylenebilir (Ayhan, 2004: 29). Yine yeraltı şehirleriyle ilgili en eski kaynağın M.Ö. 4. yüzyılda yaşayan Xehephon'un "Anabasis" isimli eseri olması nedeniyle yeraltı yerleşimleri en kesin olarak bu döneme tarihlenebilir. Martin Urban ise yeraltı yerleşimlerini M.Ö. 7.-8. yüzyıllara tarihlemektedir (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 49).

Nevşehir ve çevresinde Roma dönemine ait kaya mezarları, yeraltı şehirlerinin yoğunlaştığı alanlarla paralel bir dağılım göstermektedir. Kaya mezar odalarında yer alan nişli klinelerin[1] Yeraltı Şehirlerinde de bulunması Yeraltı Şehirlerinin yapımında Roma dönemi halkının da rolü olduğunu göstermektedir (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 48). Mazı yeraltı şehrinin yer aldığı vadinin her iki yamacında Erken Roma dönemine ait kaya mezarları bulunmaktadır. Tatlarin yeraltı şehrinde, Roma döneminde mezar Bizans döneminde kiler olarak kullanıldığı düşünülen nişler bulunmaktadır. Bu nişler Roma kaya mezarlarındaki nişlerle benzerlik göstermektedir.

Gökçetoprak (Sivasa) Yeraltı Şehri'nin yakınlarında Hitit Hiyeroglifi ile yazılmış kaya anıtı bulunmaktadır. Geç Hitit dönemine ait olduğu düşünülen bu anıtın yanı sıra Roma Dönemi'nde kabartma olarak yapılmış Zeus Heykeli bulunmaktadır. Bu Heykel Kapadokya Bölgesi'nde yüksek kabartma olarak yapılmış tek eserdir (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 85). Roma dönemi izlerinin genel olarak kaya mezarları üzerinden izlenmesinin yanı sıra böyle bir heykelin bulunması Gökçetoprak yeraltı ve çevresinin dini bir merkez olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

[1] Antik dönem mezarlarında üzerine ölülerin yatırıldığı genellikle taştan yapılmış sedir.

Yeraltı şehirlerinde günümüze ulaşan en belirgin kültürel kanıtlar Bizans dönemine aittir. Bölge, M.S.3.yy. da başlayan Pers saldırıları ve ilki M.S. 642 yılında olan Arap akınları ile Bizans-Pers ve Bizans-Arap mücadelelerine sahne olmuştur (Ötüken, 1987: 3). Bu karışık dönemlerde gizli vadilerine ve yamaçlardaki kaya oyuklarına yerleşen halkın daha güvenli olan yeraltına yerleşmiş olabilecekleri düşünülebilir. 726–842 yıllarını kapsayan İkonaklazma hareketi de insanların korunmak için yeraltını tercih etmelerine sebep olmuştur (Stea ve Turan, 1993: 177). Yeraltı şehirlerinin çevrelerinde Bizans dönemine ait kanıtların en önemlileri kiliselerdir. Güzelyurt (Gelveri) yeraltı şehri, çevresinde Bizans Dönemi'ne ait kesme taştan yapılmış kiliselerle bu noktada önemli bir örnektir. Günümüzde Kilise Cami olarak bilinen Aziz Gregorius Kilisesi ve Sivişli Kilise bu bölgede yer almaktadır.

Yeraltı şehirlerinin Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde benzer amaçlarla kullanıldığı düşünülmektedir. Bu dönemlerde barınma ve sığınma amacıyla kullanıldıklarına dair kesin kanıtlar olmamakla birlikte askeri amaçlı gizli sığınak olarak kullanılmış ve bu nedenle gizli tutulmuş olabilecekleri sanılmaktadır (Gülyaz, 1998: 520). 14. yüzyılda Timur'un Moğol akınlarına karşı Hristiyan yerliler, korunmak amacıyla yeraltı şehirlerini kullanmıştır (McIntosh, 2017: 1). 1909-1911 yılları arasında Cambridge'li dil bilimci R. M. Dawkins, bölgedeki Rum yerliler üzerinde bir araştırma yapmış ve şunları kaydetmiştir: "Adana'da son katliam haberi geldiğinde, Axo'daki nüfusun büyük bir kısmı bu yeraltı odalarına sığındı ve bazı geceler yer üstünde uyumaya cesaret edemedi." (McIntosh, 2017: 1). Kapadokya'da yaşayan Rumların da kullanmasıyla 20. yüzyılın sonlarına değin yerleşim gördüğü bilgisi yazılı kaynaklardan edinilmiştir. 1923'te Türkiye-Yunanistan arasındaki mübadele ile birlikte yeraltı yerleşimleri terkedilmiştir. Günümüzde yeraltı şehirlerinden bazıları turizme açılmış olup ziyaret edilebilir. Turizme açılmamış ve büyük ölçüde gün yüzüne çıkarılmamış yeraltı şehirlerinin bazı bölümleri depolama vb. amaçlarla kullanılmaktadır.

1.2.4.2. Fonksiyonlar

Yeraltı şehirleri fonksiyonel olarak incelendiğinde tek bir kullanım amacına hizmet etmediği, her türlü kullanım amacına uygun düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Ayrıca hangi özel şartlar ve zorlamaların sonucunda ortaya çıkmış oldukları bilinmemekte, bu durum tarihlendirme ve yapılma nedenlerinin anlaşılmasında kesin bir sonuca ulaşılmasını zorlaştırmaktadır. Nitekim yeraltı şehirleri sürekli oturum amacıyla kullanılabileceği gibi dönemsel olarak kullanım ve gizlenmeye uygun bir şekilde donatılmıştır. Bu durum konuyu daha da karmaşık bir hale getirmektedir. Yaşamsal devamlılığın sağlanması açısından pek çok birime sahip olmalarına rağmen tuvalet kabinlerinin büyük çoğunluğunda olmaması da, yeraltı şehirlerine geçici ve tehlikeli durumlar karşısında yerleşme imkânı sunan birer yedek şehir niteliği kazandırmaktadır (Ateş, 1996: 81).

Yeraltı şehirleri savaşlarda barınak görevi görmüş, hatta yöre halkı ve bizzat askerler tarafından "askeri garnizon" olarak kullanılmışlardır. N.Thierry, bu şehirlerin Bizans askeri hattının üzerinde bulunduğunu tespit etmiştir (Adıbelli, 2002: 175). Emge (2011: 6), yeraltı şehirlerinin çok büyük ve istenildiği zaman dışarıyla olan bağlantısının kesilebilir olmasını, askeri amaçlara hizmet edilebilmeleri açısından "Truva Atları" olarak tasarlanmış olmalarıyla ilişkilendirmiştir. Ahırların yeraltı şehirlerinin üst katlarında yer alması ve içeride çok sayıda birimin bulunması yeraltı şehirlerinin askeri stratejinin bir parçası olarak kullanılmış olabileceği görüşünü destekler niteliktedir. Kapadokya Bölgesi savaş stratejisinden bahseden Nicephor Phocas, bölge yollarını gözleyen özel gözcü birliklerin tehlike esnasında halkı alarma geçirdiklerini ve en kısa sürede mallarıyla birlikte yeraltı şehirlerine sığınmalarını sağladıklarını bildirmektedir. Leon Diacrel da Kapadokya insanlarının tehlikeli bir durum olduğunda çok hızlı bir şekilde yeraltı şehirlerinin labirentlerine gizlenebildiklerini ifade etmiştir (Adıbelli, 2002: 175).

Yörede yapılan arazi çalışmasında oldukça düzenli ve yüksek tünellere sahip olan Tatlarin yeraltı şehrinin askeri garnizon olarak kullanıldığı bilgisi elde edilmiştir. Yapılan görüşmeler sırasında edinilen bilgiler çevrede yer alan kaya oyma mekânlarda bulunan insanların tehlike anında yeraltı şehrine geçtikleri yönündedir. Zindan bölümü ve duvarlarda kölelerin bağlanması için açılmış oyuklar bulunması,

burasının yakalanan düşmanların getirildiği askeri bir birim olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Emge (2011: 6), Bizans İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde, günümüzde Göreme Vadisi Ören Yeri adı verilen alana yakın geniş ovalık bölgelerde çok sayıda asker konuşlandırıldığını ifade etmiştir. Az miktarda yiyecek ve ödeme alan bu askerler, çoğunlukla yöre halkından aldıkları erzakla geçimlerini sağlamıştır. Cephedeki orduya katkı amacıyla sağlanan erzağın bir bölümü, savaş, doğal afet veya kıtlık zamanlarında kullanılmak üzere yeraltı depo ve silolarında saklanmaktaydı. Bu durum yeraltı şehirlerinin saklanma amacı yanı sıra erzak depolama işlevi gördüğünü de göstermektedir.

Kaya (2005: 22)'ya göre, yörede çok fazla yeraltı şehri olmasının nedeni bu yerleşmelere "kale" olarak bakmak gerekliliğinden doğmuştur. Uçhisar, Ortahisar, Ürgüp veya Mardin gibi kaya çıkıntısı (ur) varsa kaleler oraya yapılmıştır. Bazı durumlarda ise hem kale hem de yeraltı sığınaklarıyla çifte istihdam sağlanmıştır. Kaymaklı Yeraltı Şehri'ne günümüzde de halk arasında "Eneği Kalesi" denmesi, yeraltı köy/kentlerinin korunma zamanlarında sığınmaya yönelik olduğunu göstermektedir. Tatlarin Yeraltı Şehri'nde de benzer bir durum söz konusudur. Tatlarin Kasabası'nda "Kale" olarak adlandırılan tepede yer alan Tatlarin Yeraltı Şehri'nde erzak depoları ve kiliselerin çokluğu, burasının normal bir yeraltı yerleşiminden ziyade askeri garnizon ya da manastır kompleksi olabileceğini akla getirmektedir (İpek, 2008: 58). Kaleler, savunma ve güvenlik amacıyla yapılmış yapılardır. Yeraltı şehirlerinin "Kale" olarak görülen alanlarda bulunması, halkın tehlike anında sığınma ve kendini savunma merkezi olarak oluşturulmuş olduğunu fikrini doğrular niteliktedir (Fotoğraf 1.18).

Fotoğraf 1.18: Tatlarin Yeraltı Şehrinin Bulunduğu "Kale" Olarak Adlandırılan Alan

Kaynak: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/nevsehir/gezilecekyer/tatlarin-kilisesi-ve-yeralti-sehri (13.04.2023).

1.2.4.3. Dağılış

İlk olarak, Pasquaré (1968) tarafından "Ürgüp Formasyonu" olarak adlandırılan kayaların çevresinde yeraltı şehirleri yoğun olarak görülmektedir. Bölgede yalnızca Nevşehir ve çevresinde ignimbiritler içinde yer alan 22 tane büyük yeraltı şehri saptanmıştır. Son yıllarda bunlara Nevşehir yerleşim alanı içinde bulunan yeni bir yeraltı şehri daha eklenmiştir (Ayhan, 2004; Doğan, 2021: 128).

Nevşehir ve çevresindeki yeraltı şehirlerinin sayısı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. R. Bixio başkanlığındaki İtalyan Mağaracılık Derneği (SSI, 1995), tarafından oluşturulan Kapadokya Yeraltı şehirleri listesine göre Nevşehir'de 60, Aksaray'da 46, Niğde'de 35, Kayseri'de 22, Kırşehir'de 5, Yozgat'ta 4 ve yeri tam olarak tespit edilememiş (Nessuna olarak belirtilen) yerde 3 olmak üzere toplam 175 yeraltı şehri bulunmaktadır (Bixio, 2002: 293-307). Martin Urban, bu sayıyı 41 olarak vermiştir. Yeraltı şehirlerinin sayısı belirlenirken hangi verilerin kullanıldığı

ve onların dağlık bölgelerdeki kaya oyma yerleşimlerden ayrılıp ayrılmadığı açıkça belirtilmemiştir. Derinkuyu ve Kaymaklı boyutlarındaki 41 yeraltı şehrinin tüm Kapadokya bölgesi ve çevresindeki yerleşimlerin toplam nüfusunun 3 katını barındırma kapasitesine sahip olduğu düşünüldüğünde bu sayının Zelve, Soğanlı, Selime, Uçhisar, Ortahisar ve Göreme'deki dağlık yerleşimler katılarak elde edilmiş olması mümkündür (Stea ve Turan, 1993: 175). Bunlara ek olarak Gülyaz ve Yenipınar (2003: 38), Kapadokya Bölgesi'nde farklı boyutlarda 150-200 yeraltı şehri olduğunu belirtmiştir.

Nevşehir ve çevresinde yeraltı şehirlerinin sayısı ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak hangi ölçütler baz alınarak bu verilerin elde edildiği açık olarak belirtilmemiştir. Yöredeki yeraltı şehirlerinin derinlik ve genişlikleri değişmektedir. Ancak yapısal özellikleri bakımından büyük ölçüde benzerlik taşımaktadırlar.

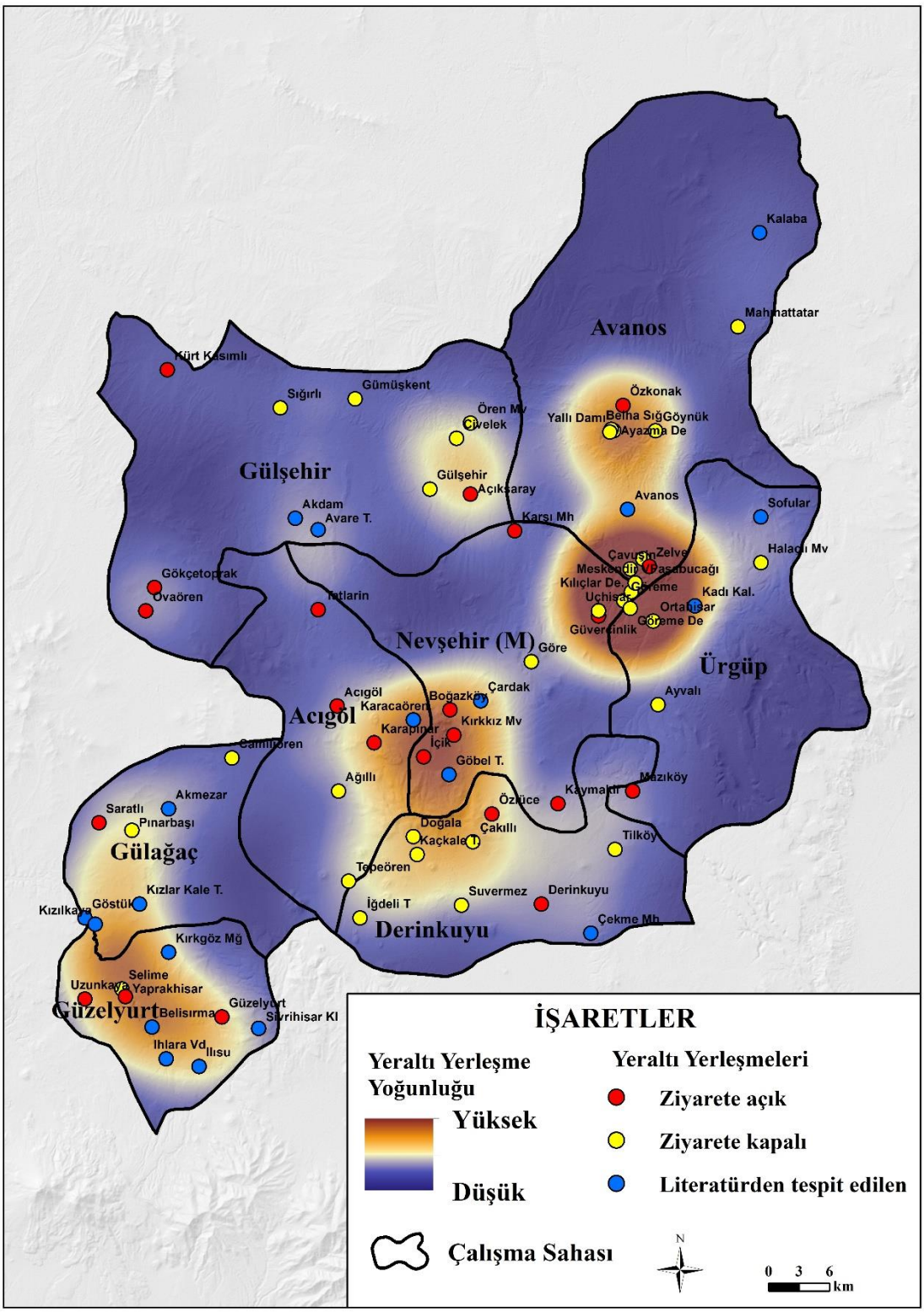

Şekil 1.6: Araştırma Alanında Yer Alan Yeraltı Yerleşmelerinin Dağılışı ve Yoğunlaştıkları Alanlar (Ayhan, 2004'ten Düzenlenmiştir).

Şekil 1.6 incelendiğinde, araştırma alanında yer alan yeraltı şehirlerinin Nevşehir'de Ürgüp'ün kuzeybatısı, Derinkuyu'nun kuzeyi ve Aksaray'da Gülağaç ve Güzelyurt çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ziyarete kapalı ve literatürden tespit edilen yeraltı yerleşmeleriyle birlikte inceleme alanında oldukça geniş bir yeraltı yerleşim alanı olduğu görülmektedir. Bu yerleşmelerin çoğu geniş alanlar kaplayan çok katlı mekânlardır. Yörede başlıca yeraltı yerleşimleri Tablo 1.1'de verilmiştir.

Yaygın olan görüşe göre yeraltı şehirleri birbirlerine uzun geçitler ve labirent benzeri tünellerle bağlıdır. Ancak Gülyaz ve Yenipınar (2003), bu görüşü destekleyecek yeterli bir kanıt bulunmadığını belirtmiştir. Yeraltı şehirleri aynı zamanda bölgedeki evlere de gizli geçitlerle bağlıdır. Düşman saldırılarında hareketi kısıtlamak amacıyla koridorlar uzun, alçak ve dar yapılmıştır (Aydan ve Ulusay, 2003: 252). Yeraltı şehirlerinde koridorlarla birbirlerine bağlanan yüzlerce oda bulunmaktadır. Derinkuyu, Kaymaklı, Mazı, Özkonak ve Tatlarin yeraltı şehirleri bu yeraltı şehirleri arasında en önemlileridir (Doğan, 2021: 128; Aydan ve Ulusay, 2003: 252).

Tablo 1.1: Araştırma Alanında Yer Alan Yeraltı Şehirlerinin İl ve İlçelere Göre Dağılışı

YERALTI ŞEHRİ	İL	İLÇE
Kaymaklı Yeraltı Şehri	Nevşehir	Kaymaklı
Derinkuyu Yeraltı Şehri	Nevşehir	Derinkuyu
Til Yeraltı Şehri	Nevşehir	Derinkuyu
Suvermez Yeraltı Şehri	Nevşehir	Derinkuyu
Doğala Yeraltı Şehri	Nevşehir	Derinkuyu
Özlüce Yeraltı Şehri	Nevşehir	Derinkuyu
Özkonak Yeraltı Şehri	Nevşehir	Avanos
Yallı Damı Yeraltı Şehri	Nevşehir	Avanos
Göynük Yeraltı Şehri	Nevşehir	Avanos
Acıgöl Yeraltı Şehri	Nevşehir	Acıgöl
Kurugöl Yeraltı Şehri	Nevşehir	Acıgöl
Tatlarin Yeraltı Şehri	Nevşehir	Acıgöl

Ayvalı Yeraltı Şehri	Nevşehir	Ürgüp
Mazı Yeraltı Şehri	Nevşehir	Ürgüp
Göre Yeraltı Şehri	Nevşehir	Merkez
Boğazköy Yeraltı Şehri	Nevşehir	Merkez
Gökçetoprak (Sivasa)Yeraltı Şehri	Nevşehir	Gülşehir
Ovaören (Göstesin) Yeraltı Şehri	Nevşehir	Gülşehir
Gümüşkent Yeraltı Şehri	Nevşehir	Gülşehir
Abuşağı Yeraltı Şehri	Nevşehir	Gülşehir
Yeşilöz Yeraltı Şehri	Nevşehir	Gülşehir
Gaziemir Yeraltı Şehri	Aksaray	Güzelyurt
Güzelyurt (Gelveri)Yeraltı Şehri	Aksaray	Güzelyurt
Kuluk Ali'nin Evi	Aksaray	Güzelyurt
Gözyaşı Yeraltı Şehri	Aksaray	Güzelyurt
Pınarbaşı (Geyral) Yeraltı Şehri	Aksaray	Gülağaç
Saratlı Yeraltı Şehri	Aksaray	Gülağaç
St. Mercurius Yeraltı Şehri	Aksaray	Gülağaç
Göktaş Yeraltı Şehri	Aksaray	Gülağaç
Çukuröreen Yeraltı Şehri	Aksaray	Gülağaç
Gülpınar Yeraltı Şehri	Aksaray	Gülağaç
Bekarlar Yeraltı Şehri	Aksaray	Gülağaç
Sofular Yeraltı Şehri	Aksaray	Gülağaç

Kızılkaya ignimbiriti içine kazılan **Derinkuyu Yeraltı Şehri**, bölgede en iyi bilinen ve turistik ziyarete açılan yeraltı yerleşimidir. Proto Hititler, Romalılar ve Bizanslılara ev sahipliği yapmıştır. Derinkuyu yeraltı şehrinde bulunan Hitit dönemi eserleri ve Roma fethinin zafer sembolü "Zirvedeki Kartal" heykelleri bulunmuştur. Tüm bunlar, yeraltı şehrinde Hristiyanlık öncesi yerleşimin delilleridir (Ayyıldız, 1990: 96). Hristiyanların ilk gizlenme yeri olduğu düşünülen Derinkuyu yeraltı şehrinin derinliği 85 m. olup şehrin alanı 2500 m^2 dir. Günümüzde 8 katı görülebilmektedir. Bu yeraltı şehrinde kiliseler, mutfaklar, depolama alanları, yemek salonları, şarap mahzenleri, tuvaletler, kuyu, salon, hava delikleri, koridor vb.

bölümler yer almaktadır (Doğan, 2021: 128; Aydan ve Ulusay, 2003: 252). Bu birimlere ek olarak ilginç bir yeraltı mezarlığı ve tonoz örtülü geniş bir tavana sahip misyonerler okulu bulunmaktadır (Şekil 1.7).

Derinkuyu yeraltı şehrinde 200 civarında oda vardır. Kazılmayanlarla birlikte 400 olduğu tahmin edilmektedir. Bu büyüklükte bir yerleşim alanı o devirde belki de yüzeyde bile görülmez. Ortalama 4x4 m. olan bu odaların büyüklüğü çok fazla olmayıp tahminen 5 kişilik bir ailenin kalması için uygundur. Bu, benzer yeraltı şehirlerinden önemli ölçüde daha büyük olan Derinkuyu'nun yaklaşık 2000 kişilik bir yaşam alanı olduğunu gösterir (Krassmann, 2007: 7).

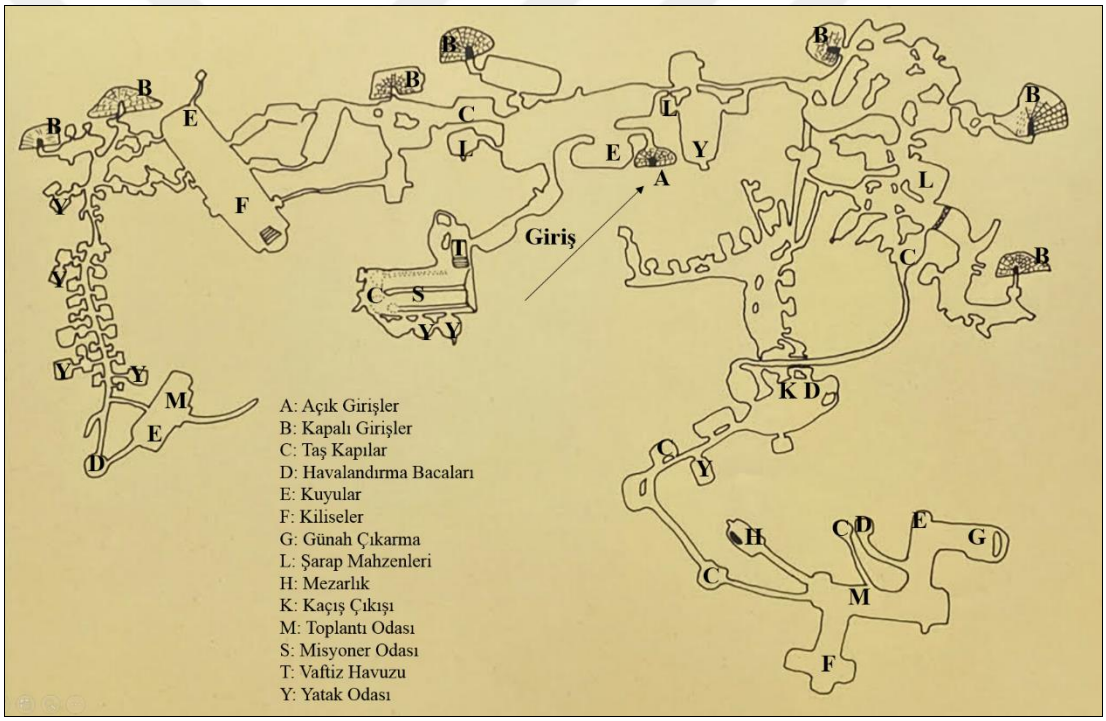

Şekil 1.7: Derinkuyu Yeraltı Şehri Planı (Gülyaz Ve Yenipınar, 1996'dan Düzenlenmiştir).

Derinkuyu'nun yaklaşık 9 km. kuzeyinde yer alan **Kaymaklı Yeraltı Şehri** (Doğan, 2021: 128), 60.000 kişiyi barındırma kapasitesine sahiptir (Aydan ve Ulusay, 2003: 253). Günümüzde 4 katı ziyarete açıktır. Kaymaklı yeraltı şehrinde aralarında tünel benzeri geçitlerle bağlantı sağlanan salon, oda, mutfak, su sarnıcı, depo, şapel ve havalandırma bacaları görülmektedir. Kaymaklı yeraltı şehrinde tüneller, Derinkuyu'ya oranla daha dik, alçak ve belirgin şekilde dardır.

Özkonak Yeraltı şehri, Avanos ilçesinin 14 km. kuzeyinde yer almaktadır. Katlar arası iletişim Derinkuyu ve Kaymaklı yeraltı şehirlerinde olduğu gibi bacalarla değil, uzun ve dar delikler ile sağlanmıştır. Özkonak yeraltı şehrinde farklı büyüklüklerde 14 mekân bulunmaktadır. Girişte ahır olarak kullanılmış iki büyük mekân bulunmaktadır. Yaşam alanlarında yer alan düzensiz oyulmuş nişlerin eşya koymak için yapıldığı düşünülmektedir (Aydan ve Ulusay, 2003: 253). Ahır bölümlerinden birine taş kapıyla girilmektedir. Havalandırma bacasının da bulunduğu bu bölüme hayvanların saklanma amacıyla tutuldukları düşünülmektedir. Yapılan görüşmeler sonucu üst kısımda yer alan bir alanın "ahır sekisi" olarak kullanılmış olabileceği bilgisi elde edilmiştir (Fotoğraf 1.19). Ahırda bulunan gübrenin zamanla yaydığı ısıdan faydalanmak üzere oluşturulan oda şeklindeki düz ve yüksek alan olan ahır sekisinin kış mevsiminde kullanılmış olması muhtemeldir. Seki kısmının içinde bir taşın bulunması açılıp kapanan bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Anadolu'nun yöresel konut tiplerinde ahşap bir birim olarak örnekleri görülen bu bölümün yeraltı şehrinde bulunmuş olabileceği düşüncesi ilginçtir.

Fotoğraf 1.19: Özkonak Yeraltı Şehri Ahır Bölümü

Güzelyurt merkeze 18 km., Ihlara'ya da 20 km. uzaklıkta bulunan **Gaziemir Yeraltı Şehri**ne yaklaşık 10 km. uzunluğundaki taş örme koridorundan girilmektedir. Bir örneği Hitit başkenti Hattuşa'da görülen tarzda bindirme tekniği ile inşa edilmiş bu taş koridorun sonunda yeraltı kompleksinin diğer bölümlerine

ulaşılmasını sağlayan üstü açık bir alana çıkılmaktadır. Gaziemir yeraltı şehri Bizans döneminde yoğun olarak kullanılmıştır. Bunun en önemli kanıtı, yapılan temizleme çalışmaları sırasında çok sayıda Bizans sikkesi bulunmasıdır. Gaziemir yeraltı şehrinde çeşitli yaşam alanlarının yanı sıra erzak dolapları, hayvan barınakları, tandır ocakları, kilise, hamam, şarap mahzenleri, şarap küplerine rastlanmıştır (Arıbaş, 2015: 298).

Gaziemir yeraltı şehrinin en önemli özelliği burasının aynı zamanda bir yeraltı kervansarayı olmasıdır. Bulunan deve kemikleri ve duvarlarda yer alan hayvan bağlama yerleri burasının sonraki dönemlerde bir han olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Aynı zamanda mekânları birbirine bağlayan koridorların bazıları da bir devenin yürüyebileceği genişliktedir (Arıbaş, 2015: 299). Gaziemir yeraltı şehrinin ilk kullanım döneminin Tunç dönemi olduğu düşünülmektedir. En yoğun kullanım ise yöredeki tüm yeraltı yerleşmelerinde olduğu gibi Bizans dönemidir. Konumu, içerisinde yer alan birimler, fiziki yapısı ve günümüze ulaşan izler Türk döneminde kervansaray olarak kullanıldığı düşüncesini desteklemektedir. Bu yeraltı kervansarayı, bölgenin kendine özgü yerleşim karakterinin kültürel ve ekonomik açıdan geniş bir etki alanına sahip olduğunu gösteren önemli bir temsilcidir.

Gülağaç'ta yer alan **Saratlı yeraltı şehri**, diğer yeraltı şehirleri gibi güvenlik amacıyla inşa edilmiş olup tarihin birçok dönemine tanıklık etmiştir. Birden fazla aileyi barındırma olanağına sahiptir. Üç katlı bu yeraltı şehrinde ahır, depo, mutfak ve yaşam alanı olarak kullanılmış olan 40 oda bulunmaktadır.

Saratlı, Kral yolu üzerinde yer alması nedeniyle Hristiyanlığın yayılma döneminde birçok azizin geçişine şahitlik etmiştir. Bu yeraltı şehrinin de en yoğun kullanımının Hristiyanlık dönemi olduğu düşünülmektedir (Arıbaş ve Yıldırım, 2012: 206).

Gülağaç ilçesine bağlı Saraltı'da yer alan St.Mercurius Yeraltı Şehri, kültürel ve arkeolojik açıdan önemli bir mekan olarak ön plana çıkmaktadır. Yeraltı şehrine Selçuklu döneminden kalma, halk arasında "Develik" olarak bilinen bir handan girilmektedir (Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023). İçerisinde kilise ve

Alevi türbesi yer alan yeraltı şehri, Saratlı köy merkezinde kuzeye doğru uzanan kayalık yamaca oyulmuştur (Yamaç vd, 2014: 37-41). Yeraltı şehrinin en önemli yapısı olan kilise, 3. katta olup bodrumunda 20 mezar bulunmaktadır. Bu durum Kapadokya'daki kilise içi mezar geleneğine uygundur. Mezarların çoğu çocuklara aittir. Günümüzde yöre halkının ziyaret ettiği ve adak adadığı alevi türbesi "Dedeli Dam Türbesi" olarak bilinmektedir.

Jeolojik yapı ve mimari açıdan diğer yeraltı şehirlerinden farklı olan **Özlüce yeraltı şehr**i, kat sistemine sahip değildir. Ancak oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Yeraltı şehrinin girişinde bazalttan yapılmış, birbirine geçmeli ve kemerli bir mekân bulunmaktadır. Tabanlarında tuzaklar olan uzun galeriler dikkat çekicidir. Ayrıca erzak dolapları, oturma odaları ve hücre odaları bulunmaktadır (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 64-65).

1.2.4.4. Yeraltı Şehirlerinde Birimler

Nevşehir ve çevresinde konumları, işlevsel özellikleri ve kültürel değerleriyle dikkat çeken yeraltı şehirleri, özgün karakterleriyle ön plana çıkar. Yöredeki yeraltı şehirlerinin hemen tümünde görülen ortak bazı birimler, bu özgünlüğün oluşmasında belirleyici olmuştur. Sürgü kapılar, havalandırma bacaları, tüneller yeraltı şehri denildiğinde ilk akla gelen birimlerdir. Bu birimler, yeraltı şehirlerini barınma ve sığınma alanı olarak kullanan insanların hayatlarını kolaylaştıran işlevlere sahiptir. Yeraltı şehirleri için sembolik önem taşıyan bazı birimler şunlardır;

Sürgü Kapılar: Yeraltı şehirlerinde katlar arasında yer alan sürgü/taş kapılar, çeşitli alanları birbirlerinden ayırmaktadır. Sadece içeriden açılmaya olanak veren bu kapılar, 1-1,5 m. çapında ve 30-35 cm. kalınlığındadır (Aydan ve Ulusay, 2003: 252). Daire biçimindeki bu büyük kayalardan oluşan kapılar, her katın girişinde yer alır. Kapıların yalnızca içeriden açılabilmesi, düşmanın içeri girmesini engellemek amaçlıdır. Kapılar yuvarlanarak kapanmakta, bu sayede dışarıdan açılmaları olanaksız hale gelmektedir (Fotoğraf 1.20).

Yeraltı şehirlerinde önemli bir savunma mekanizması görevi gören bu taşlara "tığraz" ismi de verilmektedir. Silindir şeklindeki taş kapıların ortasında bir delik bulunmaktadır. Sürgülü taş, ortadaki deliğe takılan destek yardımıyla yuvasında

hareket ettirilerek açılıp kapatılabilir. Yine bu delik, dışarıdan gelebilecek tehlikeleri görme ve çeşitli savunma araçlarıyla karşılık vermeye imkân tanımaktadır.

Tipik bir yeraltı şehrinde sürgü taşlı sistem, ilk 50-60 m. derinlikteki tünellerde her 10 m. de bir tekrarlanmaktadır. Tüneller aşağı doğru indikçe sürgü taşı kullanımı daha da sıklaşmaktadır (Stea ve Turan, 1993: 177). Sürgü taşları genellikle yeraltı şehrinin içinde yapılmıştır. Ancak Özkonak ve Gökçetoprak yeraltı şehirlerinde durum farklıdır. Bu yeraltı şehirlerinin sürgü taşları dışarıda yapılıp içeri getirilmiştir. Özkonak yeraltı şehrinin içinin açık, sürgü taşlarının ise koyu renk tüf olması; Gökçetoprak yeraltı şehrinin 1,5 km. uzağında bulunan ve şekillendirilmeden bırakılan kaya bloğu bu durumun bariz kanıtları olarak görülmektedir (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 77-87).

Özkonak yeraltı şehrinin sürgü taşlarıyla ilgili bir diğer farklılık, taşların ortasında delik bulunmamasıdır. Burada farklı bir uygulama söz konusudur. Tünelin tavanında bulunan deliğin düşmana kızgın yağ vs. dökmek için açılmış olduğu düşünülmektedir (Demir, 1995: 84).

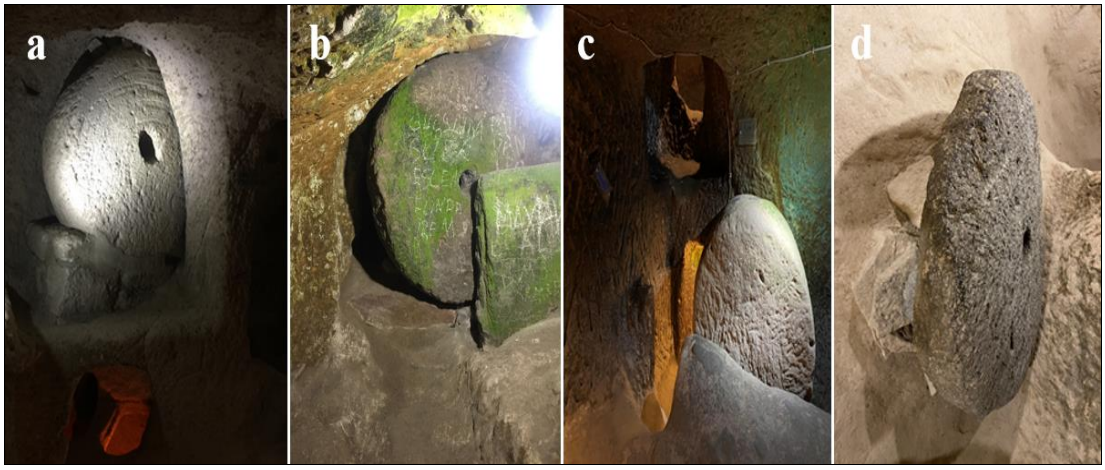

Fotoğraf 1.20: Kaymaklı (a), Derinkuyu (b), Özkonak (c), Tatlarin (c) Yeraltı Şehirlerinden Sürgü Kapı Örnekleri

Bazı odaların girişlerinde yer alan izler, taş kapıların yanı sıra ahşap malzeme ile yapılmış kapıların da kullanıldığını göstermektedir. Bu kapılar genellikle üç sürgülü olarak yapılmıştır. Ahşap kapıların diğerlerinden farkının savunma amaçlı

olmayıp ailelerin kendi aralarındaki özel mülkiyet sınırlarını belirleme amaçlı yapılmış olabileceği düşünülmektedir (Gülyaz, 1998: 85).

Yeraltı şehirlerinde ortası delikli sürgü taşları, tabanlarında tuzak olan tüneller, tavanlarda kızgın yağ dökmek amacıyla açılmış delikler mekândaki savunmaya yönelik şekillendirmenin en belirgin delilleridir. Tatlarin yeraltı şehrinde halk tarafından "Zindan" adı verilen mekânın düşmanlarla gerçekleştirilen mücadeleler sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir. Burada 3 iskelet bulunmuştur (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 82). Zindan bölümü, dikdörtgen planlı geniş bir mekânın sağ duvarındaki nişin içine aşağıya doğru oyularak oluşturulmuştur. Yine bu mekânda yer alan duvarlarda kölelerin bağlandığı oyuklar bulunmaktadır (Fotoğraf 1.21).

Fotoğraf 1.21: Tatlarin Yeraltı Şehrinde Zindan (Solda) ve Kölelerin Bağlandığı Oyma Kısımlar (Sağda)

Bacalar: Bacalar, havalandırma ve iletişimin sağlanması açısından yeraltı şehirlerinin en önemli eklentilerinden biridir. Birer sarnıç gibi su kuyusu olarak da kullanılmış olan bacalar genellikle yeraltı şehirlerinin en alt katına bağlanmaktadır. Sarnıçlar, kanallar aracılığıyla yeraltı şehrine taşınan suları toplamak, muhafaza etmek ve dağıtmak amacıyla kullanılmışlardır.

Havalandırma sistemini sağlayan bacalar sayesinde yeraltı şehirlerinde yaşam mümkün kılınmıştır. Özellikle Arap akınları döneminde Arapların dumanlama uğraşları bu bacalar sayesinde başarısız olmuş, Kapadokya halkı ve malları bu saldırılardan fazla zarar görmemiştir (Adıbelli, 2002: 176).

Yeraltı şehirlerinde su kuyusu olarak kullanılan birimlerin yeryüzüyle bağlantısız olmasının nedeni, düşman tarafından suyun zehirlenmesi tehlikesidir. Bacalar, kare veya yuvarlak olabilmektedir. Kare olan bacaların kenarlarında iniş çıkışı sağlayan küçük nişler bulunmaktadır (Güyaz, 1998: 516). Kaymaklı yeraltı şehrindeki havalandırma bacası bu şekildedir (Fotoğraf 1.22).

Fotoğraf 1.22: Havalandırma Bacaları, Kaymalı Yeraltı Şehri (Solda) ve Tatlarin Yeraltı Şehri (Sağda)

Tüneller (Koridorlar): Yeraltı şehirlerinde mekânları birbirine bağlamak için inşa edilmiş uzun bağlantılı yollardır. Tüneller dar, basık, kıvrımlı ve uzun yapıda birimlerdir. Zeminleri rampa şeklinde veya merdiven basamaklıdır. Tünellerin birleştiği geniş alanlar, merkezi bir dağılım noktası görevi görmektedir (Stea ve Turan, 1993: 177).

Tünellerin duvarları yukarı doğru "V" şeklinde genişler. Bu şekilde dar koridorlarda yürümek kolaylaştırılmıştır. Tünellerin duvarlarında kandil ve mum gibi aydınlatma elemanları koymak üzere açılmış çok sayıda niş (boşluk) bulunmaktadır. Kandillerde keten tohumundan elde edilen bezir yağı yakılarak ısı ve ışık sağlanmıştır (Gülyaz, 1998: 516; Ertuğ, 2000: 171-174). Bu tür elemanların koyulması için açılmış nişler koridor dışındaki mekânlarda da bulunmaktadır.

1.2.4.5. Yeraltı Şehirlerinde Günlük Kullanım Alanları ve İbadet Birimleri

Yeraltı şehirlerinin çoğunda orijinal giriş kapısı bulunamamıştır. Acıgöl yeraltı şehrinin tespit edilen üç girişinden ikincisi ve Mazı yeraltı şehrinin girişi orijinal girişlerdir. Acıgöl yeraltı şehrinin girişinde, civardaki ev kapılarındaki gibi bir sistem görülmektedir. Girişin yan duvarları düzensiz, tavan kısmı ise düzgün, ince uzun taşlardan örülmüştür (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 80). Orijinal girişi yıkılmış olan yeraltı şehirlerinden biri Tatlarin yeraltı şehridir. Buraya batı yönünde yer alan iki mekân vasıtasıyla girilebilmektedir. Duvarlarında oyulmak suretiyle oluşturulmuş nişler bulunan mekâna kapı açılarak yeraltı şehrine giriş sağlanmıştır (Fotoğraf 1.23).

Fotoğraf 1.23: Tatlarin Yeraltı Şehri Girişi

Yeraltı şehirleri, gündelik yaşamda kullanılan birim ve uygulamaların birçoğuna sahiptir. Bu birim ve uygulamalar arasında dini inançlar doğrultusunda şekillenmiş mekânlar da bulunmaktadır. Bölgeye özgü yeraltı şekilleri tarihi ilk çağlara kadar inen en teşekküllü ve güvenli yerleşim alanlarıdır.

Yeraltı şehirlerinin giriş bölümlerinden zemin kata doğru sarmal bir biçimde inen tüneller oturma odası, mutfak gibi günlük kullanım alanlarıyla kilise, şapel, vaftizhane, şaraphane, mezarlık gibi dini birimleri de birbirine bağlamaktadır. Dini fonksiyonlu birimler genellikle belirli bir derinlikten sonra yer alır. Özellikle büyük kiliseler daha derine yapılmıştır ki bunun, insanların kendilerini daha güvende hissetmeleri amacıyla olduğu düşünülmektedir. Derinkuyu yeraltı şehrinde bu mesafe, 85.00 m. dir (Stea ve Turan, 1993: 177).

Kilise ve Mezarlıklar: Yeraltı şehirleri özellikle Hıristiyanlık döneminde yoğun kullanım görmüş ve dini açıdan sığınma merkezi olmuştur. Bu nedenle kilise yapısı önemli birimlerden biridir. Nitekim Hristiyan döneminde aktif olarak

kullanıldığı bilinen kaya oyma yerleşmelerin birçoğunda kilise yapısı bulunmaktadır. Kaymaklı, Derinkuyu ve Mazı yeraltı şehirlerinde kilise yapısı bulunmakta olup oldukça geniş bir alana yayılmışlardır. Yeraltı şehirlerinde de kilise birimleri içlerinde yer alan izler doğrultusunda kolaylıkla saptanabilmektedir.

Kaymaklı yeraltı şehrinde kilise bölümü birinci katta bulunmakta; kiliseye girişte ortada bir altar, karşısında ise iki absis görülmektedir. Kenarlarda oturma birimleri bulunmaktadır (Fotoğraf 1.24). Sol duvarın absise yakın kısmında Bizans döneminde kazılmış olduğu düşünülen bir haç motifi bulunmaktadır (Temizsoy, 2005: 145). Mezarlıklar genellikle kilise bölümlerine yakındır. Kiliseye olan yakınlıkları, mezarların ait olduğu kişilerin dini açıdan önde gelen kişiler olabileceğini düşündürmektedir. Bunun en belirgin örnekleri Derinkuyu ve Kaymaklı yeraltı şehirlerinde izlenebilmektedir. Derinkuyu yeraltı şehrinde mezar odası, dar, alçak ve uzun bir tünel aracılığıyla kiliseden ayrılmaktadır.

Fotoğraf 1.24: Kaymaklı Yeraltı Şehri, Kilise Bölümü

Tatlarin yeraltı şehri mezarlık bölümü, oldukça düzenli bir şekilde oluşturulmuştur. Bu bölümde yer alan nişlerin Roma kaya mezarlarında yer alan, ölülerin yatırıldığı nişlere olan benzerliği dikkat çekicidir (Fotoğraf 1.25). Sonraki dönemlerde tabanları oyularak erzak depoları olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Roma döneminde mezarlık olan mekân, Bizans döneminde kiler işlevi görmüştür. Bu örnek, birimlerin mekânı kullanan kültürlerin ihtiyaç ve beklentilerine göre şekillendirildiğini göstermektedir.

Fotoğraf 1.25: Tatlarin Yeraltı Şehri, Mezarlık Bölümü

Okul: Derinkuyu yeraltı şehrini diğer yeraltı şehirlerinden ayıran en önemli birimlerden biri 2. katta yer alan Misyonerler okuludur (Fotoğraf 1.26). Beşik tonozlu bir tavana sahip olmasıyla da dikkat çeken bu geniş odanın medrese olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu odanın sol tarafında yer alan birimlerin ise dershane olduğu belirtilmektedir.

Fotoğraf 1.26: Derinkuyu Yeraltı Şehri, Misyonerler Okulu

Mutfak: Yeraltı şehirlerindeki mutfak bölümleri, sayıları bakımından değerlendirildiğinde ortaklaşa kullanılan bir birim olduğu sonucuna varılmaktadır. Mutfakların ortasında tandır (yemek pişirme ocakları) yer alır. Kenarlarda yer alan oyuklar, erzak küplerini düzenli bir şekilde yerleştirmek için açılmıştır. Mutfaklar ve yakınlarında yer alan şırahaneler genellikle yeraltı şehirlerinin üst katlarında bulunmaktadır.

Şaraphane/Şırahane: Nevşehir ve çevresi kaya oyma yerleşimlerinin en önemli birimlerinden biridir. Bunun nedeni hem günlük yaşamda önemli olan hem de Hristiyan dini için kutsal kabul edilen şarabın üretim ve tüketim alanı olmalarıdır.

Yeraltı şehirlerinde atölye işlevine sahip şaraphaneler, özel bir birim olmakla birlikte mutfağa yakın konumlandırılmıştır. Şaraphanelerde üzümlerin ezilmek üzere toplandığı kayaya oyulmuş alanlar ve elde edilen şıranın toplandığı kuyular bulunmaktadır. Şıra, çeşitli işlemlerden geçirilerek şarap haline getirilmiş, daha sonra küplere koyularak depolanıp kullanılmıştır (Gülyaz, 1998: 519).

Üzüm ezme teknesi ve bu teknenin ortasına denk gelen koni şeklindeki açıklık tüm şaraphanelerde görülmektedir. Aşağıda bulunan tekne, ezme işlemi sırasında çıkan üzüm suyunun taş bir oluk aracılığıyla akıtıldığı yerdir (Fotoğraf 1.27). Elde edilen üzüm şırası, çeşitli işlemlerden geçirilerek şarap elde edilir. Şarap, küplere doldurularak depolanıp kullanılmıştır.

Fotoğraf 1.27: Özkonak Yeraltı Şehri/Şaraphane (a), Derinkuyu Yeraltı Şehri Şaraphanesinde Üzüm Şırasının Akıtıldığı Taş Oluk ve Tekne (b)

Erzak Depoları (Silolar): Mutfak ve oturma odalarının tabanlarında yer alırlar. Bu depolar dibe doğru genişlemektedir (Fotoğraf 1.28).

Fotoğraf 1.28: Derinkuyu Yeraltı Şehri, Erzak Depoları

Ahır: Yeraltı şehirlerinin en eski katları genellikle zemin katlardır. Hayvanların alt katlara ulaşımı zor olduğundan bu katlar genellikle ahır olarak kullanılmışlardır. Ahır duvarlarının alt kısımlarında, hayvanlara yem ve su koymak amacıyla düzensiz bir şekilde oyulmuş oyuklar ve onları bağlamak için delikler bulunmaktadır (Gülyaz ve Yenipınar, 2003: 43-44). Ahırlar yeraltı yerleşimlerinde geniş bir alana yayılmıştır. Mazı yeraltı şehrinde hayvanların su içmesini sağlayan kayadan oyma bir yalak bulunmaktadır. Bu özelliğiyle diğerlerinden ayrılır. Ahırların çok fazla olması hem insanların gündelik yaşam uğraşları hem de hayvansal üretimin fazlalığı hakkında fikir vermektedir. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde bu durum refah seviyesi iyi durumda olan bir topluma işaret eder.

Tuvalet: Yeraltı şehirlerinde sık rastlanan bir birim değildir. Tuvalet düzeneği, sadece Tatlarin ve Güzelyurt yeraltı şehirlerinde bulunmaktadır. Her iki yeraltı yerleşiminde de tuvaletler, L biçiminde bir koridorun sonunda yer almaktadır. Bunun kokuyu önlemek amaçlı olabileceği düşünülmektedir (Gülyaz, 1998: 516). M.Ö. 3000 yılında Kapadokya Bölgesi'nde yaşayan Hititler tarafından yapıldığı

düşünülen Tatlarin Yeraltı Şehri'ndeki kayadan yapılı tuvaletin (Fotoğraf 1.29), Anadolu'da tuvalet kültürünün yayılmasına öncülük ettiği belirtilmektedir (İpek, 2008: 58).

Fotoğraf 1.29: Tatlarin Yeraltı Şehri, Tuvalet Bölümü

1.2.4.6. Yeraltı Şehirleri ve Ticaret

Yeraltı yerleşmelerinin ticaret yolları ile olan yakınlığı, tüccarların erzaklarını güvenli bir şekilde muhafaza etmelerini sağlamış ve onların geçici barınma alanları olmuşlardır. Kervansaray olarak kullanılmış olduğu bilinen Gaziemir Yeraltı Şehri bu duruma somut bir kanıt oluşturmaktadır. Ayrıca yeraltı şehirlerinin Selçuklu kervansaraylarıyla olan yakınlığı dikkat çekicidir.

Acıgöl, Kurugöl, Tilköy, Gümüşkent, Mucur, Derinkuyu, Tomarza, Bürüngüz, Develi ve diğer yeraltı şehirlerinin yakınında veya birkaç yeraltı şehrine eşit uzaklıkta Selçuklu kervansarayları (M.S. XI.XIII. yy) bulunmaktadır (Yörükoğlu vd., 1990: 14). Dolayhan Kervansarayı'nın yakınında Til Yeraltı Şehri, Saruhan Kervansarayı'nın yakınında Özkonak Yeraltı Şehri, Ağzıkarahan Kervansarayı'nın yakınında Pınarbaşı (Geral) Yeraltı Şehri bulunmaktadır. Kervansaraylar ile Yeraltı

şehirleri arası mesafe ortalama 5-10 km.'dir. Selçukluların kervansaraylarını yeraltı şehirlerine yakın yapmalarının nedeninin askeri amaçlı olduğu düşünülmektedir.

1.2.4.7. Yeraltı Şehirleri ve Madencilik

Yeraltı şehirlerinde üretim, işleme ve depolama alanları oldukça fazladır. Şarap imalathaneleri, bakır işleme atölyeleri ve erzak depolama alanları üzerinden açıkça izlenebilen bu durum, halkın istikrarlı bir ekonomisi olduğunu ve yer üstündeki gündelik mesailerini yer altında da devam ettirdiklerini kanıtlamaktadır (Şen, 2019: 1). Kaymaklı yeraltı şehrinde yer alan taş üzerinde, madenciliğe dair izler bulunmaktadır (Fotoğraf 1.30).

Tarih öncesi çağlardan itibaren bilinen çeşitli bakır işleme uygulamaları bulunmaktadır. Kaymaklı yeraltı şehrinin üçüncü katında bulunan ve lav ile oluşmuş önemli bir volkanik kayaç türü olan andezit taşı, bakır cevherini parçalamak için kullanılmıştır. Bu uygulamada andezit taşın üzerine 10'ar cm çapında oyuklar açıldığı, bakır cevherinin bu oyukların içine koyularak dövüldüğü ve işlendiği bilinmektedir (Şen, 2019: 1). Nevşehir bölgesinde bir bakır rezervi ve işletmesi bulunmadığından bu alette kırma işlemi yapılan bakır cevherinin nereden temin edildiği tam olarak bilinmemektedir. Burada kullanılan bakır cevherinin kaynağının Aksaray-Nevşehir karayolu üzerinde bulunan Düğüz köyünde saptanan ve günümüzde Bakırçukuru olarak anılan eski işletme yeri olduğu düşünülmektedir (Kaptan ve Yurttagül, 1995: 68).

3. Kat mutfak ünitesinde bulunması nedeniyle "Baharat taşı" olarak anılsa da çok çukurlu bu alet, maden cevherini metalürjiye hazırlamak amacıyla kullanılmış bir cevher zenginleştirme aletidir. Bu alet, volkanik kökenli kayaçlardan yapılmış, taşınması mümkün olmayan ağır bir materyal olup yerinde şekillendirilmiştir (Kaptan ve Yurttagül, 1995: 64).

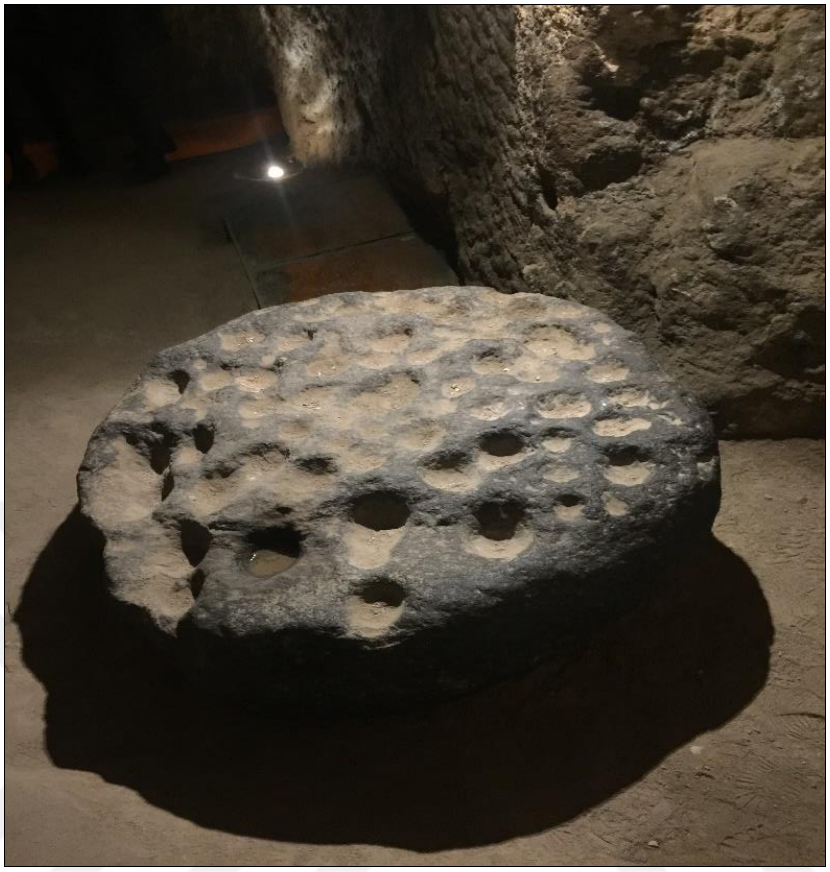

Fotoğraf 1.30: Çok Çukurlu Cevher Zenginleştirme Aleti, Kaymaklı Yeraltı Şehri

Yeraltı şehirlerinin madencilikle olan bir diğer ilişkisi, Amerika Chicago Üniversitesinden bir kurulun 1920 yıllarında yaptığı araştırmada Asur Ticaret kolonileri döneminde bölgede altın, gümüş ve bakır üretildiğine yönelik bulgularıdır. Nitekim halkın yeraltı şehirlerini keşfi, bu değerli madenlere yapılan saldırılarla da ilişkilendirilmiştir. Kaymaklı yeraltı şehrinde bulunan çok çukurlu cevher zenginleştirme aletinin bakırı hassaslaştırma taşı olduğunun anlaşılması da yörede maden üretimi yapıldığına dair tezi doğrulamaktadır (Kaya, 2005: 22).

1.3. Doğal Yapı ve İnanç Kültürü

1.3.1. İnanç Tarihi

Antik dönemde Kapadokya adı verilen bölgede yerleşme tarihine damgasını vuran ve kültürel peyzajı şekillendiren din Hristiyanlıktır. Ateş kültü, çok tanrıcılık, siyaset ve iktidarın birleşmesi sonucu oluşan imparatorluk kültünün yanı sıra Paganizm ve Musevilik Hristiyanlıktan önce görülen inançlardır (Uysun, 2011: 36). Özellikle çok tanrıcılık döneminde, Perslerden sonra bölgede yaşayan Romalılarda hemen her işin bir tanrısı olduğu bilinmektedir. Bu tanrılar, günlük yaşamda olduğu kadar devlet yönetimi üzerinde de son derece etkili olmuştur. Frig Uygarlığında toprak ve bereketi sembolize eden ana tanrıça Kibele, Roma döneminin de en önemli Tanrıçasıdır. Roma inancında güneş kültü hâkimdir. Roma dinine kendi tanrıları dışında birçok yabancı tanrı inanışı da girmiş, bunların bir kısmı Roma tanrılarıyla birleştirilmiş bir kısmına da bağımsız olarak tapınılmıştır. Bölgede en önemli izler paganist Roma'nın zulmünden kaçan Hristiyanlarca bırakılmıştır.

Manastır yaşamı, 6. yüzyıl itibariyle kayalık Kapadokya bölgesinde gelişme göstermiştir. Manastır yaşamının mekândaki en dikkat çekici izlerini oluşturan kaya kiliseleri, bölgenin dini açıdan önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Hristiyanlık ve manastır hayatı ile büyük ölçüde şekillenen bu kültürel manzara, yanlış bir izlenim uyandırarak bölgeye ev sahipliği yapanların Hristiyanlığı ilk seçenler olduğunu düşündürmektedir. Tarihsel bir perspektiften bakıldığında ise durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Bu manzaranın böyle bir anakronizme yol açmasının nedeni Hristiyanlık öncesi dönemlerden kalan inanç ve pratiklerin Hristiyani bir renge bürünerek uzun süre devam etmiş olması olabilir (Adıbelli, 2012: 351-366). Hristiyanlık öncesi inançların da dikkatle incelenmesi bölgenin kültür ve inanç tarihinin ortaya çıkarılmasında önem teşkil etmektedir.

Anadolu'da Hristiyan kimliğinin oluşmasında Antakya'nın etkisi olmuştur. Hz. İsa'nın ölümünün ardından onu takip eden müritleri, Filistin ve çevresinde baskı ve zulüm görmüştür. Anadolu'nun Antakya'ya sığınmış olan müritler tarafından keşfi, M.S. 42-45 yıllarında olmuştur. Bizans döneminde Kapadokya'nın kültürüne damgasını vuran Hristiyanlığın ortaya çıkışı, I. Constantinus'un 313'te Hristiyanlığı

resmi din olarak tanımasından çok daha eskilere I. yy'a kadar uzanmaktadır (Akyürek, 1998: 230-232). I. yüzyılda bölgede Hristiyanlığı yayma görevine sahip Aziz Paulus, coğrafi konumunu uygun bulduğu Göreme Vadisi'ne yerleşmiş, bu dönemden itibaren Hristiyanlık bölgede yayılmaya başlamıştır (Nevşehir İl Yıllığı, 1973: 4).

Aziz Petros'un, "1. Mektup" adlı eserinde Kapadokya'da yaşayan Hristiyan bir topluluktan söz edilmesi, bölgede başlayan Hristiyan dini etkilerini göstermektedir. Küçük grupların Hristiyanlığı kabul etmesiyle başlayan bu dini etkiler artarak III. yüzyılda bölgenin önemli bir teolojik merkez olmasına neden olmuştur. IV. Yüzyıldan itibaren de bu din daha etkin hale gelmiştir. Bunda Aziz Basil, Gregory Nyssa ve Gregory Nazianzen' in etkisi olmuştur. Bu üç ismin dine farklı yaklaşımlar getirmeleri ve coğrafi özelliklerin etkisiyle bugün bölgede var olan Hristiyanlık yapıları oluşmuştur. İmparator Constantinus'un Hristiyanlığı kabulünden sonra da çok tanrılı inanç sistemine ait dini kavramlar uzun süre üstünlüklerini korumuş, putperest gelenek son bulmamıştır. Uzun bir süre güneş kültüne sadık kalmışlardır. Gregory Nyssa'ın yazdıklarına göre M.S. 370'lerde Hıristiyan dini törenlerinde bile çok tanrılı dönemden kalan Zeus'a yönelik ibadet şekillerinden kalıntılar vardır (Ateş, 1996).

Antik Kapadokya Bölgesi'nin günümüzde de izlenebilen kültürel karakteri üzerinde Hristiyanlık döneminin izleri belirgindir. Hristiyanlığın bölgede yayılmasında, fiziki koşulların elverişliliği önem teşkil etmektedir. Nitekim gizli vadilerin baskı ve zulümden kaçan Hristiyanların sığınmasına elverişli olması ve yumuşak kayaçların kolay oyulabilir yaşam alanları ve kiliseler oluşturulmasına imkân tanıması yöreyi önemli bir din merkezi haline getirmiştir.

1.3.2. İnanç Kültürünün Mekânsal İzleri: Manastırlar

1.3.2.1. Kapadokya'da Manastır Yaşamının Kültürel İzleri

Manastır geleneğinin çıkış noktası Mısır'dır. Mısır manastırlarını ziyaret eden Hristiyanlar, buradaki manastır kültürünü kısa zamanda kendi memleketlerine taşımıştır. Nitekim manastır sisteminin oluşumunda belirleyici olan yaşam biçimleri, hac ziyaretleri neticesinde pek çok bölgeye ulaşmıştır. Anadolu başta olmak üzere

Suriye, Filistin, Balkanlar, Mezopotamya, Kafkasya, Rusya ve tüm Avrupa bu bölgeler arasında yer alır. Her biri ortaya çıkış amacını korumakla birlikte bulunduğu coğrafi ortamın özelliklerine göre şekillenmiştir. Kayalara oyulmak suretiyle meydana getirilen dini yapılar, Orta Anadolu'da Kapadokya Bölgesinde yaygınlaşmıştır (Gündoğdu, 2009: 387). 4. yüzyılda bölgeye hâkim iki piskoposluk merkezinin bulunması, özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldukça fazla Hristiyanın Kapadokya'ya yerleştiğini gösterir. Bölgenin kısa sürede bir Manastır merkezi haline gelmesinin nedeni topografyasının doğal korunaklı alanlar sağlamasıdır. Issız vadiler keşişlerin izolasyonu ve inzivası için ideal mekânlar oluşturmuştur. Manastırlar "lavra" türünde ve komünal bir düzende kurulmuştur (Patrich, 1995: 3-10). Böylelikle toplulukların ortaklaşa kullanabileceği kompleks yapılar ortaya çıkmıştır.

Bölgede manastır hayatı Kayserili Basil (Vasilleos) (329-379) tarafından şekillendirilmiştir. Basil'in önderliğinde Doğu'daki manastır hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Keşişlerin toplum ile iç içe yaşaması gerektiğini savunan Basil, toplu halde yaşamı münzevi yaşamın önünde tutmuştur. Bu düşünceye uygun olarak şehirlere manastırlar ve okullar kurmuş, Hristiyan inziva yaşamını kilise organizasyonu ile birleştirmeye çalışmıştır (Hannah, 1925: 42; Patrich, 1995: 30). Kilise tarafından "Büyük" unvanıyla onurlandırılan Aziz Basil'in kardeşi Gregory Nyssa ve arkadaşı Gregory Nazianzen Anadolu'daki manastır hayatının diğer önemli iki ismidir. Bu üç keşiş yakın arkadaşlıkları nedeniyle "Kapadokya Babaları" adıyla anılmışlardır (Woods, 1989: 85).

Basil, manastırlarını toplumdan uzak, ıssız bölgelere kurmayı tercih etmemiş, Hristiyan toplumunun yaşadığı şehir, kasaba ve köylerde kurmuştur. Bu şekilde Anadolu manastırlarına toplumsal bir boyut kazandırmıştır. Büyük topluluklardan çok hoşlanmamış, daha iyi ilişkiler kurulabilmesi amacıyla küçük toplulukları tercih etmiştir. Kendi keşiş hücrelerine de çok yakın olan bu manastır ve kiliseler kısa sürede dolup taşmıştır. İlk cemaatlerin ve kilise ritüellerinin belirlendiği bu sistematik düzen, bölgede Hristiyanlığın kaderinin değişmesini ve otuz-kırk kişiden oluşan manastır topluluklarında keşişlerin aralarındaki bağın güçlenmesini sağlamıştır (Aumann, 1985: 44).

Basil, Kapadokya ve Pontus'da kurduğu birkaç manastır ve koyduğu kurallar ile tek başınalığı ve ortak yaşamı birbirinden uzaklaştırmayı hedeflemiştir. Keşişlerin çoğunun münzevi olmaya yetecek disiplini taşımadığını, bu yüzden toplu bir manastır yaşamına ihtiyaçları olduğunu öne sürmüştür. Monastik hayatı kutsal kitap üzerine şekillendirilen Basil, toplu yaşamı ön plana almış ancak tek başına yaşamayı yasaklamamıştır. Bu nedenle yapılar küçültülmüş ve kentlere kurulmuştur (Ülgen, 2012: 328). Aziz Basil'in Anadolu'ya bazı değişiklikler yaparak uyarladığı Manastır hayatı modeli, Yukarı Mısır'da 300 dolaylarında yüzlerce hatta binlerce kişiden oluşan manastırları kuran Pakhomios'un modelidir. Bu modeli esas almakla birlikte Basileios'un sisteminde bazı farklılıklar görülmektedir. Basil, keşişleri Mısır'daki modele göre daha küçük gruplar halinde manastır çatısı altında toplamıştır. Belirli bir yönetim yapısının mevcut olduğu bu düzen, keşişlerin günlük gereksinimlerini üreterek yaşamalarını, hayır işleri yaparak topluma yararlı olmalarını öngörür. Manastır hayatının ortak ilkeleri; özel mülkiyeti tanımamak, yemekleri birlikte yemek, çalışma zorunluluğu ve çile çekmektir. Buradaki manastır hayatı, soyutlanmaya dayalıdır. Manastır hayatının güçlenmesinde yaşanan sefaletin, savaşların ve mülkiyet ilişkilerinin büyük etkisi olmuştur. Fakirlere, hastalara yardım etmek, günlük yaşama destek olan ve mülkiyeti reddeden bir anlayış benimsenmiştir. Bulunduğu bölgenin ruhani merkezi olan manastırlarda siyasal, sosyal ve kültürel yaşam dini yaşamdan bağımsız düşünülmemektedir. Halk manastırın hastanesinden yararlanır, yaşlılar ya da acizler beslenme ve barınma ihtiyaçlarını buradan sağlarlardı. Rahipler hem kendi yiyeceklerini sağlamak hem de himayelerinde bulunan zavallı ve fakir insanları beslemek durumundadırlar. Bu nedenle din adamları ibadet, okuma ve dini pratiklerin yanı sıra el sanatları hatta tarımla ilgilenmişlerdir. Bölgede ilk tarım alanlarının din adamları tarafından geliştirildiği söylenir. Üretim konularında halktan destek almışlardır (Olcaytu İşcen, 2009:1).

Nyssalı Gregorios, eylemleriyle ağabeyi Basil'in çalışmalarını desteklemekle kalmamış, Teslis ve Mesih'in tanrılığı konusunda çalışmalar yaparak yazılar yazmıştır. Anlattıkları, bu gizemlerin imanla kabul edilmesine katkı sağlamıştır (Tiefenbach, 2012: 178). Hristiyanlıktaki üç ilahi varlığı (Baba, Oğul, Kutsal Ruh)

içeren bütünü tanımlayan teslis (üçleme, üçbirlik) ile ilgili çalışmalar, Doğudaki manastır hayatının şekillenmesinde oldukça büyük etkiye sahiptir.

Teslis, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan meydana gelen tanrı kavramının kendisi olup Hristiyanların Hz. İsa'ya yükledikleri anlamdır. Teslis, Hristiyanlıkta büyük önem taşıyan fresk sanatında çokça tekrarlanan sahnelerden biridir. Göreme Karanlık Kilisenin kubbesinde, baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesinin sembolü olan Hz. İsa'nın resmi yer alır. Meryem, Vaftizci Yahya ve diğer kutsal aracıların inananlar için Tanrı'ya dua etmesi ya da şefaatte bulunmasının tasvir edildiği Deesis sahnesi (Pekak ve Ataç, 2016: 144), Hristiyanlıkta en kutsal sahnelerden biri olup genellikle kiliselerin en yüksek yerinde görülür. Deesis sahnesinde İsa, teslis inancını temsil eden takdis işareti yaparken görülmektedir. Göreme Elmalı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise, Kılıçlar Kilisesi, Azize Catherine Şapeli, Soğanlı Geyikli Kilise, Ürgüp Yeşilöz Tağar St Theodore Kilisesi, Gülşehir Karşı Kilise, Ihlara Vadisinde Kokar Kilise, Direkli Kilise, Kırk Dam Altı Kilisesi, Pürenli Seki Kilisesi, bu sahnelerin yer aldığı kiliselerden en bilinenleridir (Fotoğraf 1.31). Teslis kavramının görsel kültürün bir parçası olan fresk sanatına yansıması, sadece bu bölgeyle sınırlı kalmamış, zaman içinde farklı bölgelerdeki dini yapılarda artarak görülmeye devam etmiştir. İstanbul Ayasofya Kilise Camii (mozaik olarak), Kariye Müzesi, İznik Ayasofya Kilisesi (Orhan Camii), Antalya Myra Şapeli, Demre (Myra) Hagios Nikolas Kilisesi bu sahnenin yer aldığı yapılardan örneklerdir.

Fotoğraf 1.31: Göreme Elmalı Kilise Deesis Sahnesi

Hristiyanlığın Kapadokya Bölgesi'ne gelişi, önceleri Mısır'daki çöllerde saklanarak ibadet eden bir grup Hristiyan tarafından gerçekleşmiştir. Bizans-Sasani çatışmaları ve Arap akınlarından kaçan bu Hristiyanlar bölgeye yerleşmiş ve buradaki mağaralarda gizlice ibadetlerini yapmışlardır. Mevcut topografyada kaya oyma tekniği ile yapılan konut, tapınak, hayvan barınağı, depolama mekânları ve mezar yapılarının yanı sıra dini işlevleri yerine getirmek amacıyla kilise, manastır ve inzivaya çekilmek için lavralar eklenmesi ise manastır düzenine geçilmesinden sonra olmuştur (Rodley, 1985: 237). 8. ve 9. yüzyıllarda Bizans'ta İkonoklazmın (Tasvir kırıcılık) güçlenmesi, yöredeki sığınmacıların sayısını artırmıştır (AnaBritanica, 1986: 607). M.S. 8. yüzyılda Hristiyanlık ve dini tasvirlerin yasaklandığı dönemde, özellikle Göreme ve Zelve vadileri yasağa uymayanların toplanma yeri olarak ön plana çıkmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda Rum toplumları tarafından hac yeri olarak kullanılan Göreme Vadisi tamamen dini bir yerleşim yeridir (Doğaner, 1995: 35). Özel arazi yapısının oluşmasında ana etkenler volkanik sarsıntılar ve erozyon olan Göreme Vadisi, kaya içine oyulmuş birçok dini mekânı kapsamaktadır. Sel

yataklarındaki özel bir aşınım şekli olan "peribacaları" , vadinin esas yer şekillerini oluşturmaktadır (Ötüken, 1987: 2). Köylerin dışında ve yakınlarındaki vadilerde yer alan peribacalarının içine oyulan kilise, manastır ve şapel yapıları, keşiş evleri dini amaçla yapılan birimlerdir. Bu birimlere ek olarak, ihtiyaç olan kiler, mutfak, yemekhane, işlik ve çeşitli kaya oyma mekânlar mevcuttur.

Göreme vadisinde kayaya oyularak oluşturulan yerleşmenin bütünü, 4. yüzyılda bir dini eğitim ve düşünce merkezi olarak kurulmuştur. Genel hatları ile "kutsal kabul edilen yerlere seyahat" anlamı taşıyan Hristiyanlıkta hac, zorunlu olmamakla birlikte mümkün olduğu kadar önemli ve kutsal bir zamanda yapılmaktadır. Batı dünyasının dini olan Hristiyanlığa göre azizlerin fikirleri eski olsa da her zaman önemsenmekte, onlara ait eşyalar her türlü sorun ve sıkıntıya çözüm sağlayabilmektedir. Ölüm günleri kutsal kabul edilip anılmaktadır. Azizler, azizlerin bedenlerinin içinde bulunduğu mezarlar, tapınak ve kiliseler hac merkezleri olarak kabul edilmiştir (Tanrısever Yiğit ve Sargın, 2009: 4). Zelve vadisi, 9-13. yüzyıllar arasında manastır hayatının toplu olarak yaşandığı bir diğer dini yerleşim olup Hristiyanların göçünden sonra Müslümanlar tarafından da yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. İgnimbritden oluşan yamaçlara kaya kiliseleri oyularak oluşturulan Hristiyanlığın bir diğer yerleşim ve ibadet merkezi Ihlara Vadisidir. Bu vadide Belisırma'da yamaçlardaki kaya evlerinin kullanımı Zelve vadisinde olduğu gibi 1950'li yılların başına kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren boşaltılmıştır (Doğaner, 1995: 35).

Dini yaşam kalıntıları yerleşmelerin çevresinde ve vadilerde tek veya toplu halde kilise, manastır, keşiş evleri vb. şekilde görülmektedir. Güllüdere, Halaçdere, Kızılçukur, Soğanlı, Güzelöz vadilerinde kiliseler, Açıksaray vadisinde keşiş hücreleri, yemekhane ve şapeller, Çavuşin Köyü güneyinde Paşabağ mevkiinde Keşişler vadisinde keşiş hücreleri, Kılıçlar vadisinde Kılıçlar Kilisesi gibi din tarihi açısından önemli yerler vardır (Doğaner, 1995: 35).

4. yüzyılda Mısır'daki münzeviler tarafından başlatılan Hristiyan Manastırcılığı'nın ilk dönemlerinde merkez, kurucu münzevinin hücresi iken, 4. yüzyılın sonlarına doğru "kilise" olmuştur. "Lavra" adı verilen manastır sisteminde

yemekhane, manastır topluluğunun ayinlerinin gerçekleştiği ve ortak yemeklerin yenildiği mekândır. Yemekhane eklendikten sonra ise manastırın diğer bölümleri kilise ve yemekhanenin etrafında şekillenmiştir (White, 1933: 6). Yemekhanelerdeki küçük ve samimi ortam, Kapadokya'daki kenobitik manastırların beş ila yirmi keşişin ev sahipliği yaptığı küçük keşiş gruplarını barındırmakta olduğunu gösterir (Kalas, 2000: 238-239). Ana ibadet mekânlarının yanı sıra dini ritüellerin gerçekleştirildiği alanlardan biri olan ve inanç kültürünün bir parçası olarak değerlendirilen yemekhaneler, Bizans manastırında kiliseden sonra en önemli mimari unsurdur. Yemekhanenin manastır kompleksi içindeki konumu, kilisede başlayan manastır ritüeline göre düzenlenmektedir. Doğrudan mutfakla bağlantı sağlanan yemekhanelerde, yemek ihtiyacının yanı sıra dini ayinlerin de gerçekleştiği görülmektedir (Popovic, 2007: 48-61). Uzun bir masa (trapeza) ve bankları bulunan, genelde dikdörtgen planlı, mutfak ve kiler gibi çeşitli yan mekânlara sahip yemekhaneler bölgenin mimari kültürüne uygun şekilde kaya oyma tekniğiyle yapılmıştır (Ertürk ve Kaderli, 2020: 41). Yemekhaneye ait unsurlar, mimari özellikleri korunmuş birçok odanın içinde kayaya oyulmuş mobilya işlevi görürler. Odanın uzun duvarlarından birine paralel olarak düzenlenmiş uzun ve dar bir masa, masanın etrafında oturmak için yapılmış uzun banklar yer alır. Duvarlar ise arkalık olarak kullanılmıştır. Masanın sonunda Manastır topluluğunun başkanının oturacağı derin bir niş veya oyuk yer alır (Fotoğraf 1.32). Bu odalar çoğunlukla Göreme Vadisi ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Göreme'nin yanı sıra diğer yerleşim yerlerinde ve vadilerde de yemekhaneler vardır. Ancak yapıların çoğunda bulunmaz. Yemekhane yapısına sahip kiliselerden biri iki düzineden fazla yerleşim birimine sahip Çanlı Kilise'dir. Diğer bir örnek avlu kompleksleri, çok katlı yerleşimler, plan ve yükseklik bakımından oldukça sıra dışı kiliselerin bulunduğu geniş bir alan olan Soğanlı Vadisi'nde Geyikli Kilise'dir. Ihlara Vadisi'nin tamamında ve Açık Saray'da bugüne kadar keşfedilmiş tek bir yemekhane bile yoktur (Kalas, 2009: 157-160). Yemekhanelerin bulunduğu manastırlar ortak yemeklere ev sahipliği yapmaktaydı.

Göreme vadisinde Rahibeler ve Rahipler Manastırı, Yılanlı kilise, Çarıklı Kilise yemekhaneye sahip yapılardandır. Yılanlı kilisenin yemekhanesinde masa olarak kullanılan taş bir blok ve etrafındaki oturma yerleri dikkat çeker. Masanın

sonunda üzüm ezmek için kullanılan şırahane vardır. Hocalar ve öğrencilerin yemek yemesi için kullanılan bu alanın dışında öğrencilerin yemek yemesi için ikinci bir alan daha vardır. O bölümde şırahane bulunmaz.

Fotoğraf 1.32: Yılanlı Kilise Yemekhanesi

Genellikle oruç tutan ve az yemek yiyen keşişlerin bulunduğu manastırlarda büyük mutfaklar ve yemekhaneler yapılmıştır. Bunun başlıca nedeninin bölgedeki yardıma muhtaç, hasta ve geçici süre manastırda kalan insanlara da hizmet etmesi olarak görülmektedir (Ertürk ve Kaderli, 2020: 42).

Nevşehir ve çevresinde inanç kültürüne ait çok sayıda mekânsal ve görsel kanıt bulunmaktadır. Özellikle 4. yüzyıldan itibaren yörede hızla gelişen Hristiyanlık ile birlikte manastır yaşamı ve bu yaşama dair pek çok olgunun izleri mekân üzerinden okunabilmektedir. Küçük gruplar halinde yapılan dini ritüeller nedeniyle, bu topluluğun yaşamasına uygun mekânlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu şekilde ortaya çıkan manastır merkezleri genellikle yaşam için elverişli vadilerde yoğunlaşmış olup yamaçlardaki kayaların oyulmasıyla da kiliseler oluşturulmuştur. Manastır ve

kiliselerin oluşturulma biçimleri, içlerinde yer alan birimler ve dine dair kalıntılar yöredeki inanç kültürünü yansıtmaktadır. Yemekhaneler, topluluk halinde yemek yemeye, birlik ve beraberliğe vurgu yapmaktadır. Kaya oyma şeklinde oluşturulan yemekhanelerin yakınında veya içinde şırahanelerin yer alması, şarabın dini ritüellerdeki önemine vurgu yapar. Yöre ile özdeşleşen duvar resimlerinde yer alan dini sahneler inanç kültürünün en önemli izlerindendir. Fresk adı da verilen duvar resimlerinin yer aldığı kiliseler Göreme Vadisi ve Ihlara Vadisi'nde yoğunlaşmıştır. Hemen her kilisede yer alan fresklerde Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'den sahneler yer alır. Haç işaretleri de duvar resmi veya kabartma olarak kiliselerde sıklıkla görülmektedir.

1.4. Doğal Yapı ve Ekonomik Faaliyetlere Etkisi

Kültürel coğrafi görünümün şekillenmesinde etkili olan faktörlerden biri insandır. İnsanlar tarih boyunca yaşamlarını sürdürebilmek için farklı ekonomik faaliyetler ile uğraşmışlardır. Bu noktada içinde yaşadıkları doğal ortamdan faydalanmış, onu şekillendirmiş ve ondan etkilenmişlerdir. Nitekim doğa-insan iş birliği sonucunda ortaya çıkan ekonomik faaliyetler mekânda eşit olarak dağılmamakta, farklı coğrafi ortamlar farklı ekonomik etkinliklere izin vermektedir. Ancak bir bölgenin geçim kaynaklarının belirlenmesinde sadece doğal çevre ve onun elverdiği koşullar mı esas alınmalıdır? Sorusu akla gelebilir. "Üretim" ve "tüketim" eylemlerini gerçekleştiren insan, doğal çevre ile ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda etkileşim içine girer. İnsanların ihtiyaç ve isteklerini şekillendiren en büyük güç ise kültürdür. Yerel ve kültürel özellikler ekonomik faaliyetlerin belirli alanlarda yoğunlaşmasında tarih boyunca etkili olmuştur.

Farklı mekânlardaki ekonomik faaliyetlerin doğal ve beşeri faktörler çerçevesinde ele alınması coğrafya biliminin ilgi alanına girer. Ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılışı, birçok nedene bağlı olarak her yerde eşit değildir. Bazı ekonomik faaliyetler coğrafi faktörler ve kültürel etkenler çerçevesinde belirli alanlarda yoğunlaşmıştır. Öyle ki coğrafi mekân ve kültürel bir olgu olan ekonomi arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Ekonomik faaliyetler, kültürel manzarayı şekillendirici ve geliştirici bir etkiye sahiptir. Doğal şartlar ile zaman içinde şekillenen mekân, kültürel etkilerle çeşitli ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesine sahne olmuştur. Bazı ekonomik faaliyetler bölge kültürü ile bütünleşmiştir. Bunlar günümüzde devam edenler, tamamen sonlananlar ve değişim geçirerek devam edenler olarak üçe ayrılır.

Yörede geçmiş halkların ekonomik faaliyetlerle ilgili kültüründe güvercin yetiştiriciliği, çömlekçilik, bağcılık, bezir yağı üretiminin yer aldığı yazılı kaynaklardan öğrenilmektedir. Arazi çalışması yapılarak ulaşılan mekânsal kanıtlar, bu bilgileri destekler niteliktedir. Geçmişte yöre halkı için hayatın devamlılığında büyük önem teşkil eden bu ekonomik faaliyetler günümüzde, oldukça az bir şekilde ve farklı fonksiyonlar kazanarak devam etmektedir. Bunun nedeni değişen ihtiyaçlar ile birlikte halkın ekonomik açıdan daha fazla getir getiren ekonomik faaliyetlere yönelmiş olması olarak ifade edilebilir. Günümüzde bölgenin ekonomisinde önemli bir potansiyel oluşturan turizmde bu faaliyetlerden bazıları etkin bir rol oynamaktadır. Özellikle Avanos başta olmak üzere, Ürgüp ve Göreme'de çömlekçilik ve üretilen çanak-çömlekler; doğal ve kültürel açıdan dikkat çekici vadilerde yapılan trekkinglerde ise güvercinlikler turistlerin dikkatini çekmektedir.

1.4.1. Bağcılık

Tarımsal peyzajlar, kültürel peyzajların özel türlerini oluşturmaktadır. Tarımsal peyzajlar, öncelikle topografik yüzeylerden, içlerinde üretilen ve beslenen bitki ve hayvan türlerinden, insanların bu manzaraları daha verimli hale getirmek için ekledikleri yapıların bir araya gelmesinden oluşur (Peters, 1997: 5). Tarımsal peyzaj, bir bölgedeki çiftçilik faaliyetleri ile doğal ortam arasındaki etkileşimlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Kizos ve Vhalos, 2012: 133). Tarımsal peyzaj, İlk çağlardan itibaren insanların tarım ve otlak alanlarına yönelik faaliyetleri sonucu ortaya çıkan kırsal peyzajın bir alt bileşenidir (Tırnakçı vd., 2018: 251). Dolayısıyla insanın doğayı değiştirdiği ilk faaliyetin tarım olduğu düşünüldüğünde tarımsal peyzaj, ilk kültür peyzajı olarak nitelendirilebilir.

Kültür coğrafyacıları tarafından "tarımsal coğrafi görünümler" olarak da isimlendirilen tarımsal peyzajlar, doğal peyzajdan kültürel peyzaja geçişin

örnekleridir. Bu peyzaj türünü şekillendiren ana etmen insanların ekonomik amaçlarla tarımsal ürün yetiştirmesi olsa da ekolojik ve sosyal bakımdan çok yönlü getirileri vardır. Beraberinde oluşan kültürel yeşil doku ile estetik bir görünüm kazanan tarımsal peyzajlar toprağın korunmasına, yaban hayatı için yaşam ortamı oluşmasına ve turizme katkı sağlamaktadırlar (Tırnakçı vd., 2018: 247). Tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliği, tarım arazilerinin korunması, tarımsal peyzaj karakterinin belirlenmesi ve değişikliklerin saptanması bu noktada önem taşımaktadır.

Topografya, iklim ve toprak koşulları gibi doğal etkenler tarımsal çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Bu temel faktörlerin yanı sıra örf, adet ve gelenek gibi kültürel değerler, farklı bölgelerde çeşitli tarımsal peyzajlar ortaya koyar (Gül, 2000: 101). Tüm bu değişkenlere göre şekillenen zirai faaliyetler, peyzajı meydana getirmektedir. Geçmişte uygulanan yöntem ve tekniklerin şekillendirici etkisine günümüzdeki doğal ve beşeri etkiler de eklenerek tarımsal peyzaj biçimlendirilir.

İnsan pratikleri ve doğal süreçler, farklı ve iç içe geçmiş zamansal ve uzamsal ölçeklerde değişiklik gösterebilir. Bu nedenle peyzaj/manzara değişikliğinin dinamiklerini kavramsallaştırmak, ölçmek ve izlemek kolay değildir (Kizos ve Vhalos, 2012: 133). Alansal kalıpların zaman içinde gösterdiği değişiklikler coğrafyacıların inceleme alanına girmektedir. Kültür coğrafyacıları ise mekândaki kültürel çeşitlilik ve değişiklikleri tasvir ve yorumlama yetisine sahiptirler.

Bağcılık, tarımsal faaliyetlerin en önemli kollarından biridir. Anadolu'da bağcılık faaliyetinin geçmişi oldukça eskiye uzanmaktadır. Zaman içerisinde farklı kültürlere ev sahipliği yapmış olan Anadolu'da, kültürel farklılıklar bağcılığın yapılış şeklini ve üzümün değerlendirilmesini etkilemiştir.

Bağlar ve bağcılığa dair tüm unsurlar, Nevşehir ve çevresinde tarımsal peyzajın şekillenmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel üretim yöntemleriyle elde edilen üzümler, bağlara yakın şaraphaneler bu kültürel manzarayı şekillendiren unsurlardır. Genel arazi yapısı düz ve hafif eğimli olan yörede, tarımsal üretim büyük, dikdörtgen ve düzensiz parseller halinde yapılmakta olup su kaynaklarının azlığı ve toprak yapısı kuru tarım metodunu benimsenmesinde etkili

olmuştur. Ürgüp, Avanos ve Gülşehir çevresi bağcılık faaliyetinin yoğunlaştığı alanlardır.

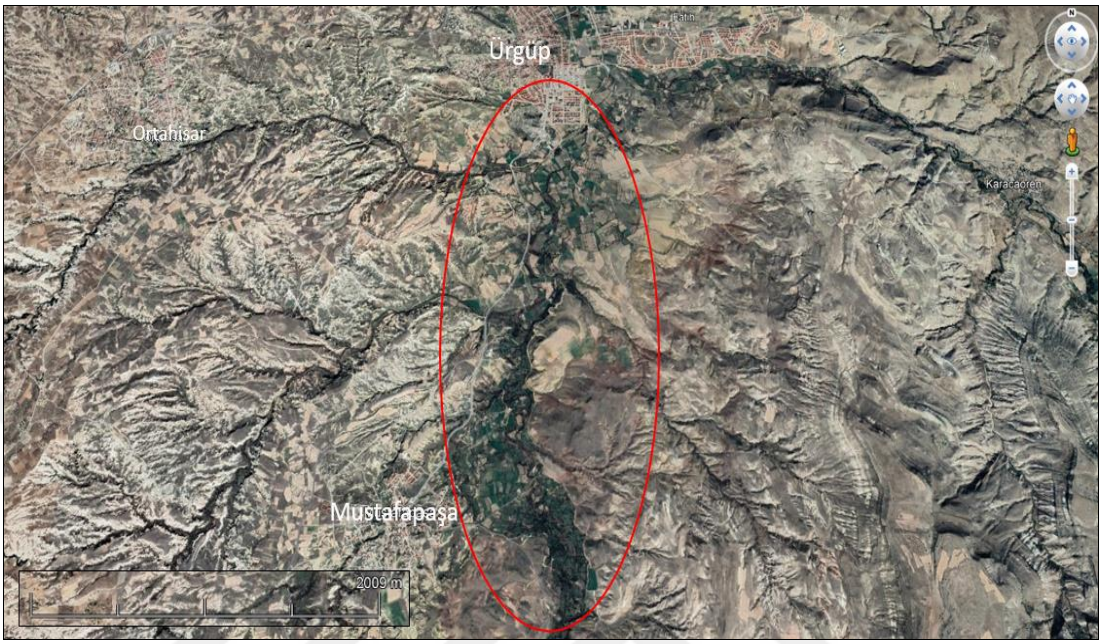

Şekil 1.8: Ürgüp Çevresinde Tarımsal Arazinin Yoğunlaştığı Alanlar

Nevşehir kültürel peyzajında 2020 yılı verilerine göre ekilebilir tarım arazilerinin %52,3'ü tahıllar, %6,7'si sebze üretimine ayrılmıştır. Bağlar ise %5,4 oranla ekilen alanlar içinde 3. sırada yer alır (www.nevsehir.tarimorman.gov.tr). Bağcılık, yörede antik dönemden itibaren kültüre alınması nedeniyle önem taşımaktadır. Üzüm, günümüzde kabak çekirdeği, patates, kuru fasulye ve çavdar gibi ürünler ile birlikte en fazla üretilen ürünlerden biridir.

Parçalı bir arazi yapısı olan Ortahisar çevresinde birçok vadi Ürgüp yöresine doğru alçalır (Şekil 1.8). Vadi tabanlarında bazı sebzeler yetiştirilmekle birlikte, halkın esas geçim kaynağı bağlardır. Çok lezzetli ve değişik cinste üzümler yetiştirilen Ortahisar bağlarındaki zerdali ağaçlarının aşılatılmasıyla da kaliteli kayısılar (Bitirgen, şekerpare vd.) elde edilmektedir (Güney, 2020a:1).

Fotoğraf 1.33: Zemi Vadisi Tarım Alanları

Göreme Açık Hava Müzesi'nin yakınında yer alan Zemi Vadisi ve çevresi tarım alanları ve bağlar bakımından zengindir (Fotoğraf 1.33). Burada genellikle çekirdeklik kabak yetiştirildiği bilinmektedir. Bağlardan elde edilen üzümlerin bir kısmı, kuru üzüm, pekmez, sirke ve meyve suyu gibi yerel tüketimde kullanılmakta, bir kısmı ise şarapçılıkta değerlendirilmektedir.

Genel olarak yörede yer alan vadilerde tarım faaliyeti ve bağcılık ile ilgili alanlar fazladır. Bu bakımdan öne çıkan vadiler, Zemi, Üzengi, Görkündere, Güvercinlik ve Kızılçukur vadileridir. Güvercinliklerin yoğun olması da bu durumla ilişkilidir. Üzengi Vadisi'nde yöre halkıyla yapılan görüşmeler ile bu vadinin bağcılığın en fazla yapıldığı alanlardan biri olmasına rağmen eskiye göre azalma olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Yöre halkı, burada yer alan güvercinliklerin çoğunun pasif durumda olduğunu belirtmiştir. "Çavuş üzümü", "Gün üzümü", "Gelin üzümü" gibi çeşitler yetiştirilmektedir.

Fotoğraf 1.34: Kabak Yetiştirilen Alanlar, Görkündere Vadisi

Fotoğraf 1.35: Lavanta Yetiştirilen Alanlar, Göreme Vadisi

Yörenin kültürel peyzajında önemli bir yer tutan tarım alanlarında kabak ekimi son yıllarda önemli bir artış göstermiştir (Fotoğraf 1.34 ve 1.36). "Nevşehir kabak çekirdeği" yöreye özgü bir çeşit olup coğrafi işaret ile tescillenmiştir. Kuru ve yaş olarak iki şekilde kavrulan kabak çekirdeği, kavrulma esnasında süt kullanılması ile meşhurdur. Aksaray'ın Güzelyurt ilçesi de kabak çekirdeği yetiştiriciliğinin son yıllarda giderek arttığı alanlardandır. Lavanta üretimi yörede son yıllarda başlamıştır. Kültürel peyzajda turizm alanlarının hâkimiyeti açıkça görülmektedir (Fotoğraf 1.35). Lavanta üretiminin başlıca amaçlarından biri de turizm destinasyonlarının çeşitlendirilmesidir.

Fotoğraf 1.36: Kabak Yetiştiriciliğine Güzelyurt/Aksaray'dan Bir Örnek

Bağcılıktan elde edilen üzümler, Yunan ve Romalılar döneminde çoğunlukla şarap üretiminde kullanılırken; bölgede İslam dininin hâkim olması ve halkın Müslüman bir kimlik kazanmasıyla farklı şekillerde kullanıma sunulmuştur. Türkler çeşitli sofralık ve kurutmalık üzüm yetiştirmenin yanı sıra üzüm suyundan pekmez,

pestil, sirke, bulamaç gibi ürünler üretmişlerdir (Aktaş, 2002: 1-2). Bağcılık Anadolu'da tarımsal bir kültür haline getirilmiş ve bu kültür günümüze kadar devam etmiştir.

Uysal ve Yaşasın (2017: 132-136)'ın Nevşehir ilindeki yerel asma genetik kaynaklarının tespit ve muhafaza edilmesi amacı taşıyan çalışmalarında bölgede yetiştirilen üzümlerin çok çeşitli olduğu tespit edilmiştir. Emir, Parmak, Dimrit, Kayseri karası, İsmailoğlu, Devedişi, Buludu, Göğcek, Büzgülü, Ağın, Beyler, Toprak çavuş, Çubuk siyahı, Çubuk beyazı, Hacıoğlu siyahı, Horoz karası, Kalecik beyazı bu üzüm çeşitlerinden bazılarıdır. Emir üzümü, parmak üzümü ve Dimrit üzümü en fazla bilinen üzüm çeşitleridir. Birçoğu geçmiş dönemde Kapadokya Bölgesinde yaygın olarak yetişilmekle birlikte, artık bazıları yok olmaya yüz tutmuştur (Fotoğraf 1.37).

Fotoğraf 1.37: Dimrit Üzümü Kurutan Bağcı

Kaynak: İşçen, 2011: 96

Şaraplık üzüm çeşitlerinden biri olan Emir (İmir)'in Anavatanı Nevşehir'dir. Adını hükümdarların özel şarabı olması nedeniyle emirlerden aldığı söylenen Emir üzümü Kapadokya bölgesinin genelinde ve özellikle Kızılırmak havzasında yaygın

olarak yetiştirilmektedir (Güçlü, 2017: 1). Kızılırmak havzası, çevresindeki birçok vadi ile birlikte karasal iklimin tipik özelliklerini göstererek bağcılık için önemli mikro iklim koşullarına sahiptir (Şekil 1.9).

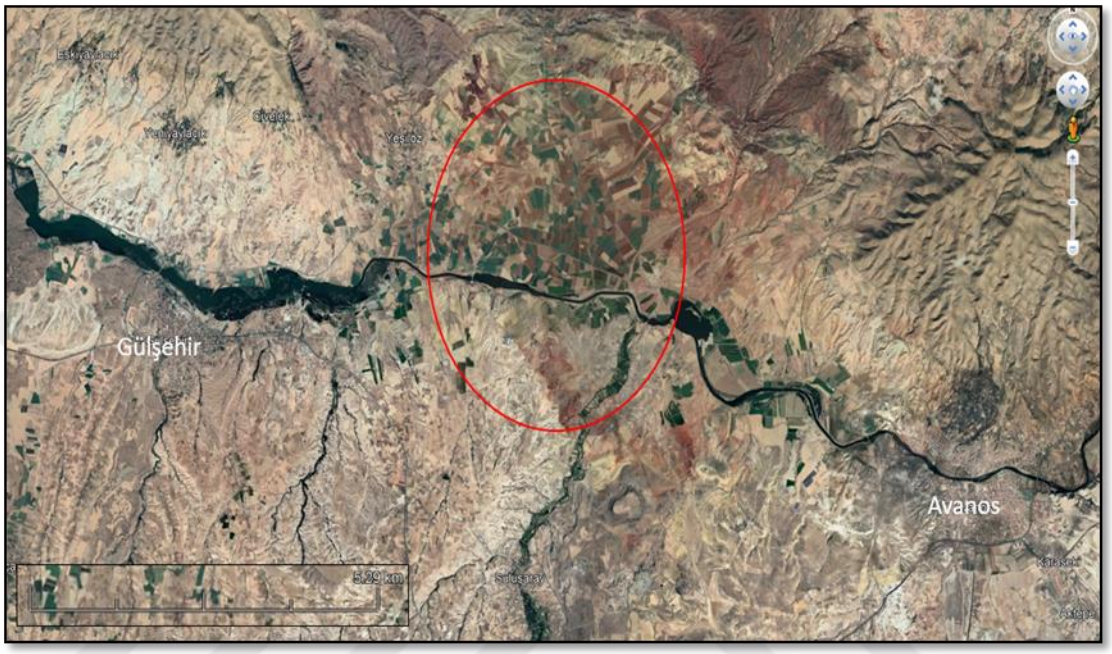

Şekil 1.9: Kızılırmak Havzası Çevresinde Tarımsal Alanlar

Bağcılıktan doğan ürünlerin birçok kültür için toplumsal ve ekonomik önemi yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Bu faaliyetin zamanla yaygınlaşması farklı topraklarda egemenlik kurmaya çalışan toplumların bağcılık pratiğini de yanlarında götürmeleri ile ilgilidir. Bu, bağcılığın tarihi coğrafyasında bir diğer önemli konunun kültürel özelliklerin belirli toplumlarda nasıl yerleşik hale geldiği ve toplumların yeni topraklara yerleştiklerinde bu özelliklerin kültürel topluluğun bir parçası olarak nasıl ele alındığıdır (Unwin, 2005: 8). Bu konu aynı zamanda, kültürel coğrafyanın da inceleme alanına girmektedir. Tarımsal faaliyetler, farklı kültür grupları tarafından farklı şekillerde sürdürülmektedir. Doğal kaynaklardan nasıl ve ne derecede faydalanılması gerektiği, ekip-biçme faaliyetlerinde uygulanan yöntem ve teknikler kültürle ilgilidir.

Nevşehir ve çevresinde toprak tipi, topografya ve iklim gibi temel faktörler asmanın büyümesi ve verimliliği için temel sağlamaktadır. Tüflü topraklar, asma kökünün büyümesini ve bölgede yetişen üzümlerin kalitesini olumlu yönde

etkilemektedir. Engebeli ve tarıma elverişli tüflü arazi yapısında toprak, gerekli su ve beslenmeyi sağlayarak şaraplık üzüm üretilmesini sağlamıştır.

Farklı toprak tiplerinin üzüm ve şarap kompozisyonu üzerindeki etkileri çok farklı değişkenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Birçok toprak tipine uyum sağlayabilen şaraplık üzümlerin tadı, toprak tiplerinden önemli ölçüde etkilenir. Wang vd. (2015: 1-12), bu etkiyi analiz etmek üzere hazırladıkları çalışmalarında, rüzgârın hakim olduğu alanlardaki toprakta yetişen üzümlerin daha iyi renk ve aromaya sahip şarapların ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim Nevşehir ve çevresinde sayıca fazla olan bağ alanlarından yüksek verimlilikte şarap üretimi sağlanmasının fiziki ve beşeri coğrafya kriterleriyle yakından ilgili olduğu söylenebilir.

Ürgüp ve çevresinde bağların çoğu "yer tipi" ve "goble sistemi" ile kurulmuştur. Yöre toprağının volkanik karakteri göz önünde tutulduğunda yer tipi üretim oldukça uygun görülmektedir. Pomza özelliği gösteren volkanik toprak, güneş ışığını emdiği için asmanın tabanı serin ve yer yer de nemli kalabilmektedir. Bu üretim tipinde üzüm askıya alınmaksızın yere yakın bırakılmakta ve yaprağının altında gölgede olgunlaşması sağlanmaktadır (İşçen, 2011: 94). Aşırı sıcaklar ile birlikte rüzgârlardan da korunmayı sağlayan bu üretim şekli ile yöre halkının bağcılık uygulamasına uygun bir tipoloji kazandırdığı söylenebilir.

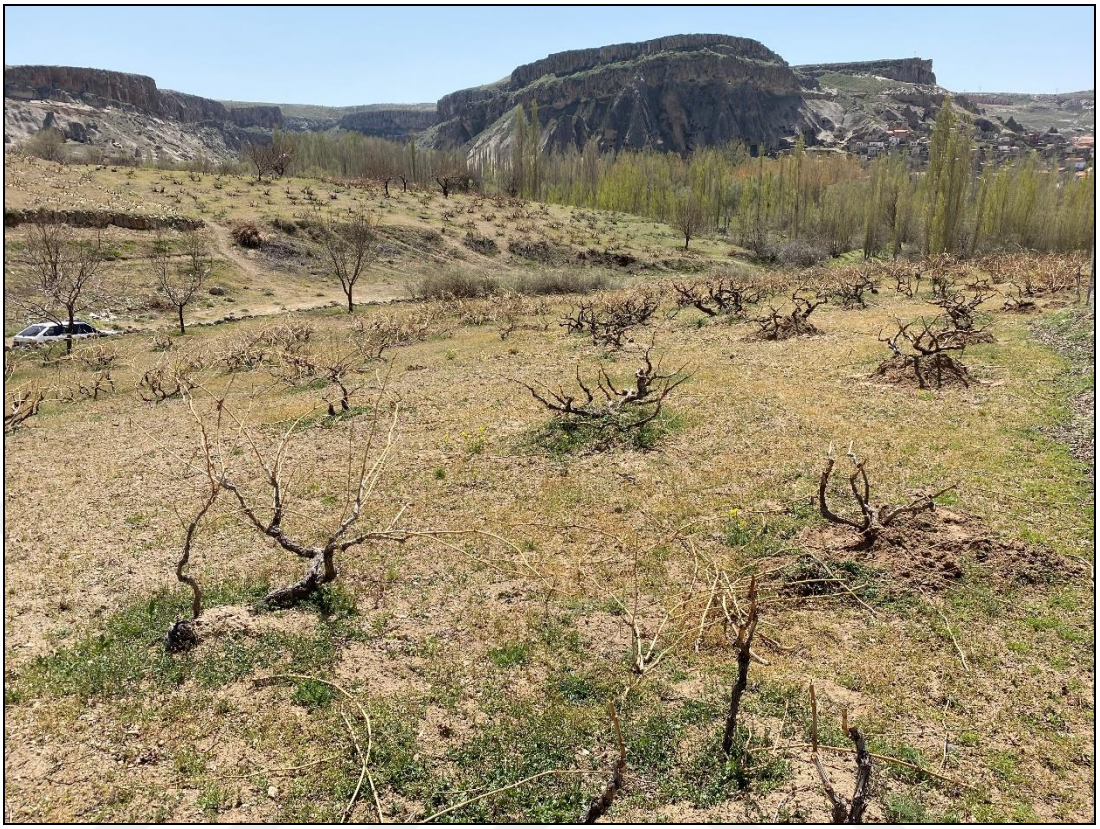

Fotoğraf 1.38: Selime'de Goble Terbiye Şekli Verilmiş Omcalar, Selime,Güzelyurt/Aksaray

Bağcılık faaliyetinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılan goble sistemi, budamaya elverişli ve düşük maliyetli bir terbiye sistemidir. Bu sistemde gövde ve kollara "herek" adı verilen, tutunmayı sağlayan sırıklar dikilir. Omca gövdesini kendisi taşıyacak duruma gelinceye kadar hereklere tutunur (Fotoğraf 1.38). Toprak işleme ve zirai mücadele gibi kültürel işlemler, insan gücüyle yapılmaktadır. Son yıllarda şarap sektöründeki gelişmelere bağlı olarak daha modern üretim sistemi olan "telli terbiye sistemi"ne geçilmeye başlandığı görülmektedir (İşçen, 2011: 94). Bu şekilde şarapçılık uygulamalarının da tarihsel olarak toprağa uyarlandığı söylenebilir.

Bölgede 20. yüzyılın başlarına kadar, özellikle azot bakımından zengin gübre ihtiyacı sistematik bir şekilde yetiştirilen başta güvercinlerden elde edilen "guano" olmak üzere kuş pislikleri ile karşılanmıştır. Belirli bir mevsimde kuş üzümü yüklü pek çok hayvanla gelen bağcıların, onları kuş gübreleri ile değiştirdikleri ve bir çuval gübre için beş-altı okka kuş üzümü verildiği bilinmektedir. Eğer bu gübre, güvercin

gübresi ise fiyat ikiye katlanırdı (Balta, 2008: 65). Ürgüp'te her omcanın çevresine, 25-30 cm. derinliğinde bir hendek açıldığı ve 1 kilo kadar güvercin gübresi verildiği bilinmektedir (İşçen, 2011: 94). Bağcılık faaliyetlerinde güvercin gübresinden en fazla faydalanılan vadilerden biri olan Güvercinlik vadisi güvercinlikleri, bağcılık faaliyetlerinin günümüzdeki kanıtlarıdır (Fotoğraf 1.39). Günümüzde üzüm bağları peyzajı şekillendiren ana etmenlerden biri olsa da; bağcılık faaliyetleri ile uğraşan kişilerden edinilen bilgiler, güvercinliklerin pek çoğunun aktif olmadığını göstermektedir. Bağcılık faaliyeti ise eskiye göre azalarak devam etmektedir.

Fotoğraf 1.39: Güvercinlik Vadisinde Asma

Kapadokya'nın çağdaş bağcılık peyzajı, geçtiğimiz yüzyılın göç hareketlerinden ve siyasi manzarasından en fazla etkilenen alandır. 1923 Lozan Antlaşması, Yunan nüfusun büyük çoğunluğunun bölgeden göçe zorlanmasıyla sonuçlanmıştır. Mustafapaşa Kasabası (Sinasos) ise, Rum cemaatinin bir şekilde varlığını koruduğu ve günümüze kadar devam ettiği dikkat çeken bir istisnadır (Clark, 2006: 102-3). Zengin ve çok kültürlü bir merkez olan Kapadokya'da şarap yapımı da dâhil olmak üzere Yunanlıların ekonomik ve kültürel faaliyetleri hakkında

çok sayıda çalışma ve etnografik malzeme vardır. Bölgenin eski Yunan sakinlerinden edinilen sözlü kayıtlar, 20. yy şarap yapım süreçleri, asmaların kalitesi ve üretilmesine ilişkin teknikler hakkında fikir verir (Macdonald, 2012: 78).

Yazılı belgelere göre, 19. yüzyıl başlarında bölgenin hemen her yerinde bağcılıkla uğraşılmaktadır. Bu dönemde üzümün bol miktarda yetiştiği yerler arasında Mustafapaşa–Ürgüp arasında yer alan asma dolu vadi önemli bir yer tutmuştur. Kapadokya köylerinde 18. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar inşa edilen veya restorasyonu yapılan kiliseler, asma ve üzüm temalı konular ile süslenmiş olup bölgede yaygın olarak yapılan bağcılık faaliyetine tanıklık ederler. Derinkuyu'daki Aziz Theodore kilisesi (Üzümlü Kilise)'nin kapısının çevresindeki kabartma sarmal asma ve Mustafapaşa'daki Aziz Konstantin ve Helena kilisesinin yan kapısının çerçevesini çevreleyen bağ tasviri günümüze kadar korunmuştur (Fotoğraf 1.40).

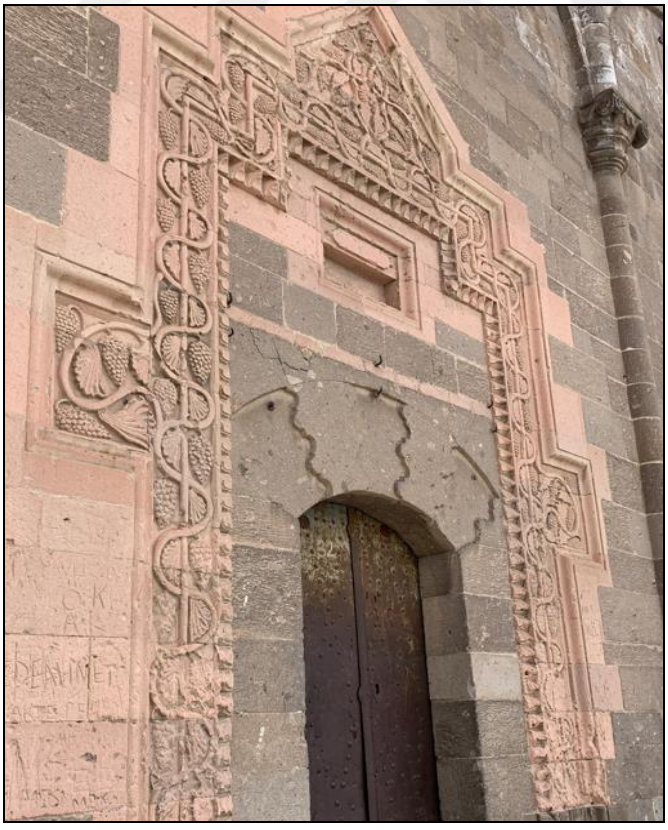

Fotoğraf 1.40: Aziz Theodore kilisesi, Derinkuyu

1.4.2. Şarap Üretimi

Kapadokya Bölgesi'nde özel ve temel bir öneme sahip olan şarap üretimi, tarıma dayalı bir kültür halinde değişim-dönüşüm geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Birçok tarihi kaynak ve mekânsal kanıt, yöre bağcılarının elde ettiği üzümlerden kaliteli ve özgün şaraplar üretildiğini göstermektedir. Bu kaynaklardan bir tanesi Strabo'nun Coğrafyası (C. MÖ 63–C. MS 21) isimli eserdir. Strabon, Kapadokya'nın "Monari Şarapları"nın Yunan şaraplarına rakip olduğunu bildirmiştir (Unwin, 2005: 92). Ayrıca 14. yüzyılda Arap gezgin İbni Batuta, 1553-1555 yılları arasında bölgeyi ziyaret eden Alman gezgin Demshwam Kapadokya'nın kaliteli şaraplarından eserlerinde bahsetmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Lale Devri'nin ünlü sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın, 18. yüzyılda Nevşehir vakıf arazisinden bağcılık için bir yer ayırdığı, aynı dönemlerde Nevşehir'e gelen "Boynuinceli Aşireti"nin Ürgüp-Göreme arasındaki meşe ağaçlarını keserek bağlar kurduğu yine tarihi bilgiler arasında yer almaktadır (www.kapadokyadatatil.com).

Hitit, Pers, Roma ve Bizans dönemlerinde inançlar ve değerler, Kapadokya'nın bağcılık peyzajını şekillendiren ana etmenler olmuştur. Hitit döneminde ticari bir ürün olarak ön plana çıkan ve tanrılara tanrısal içecek olarak sunulan şarabın üretim ve ticareti Persler Anadolu'yu işgal ettiğinde de görülmeye devam etmiştir. Çok tanrılı dinleri sembolize eden ve şarap tanrısı olarak bilinen Dionysos, her şeyden önce bir doğa tanrısıdır. Doğa ile insan arasındaki ilişkiye önem verilen Dionysos kültünde, insanoğluna doğanın sırlarına erme yetisi verilmektedir. Doğanın sırlarına hâkim olmak, insanoğlunun ulaşabileceği en son ve ideal biçimdir (İşçen, 2011: 93). Dionysos, Romalılarda da Bacchus olarak kültüre uyarlanmıştır. Başlangıçta şarap tanrısı iken zamanla ilahi bir kurtarıcıya dönüşen Bacchus toplumu ve sembolleri, Hristiyanlığın Anadolu'ya yayılmasıyla Hristiyanlar tarafından kısa sürede sahiplenilmiştir. Böylelikle şarap, Hristiyanlığın simgesi olmuştur. Bu durum kültürlerin sürekliliği açısından bakıldığında önemli olup Hristiyanların uzak ülkelerden bölgeye gelmelerinin nedenlerinden biri olabileceğini de düşündürmektedir (www.kapadokyadatatil.com). Johannes 15/1 ve 3'te İsa şöyle der: "Ben gerçek bir asmayım ve babam bağcıdır. Bende meyve vermeyen her

çubuğu kesip atar, meyve veren her çubuğu ise daha çok meyve versin diye budayıp temizlerim" (www.kutsalkitap.info.tr). Hristiyanlık için bağcılık kültürünün önemi bu ayetlerden de anlaşılmaktadır. Hz. İsa'nın kendini asma, kanını da şarap olarak tasvir etmesi nedeniyle asma figürü sıkça kullanılmıştır. Böylece şarap, Hristiyan kültürü ve ayinlerinin ayrılmaz kutsal parçası haline gelmiştir (Akurgal, 1997: 187). Kapadokya kaya kiliselerindeki asma ve üzüm fresklerinin çokluğu bu gelişimin doğal bir sonucudur.

Unwin (2005: 7), "Wine and the vine: An historical geography of viticulture and the wine trade" isimli çalışmasında asma ve şarabın sembolik önemine de değinerek, sembollerin ve ritüellerin farklı bağcılık peyzajı türleri üzerinde etkili olduğunu öne sürmüştür. Bağcılığın oluşturduğu kültürel manzara çalışmalarının çoğu peyzajın sembolizmi ile ilgili olup peyzaj "ideolojik olarak yüklü ve çok karmaşık bir kültürel ürün" olarak anlaşılmaktadır (Cosgrove, 1984: 11'den akt. Unwin, 2005: 7).

Şarap üretim bölgelerinin diğer tarım bölgelerinden ve kentsel üretim alanlarından farklılığını, coğrafyacı James L. Newman (1986: 301), şu şekilde ifade etmiştir: "Şarabın coğrafyası bir manzara ile bitmez. Şarap, rengi, kokusu, tadı ve kalitesi ile çoğu zaman bölgeye kimliği ile damgasını vurur". Bu ifade, şarabın üretildiği bölgeye bir popülarite kazandırarak ziyaretçiler karışında çekiciliğini artırdığını göstermektedir.

Bizans döneminde şarabın doğuya giden yol üzerindeki hanlarda ve diğer konaklama yerlerinde tüketildiği bilinmektedir. Bu dönemde bağcılık ve şarap kültürünün en önemli kanıtlarından biri Kızılçukur Vadisinde "Üzümlü Kilise" olarak bilinen Aziz Joachim ve Anne Kilisesi'nin dekorasyonunda yer alan fresklerdir (Balta, 2008: 61). İçerisinde bu fresklerin yapımını sağlayan Aziz Nicitas'ın inziva hücresinin bulunduğu kilise tavanında kiliseye de adını veren üzüm salkımı motifleri yer almaktadır. Bu salkımlar, geometrik şekillerden oluşturulmuş bir haç tasvirinin çevresinde yer almaktadır. Kompozisyon, üzüm ve şarabın dini açıdan sahip olduğu öneme vurgu olarak algılanabilmektedir (Fotoğraf 1.41).

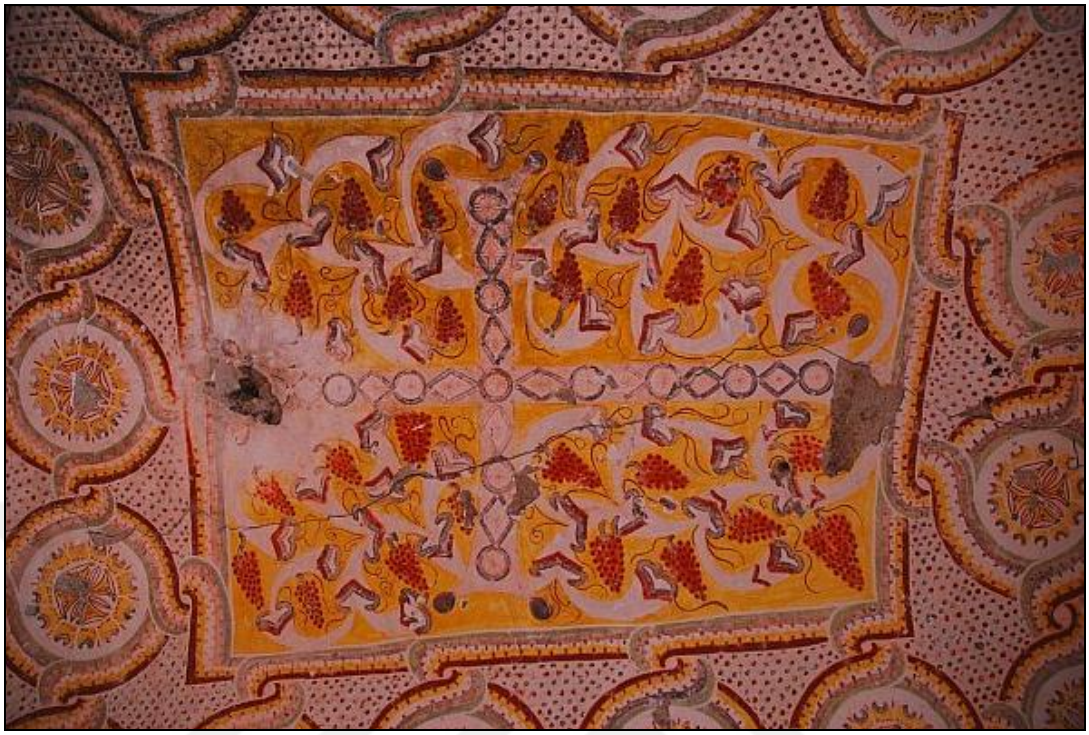

Fotoğraf 1.41: Üzümlü Kilise Tavan Freskleri, Kızılçukur Vadisi

Üzümlü kilise ve hemen yanında bulunan şaraphane, vadide yapılan bağcılık ve şarap üretiminin Bizans döneminde yoğun bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Motifler, ikonaklastik döneme ait olup sarı ve kırmızı tonlar ağırlıktadır.

1992'de şarap üretim alanları gibi bağcılıkla ilgili alanların aday gösterilmesi için çok faydalı olduğu kanıtlanmış "kültürel manzaralar" kategorisi UNESCO tarafından tanıtılmıştır. 1997-2019 yılları arasında 27 Dünya mirası alanı, peyzajları ve/veya şarapla ilişkili değerli mimarileri nedeniyle tarihi üzüm bağları için UNESCO sertifikası almıştır. Günümüzde UNESCO listesinde yer alan 19 Türk sitesinin en az üçü bağcılıkla bariz şekilde bağlantılıdır. Bunlardan ilki, listeye 1985 yılında giren ve "bölgede M.Ö. 2. binyıldan günümüze kadar sürekli şarap üretildiğine dair bol miktarda kanıt bulunan" Kapadokya'dır (Ribeiro vd, 2020: 220).

Küçük ölçekli yerli şarap üretim tesislerinin yanı sıra Kapadokya, Türkiye'nin en büyük şarap imalathanelerinden birkaçına ev sahipliği yapmaktadır. En eski ve en bilinenleri ise 1929'da Cenap And tarafından kurulan Kavaklıdere ve 1943'te Ürgüp'te kurulan Turasan'dır.

Kavaklıdere, 2014 yılı itibariyle üzüm bağlarıyla kaplı toplam 645 hektar araziye sahiptir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yer alan bu arazilerin 181,5 hektarı Nevşehir'in Gülşehir ilçesinde yer alır. Kavaklıdere üzüm bağlarının yer aldığı diğer iller ise Ege-Kemaliye, Denizli-Güney, Elazığ-Aydıncık, Kırşehir-Toklumen ve Ankara-Akyurt ve Kalecik'dir. Uluslararası bir şarap markası olan Kavaklıdere'de toplam yıllık 18,5 milyon litre şarap üretimi yapılmaktadır (www.kavaklidere.com.tr).

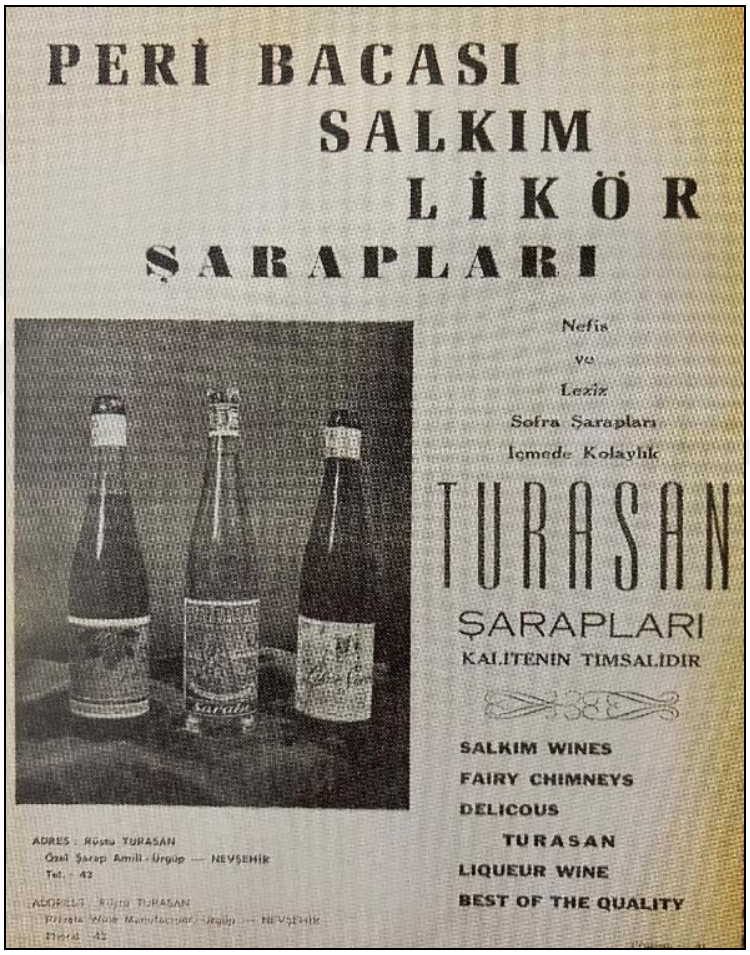

Fotoğraf 1.42: Turizm Mecmuası (1965) Turasan Reklam Sayfası

Kaynak: İşcen, 2011: 100

Günümüzde Ürgüp'te yer alan ve "Turasan Şarapçılık" adıyla bilinen firmanın şişeli üretime geçtiği yıllarda, çıkarttığı ilk şişeli ürünün "Peribacası" etiketiyle piyasaya sürüldüğü bilinmektedir. Turizm Mecmuası ismiyle yayınlanan

derginin reklam sayfasında Salkım Şarabı, Peribacası Şarabı ve Likör Şarabı gibi şarap çeşitleri üretildiği görülmektedir (Fotoğraf 1.42 ve 1.43).

Fotoğraf 1.43: Turasan Şarapçılık

Bağcılık ve şarap üretimi konusunda köklü bir geçmişe sahip olan yörede "şırahane" veya "şaraphane" adı verilen mekânlar, doğal malzemenin insan tarafından şekillendirilmesiyle şarap yapım yerleri olarak inşa edilmişlerdir (Fotoğraf 1.44 ve 1.45). Şırahaneler, genellikle peribacalarının veya yeraltı şehirlerinin içinde olabileceği gibi evlerin avlusunun altında kayaya oyulmuş mekânlar şeklinde de düzenlenmektedir. İçlerinde toplanan üzümlerin depolanacağı bölmeler, sıkılacağı havuzlar, şarap küpleri ve şarap küplerinin istifleneceği depolar yer almaktadır.

Şırahaneler, bağcılık faaliyetinin yoğun olarak yapıldığı vadilerde özellikle kilise, mutfak vb. alanların yakınlarında bulunmaktadır. Evlerin altında yer alan şırahane bölümlerine avludan bir merdivenle inilmektedir. Mustafapaşa Kasabasındaki Rum konaklarında genellikle şırahane bölümü yer almaktadır. Bu bölümler, Rum döneminde her ailenin kendi gereksinimi için şarap ürettiğinin kanıtlarıdır.

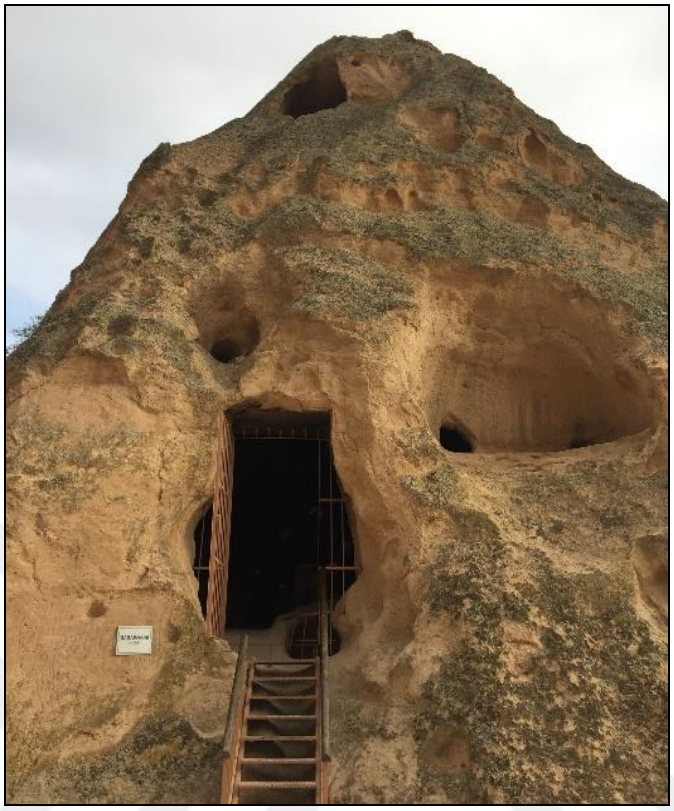

Fotoğraf 1.44: Selime Katedrali'nin Şaraphanesi

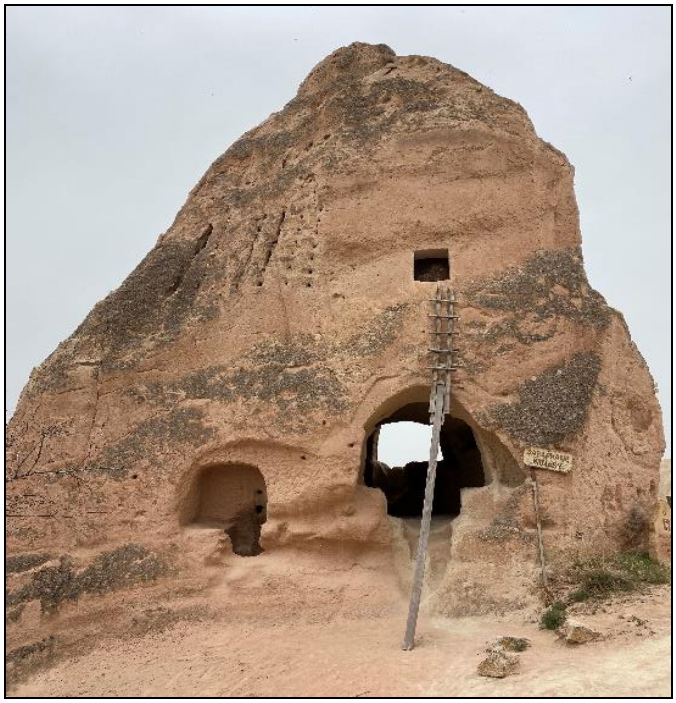

Fotoğraf 1.45: Kızılçukur Vadisi'nde Şaraphane

En belirgin örnekleri peribacalarına oyulmuş olan şırahaneler, yeraltı şehirlerinde de önemli birimler olarak karşımıza çıkar. Bu durum, üzüm yetiştiriciliğinin ve şarabın M.Ö. 3000'li yıllara (Hitit dönemi) kadar uzandığını düşündürmektedir. Nitekim 2002 yılında yapılan araştırmalar bu fikri destekler niteliktedir. Uzmanlar tarafından Ürgüp'e bağlı Aksalur'da Kapadokya Bölgesinin en eski şarap imalathanelerinden biri olduğu düşünülen kalıntılar bulunmuştur. Yapılan incelemeler sonucu, bu kalıntıların binlerce yıl öncesinde Hititler döneminde "Gestin" olarak bilinen şarabın üretildiği yer altına oyulmuş Wiyanavanda (şarap kenti) mabedine ait olduğu belirlenmiştir (www.hurriyet.com.tr). Günümüzde işlevleri saptanabilen birimleriyle ayakta olan Derinkuyu yeraltı şehri, Kaymaklı yeraltı şehri ve Manastır Vadisinde yer alan yer altı şehri şırahaneleri tipik örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kayaya oyulmuş şırahaneler bazı karakteristik özelliklere sahiptir. Bunlardan bir tanesi Manastır Vadisi'nde yer alan yeraltı şehrinin şırahanesidir. Şırahanenin ortadasında zemine oyulmuş el değirmeni üzümlerin ezilmesi için kullanılmıştır. Üzüm suyunun akıtılması için bir oluk ve küplerin koyulması için oyulmuş alanlar bulunmaktadır. Duvarlardaki oyuklar ise depolama amaçlıdır (Fotoğraf 1.46).

Fotoğraf 1.46: Manastır Vadisi Yeraltı Şehrinde Şırahanenin İçi

Sonuç olarak Coğrafya bilimi, inceleme alanına giren her konuda olduğu gibi bağcılık faaliyeti ile üzüm ve şarap yapımının mekânsal dağılımına odaklanarak "nerede?" sorusuna cevap aramaktadır. Cevaplar, farklı soruları beraberinde getirir. Bu sorulardan biri ise "neden orada?"dır. Yaşama biçimi, inanç ve değerler, gelenek ve görenekler gibi çeşitli kültürel özellikler peyzajı şekillendiren önemli bileşenlerdir. Tarihsel derinlik dikkate alındığında bağcılık faaliyetinin yöre için öneminin geçmişten günümüze süregeldiği görülmektedir. Ancak yazılı ve sözlü kaynaklar dikkate alındığında geçmiş dönemlerde bağcılığın peyzajı şekillendirici sembolik önemi günümüzde devam etmemekte; insanlar esas olarak geçimlerini sağlayabilmek amacıyla ekonomik bir faaliyet olarak bağcılığı sürdürmektedir.

1.4.3. Güvercin Yetiştiriciliği

Güvercin yetiştiriciliği, yörenin kendine has ekonomik faaliyetlerle ilgili kültürünün önemli bir parçası olup gelenekselleşmiş bir uygulamadır. Peribacalarının cephelerinde yer alan küçük oyuklar halinde karşımıza çıkan güvercinlikler, Ürgüp,

Göreme, Uçhisar ve Ortahisarda yoğun olarak görülmektedir. Güvercinlik vadisi, Kılıçlar vadisi, Kızılçukur Vadisi, Balkanderesi Vadisi, Gomeda Vadisi, Üzengi vadisi yer yer boyalı ve çeşitli motiflerle süslenmiş güvercinlikleriyle ön plana çıkmaktadır. Tarımsal faaliyetleri için güvercin gübresinden yararlanan yöre halkı, güvercin yetiştiriciliğine günümüzde oldukça nadir bir şekilde devam etmektedir. Yöre halkından edinilen bilgiler, günümüzde Kızılçukur, Üzengi ve Güvercinlik vadisinde yer yer bu faaliyetin devam ettiği yönündedir.

Güvercin yetiştiriciliğinin tarımsal faaliyetler ile özellikle de bağcılıkla olan ilişkisi, konumlarının su kaynaklarına yakınlığıyla da açıkça görülebilmektedir. Güvercinler için de su, oldukça önemlidir. Berkmen (2015: 604), bu nedenle Avanos'un güvercinlikler açsından zengin bir yerleşme olduğunu belirtmektedir. Ortahisar'ın güneyinden başlayarak Damsa Çayı ile birleşen Üzengi Deresi çevresi, içerisinde 15 metre yüksekliğinde bir şelalenin de olduğu Güvercinlik vadisi, bahar aylarında yoğunlaşan su miktarıyla Kızılçukur vadisi yine bu bilgiyle örtüşen özellikler göstermektedirler.

Peribacalarının yüzeylerinde ve kayalık yamaçların yüksek kısımlarında görülen kaya oyma güvercinliklerin yapım tarihi tam olarak bilinememekle birlikte yörede güvercinden çok eski dönemlerden itibaren faydalanıldığı edinilen bilgiler arasındadır. Çok eski dönemlerde güvercinlerin etinden, Bizans döneminde kilise duvarlarındaki fresklerin alçısında kullanılmak üzere ve Türk döneminde bağlardaki verimi artırmak amacıyla olmak üzere tarihi dönemlerde bölgedeki güvercinlerden üç şekilde faydalanıldığı bilinmektedir. Demegne (2010: 9), kaya oyma güvercinliklerin 5. ve 6. yy'lara kadar inen bir tarihi olduğunu belirtir.

Tibet (2018: 1-8), Nevşehir ve çevresinde güvercin yetiştiriciliğinin 11. yüzyılda Türk dönemi itibariyle bağcılıktaki verimi arttırma amaçlı olarak başladığını; 18. yy başından 20. yy.'ın son yarısına kadar da yaygın bir ekonomik faaliyet olarak devam ettiğini ifade etmiştir. Günümüzde bu dönemlerden kalma kayalara oyulmuş binlerce güvercinlik, ev, kilise ve manastırların arasında, çevredeki tepelerin yamaçları ve sırtları boyunca görülebilir. Özellikle Bizans döneminde dini amaçla kullanılan bazı kaya oyma yapıların Türk döneminde

güvercinlik fonksiyonu kazandırmak için yeniden düzenlendiği bilinmektedir. Bu yapılar arasında Ortahisar'daki Hallaçdere Manastırı (Hastane Manastırı), Göreme'deki Meryem Ana (Kuşluk) Kilisesi, Çavuşin Kasabası yakınlarında Nicophorus Phocas ve Vaftizci Yahya Kiliseleri vardır. Bu kilise ve manastırların girişleri ve pencere boşlukları sonradan kapatılarak iç mekânları güvercinliğe dönüştürülmüştür.

Fotoğraf 1.47: Tek Bir Peribacasına Oyulmuş Güvercinlikler (Uçhisar, Nevşehir)

Nevşehir ve çevresindeki güvercinliklerin oyuldukları yer konusunda ortak bir nokta olmadığı gibi belirgin bir plan özellikleri de bulunmamaktadır. Tek bir peribacasına oyulmuş güvercinlikler (Fotoğraf 1.47) veya vadilerin kayalık yamaçlarına oyulmuş güvercinlikler bulunabilmektedir. Güvercinlikler tek veya çok katlı özellikler gösterebilir. Tek katlı güvercinlikler daha yaygın olmakla birlikte, çok katlı güvercinlikler Güvercinlik, Üzengi, Gomeda, Çat, Soğanlı, Göreme ve Zelve Vadilerinde yoğunlaşmıştır (Foto 1.48, 1.49, 1.50).

Fotoğraf 1.48: Çok Katlı Güvercinlikler, Güvercinlik Vadisi

Fotoğraf 1.49: Üzengi Vadisi

Güvercinliklerin vadiye bakan cephelerinde, genellikle üst bölümlerde yer alan kare şeklinde delikler güvercinlerin girmesi amacıyla yapılmış olup karakteristiktir. Gübrelerin toplanması ve çıkartılması amacıyla bir de insan girişi mevcuttur. Bu giriş zemine açılmış tünel şeklindedir. Gübre toplama işlemi dışında bu kapı, geçici duvar örgüsüyle kapalı tutulmaktadır. Bunun ve güvercin girişi nedeniyle oluşturulan açıklıkların dışında çok fazla açıklık olamamasının nedeninin güvenlik önlemi olduğu düşünülmektedir. Bazı durumlarda cephelerin üst kısımlarına ahşap bir merdivenle ulaşılmaktadır.

Fotoğraf 1.50: Güvercinlik Vadisinde Güvercinler

Kaynak: http://www.nevsehir.gov.tr/guvercinlik-vadisi (Erişim Tarihi: 18.08.2022)

Güvercinlikler, içeride kayaya oyulmuş odalar şeklinde olup bu odalar bir veya birden fazla mekândan oluşabileceği gibi karmaşık bir plan şemasına da sahip olabilirler. Duvar yüzeylerinde yer alan oyuk ve nişler, güvercinlerin tünemesi için hazırlanmıştır. Ayrıca su içme ihtiyacı için geniş çanaklar ile duvar kenarı ve zeminde gübrelerin toplanması için tekneler bulunmaktadır. İç cephelerde güvercinlerin tünemesi için takalar vardır. Ayrıca bazı güvercinliklerin iç kesimlerinde güvercinler için "pinekleme sırıkları" adı verilen tahtalar yer alır (Fotoğraf 1.51).

Fotoğraf 1.51: Bir Güvercinliğin İç Mekanı

Kaynak: Demegne, 2010: 5

1.4.3.1. Güvercinliklerdeki Motifler ve Bu Motiflerin Kültürel Kökenleri

Günümüzde tarımsal uygulamalardaki düşüşe bağlı olarak bölgede güvercin yetiştiriciliği azalmıştır. Ancak güvercinliklerin çevresindeki dekoratif desen ve motifler, küçük parçalarla da olsa konutların duvarlarını süslemeye devam etmektedir. Bu duvar resimlerinin yapılış amacı, güvercinlerin dikkatini çekerek içeriye girmelerini sağlamaktır. Yazılı kaynaklarda bu süslemeler, güvercinlerin renklere ve işaretlere karşı duyarlı olmaları ile yorumlanmışlardır. Bu işaretler turistik tanıtımlarda ise, güvercinin akşam döndüğünde yuvasını bilebilmesi için yapılan işaretler olarak yorumlanmıştır. Özellikle Soğanlı Vadisindeki güvercin yuvalarının beyaza badana edilip üzerine deliği gösteren çizgiler çizilmesi son yorumu doğrular niteliktedir (Güney, 1996: 26-27; Tibet, 2018: 8). Bu figürler, bölgede yaygın olarak tasvir edilen ve araştırılan Bizans duvar resimlerinin (freskler) aksine gölgede kalmış ve bilim adamları tarafından ayrıntılı olarak incelenmemiştir.

Kopp (2002: 229) sanatsal bir bütünlük içinde yorumlanan bu güvercinlikler için, "sanat ve sanatçıların tarihini araştırmak ve yorumlamak için heyecan verici bir yer" demiştir. Bu motiflerin ve işaretlerin bazılarının anlamlarına ilişkin temel bilgiler göz önüne alındığında güvercinlerin açık havadaki bir "resim sergisini" ziyaret ettiği düşünülebilir.

Güvercinliklerdeki sembol ve bezemeler, "kaya sanatının (petroglif) bir parçası" olarak görülebilir. Bu tür resimler, geçmiş toplumların ritüel haline getirdiği belirgin kültürel izlerin kayalara yansıması olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte, "Bir manzaraya sabitlenmiş kaya sanatının" bir parçası olan bu ilgi çekici ama benzersiz duvar resimleri, merkezi güçleri hareket ettirilemez olması olduğundan "yerinde resimler" olarak da adlandırılabilir (Chippindale and Nash, 2004: 1). Bu nedenle, "sembolik önemleri ve peyzajın kullanımları, yerleşim kalıpları veya ekolojik yapı kadar gerçek ve ölçülebilir, mekanın kültürel kullanımında ilgili bir kategori olarak ele alınabilir" (Molyaneaux, 1983: 25 Akt. Tibet, 2018: 9). Ayrıca eski Hristiyan kutsal alanlarının dini anlamını güvercinliklere dönüştürerek tarımsal uygulamaların simgelerine dönüştürmeleri de kutsal değerlerin yeniden yorumlanması olarak tanımlanabilir.

Yöresel sanatçılar tarafından oluşturulan bu tasarımların süslemesi, dönemin geleneğine ve sosyal yaşantısına uygun bezemelerle sağlanmıştır. Bu bezemelerin yanı sıra sanatçıların kendilerini ifade ettikleri, iç dünyalarını yansıtan kompozisyonlar da görülmektedir. Bu nedenle güvercinlikler, dönemin sanat anlayışını göstermesi bakımından önemli birer kaynaktır.

Kaynaklardan ve yöre halkından edinilen bilgilere göre bu tasarımların yapılmasında kullanılan boyalar, yöresel bir karakter taşımaktadır. Bölgeden toplanan bitkilerin kaynatılması ve topraklarının çökertilmesiyle elde edilen boyalar, kırmızı, koyu kırmızı, yeşil, mavi, sarı, pembe gri, kahverengi gibi renklerdedir. Dekorasyonda kırmızı renk için bölgeye has "Yoşa" adıyla tanınan bir toprak/çamur, koyu kırmızı için üzüm kurusu, yeşilin tonları için ceviz kabuğu ve yaprağı, sarı için cehri otu, pembe için soğan kabuğu, grinin tonları için naneye benzer yarpuz, kahverengi için kabalak otu ile kızıl ağaç kabuğu kullanılmıştır. Bezemelere

parlaklık vermesi için ise inek idrarı kullanılmıştır (www.destinasyonkapadokya.com). Kızılçukur vadisi, Balkanderesi vadisi, Güvercinlik vadisi, Çat vadisi, Güllüdere vadisi, kırmızı, yeşil, mavi gibi renkli bezemelerin yoğun olarak görüldüğü vadilerdir. Ayrıca Ortahisar-Ürgüp yolu üzerinde bulunan Hallaçdere Manastırı, günümüzde hala renklerinin canlılığıyla dikkat çeken güvercinliklere sahiptir. Yeşil, kırmızı ve siyah renklerin hâkim olduğu bezemelerde bitkisel ve geometrik motifler görülmektedir (Fotoğraf 1.52).

Fotoğraf 1.52: Hallaçdere Manastırı Güvercinlikleri

Beyaz renk, en fazla Soğanlı Vadisi'ndeki güvercinliklerde görülür. Bu vadideki güvercinliklerin büyük çoğunluğunun cephesi, güvercinliğin daha iyi fark edilebilmesi ve güvercinlerin bu rengi sevdiği düşüncesi ile sadece beyaz boya ile süslenmiştir. Ortahisar'da tarımın pek yoğun olmadığı vadilerde ise Yalnızca kırmızı aşı boyası ile boyanmış şua (güneş) motiflerine rastlanmaktadır. Ortahisar Balkan Deresi vadisinde bu tip güvercinlikler yoğun olarak görülmektedir.

Güvercinliklerdeki dekoratif unsurlar arasında kırmızı, kahverengi, sarı ve yeşil çiçek desenleri, dans eden figürler, atlar görülür. Bu motifler yüzeye rastgele uygulanabildiği gibi simetrik kompozisyonlar da görülür. Yapıldığı döneme ve yöreye özgü "geleneksel" öğeler barındırarak geçmişi günümüze getirmekte ve birer

kanıt niteliği taşımaktadır. Bu motifler yörede kadın çeyizinin bir parçası olan kilim, halı, kumaş, pelerin, seccade, yemek örtüsü ve eşarplarda da görülmektedir. Güvercinliklerdeki motifler yaygın olarak beyaz zemin üzerine siyah veya kahverengi ile yapılmıştır. Tercih edilen bezemeler arasında bitki motifleri ve soyut kompozisyonlar da fazladır.

Kızılçukur Vadisi, kaynağını sosyal yaşamdan alan motiflerin yoğunlaştığı alanlardandır. Ortahisar kasabası yakınında bulunan bir güvercinlikte kılıç-kalkan dansı yapan figürler dikkat çekicidir. Bu figürler bugün, kasabada unutulmuş olan kılıç-kalkan dansının bir zamanlar yapıldığına dair kültürel bir kanıt niteliği taşımaktadır. Dönemin sosyal yapısı hakkında bilgi veren diğer bezemeler deve ya da at üzerinde gezen, deve çeken atlı figürler veya avlanan şahısların tasvir edildiği kompozisyonlardır. Deve ve atın yanı sıra bezemelerde güvercinlerinde görülmesi, o dönemde bölge için önemli hayvanların resmedildiğini göstermektedir. Güllüdere ve Balkanderesi Vadilerinde hayvan tasvirleri ağırlıktadır. Ayrıca süvari betimleri yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Elinde mızrak tutan süvari tasvirlerinden biri Kılıçlar vadisinde tespit edilmiştir. Bu figürün yanı sıra yüzeydeki kompozisyonun tamamı geometrik bezemelerden oluşur (Fotoğraf 1.54).Yapılan gözlemler sonucu geleneksel bir kurala uyma zorunluluğu bulunmadığı, hangi motif ve renklerin kullanılması gerektiğinin sanatçının inisiyatifinde olduğu anlaşılmaktadır.

Yine yörede dikkat çekici güvercinlik bezemeleri arasında masa, sandalye, çiçek motifleriyle birlikte kullanılan vazolar, kandiller ve nargileler görülmektedir. Özellikle nargile güvercinliklerde görülen en ilginç nesnelerden biridir. Balkan Deresi Vadisi ve Çat Vadisinde nargile çizimleri dikkat çeker (Fotoğraf 1.53).

Fotoğraf 1.53: Nargile Bezemeli Bir Güvercinlik, Balkanderesi Vadisi

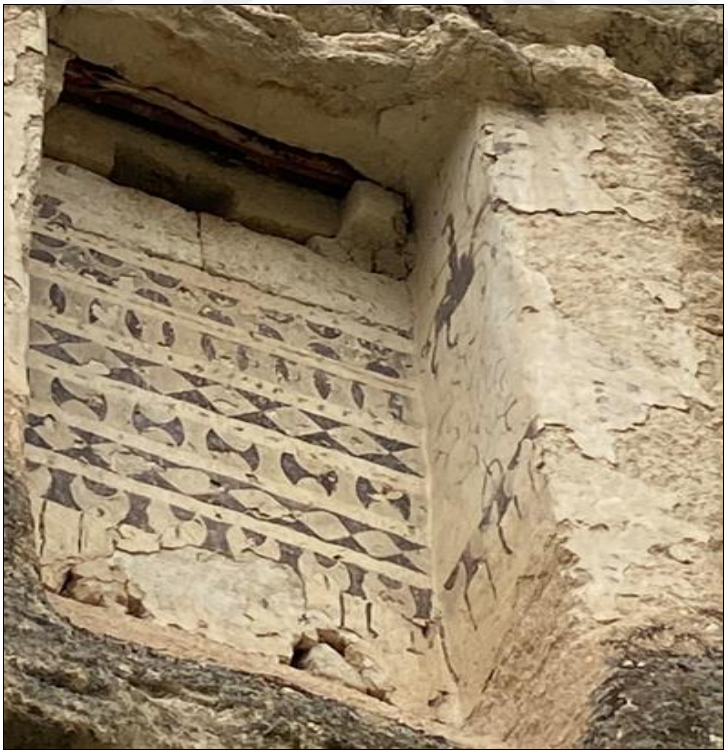

Fotoğraf 1.54: Sağ Tarafta Atlı Bir Figür ve Geometrik Bezemeler, Kılıçlar Vadisi

Balkan Deresi Vadisi'nde tespit edilen nargile tasvirinin yakınında nargileden içen bir figür görülmektedir. Figürün nargileden daha küçük çizilmesi dikkat

çekicidir. Yine aynı güvercinliğin etrafında daire, yarım daire, üçgen, baklava dilimleri ve eğriler geometrik bezemeler olarak dikkat çeker. Selvi ağaçlarının da görüldüğü kompozisyonun hemen hemen tamamı kırmızı tonlarında olup güvercinliklerin üst kısmında dikdörtgen bir form içinde yine geometrik bezemeler, güneş ve ters bir şekilde yazılmış "1415" tarihi görülmektedir.

Bahsi geçen bu motiflerin yanı sıra bazı güvercinliklere, yapım tarihi, "Maşallah", "Allah" kelimelerine nadir de olsa güvercinliğin sahibinin adı ve mesleğinin eklendiği kitabeler görülmektedir. Eski Türkçe ile yazılmış kitabeler daha çok Kuran'ı Kerim'in nazar ile ilgili ayetlerini içermektedir (Taşkale, 2009: 29). Kılıçlar Vadisi'nde yapılan arazi çalışmasında bir tarafında Farsça "1236" tarihi, bir tarafında ise "Allah" yazılı bir güvercinlik tespit edilmiştir (Fotoğraf 1.55). Göreme'de üst kısmında iki tane çarkıfelek motifinin de yer aldığı güvercinlikte "Maşallah" ve Farsça "1247" tarihi yer almaktadır (Fotoğraf 1.56). Tarihe bakıldığında bu güvercinliklerin Selçuklular döneminde kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Fotoğraf 1.55: Kılıçlar Vadisi'nde Bir Güvercinlik

Fotoğraf 1.56: Göreme'de Bir Güvercinlik

Yöre güvercinliklerinde en fazla kullanılan motiflerden biri olan "Çarkıfelek" veya "Talih çarkı", günümüzde "feleğin çemberi", "feleğin çarkı" anlamında kullanılmaktadır. Bu motif, sembolik olarak dünyanın döndüğünü, kaderin değiştiğini, kader ve aşk çemberini ifade etmektedir. Çarkıfelek motifi, bir çok medeniyet ve kültürde karşımıza çıkan evrensel bir semboldür. Orta Asya kültüründen de izler taşıyan çarkıfelek eski Türk sembollerinden biridir. Maraşlı (2019: 182), çarkıfekek motifini, geometrik bezemeler arasında saymaktadır. Balkan Deresi Vadisi, Güllüdere Vadisi, Kılıçlar Vadisi ve Avcılar Köyü kaya oyma güvercinlikleri çarkıfelek motifinin en fazla görüldüğü alanlardır. Günümüzde tam olarak anlaşılamayan bazı çarkıfelek bezemelerinin çizimleri Demegne (2010)'nin çalışmasında görülebilmektedir (Fotoğraf 1.57).

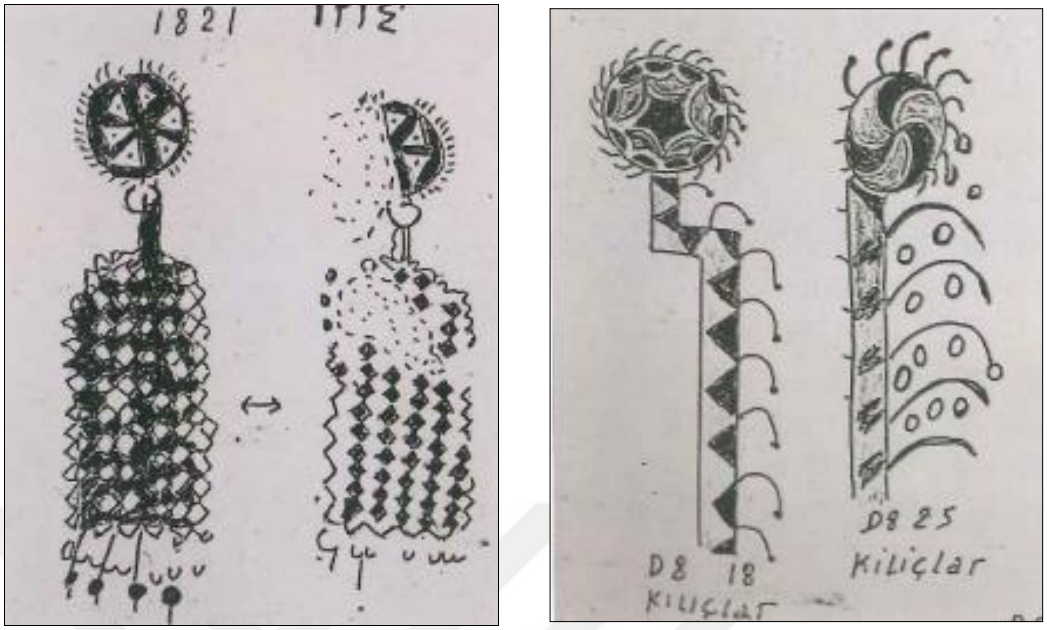

Fotoğraf 1.57: Avcılar (Solda) ve Kılıçlar Vadisi (Sağda) Güvercinliklerinde Çarkıfelek Motifleri

Kaynak: Demegne, 2010: 6-8

Kopp (2002)'a göre bu figürlerin en yaygın olanı, birçok farklı versiyonuyla tasvir edilen kutsal ağaç/hayat ağacıdır. Bu motif, mistik çağrışımları, dünyadaki ölümlü yaşam ile yukarıdaki cennetlerin manevi dünyası arasındaki bağlantıya atıfta bulunur. Selvi, genellikle güneşi aramak için gökyüzüne uzanan bu özel sembolizmle donatılır. Diğer ağaçlar çiçeklerle gösterilir, doğumla ve insanlığın farklı ırklarını simgeleyen meyveleriyle ilişkilendirilir. Balkan Deresi Vadisi güvercinliklerinde görülmektedir.

Sonuç olarak tarihi 5. ve 6. yüzyıllara kadar inen güvercinliklerin kullanım amaçları, yöreye yerleşen medeniyetlere göre farklılık göstermektedir. Kültürlerin mekânı kullanma ve mekânsal unsurlardan faydalanma şekillerindeki farklılıklar güvercinlikler üzerinden izlenebilmektedir. Bizans döneminde güvercinlerin etinden faydalanmak ve gübresini alçı yapımında kullanmak, güvercin yetiştiriciliğinin esas amaçları iken Türk döneminde ekonomik fayda ön planda tutulmuştur. Özellikle Selçuklular döneminde bağcılık faaliyeti ile güvercinliklerin sayısının artması paralellik göstermektedir. Yine bu dönemde dış yüzeylerinde motifler olan güvercinliklerin sayısı artmıştır. Motiflerin içeriği, yapım tarihleri vb. göstergeler

kültürel açıdan Türk dönemine işaret eder. Bu güvercinlikler Balkanderesi, Güvercinlik, Kızılçukur, Göreme ve Çat vadilerinde yoğunlaşsa da sade güvercinliklerin sayısı da oldukça fazladır. Günümüzde güvercinlerin en fazla olduğu vadi, Göreme ile Uçhisar arasındaki bağlantı vadisi olarak önemli bir konumda yer alan Güvercinlik vadisidir. Vadinin girişinin bulunduğu tepe, güvercinlerin en fazla olduğu alandır. Yörede sebze ekimi yapılan arazileri için güvercin gübresini kullanan çiftçiler olduğu bilinmektedir. Bir odacık şeklindeki güvercinlikte 100'e yakın güvercin beslenebilmekte ve belirli aralıklarla gübre toplanmaktadır.

1.4.4. Depolama Faaliyetleri

Nevşehir ve çevresinde değişken iç atmosferik şartlar gösteren volkanik tüfün farklı katmanları ihtiyaçlara göre şekillendirilerek kullanılmıştır. Tahıl ve diğer tohumların on yıllar boyunca canlı ve taze kalması, kalın katmanlı volkanik tüfün kendine özgü jeolojik ve nefes alan özellikleri ile mümkün olmuştur (Emge, 2011: 7). Yörenin litolojik yapısı, yeraltı ve kaya içi mekânların sıklıkla görülmesine olanak tanımıştır. Yörenin kültürüyle şekillenerek ihtiyaçlar doğrultusunda farklı işlevler kazanmış bu mekânlar içinde depolama ve saklama fonksiyonuna sahip olanlar oldukça fazladır.

İnsanların yer altında depolama görevi gören kaya oyma mağaralar oluşturmasının çeşitli nedenleri olduğu düşünülebilir. Yörenin sert karasal iklimi nedeniyle depolama ve soğutma konusunda elverişli bir ortama ihtiyaç duyulması bu nedenlerden biridir. Yöre halkının günümüzde de sürdürdüğü bu kullanımın tarihin çok eski devirlerinden beri devam ettiği mekânsal kanıtlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca tüf kayalar, tıpkı yer altı şehirlerinde olduğu gibi acil durumlar ve olası bir felaket için de depolamayı elverişli hale getirmiştir.

Depo, ambar, kiler gibi isimler alan yapı ve yapı birimlerinin yerleşim ve tarım alanlarıyla iç içe olduğu görülmektedir. Geçmiş dönemde hemen hemen her evin altında ya da yanında yer alan, eve ait kiler bölümlerinin sayısı teknolojinin gelişmesi ve buzdolabıyla birlikte azalmıştır.

Nevşehir ve çevresinde peribacalarının yoğun olduğu vadiler ve yer altı şehirlerindeki yapı birimleri incelendiğinde erzak deposu, kiler, hububat deposu gibi

isimler alan mekânlar göze çarpar (Fotoğraf 1.58 ve 1.59). Derinkuyu Yeraltı Şehri ve Kaymaklı Yeraltı Şehri bu noktada önemli birer örnektir. Derinkuyu yeraltı şehrinde erzak depolarının bulunduğu alanda çok sayıda oyuk ve geçit bulunmaktadır. Burada doğal bir şekilde oluşturtulan hava akımı hissedilmektedir. Kaymaklı Yeraltı Şehrinde havalandırma deposu olarak adlandırılan alanların raf sistemlerine de sahip koridorumsu alanlar olduğu görülmektedir. Kendi içlerinde özel bir hava akımı oluşturan erzak depoları bu nedenle düşük ısıya sahiptir. 5 katlı Kaymaklı Yeraltı Şehrinin her bir katında kimi duvara kimi zemine oyulmuş çok sayıda erzak deposu göze çarpmaktadır. Erzak depolarının çok fazla olması bu yeraltı şehrinin bir sığınak olmanın yanı sıra depo olarak kullanıldığını da düşündürmektedir. Yaşam alanlarının zeminine oyulmuş depoların üzeri günümüzde demir ızgaralarla örtülmüştür. Bu ve bunun gibi yapı birimleri genellikle mutfak ve yemekhane bölümlerine yakındır. Kiler yapıları bir veya birkaç ailenin hizmetinde kullanılırken zamanla bir çok açıdan farklı fonksiyona sahip daha geniş kompleks yapılar ortaya çıkmıştır. Bu yapıların inşasında baş fonksiyon yine soğutma ve depolamadır. Ancak daha geniş bir kitleye hizmet etmesi, ticari amaç taşıması ve kırsal istihdama olanak sağlaması gibi özelliklerle diğer yapı birimlerinden ayrılır.

Nevşehir ve çevresinde kaya oyma soğuk hava depoları piroklastik kayaçlar içerisinde oluşturulmuş olup geçmişi Hititlere kadar uzanmaktadır. Hititlerden sonra Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlıların da aynı amaçla kullandıkları bu depolara, yöre halkı tarafından "Ayça" adı verilmektedir (Harunoğulları ve Kayar, 2015: 74).

Fotoğraf 1.58: Hububat Deposu, Selime Katedrali

Fotoğraf 1.59: Kaymaklı Yeraltı Şehri Erzak Depoları

Kaya yapıları, tarımsal faaliyet ve ürünlere bağlı olarak yüzyıllardır küçükten büyüğe depo olarak kullanılmaktadır. Ticari açıdan bölgeye önemli getirileri olan

depolar Tarım ve Orman Bakanlığınca "Tarımsal Amaçlı Yapı" olarak da kabul edilmektedir. Enerji maliyeti sıfıra yakın olan bu depoların yapılış maliyetleri, aynı büyüklükteki soğuk hava depolarının 1/3'ü kadardır. Yine yerüstü soğuk hava depolarına göre enerji tüketimi 1/10 seviyelerindedir. Tüm bunlara ek olarak depoların doğal özellikleri neticesinde ürünlerin bozulmadan korunabilmesine imkan vermesi, yatırımcılar tarafından tercih edilmelerini sağlamıştır (Yolveren vd., 2011: 3). Bu durum bölgede soğuk hava depolarının sayısının giderek artmasını sağlamıştır. Fiziki coğrafya özelliklerinin beşeri faaliyetlere olan etkisi sadece beşeri ve ekonomik etkinlikleri çeşitlendirmekle kalmamış, kültürel coğrafi görünümün şekillendirilmesine de etki etmiştir. Öyle ki doğal soğuk hava depolarına ait unsurlara (havalandırma bacaları vb.) yörede sıklıkla rastlanmaktadır. Bu unsurlar, soğuk hava depolarının yeraltında olduğu kadar yerüstünde de bölgenin genel karakterini belirlediğini göstermektedir (Fotoğraf 1.60).

Fotoğraf 1.60: Doğal Yeraltı Soğuk Hava Deposuna Ait Havalandırma Bacaları (Bahçeli Köyü/Ürgüp)

Doğal soğutmalı yer altı depolarına ait havalandırma bacaları genel olarak 5-6 m aralıklarla düzenlenmiş olup 25-30 cm. çapında ve 15-17 m. yüksekliğindedir (Boyraz ve Zeren, 2012: 32). Yörede mezarlıkların çevresinde görülen havalandırma bacaları da bulunmaktadır. Bu konudaki örneklerden biri Ürgüp'e bağlı Bahçeli Koyü'nde 5.000 m²lik soğuk hava deposunun üzerinde görülmektedir (Fotoğraf

1.61). Fotoğraf 1.60 ve 1.61'de de görüldüğü gibi yeraltında geniş bir alan kaplayan doğal soğuk hava depolarının havalandırma bacaları yer yüzeyinde yerleşmeyi ve tarımsal faaliyeti sınırlandırmaktadır. Bu alanlarda yer yer bağcılık faaliyeti yapılabilmektedir.

Fotoğraf 1.61: Havalandırma Bacaları ve Mezarlıklar

Nevşehir yöresinde ambarcılık, hammadde olarak yöreye ait tüfün kullanıldığı geleneksel mesleklerden biridir. Yapı itibariyle oyma barınaklar için müsait olan bölgede bu barınakların yapımını planlayan ve bu işi taraklar yardımıyla bizzat yapan kişilere kayacı, ambarcı adı verilir (Yolcu, 2014: 53). Bu mekânsal kullanımın ilk başlatıldığı yer Ortahisar'dır. Ambarcılık faaliyeti özellikle 1960'lı yılların sonundan itibaren Ortahisar ekonomisine damgasını vurmuştur (Güney, 2020: 1). Günümüzde küçük çaplı bağcılık faaliyetlerinin gerçekleştirildiği vadilerde yöre halkı tarafından kullanılan ambarlar bulunmaktadır. Kızılçukur vadisi, Balkan Deresi vadisi, Zemi vadisi bu birimlerin rastlanıldığı vadilerdir (Fotoğraf 1.62).

Fotoğraf 1.62: Ambar Olarak Kullanılan Bir Mekan, Kızılçukur Vadisi

Tuncel (1996), "yeraltı oyukları" ismi de verilen Ortahisar'ın altındaki tüflerin içindeki ambarları, limonun Akdeniz Bölgesinde üretiminden sonra ülkenin başka yerlerine gönderilmeden önce bekletildiği mekânlar olarak ifade etmiştir. Bu nedenle bu faaliyete "limon ambarcılığı" da denilmektedir. Emge (2011: 7), iklimsel özelliklerin elverdiği başka depolama alanlarında başta patates olmak üzere elma, üzüm, kurutulmuş sebze, peynir ve hatta mağara odalarında yufka ekmeği de saklandığını belirtmiştir. Yufka ekmeği bu şekilde aylarca tazeliğini korumaktadır.

Güney (2005: 3), ambar yapılmak üzere oyulacak yerin bazı belli başlı özellikleri üzerinde durmuştur. Tüflerin homojen, katıksız, bazalt kırıntılı olması gerekmekte, süngertaşı ve ponza içeren tüf katmanları daha ideal olarak görülmektedir. Son yıllarda artan modern soğuk hava depoları ve bu işi sürdürenlerin kaya otellerin yapımı noktasında turizme yönelmeleri, hem ambarcılık işiyle uğraşanların hem de yeni açılan ambarların sayısında azalmaya neden olmuştur (Yolcu, 2014: 53).

Geçmişte “ambar” adı verilen bu mekânlar, günümüzde daha çok “soğuk hava deposu”, “yeraltı deposu”, “gıda deposu” gibi isimlerle anılmaktadır. Herhangi bir soğutma sistemi kullanılmaması ve doğal malzemenin etkisiyle soğutma işlevine sahip olması nedeniyle bu mekânlar, bilimsel araştırmalarda çoğunlukla “doğal soğuk hava deposu” olarak isimlendirmiştir. Yapılan arazi çalışmalarında doğa-insan etkileşimi, depo açma işleminden depolama sürecinin sonuna kadar bu faaliyetin hemen her aşamasında gözlemlenmiştir. Bu durum, ambar/depoların konumundan depolanan ürünlerin doğal unsurlardan etkilenişine kadar birçok durumda söz konusudur.

2022 yılı itibariyle Nevşehir’de 2.000.000 ton kapasiteli 1.321 adet doğal soğuk hava deposu mevcuttur (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022) (Tablo 1.2). Soğuk hava depoculuğu bölgedeki önemli ekonomik faaliyetlerden biridir. Önceleri vadi yamaçları boyunca yer alan volkanik tüflerin el aletleriyle kazılması sonucu oluşturulan bu depolar, günümüzde iş makinaları vasıtasıyla her türlü topografyada açılabilmektedir (Dinçer vd., 2020: 135). Açılan deponun büyüklüğü ve dolayısıyla deponun yapım süresi ihtiyaç ve yörenin uygunluğuna bağlı olarak değişmektedir.

Harfiyat ve kazı işlerinin önemli bir maliyeti de beraberinde getirdiği kazılarda alan arttıkça süre de doğal olarak artmaktadır. Orta ölçekli 1000 m²-1500 m² arasındaki bir deponun kazı işlemleri yaklaşık 45 gün sürmektedir (Boyraz ve Zeren, 2012: 31).

Enerji ihtiyacının düşük olması bakımından da bölgeye lojistik avantaj sağlayan doğal soğuk hava depolarının en fazla olduğu yer Ortahisar Kasabasıdır. Ortahisar’da 358 tane soğuk hava deposu bulunmaktadır. Merkeze bağlı Kavak Beldesi ise 335 depoya sahip olup Nevşehir’de kapasitesi en fazla olan soğuk hava deposudur. Kavak Beldesindeki soğuk hava depolarının toplam kapasitesi 654.000 tondur. Her iki beldede de en fazla depolanan ürünler patates ve limondur (Güngör ve Uysal, 2017: 222). Arazi çalışmalarında yapılan gözlemler ve edinilen bilgiler, Nar-Çat Beldesi, Mazı Köyü, Şahinefendi Köyü, Taşkınpaşa Köyü, Ayvalı Köyü’nü soğuk hava depolarının yoğunlaştığı diğer alanlar olarak ön plana çıkarmaktadır. Bu depoların kapasiteleri çok büyük olmayıp bir veya birkaç galeriden oluşan küçük ve

orta ölçekli depolar şeklindedir. Son yıllarda Aksaray'ın Ilısu Kasabası ile Niğde'nin Aktaş Kasabasında da doğal soğuk hava depoları inşa edilmeye başlanmıştır. Bu durum, Nevşehir'de başlayan ve birçok örneği görülen soğuk hava depoculuğunun benzer litolojik özellikler gösteren yakın çevresinde de hızla yayıldığına kanıt oluşturmaktadır.

Günümüzde bu depolarda başta limon olmak üzere narenciye türleri ile patates, soğan, elma, armut gibi sebze-meyve çeşitlerinin depolandığı bilinmektedir. Yine bu depolardan bazıları tohumculuk üzerine faaliyet göstermektedir. Ayrıca, sınırlı sayıda kültür mantarı yetiştiriciliği de yapılmaktadır (Harunoğulları ve Kayar, 2015: 77). Mantarlar, hasattan sonra solunum yapmaya devam ettikleri için muhafazalarında soğuk hava depoları önemlidir. 2015 yılı itibariyle Ürgüp-Ortahisar Merkez-Göre kasabalarında Nevşehir İl Özel İdaresi tarafından desteklenerek yapılan kültür mantarı üretimi, yörenin ekonomik gelirine katkı sağlamaktadır. Kaya oyma depolarda yapılan mantar yetiştiriciliğinin kontrolü ve uygulanabilirliği kolaydır (Fotoğraf 1.63). Ayrıca atıl durumda olan ahır, bodrum, depo gibi alanlar da bu bakımdan değerlendirilmektedir. (Nevşehir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2016). Kültür mantarı yetiştiriciliği, doğal soğuk hava depolarını yalnızca depolama işleviyle değil üretim işleviyle de ön plana çıkarmaktadır.

Fotoğraf 1.63: Kaya Oyma Soğuk Hava Depolarında Kültür Mantrarı Yetiştiriciliği

Kaynak: https://nevsehir.tarimorman.gov.tr/Haber/397/Ilimizde-Kultur-Mantari-Yetistiriciligi-Yayginlasiyor (Erişim Tarihi: 08.07.2022)

Aralarında Konya, Kayseri, Sivas, Kahramanmaraş'ında bulunduğu Türkiye'nin farklı illerinde hasat edilen patatesin yaklaşık 2 milyon tonu kayadan oyma doğal soğuk hava depolarında muhafaza edilmektedir. Nevşehir yöresine depolama amaçlı gönderilen bu patatesler içinde tohumluk, yemeklik, sanayilik gibi çeşitler yer almaktadır. Görüşmeler sonucu elde edilen bilgiler, patatesin 7-12 ay arası tazeliğini koruduğunu göstermektedir.

Tablo 1.2: Doğal Soğuk Hava Depolarının Mevcut Durumu

Depo Sayısı	**Depo Kapasitesi**	**Ürün**	**Depolanan Miktar**	**Depolama Zaman Aralığı**
1.321 adet	2.000.000 ton	Tohumluk Patates	250.000 ton	Ekim-Mayıs aralığında
		Yemeklik Patates	1.600.000 ton	Ekim-Haziran aralığında
		Limon	150.000 ton	Mart-Eylül aralığında

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020

Nevşehir ilinde yapılan üretimin yanı sıra başka illerde üretilen patatesin depolanması için mevcut olan yer altı depoları çok büyük ve yüksek kapasitelidir. Bu

depolara tır ve kamyonlar rahatlıkla girebilmektedir (Fotoğraf 1.64). Nem oranının yüksek olması ve sıcaklık değerinin yaz-kış ortalama 8°C olması ürünlerin kış boyunca bozulmadan saklanmasını sağlamaktadır. Sıcaklık ve nem ayarı için herhangi bir mekanik ve elektronik aksam kullanılmamaktadır. Yalnızca aydınlatma amaçlı elektrik kullanılması bu depoları, diğer bölgelerdeki soğuk hava depolarından ayırmaktadır. Ayrıca, kaya oyma depolarda bulunan doğal nemden dolayı ürünlerin ağırlıklarında %10 civarında artış görünmektedir (Dinçer vd., 2020: 135). Özellikle ortalama nem oranı %85-90 olan bu depolarda bir süre bekletilen limonların içindeki su oranında artış görülmektedir. Öte yandan bu limonların, yapay soğuk hava depolarında saklanan limonlara göre raf ömürleri daha uzun olmaktadır.

Limonların dayanıklılık özelliklerinin fazla olmasının bir diğer nedeni, limon çeşidiyle ilgilidir. "Kütdiken" çeşidi, üstün özellikleri ve depolamaya elverişliliğiyle dikkat çeker. Bu limon çeşidi, Nevşehir ilindeki doğal kaya mağaralarda depolanmaktadır. Bu nedenle "Yatak Limonu" olarak da adlandırılmaktadır (Şahin, 2022: 60).

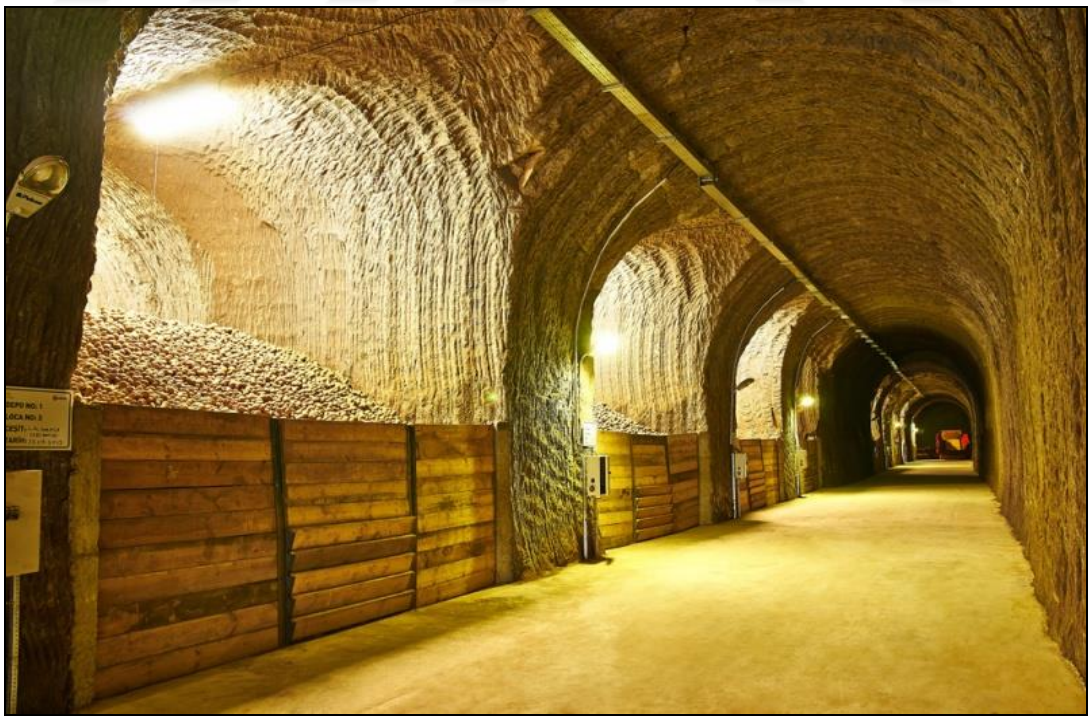

Fotoğraf 1.64: Patates Depolanan Doğal Soğuk Hava Depolarından Bir Görünüm

Kaynak: Kavak Belediyesi, 2022

Berkmen (2015: 602), volkanik tüfün suyu çekme kapasitesinin %25 oranında olmasının, tüf malzemenin şişmesini ve yeraltı depolarının doğal şekilde iklimlendirilmesini sağladığını ifade etmiştir. Yüzey ve yeraltı sularının volkanik tüf tarafından bu şekilde tutulması, aynı yeraltı şehirlerinde olduğu gibi yeraltı depolarında da yaz ve kış sıcaklıklarının yakın olmasına ve nem oranının sabit kalmasına imkân tanımaktadır.

Ortahisar ve Kavak bölgesinde yer alan bazı soğuk hava depoları daha küçük olup genellikle limon deposu olarak kullanılmaktadır. Bu depolardan bazıları oldukça küçük olduğu için içlerine araç girememekte, ürünlerin taşınmasında insan gücü kullanılmaktadır. Tohumculuk ve patates depolanması üzerine faaliyet gösteren soğuk hava depoları ise Çat ve Nar bölgesinde daha fazladır.

Volkanik tüf yapısı nedeniyle soğuk hava deposu oluşturulmaya elverişli merkezlerden bir diğeri Avanos'tur. Avanos'taki yeraltı depolarında yine Akdeniz Bölgesi'nde üretilen limon başta olmak üzere narenciye ve bölgede üretilen patates depolanmaktadır. Bölge için ekonomik kaynak değeri yüksek olan yeraltı depoları, yeraltı şehirleri olarak yapılmış olup günümüzde soğuk hava deposu veya doğal gıda deposu olarak kullanılan depolara örnek teşkil etmektedir (Berkmen, 2015: 602). Bölgedeki Özkonak Yeraltı şehrinin keşfedilmeden önce uzun yıllar soğuk hava deposu olarak kullanıldığı bilinmektedir. Burada arazi sahipleri tarafından üzüm, elma ve patates gibi ürünler depolanmaktaydı. Bu sayede 1963 senesinde keşfedilen Özkonak Yeraltı şehri, 1967 yılında turizme kazandırılmıştır.

İnsanların yetiştirdikleri tarımsal ürünü o ürünün yetişmediği mevsimde de kullanılması amacıyla saklamaları depolama faaliyetleriyle mümkün olmuştur. Nitekim ürünün soğuk kalması sağlanarak daha uzun süre tüketilebilmesi önemlidir. Önceleri ambar ismi verilen soğuk hava depolarının zaman içerisinde kapasiteleri arttırılarak farklı ürünlerin depolanmasına da imkân sunulmuştur. Bir ürünün depolanabilmesi ve tazeliğini uzun süre koruyabilmesi tarih boyunca önemli olmuştur. Tarımsal ürünlerin depolanabilir olması, ticari değerini arttırmakla birlikte kır nüfusunun ekonomik gelir düzeyini de yükseltmektedir. Soğuk hava depolarının inşası ve devamındaki depolama faaliyetleri, yerel halkın istihdamına etki eden

olumlu bir faktördür. Nevşehir ve çevresinde peribacalarının litolojik yapısından kaynaklanan nem ve sıcaklık özellikleri, çok eski dönemlerden itibaren üretilen ürünlerin saklanmasını kolaylaştırmıştır. İnsanların yaşam ve ibadet mekânlarının yanı sıra depolama amacıyla kullandıkları kaya oyma mekânlar da günümüze ulaşmıştır. Değişen zamanla birlikte teknolojik koşullar bölgede insan gücüyle veya küçük aletlerle açılan depoların yerini iş makinalarına bırakmıştır. Ancak bölgenin karakteristik özelliği olan volkanik tüf kayaların, ürünlerin doğal bir şekilde saklanmasına sunduğu katkı devam etmektedir. Bu durum bölgedeki soğuk hava depolarının "doğal" olarak nitelendirilmesini sağlayarak doğal-beşeri etkileşime önemli bir örnek oluşturmuştur.

1.4.5. Çanak-Çömlek Üretimi

Bireyler, ait oldukları toplumun düşünce ve inanç yapılarına, yaşama biçimlerine dair izleri meydana getirdikleri ve kullandıkları aletlere yansıtmış; bu sayede kültürel ürünler oluşturmuşlardır. Tarih öncesi dönemlerde, besinlerin hazırlanmasından mayalanmasına, pişirilmesinden depolanmasına kadar çeşitli işlevlerde kullanılmış kap-kacakların genel adı çanak-çömlektir. Çanak-çömlekler, üretim, tüketim ve dağıtım mekânları hakkında bilgi vererek; tarih öncesi ve günümüz kültürel peyzajına ışık tutmaktadır.

Çömlekçilik, dünyadaki en eski ve temel faaliyetlerden biridir. Dolayısıyla, Anadolu'da da köklü bir tarihe sahiptir. Çömlekçilik, özellikle yazının icat edilmediği dönemler için, kültürü anlamada önemli ipuçları sunmuştur. Yine bu faaliyet, toplumların sosyal ve ekonomik gelişim düzeyleri ile çevre kültürlerle olan ilişkilerin anlaşılmasında da başat bir rol üstlenmiştir.

Çanak-çömlekler, kullanım alanlarına göre çeşitli isimler almaktadır. Ayrıca üretildiği ve kullanıldığı bölgelerde farklı isimlerle anılan aynı işleve sahip çanak-çömlekler görülebilir. Çanak, çömlek, testi, güveç, saksı vb. isimler yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Çanak-çömlekler, yapıldıkları bölgenin kültürüyle şekillenmenin yanı sıra, bölge içinde ayrı bir kültür dairesi oluşturmuştur. Kültürel birikime uygun çeşitli kap-kacaklar ve sembolik önem taşıyan ürünler bu sayede ortaya çıkmış, maddi kanıt olarak gelecek nesillere aktarılmıştır. Bu durum çanak-

çömlek yapımının insanlık tarihi içinde kültürel devinimi sağlayan önemli bir ilerleme olduğunu göstermektedir.

Çömlekçiliğin geleneksel arkeolojik analizinin temel varsayımının "Kültürel Determinizm" olduğunu belirten Rye (1976: 106)'ye göre, bir çanak-çömlek kabının doğası kültürel baskılarla belirlenir. Çömleklerin sınıflandırılmasında kültürel faktörler ön planda olup biçim, süsleme ve işlevsel özellikler kültürel bir öğrenme sonucu ortaya çıkmıştır.

Antik dönemin Kapadokyasında çömlek üretiminin Hititlerin yayıldığı hemen her bölgede yapıldığı bilinmektedir. Ancak zamanla çoğu üretim bölgesi bu fonksiyonunu yitirmiş; az sayıda çömlek üretim merkezi günümüze ulaşmıştır. Bu merkezlerin başında Avanos, Kınık ve Mihallıçık gelir (Durna, 2015: 100). Türkiye'de çıkan kırmızı kil yataklarının en önemlilerinden ikisi Bilecik'in Pazaryeri ilçesine bağlı Kınık Köyü ve günümüzde Nevşehir iline bağlı Avanos'tur (Şekil 1.10). Çömlekçi kili olarak kullanılan Avanos ve Kınık killerinin ortak özelliği, bu killerin içinde yer alan demir oksit (%Fe2O3) oranının, %7'nin üzerinde olmasıdır (Serinsu ve Erdem, 2018: 957).

Kültürel peyzajların mekânsal dağılımı ve zamansal akışı, gelenekleri miras alır. Tarihin çeşitli dönemlerinde bölgenin kültür, sanat ve ticaret merkezi olarak ön plana çıkan Nevşehir iline bağlı Avanos İlçesi'nde 5 bin yıla yakın zamandır yapılan çömlekçilik, usta-çırak ilişkisiyle nesilden nesile sürdürülen bir gelenek şeklinde kültürün kademeli gelişimine tanık olmuştur.

Topraktan yapılan çanak çömlekleriyle ünlü Avanos, Hititler döneminde "Zuwinasa", Asurlular döneminde "Nenansa" Roma döneminde "Venessa" ismiyle anılmış olup Selçuklular dönemindeki adı "Evenuz"'dur. "Evani" kelimesi "kap, mutfakta kullanılan kaplar, kacaklar, mutfak eşyaları" anlamına gelir. Bu kelimeden türetilen "Evenuz" ise, "Evani-öz, Even-öz" yani kap yapan, çanak çömlek yapan kasaba anlamına gelir (Gün, 2020: 14). Avanos'ta günümüzde de devam eden çanak-çömlek yapımı, ilçeyi bu kültürü yansıtan geleneksel çömlekçiliğin temsil edildiği en önemli merkezlerden biri haline getirmiştir. Avanos'un arazisi, Türkiye'nin en uzun nehri olan Kızılırmak tarafından sulanmaktadır. Çömlekçilik yapılarak oluşturulan

kültürel ürünler, bölgenin bu denli önemli bir su havzası içinde yer almasının getirilerindendir.

Tektonik olaylar, havza oluşumu ve jeolojik yapı, kilin oluşumunda etkilidir. Kilin çanak-çömlek ve seramik yapımında kullanılabilmesi için malzemenin su tutma kapasitesinin yüksek, hacim ağırlığının düşük ve içindeki kil oranının %40 lardan fazla olması gerekmektedir. Kızılırmak'tan alınan kırmızımsı çamurun kil oranı %68, hatta ırmağın bazı yerlerinde %75 olup, geçirgenlik düzeyi düşüktür (Dengiz vd., 2009: 184-193). Bu nedenle Avanos'ta oluşan kil, çömlekçiliğe oldukça elverişli olup yerleşmenin Kuzeybatısında Neojen dönemine ait kırmızı kil galerisi, Kuzeydoğusunda ise yine Neojen dönemine ait bol miktarda volkanik tüf içeren oluşumlar bulunmaktadır (Tatlıcıoğlu, 2016: 72).

Doktor İbrahim Bey tarafından yazılan 1925 tarihli "Türkiye'nin Sıhhi, İctimai Coğrafyası: Kırşehir Vilayeti" adlı eserde çanakçıların kullandıkları çamurun temin edildiği özel bir yer olmayıp iki üç cins topraktan yapıldığı belirtilmiştir.

Aynı esere göre, çanakçıların kullandığı topraklar, Kızılırmak sahilinde biriken balçık olarak bilinen kumlu bir toprak, Avanos'tan iki saat mesafede bir dağda ince damar halinde bulunan beyaz bir toprak ve kasabaya bir saat mesafede bulunan kırmızı bir toprağın birleşiminden oluşmaktadır (Akt. Kılıç ve Kılıç, 2018: 58-59).

Şekil 1.10: Avanos Çanakçılar Bölgesi'nin Konumu

Avanos çömlekçiliğinde kullanılan kilin direk ilk yatağından alınarak kullanılması, onu diğer çanak-çömlek merkezlerinden ayırmaktadır. Direk kaynağından alınan toprak, piştiği zaman çok iyi taşlaşmaktadır. Bu özellik, Avanos çömleklerini sağlık açısından da kullanıma elverişli hale getirmiştir. Avanos çömlekçilerinden edinilen bilgiler, burada üretilen ürünlerin içine konulan gıda maddelerinde kokma, çürüme ve besin değeri kaybı olmadığı yönündedir. Buradaki toprak ile yapılan su kapları, suyu besler ve soğutur. Su, doldurulmasının üzerinden üç ay geçse bile tazeliğini korur.

Koşar (1957)'ın Avanos çanakçılığını "Avanos Lüleciliği" olarak adlandırdığı kısa yazısında çömleklerin tatlı kırmızı rengini ateşte az veya çok tutmak suretiyle aldığını belirtmiştir. Oldukça değerli olan bu eylemi ustaların kendi çocuklarına dahi zor öğrettiği bilinmektedir.

Osmanlı Döneminde yaygın olan "lüle" terimi, Arseven (1943-52: 1245)'in tanımına göre, "çubuk ve nargilenin ucuna takılan ve içine tütün veya tömbeki doldurmaya mahsus, pişmiş topraktan (kilden) yapılmış, fincan gibi ağzı açık ve yan tarafında bir deliği bulunan küçük kap"tır. Bu tanıma göre tütünün yakıldıktan sonra ortaya çıkan dumanın ağza ulaşmasını sağlayan lülelerin ilk olarak çanak çömlek atölyelerinde Türk zevk ve anlayışına uygun olarak yapıldığı bilinmektedir. Aralarında Tophane (İstanbul), Lüleburgaz ve Edirne'nin de bulunduğu üretim

merkezlerinden biri olan Avanos'ta lüle, sadece tütün içiminde kullanılan aletin adı değil çanak çömlek imalatının genel ismi olarak da kullanılmıştır (Kılıç ve Kılıç, 2016: 395-145). Zaman içinde birçok merkezde yok olmaya başlayan lülecilik sanatı ustaları Avanos'ta çanak, çömlek, testi, bardak vb. ürünler üreterek faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Ürgüp Kayakapı buluntuları (2005) arasında yer alan bol miktarda lüle parçası ve günümüzde Ürgüp Müzesi'nde sergilenen muhtemelen bölgeye ait lüle, bu faaliyetin pek çok kişi tarafından yapıldığını ve yöre kültürünün önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Yine bu bilgilerden hareketle tarihi çok eski dönemlere kadar giden Avanos çömlekçiliğinin her devrin kültürü ve ihtiyaçlarına göre şekillenerek devam ettiği de söylenebilir.

Günümüzde çömlekçilik faaliyetinin devam ettiği 16 merkez, eskiden çömlek yapılan ama günümüzde artık yapılmayan 57 merkez ve sadece çömlekçilik yapan 1-3 ustanın kaldığı 40 merkez bulunmaktadır (Arı, 2021: 192). Avanos, çömlekçilik faaliyetinin kesintisiz olarak devam ettiği 16 merkezden biri olup burada üretilen çömleklerin özgün bir karakteristiği olduğu söylenemese de ürün çeşitliliği bakımından en geniş yelpazeye sahip çömlekçilik bölgesidir. Bu çeşitlilik içinde belirleyici kültürel özellikler ön plana çıkmaktadır. Avanos ve yakın çevresinde Hitit öncesi dönemlere ait höyüklerde çıkan buluntularda da seramik kalıntılarına rastlanmaktadır.[2] Ancak Hitit dönemi ve sonrası Avanos çömlekçiliğinde oldukça önemlidir.

Çorum Boğazköy civarında kurulan Hitit Medeniyeti, kültürel ve sanatsal açıdan tüm Anadolu'yu olduğu gibi Kapadokya bölgesinin de tamamını etkilemiştir. Hitit döneminden kalma Avanos çanak çömlekleri incelendiğinde gerek yapılış tarzları, gerekse de sanatsal formları Hitit formları ile büyük benzerlikler

[2] Yapılan arkeolojik çalışmalarla Gülşehir Civelek Köyü'nde bir mağarada toprak kaplar, Acıgöl'de bulunan mezarda kolye ve seramikler, Avanos Nekropolü'nde çömlek parçaları, Zank Höyük (Avanos/Sarılar Kasabası) ve Güzelyurt (Gelveri) Kasabası'nda Kalkolitik ve Tunç Çağı'na bulunan çanak çömlek parçaları bulunmuştur (Yavuz İşçen, "Avanos'ta Çömlekçilik", Peribacası Kapadokya Kültür ve Tanıtım Dergisi, 2 (9), 2010, s. 21. ; Salih Kaymakçı, "Nevşehir'de Çanak Çömlek Kültürünün Geçmişi (İlk Tunç Çağı- M.Ö. 3200-1800)", Birinci Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, 16-19 Kasım 2011, Nevşehir, 2012, s. 72; Filiz Kılıç, Mehmet Kılıç, Avanos'ta Çanak Çömlek Sanatı. T.C. Avanos Kaymakamlığı Kültür Yayınları No:2, Ankara, 2018, s. 15).

taşımaktadır (Kılıç ve Kılıç, 2018: 16). Hitit döneminde şarap yapımının gelişmesi çömlekçiliğin de buna göre şekillenmesini sağlamış, üretilen çanak-çömleği, fonksiyonel ve biçimsel olarak çeşitlendirmiştir.

Avanosluların en eski uğraşlarından biri olan çömlekçilik, Avanos ile özdeşleşmiş ve sembolleşmiştir. Halk ozanı "Seyrani"nin çanak-çömleğin Avanos için yeri ve önemini anlattığı mısralar bugün Avanos meydanında yer alan bir testi ve bardak heykelinin bulunduğu yere eklenmiştir (Fotoğraf 1.65). Seyrani'nin dizeleri şu şekildedir:

"Arar isen gerçek Meryem oğlunu, elindeki sırığından bellidir.
Kör de bilir Avanos'un yolunu, testi bardak kırığından bellidir."

Fotoğraf 1.65: Avanos Meydanında Çömlekçiliği Sembolize Eden Su Testisi Heykeli

Seyrani'nin ölümsüzleşen dizelerinin çıkış noktası, Avanos çömleğinin eşeklerle yapılan taşımacılığı sırasında kırılanların yol kenarlarına atılması olmuştur.

Bu durum, zaman içinde Avanos'u çevredeki diğer merkezlere bağlayan yolların çömlek kırıklarıyla dolmasına neden olmuştur (İşçen, 2010: 21).

Avanos'ta kültürel kimliğin önemli bir öğesi olan çömlekçilik, Avanos meydanlarında farklı eserlerle ön plana çıkarılmıştır. Günümüzde Avanos'un simgesi olan "Çanakçı Heykeli" bu eserlerden biridir. Bu heykelin çevresi, çok sık düzenleme yapıldığı için çok fazla değişim geçirmiştir. Heykelin bitim tarihi olan 1974 yılından itibaren bu değişim çekilen fotoğraflar üzerinden izlenebilmektedir (Kılıç ve Kılıç, 2018: 333).

Çamur sanatı olan çömlekçiliği anlatabilmek için çamur kullanılarak yapılmış olan Çanakçı Heykelinin her bir cephesinde Avanos'un farklı bir kültürel değerine atıf yapılmaktadır (Fotoğraf 1.66). Bir çanakçı, yöresel kıyafetler içinde at üzerinde gezinen bir kadın, halı dokuyan bir anne ile saçları örgülü kız çocuğu, elinde üzüm salkımı tutan bir turist heykeli tamamlayan figürlerdir. Turistin bir el tarafından tutulması yörenin konukseverliğini göstermektedir. Heykel Hacı Ömer Taşkın tarafından yapıldığı için kendi yaptığı büstü o öldüğünde eklenmiştir. Edinilen bilgiler bu büstün olduğu yerde daha öncesinde balık figürü olduğu yönündedir. O dönemde Kızılırmak'ta balık avlanması nedeniyle bu figürün yapıldığı bilinmektedir.

Fotoğraf 1.66: Farklı Cephelerinde Yer Alan Figürlerle Çanakçı Heykeli

Gündüz (2014)'ün Osmanlı Döneminde Avanos'un Sosyo-Ekonomik Yapısını incelediği çalışmasında çanak-çömlek imalatının çok eskiden beri Avanos'un ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere Osmanlı halkının büyük bir bölümü geçimini çömlekçilik yaparak sağlamıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında çanak-çömlek imalat atölyeleri gittikçe artmıştır. Öyle ki 1902 tarihinde 245 olan çanak-çömlek atölyesi sayısı 1907'de 300'e yükselmiştir (Gündüz, 2014: 56-57). Çömlek atölyeleri ve beraberinde çömlekçi sayısındaki artış, Avanos'ta geleneksel çömlekçiliğin o dönemde kültürel ve ekonomik açıdan dinamik bir süreç içinde olduğunu göstermektedir.

Çömlekçilik, geçmiş dönemlerde Avanos halkının temel geçim kaynaklarından biri olmuştur. Çanakçıların "iki parmağımızın arasına aldığımız çamurla çanak yaparak para kazanıyoruz" anlamında kullandıkları, "çanakçılık şemik karıdır" sözü halk arasında sıklıkla kullanılmaktadır. Şemik, ellerdeki iki işaret parmağının kemiklerinin bükülerek yan yana gelmesidir (Kılıç ve Kılıç, 2018: 59-62). Çanak yapımıyla ilgili fotoğraflar incelendiğinde şemik hareketine sıklıkla rastlanmaktadır (Fotoğraf 1.67).

Fotoğraf 1.67: Çanak Yapımı Sırasında Görülen Şemik Hareketi

Yapılan görüşmelerde elde edilen bilgiler Avanos'ta geçmiş dönemlerde yapılan çanakçılığın yalnızca yazın yapıldığına işaret etmektedir. Bunun iki temel nedeni olduğu söylenebilir. Birincisi ürünlerin çok sağlam ve dayanıklı olması nedeniyle yerli halkın sürekli ihtiyaç duymaması; ikincisi ise taşımacılığın eşekler vasıtasıyla sağlanmasıdır.

Yazılı ve görsel belgeler de, geçmiş dönemlerde çanak-çömlek ticaretinde taşımacılığın eşekler (merkepler) ile sağlandığını göstermektedir. Edinilen bilgiler,

ticaret yapılan şehirler arasında Samsun, Adana illerinin de bulunduğunu ve çömlek ticaretinde "takas usulü" uygulandığını göstermektedir. Halk arasında bu takas yöntemine "asıvata" da denmiştir (Kılıç ve Kılıç, 2018: 275-276). Çanak, testi vb. ürünler satan Avanoslu, karşılığında kendi üretmediği bir ürün almaktaydı. Küpün içine sığacak sebze, tahıl vb. ürünler, o küpün değerini belirlemiş ve takas buna göre yapılmıştır.

Merkeplerle başka yerlere çanak çömlek götürülmesine "yabana çanak götürmek", götüren eşekçilere (merkepçiler) ise "yabancı" denmekteydi. Zor bir mesleğe sahip olan yabancı sayısının Avanos'ta Nüfus kayıtlarından elde edilen bilgilerle 1893-94'te 42, 1895-96'da 36 olduğu saptanmıştır (Kılıç ve Kılıç, 2018: 271).

Avanos'ta zamanla yerini at arabalarına bırakan eşek, sadece çanak-çömlek için değil üretilen çoğu ürünün taşımacılığında kullanılmış olup halkın günlük yaşamında oldukça önemli bir yer tutmuştur. Öyle ki dönemin sosyo-kültürel yaşamına dair çoğu görsel kanıtta eşek görülmekte, birçok yazılı ve sözlü ürünlerde bahsi geçmektedir (Fotoğraf 1.68).

Fotoğraf 1.68: Eşeklerle Taşınan Çanak-çömlekler, Avanos/1958

Kaynak: İşcen, 2010

25.09.2022 tarihinde Avanos Çanakçılar Bölgesi'ne yapılan arazi çalışmasında yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda Avanos'taki çanak imalathanelerinin çok eski bir geleneğe dayandığı söylenebilir. Avanos'ta çömlek atölyelerinin ilk kurulduğu yerler, yerleşme merkezindeki kayadan oyma mekânlardır. Bu mekânların bir ya da bir kaçında yıllar içinde süreklilik kazanan ve işletmeye aile işletmesi niteliği kazandıran üretim, babadan oğula geçen, usta-çırak ilişkisi şeklinde ve geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Yapılan çanak-çömleğin depolanması, sergilenmesi ile ulusal ve uluslararası pazarlara yapılan toptan ve perakende satışlar yine bu mekânlarda gerçekleştirilmiştir. Bölgenin doğal karakterine uygun bu üretim alanları, turizm açısından özgün bir fiziki mekân yapısı oluşturmuştur. Bu nedenle tüm üretim, dağıtım ve sergileme faaliyetleri bu mekânlarda gerçekleştirilmiştir. Kayayı oyma suretiyle oluşturulan üretim mekânlarında üretimin artması ve yeni alanlara ihtiyaç duyulması halinde tüf malzeme kazılarak oda sayıları artırılmaktadır. Bu, Avanos'u Anadolu'daki diğer çömlekçilik merkezlerine göre farklı kılan bir diğer özelliktir.

Kılıç ve Kılıç (2018)'ın eserinde "kayadam" olarak belirtilen mekânlar, üretilen çanak-çömlekler gibi Avanosluların gündelik yaşantısında önemli bir yer tutmuştur. Bu mekânlar, üretim yapılan yerler olmasının yanı sıra yazın serin, kışın sıcak olmaları nedeniyle yiyeceklerin kolaylıkla saklanabilmesine olanak tanımaktadır.

Avanos'un merkezinde yoğunlaşan konut-atölyeler ile çömlekçilik faaliyeti, yerleşmenin coğrafi görünümünde kültürel karakteri ön plana çıkarmıştır. Kültürel devamlılığın sağlandığı tarihi bir mekân haline gelen Avanos, bir sergi alanı haline dönüşmüştür.

Çanak üretim yerlerine "işlik" veya "çanakhane" ismi verilmektedir. Fazla güneş almayan, rutubetli ve serin mekânlar olan işlikler, günümüzde "imalathane" fonksiyonundan çok "ticarethane" fonksiyonu kazanmıştır. Ana yol kotundan birkaç basamak aşağıda kalan çömlekçilere merdiven veya basamakla giriş sağlanır (Fotoğraf 1.69). Mekândan kazanmak için kayanın oyularak işliğin genişletilmesi hemen tüm çömlekçilerde söz konusudur (Fotoğraf 1.70). İşliklerin iç

mekânlarındaki raflarda ve kapı önlerinde sergilenen bol miktarda ürün yer almaktadır. Daha önceki zamanlarda bulunmayan bu ürünler ile birlikte çömlek yapımının izlenmesi/müşteriye yaptırılması gibi faaliyetler işliklerin tamamen turistik fonksiyon kazandığının kanıtlarındandır.

Fotoğraf 1.69: Avanos'ta Bir İşlik Girişi

Fotoğraf 1.70: Kayanın Oyulmasıyla Genişletilen İşliklere Bir Örnek

Ünal (1990), Avanos'ta bulunan eski işliklerin çamur çukurlukları, çamur yoğurma masası, çıkrıklar ve yanalak (kurutma yeri) gibi bölümleri olduğunu belirtmiştir. Günümüzde özellikle çamurun hazır paketlenmiş olarak gelmesi nedeniyle bu bölümlerin ya tamamen ortandan kalktığı ya da işlevini yitirdiği görülmektedir.

Avanos çömlekçiliğinde çamurun ürün haline getirilmesinde başlıca malzeme tezgâhtır. Tezgâh, artan ihtiyacı karşılamak amacıyla ortaya çıktığı Mezopotamya'dan Kilikya ve Kapadokya'ya gelmiştir (Türkteki, 2012: 47-48). Avanos'ta halk arasında "çark", "çömlekçi çarkı", "çıkrık" gibi isimler alan tezgâh, kullanım rahatlığı ve teknolojiye bağlı olarak zamanla değişim süreci geçirmiştir. Çıkrık tezgâh, tahta (terpme) tezgâh, çarklı tezgâh, elektrikle çalışan motorlu tezgâh ve son dönemlerde bilgisayarlı tezgâhlar Avanos işliklerinde kullanılagelmiştir.

Eski işlik planlarına bakıldığında işliklerde birden fazla çıkrık olduğu görülmektedir. Ancak günümüzde her işlikte bir veya iki tane bulunmaktadır. Bunun

nedeni yerli ve yabancı turistler için sergilenen ürünlerin nasıl yapıldığını göstermektir.

Ayakla döndürülen bu çarklar, genellikle çömlek ustasının sağında ve solunda yer alan ve ergonomik yüksekliği ahşap bir bank ile belirlenen uzun iğli çarklardır. Çarkın kısa bir şaftı ve bir bilyesi (yatak) vardır. Bu bilye, çömlekçi ustasının iki ayağı arasında bulunur. Tekerleğin yüksekliği pişmiş toprak ile aynı hizada olacak şekilde iki veya üç parçadan oluşan silindirik bir yapıdadır (Fotoğraf 1.71).

Fotoğraf 1.71: Geleneksel Çömlekçi Çarkında Çömlek Yapımı

Günümüzde çömlekçilik faaliyetini aktif olarak sürdüren çömlek ustalarıyla yapılan görüşmeler sonucu geleneksel çömlekçi çarkı yerine genellikle elektrikli çömlekçi çarkı kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu iki tezgâhın çalışma sistemi aynı olup elektrikli çarkların tek faklı, hareket sistemine monte edilen küçük bir elektrik motoru olmasıdır (Fotoğraf 1.72). Nadir de olsa bazı çömlekçilerde bilgisayarlı çarklar da vardır.

Fotoğraf 1.72: Elektirikli Çömlekçi Çarkı (solda), Geleneksel Çömlekçi Çarkı (Sağda)

Avanos'un merkezinde "Çanakçılar Bölgesi" olarak adlandırılan yerde "chez" adıyla başlayan birçok çömlek atölyesi vardır. Fransızca bir kelime olan "chez", mekân anlamına gelmektedir. Bu çok sayıdaki çömlek mağazasından yüzölçümü en geniş olan Güray Çömlekçiliktir. Fabrikasyon üretime geçen Güray Çömlekçilik tarafından kurulan ve "Güray Müze" olarak da bilinen "Kapadokya Yeraltı Seramik Müzesi" yörenin genel peyzajına uygun bir şekilde kayaya oyularak inşa edilmiştir (Fotoğraf 1.73). Yerin 20 m. altında 1600 m^2 lik bir alan kaplayan müzenin yapımına 2009 yılınca başlamış ve inşası 5 yıl sürmüştür. Müzede, Anadolu'nun farklı

yerlerinden getirilen orijinal eserlerle çömlek ve seramiğin günümüze değin dönüşümünü göstermek hedeflenmiştir.

M.Ö. 5000 yılından başlayıp Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar Anadolu'da yapılmış çömlek ve seramikler müzenin birinci bölümünde, son yüzyılda yaşamış dünyaca ünlü seramik sanatçılarının eserleri müzenin ikinci bölümünde yer almış; bu şekilde geçmiş ve günümüz arasında farklılıkların izlenilebilmesi mümkün kılınmıştır. Üçüncü bölüm ise resim, heykel fotoğraf gibi diğer sanat alanlarında da eserlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölümde geçmişten günümüze şekillenen Kapadokya kültürel peyzajının çağdaş sanat eserlerine yansıtılması söz konusudur.

Fotoğraf 1.73: Kapadokya Yeraltı Seramik Müzesi'nden Bir Görünüm

Genel olarak Anadolu'da üretilen ürünler arasında Helenistik dönemden iki yanı kulplu içki kâseleri (Skyphoslar), tek kulplu şarap kapları (Lagynoslar), Roma döneminden sığ gövdeli, iki yanında yatay tutanaklar olan şarap içme bardağı (Kylix) görülmektedir. Bu ürünler, şarabın insanlar için önemine ve her gelir grubundan

kişiye hitap eden şarap kapları üretildiğine işaret eder. Bu durum özellikle Helenistik, Roma ve Bizans dönemine ait eserlerde belirgindir. Avanos'un Eski Tunç Çağı buluntuları arasında çanak ve kadehler de müzede sergilenen eserler arasındadır.

Anadolu'da Roma ve Helenistik dönem mezar buluntularında sıklıkla rastlanıldığı bilinen koku şişeleri (Unguentariumlar) ve gözyaşı şişeleri müzede görülen eserler arasındadır. Ortası hafif şişkin olan bu küçük seramik buluntuların içinde gözyaşını biriktiren insanların bu şekilde kişinin ölümüne olan üzüntülerini göstermeyi amaçladıkları bilinmektedir. Bu şişelerin ölen kişiyle birlikte gömüldüğü edinilen bilgiler arasındadır. Amaç, ölen kişiye olan saygıyı göstermektir. Gözyaşı şişeleri günümüz Avanos çömlekçilerinde sıklıkla karşılaşılan ürünler arasında olup yöreye turistik çekicilik sağlamaktadır (Fotoğraf 1.74).

Fotoğraf 1.74: Kapadokya Yeraltı Seramik Müzesi'nden Bazı Eserler

Günümüzde çömlekçi mağazaların büyük bir kısmında geçmiş dönemlerde sıklıkla kullanılan ürünlerin temsilleri bulunmaktadır. Bu ürünler arasında müzede orijinalleri görülen testiler, kaseler, kadehler, kandiller, gözyaşı şişeleri ve ibrikler geniş yer tutar. Bu ürünlere turistler çok fazla ilgi göstermektedir. Yine Hitit ve Frig sanatını yansıtan mumluklar, tabaklar, kadehler, sarkaçlar, şamdanlar Avanos çömlekçilerinin en fazla ürettiği ürünler arasındadır.

Orijinali Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde olan ve günümüz Avanos çömlekçilerinin hemen hepsinde karşılaşılan Şarap testisi ile kültürel açıdan bölgenin Hitit dönemine atıf yapılmaktadır (Fotoğraf 1.75). Hitit döneminde içine şarap koyulan bu testinin yüksek bir tepeye koyulduğu, güneş geçtikten sonra içindeki

şarabın kutsandığına inanıldığı; sonrasında testinin omza takılıp dönemin büyüklerine saygı amaçlı ikram edildiği bilinmektedir (Fotoğraf 1.76). Avanoslu çanak ustalarının en fazla ürettiği çanak formlarından biri de gözyaşı şişeleridir. Antik Kapadokya dönemine ait mezar kazılarında sıklıkla rastlanan gözyaşı şişelerinin Helenistik ve Roma döneminde yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir.

Fotoğraf 1.75: Hitit Şarap Testisi

Fotoğraf 1.76: Şarap Testisi'nin Kullanımının Canlandırılması

Avanos'ta çömlekçiliği konu alan edebi eser zenginliği çok fazla olmasa da bazı şiir, mani, atasözü, deyim ve tekerlemelerde bu geleneğe dair izler karşımıza çıkmaktadır. Özellikle doğum, evlenme ve cenaze törenlerinde çanak ve testi ile ilgili

ritüellere rastlanmaktadır. Düğünlerde oynanan seyirlik köy oyunlarından biri olan "Testi Güreşi", "küp kapağı bastırma" adı verilen bir adet günümüzde unutulan ritüeller arasındadır (Kılıç ve Kılıç, 2018: 30-55).

Kuşaktan kuşağa aktarılan gelenek ve görenekler halk kültürünün en iyi şekilde anlaşılmasını sağlayan kültürel kanıtlardır. Avanos'ta geçmişteki gelenek ve göreneklere ilişkin bilgilerden biri "çanak yapmayı bilmeyen erkeklere kız verilmediği" yönündedir. Özellikle 1950'li yıllarda evlenmek isteyen erkeklere hiçbir ölçü aleti kullanmadan kapaklı çanak yaptırıldığı bilinmektedir. Kapaklı çanak yapımında başarılı olunması durumunda da erkeğin bu zanaatı eline aldığı ve kızın geçimini sağlayabileceği söylenerek kızın verildiği günümüz Avanos çömlekçilerinde oldukça sık anlatılmaktadır (Tüzün, 2018: 1). Günümüzde devam etmeyen bu durum, geçmişte çanağa ve çanak yapımına verilen değeri göstermektedir. Çanak yapımını evlenmek için belirleyici bir ölçüt olarak görmeleri halkın geçimini büyük ölçüde bu faaliyetten sağladığının kanıtıdır.

Geçmişte bazı halk inanışlarında da çanak çömlek motifinin kullanıldığı bilinmektedir. Evlenememiş genç kızların bahtını açmak için yapılan bir ritüelde gül ağacının altına konulan çömleği açan kişinin bahtının açılacağına inanılırmış. Bu ritüeldeki çömleğe "baht çömleği" adı verildiği ve özellikle Hıdırellez'de oldukça önemli bir figür olduğu bilinmektedir (Kılıç ve Kılıç, 2018: 55).

Çanak-çömlek üretimi, Anadolu coğrafyasında tarihi prehistorik döneme kadar inen bir geçmişe sahiptir. Çalışma alanı sınırları içinde yer alan Avanos, bulunduğu coğrafi konum, tarihi yapı ve kültürel çevrenin etkisiyle çömlekçilik faaliyetinin aralıksız devam ettiği önemli bir merkezdir. Çömlekçiliğin hammaddesi olan kil, bölge sınırları içinde yer alan Kızılırmak'tan elde edilmektedir. Çömlek atölyelerinin yörenin litolojik yapısının etkisiyle şekillenen mekânlardan biri olması Avanos'un ön plana çıkmasında etkili olmuştur. İşlik adı da verilen ve günümüzde turizmin etkisiyle ticari bir fonksiyon kazanan üretim merkezleri, kayanın oyulmasıyla genişletilme özelliğine sahiptir. Yine kaya oyma raf sistemleri, atölyelere dikkat çekici bir görünüm kazandırmıştır. Yörenin sahip olduğu tarihi ve kültürel zenginlik, ürün çeşitliliğine yansımıştır. Ürün çeşitliliği, Avanos'ta

çömlekçiliğin farklı kültürlerin etkisiyle şekillendiğine kanıt oluşturmuştur. Günümüzde Avanos çömlekçilerinde yer alan turistik objelerde bu çeşitlilik açıkça görülmektedir. Çömlekçiliğin Avanos'un başlıca ekonomik faaliyetlerinden biri olması, maddi ve maddi olmayan kültürel ürünlere de yansımıştır. Yöreye ait çoğu gelenek, görenekle birlikte sözlü ve yazılı ürünlerde çömlekçilik ön planda tutulmuştur. Bu durum çanak-çömlek üretiminin ve üretilen ürünlerin yöre halkının kültürel hafızasındaki yerini açıkça göstermektedir.

1.4.6. Beziryağı Üretimi ve Bezirhaneler

Arapça tohum anlamı taşıyan "Bezir" veya "Bezr" kelimesi ile ev veya yer anlamı taşıyan "Hane" kelimelerinin birleşiminden türetilen "Bezirhane", bezir yağı imalathanesi ve işletmeciliğinin yapıldığı yerdir (Elibüyük, 1990: 31; Gümüşçü, 2001: 11; Güney, 2007: 51). Bezirhanelerin ortaya çıkışında bezir yağının çeşitli alanlarda ve yoğun kullanımının etkili olduğu söylenebilir. Günümüzde Anadolu genelinde işlevini sürdüren bezirhane yok denecek kadar az olup mevcut olanlar Karadeniz bölgesinde yoğunlaşmıştır. Nevşehir ve çevresinde ise aktif bezirhane bulunmamaktadır. Ancak bezir yağı üretildiğine dair izler görülen mekânlar ve yazılı belgeler mevcuttur.

Bezir yağının başlıca hammaddesi ketendir. Halk arasında "zeyrek" olarak bilinen ketenin yanı sıra, tohumları yağ bakımından değer taşıyan ızgın ve belemir/mavi kantaron bezir yağı üretiminde kullanılan diğer bitkilerdir (Sanem, 2018: 62). Ayrıca aspir, melemir, çitlembik gibi Orta Anadolu Bölgesi'nde yetişen bitkilerin tohumlarından da yağ çıkarma işlemi yapılmaktadır (Maraşlı, 2018: 165). Bezir yağı üretiminin Orta Anadolu'da binlerce yıl önce başlamış olabileceği düşünülmektedir. Yüksek rakımlı yerler hariç, Orta Anadolu'nun hemen her yeri yağlık ketenlerin yetiştirilmesine elverişlidir (İncekara, 1979'dan akt. Koçak ve Bayraktar, 2011: 15). Yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler bu bölgede zeyrek bitkisinin olduğu yönündedir. Oflaz (2004: 58), 1584 tarihli Niğde mufassal tahrir defterinde Ürgüp kazasının bazı köylerinde zeyreğe rastlanıldığını belirtmiştir. Irmak boyları ve su basan yerler, Orta Anadolu'da yağ keteninin ekildiği alanlardır. Özellikle Nevşehir'deki ırmak boyunca bulunan sulak arazilerin varlığı yağlık keten

tarımının yapılmasında önemli bir paya sahiptir (Ertuğ, 1998: 116). Nar Kaya Bezirhanesinin, Nar çayının oluşturduğu bir vadinin eteklerinde kurulan yerleşmede bulunması, Kayaşehir Bezirhanelerinin yakınındaki vadi ve içinde akan bir derenin varlığı bezirhanelerin keten tarımının yapıldığı alanlarda yer almasıyla ilişkilendirilebilir. Bölgenin önemli bir kaya oyma yerleşim merkezi olan Ihlara vadisindeki bezirhane de burada akan Melendiz çayının çok yakınında yer almaktadır (Şekil 1.11).

Üretim binası ve içindeki araç gereçler bakımından karışık ve ilkel bir düzene sahip olan bezirhanelerde endüstiriyel ve ticarete yönelik bir üretim söz konusudur. Bu yapılar ile toplumun önemli bir ihtiyacı yüzyıllar boyunca karşılanmıştır. Bezirhaneler, bir atölyeden daha fazlası olup labaratuvar hatta fabrika fonksiyonunu uzun yıllar sürdürmüştür (Güney, 2007: 51).

Arkeolojik araştırmalar neticesinde Anadolu'da birkaç Neolitik bölgede keten tohumları bulunmuştur. Keten bitkisinin Hitit döneminde de kullanılmış olması muhtemeldir. Neolitik dönemde itibaren üretildiği bilinen bezir yağı ile ilgili bilgilere Hitit metinlerinde rastlanmaması konusunda Demirel (2016: 161-168), susam ile ilişkilendirilen kelimelere dikkat çekmiş ve bu kelimelerin keten tohumu olarak okunabileceğini belirtmiştir.

Kültürü yapılan ketenin ilk defa nerede kültüre alındığı konusunda literatürde net bir bilgi bulunmamaktadır. Bitkinin yabani türünün anavatanı olarak ise merkezi Akdeniz Havzası olan, Kuzey Afrika, Batı – Güney Avrupa, Güneybatı Asya, İran ve Kafkaslar ile kuşatılmış saha işaret edilmektedir (Weiss ve Zohary, 2011: S249'den akt. Şahin, 2020: 128).

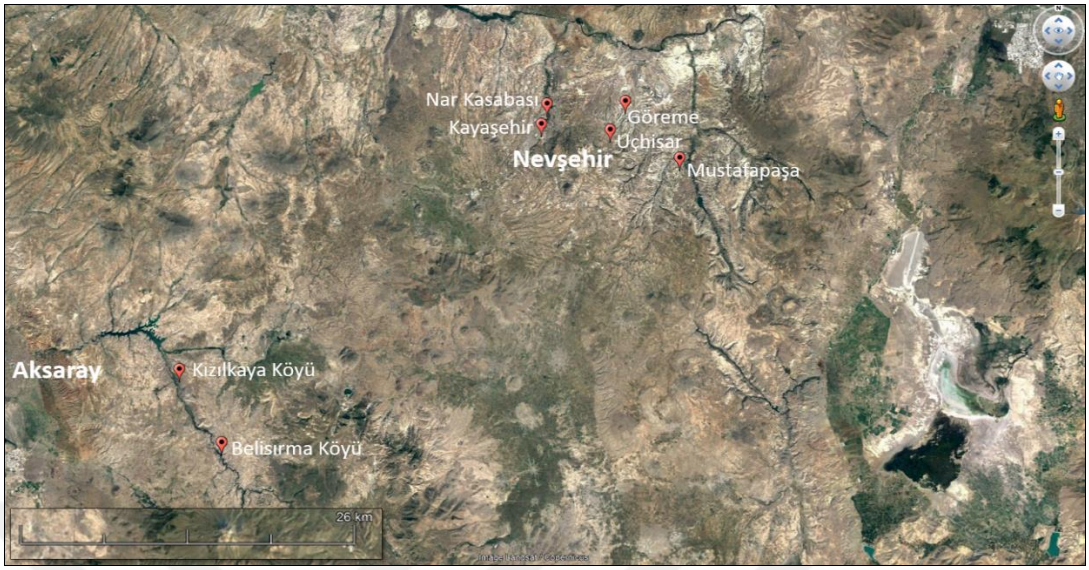

Şekil 1.11: Nevşehir ve Aksaray'da Bezirhanelerin Yoğunlaştığı Alanlar

Bezirhaneler ile ilgili en eski tarihsel belgeler 1500-1 yıllarına ait Osmanlı vergi kayıtlarıdır (Ertuğ, 2000: 171). 1500-1 tarihli Karaman vilayeti defterlerinde Aksaray vakıfları arasında sayılan bir bezirhaneden bahsedilmiştir (Konyalı, 1974: 532). Nevşehir'de bezirhanelerin varlığına dair en erken kayıt ise, Muşkara Köyünün 1584 tarihli nüfus ve vergi kayıtlarıdır. Bu kayıtlara göre Uçhisar'a bağlı Muşkara Köyü'ndeki bezirhanelerden toplam 125 akçe vergi alınmaktaydı (Toroğlu, 2012: 25). Oflaz (2012: 328- 329), 16. yüzyıl sonlarında Ürgüp kazasında küçük sanayi tesisleri olarak nitelendirilebilecek bezirhanelerin varlığına değinmiştir. Bu bezirhaneler Ürgüp kazasında son derece dar bir alanda ekilen zeğrek bitkisinden yağ çıkarılan küçük çaplı fabrikalardır.

İçlerinde Muşkara'nın da bulunduğu Ürgüp'e bağlı toplam 80 köyde (Maraşlı, 2018: 164) 51 tane bezirhane mevcut olup bunlardan "resm-i bezirhane" adı altında 1.314 akçe vergi alınmaktaydı (Oflaz, 2012: 329). Konyalı (1974: 645), Konya yöresinin 1882 tarihli "salname" kaydında Aksaray ilçesinde 28 bezirhane olunduğunu ifade etmiştir. Ertuğ (2000: 266-271), Aksaray'ın Kızılkaya Köyünde Rum ustalar tarafından işletilen bir bezirhane bulunduğunu belirtmiştir. Kızılkaya Bezirhanesini işleten Rumların kış aylarında Suvermez'den (Derinkuyu) geldiği bilinmektedir. Ayrıca "Seray" adı verilen oyma mağara grubunun bulunduğu yerde ve Seray dışında bir tane daha bezirhane olduğu bilinmektedir. Kaya (2007), 1888

Konya salnamesinde Ürgüp'te 20, Nar'da ise bu bezirhaneleri işleten kişilerden alınan bilgilere göre 10-12 bezirhane veya yağhane bulunduğunu belirtmiştir. Yapılan tarihsel araştırmadan elde edilen bilgilere göre en erken 16. yüzyıla ait olduğu bilinen bezirhaneler varlığını 1970'li yıllara kadar devam ettirmiştir.

Bölgenin hemen hemen tamamında insanların ihtiyaçları üzerine ticari amaç güdülerek yapılan bezir yağı üretimi, özellikle İslamiyet sonrası dönemde çoğu kilisede yapılmıştır. Ancak bezir yağı üretimi ve bezirhanelere olan ihtiyaç, gazyağının ortaya çıkması ile 20. yüzyıl başlarında ortadan kalkmıştır.

Yörede nüfusa oranla çok sayıda bezirhane olması endüstriyel veya ticarete yönelik bir üretim yapıldığının delilidir. Nar kaya bezirhanesinin Kilikya'dan (Çukurova) gelen ve büyük bir olasılıkla Çat'ta Ana İpek ve Ordu Yolu ile birleşme kavşağında yakın bir yerde bulunması, buradaki üretimin ticarete dönük yapıldığının bir başka kanıtıdır (Kaya, 2007).

Yazılı kaynaklara göre, Nevşehir ve çevresinde bezirhaneler 16.-20. yüzyıl arasında varlığını korumuştur. Ancak günümüze ulaşan bezirhane sayısı oldukça azdır. Son yapılan arkeolojik araştırmalar kayaşehir olarak bilinen bölgenin önemli üretim merkezi olduğunu göstermektedir. Aksaray'da Belisırma ve Kızılkaya Köyü, Nevşehir'de Uçhisar, Göreme, Mustafapaşa, Nar ve Göre kasabaları beziryağı üretiminin yoğunlaştığı merkezlerdir.

1.4.6.1. Beziryağının Kullanım Alanları

Keten yağı, yağlar arasında 160-200 gibi en yüksek iyot sayısına sahip kuruyan yağlardandır. Bu nedenle yağlı boya sanayinde bezir yağı olarak kullanılmaktadır (Koçak ve Bayraktar, 2011: 14). Keten tohumundan elde edilen bezir yağının birden fazla kullanım alanı vardır. Bezir yağı, yağlı boya haricinde gıda endüstrisinde, vernik, cila, pencere macunu, mürekkep, sabun ve su geçirmez bazı eşyaların yapımında kullanılmaktadır (Vandenhove ve Hees, 2005: 132).

Yeraltı şehirlerindeki duvarlarda yer alan küçük nişler, aydınlanma amaçlı kandil ve mumlar için oyulmuştur. Bezir yağı aydınlatmada değerlendirilmiştir. Bezir yağının, bir teneke veya toprak çanağa koyulduğu, içine ucu yakılacak pamuklu bir

fitil eklendiği bilinmektedir. Bu şekilde aydınlanmayı sağlayan araca bezir çırası adı verilmektedir (Güney, 2020: 1). Beziryağı üretiminin yeraltı yerleşimlerinde yapıldığına dair herhangi bir ize rastlanmamıştır. Çıkaracağı dumanı önlemenin yanı sıra gücünün artması ve ateşe sarımsı bir renk vermesi için lambalara tuz ilave edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Gülyaz, 2012: 112). Osmanlı döneminde bezir yağının yakılması sırasında oluşan isten de gayet kaliteli bir mürekkep imal edildiği bilinmektedir (Koç, 2006: 228). Beziryağı, bezirhanelerde dink taşlarını döndüren mandaları yağlamada, küspesi ise yem olarak kullanılmıştır. Yağın yakılmasıyla ısınma ihtiyacının karşılandığı da düşünülebilir.

Keten tohumu yağı, Anadolu mutfak kültüründe kullanıldığı gibi aydınlatma amacıyla kandillerde de yoğun olarak kullanılmıştır. Ayrıca, tahta tekerlekli arabaları yağlamak, manda derilerine sürmek ve tedavi amacıyla da yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir (Ertuğ, 2000: 177).

Beziryağı, Nevşehir ve çevresinde yaşayan insanlar için hemen tüm temel ihtiyaçların karşılanmasına katkı sağlamıştır. İnsanlar, zamanın koşulları çerçevesinde doğal çevrenin imkânlarından faydalanarak yöreye özgü bir üretim kültürü oluşturmuştur.

1.4.6.2. Kaya Oyma Bezirhaneler

Bezirhane olarak kullanılmış yapılara Nevşehir ve çevresinde yaygın olarak rastlanılmaktadır. Bu yapılar, kısmen yumuşak tüfe (yerel dilde ‘say’) oyularak, yeraltında veya mağaramsı yerlerde, kısmen de kesme taştan ‘Kara Kemer’ örülerek inşa edilmiştir (Ertuğ: 1998: 114-118). Bilhassa Erciyes’in veya Hasan Dağı’nın volkanik tüf yayılma alanı üzerine kurulan köylerde bezirhaneler, kayalar içinde insan eliyle oyulmuş inlerde/mağaralarda kurulmuştu (Güney, 2007: 51). Günümüzün yağ fabrikaları olarak düşünülebilecek bezirhanelerin büyük kısmının kayaya oyma yapılar içerisinde yer alması, doğal zenginliklerin ekonomide kullanılmasına somut birer örnektir.

Yörede bazı yerleşmeler, kaya oyma bezirhanelerin bulunduğuna dair mekânsal kanıtlara sahiptir. Ihlara Vadisi, Belisırma Köyü sınırları içinde etrafında birçok kaya kilisesi olan bir Bezirhane yapısı bulunmaktadır. Ala Kilisenin

bitişiğinde yer alan bu yapı, 12-13. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Bezirhane, tek nefli ve uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Ahşap malzemeden yapılmış beziryağı havuz teşkilatı günümüzde görülebilmektedir (Fotoğraf 1.77). Bezirhane'de de kaya kiliselerinde olduğu gibi freskolar bulunmaktadır. Bunlar günümüzde aşırı nem sonucu tahrip olmuştur.

Fotoğraf 1.77: Bezirhane, Güzelyurt/Aksaray

Nevşehir'de yer alan bezirhaneler, Osmanlı'nın sanayi devrimi öncesi ekonomisinde önemli bir yere sahip olup endüstriyel mirasının günümüze ulaşan temsilcileri arasındadır (Maraşlı, 2018: 163). Nevşehir'in Nar beldesinde yer alan

Nar Kaya Bezirhanesinin ticaret mekânı fonksiyonu, mekânsal birimleri üzerinden izlenebilmektedir. Burada üretilen yağların, İpek yolu ile ihraç edildiği, üst kısımda yer alan kaya oyma han odaları ve gözetleme hücrelerinin bulunmasından anlaşılmaktadır (Kaya, 2007).

Beziryağı üretim mekânları, Bezirhane olmadan önceki ve sonraki dönemlerde farklı işlevlere sahip yapı birimleri olmuştur. Bazen rahiplerin barındığı bir manastır yerleşkesi bezen de deve kervanlarının konakladığı bir kervansaray olarak kullanılan bezirhaneler, günümüzde ihtiyaca göre şekillenmeye devam etmektedir. Turizm faaliyetinin yoğun olduğu ve kaya oyma mekânların bu doğrultuda değerlendirildiği bölgede bezirhane olarak kullanılmış olan yapılar içinde otel birimi olarak kullanılan örnekler vardır. Bu yapıların Uçhisar ve Mustafapaşa'da örnekleri görülebilmektedir.

Göreme'de yer alan ve bezirhane olarak kullanıldığı döneme ithafen Bezirhane Kilisesi adı verilen yapıda fonksiyonel çeşitlilik izlenebilmektedir. 1900'lerin başında bezirhane olarak kullanıldığı bilinen yapının bir odası 1980'de güvercinlik haline getirilmiş, günümüzde ise çiftlik ekipmaları için depo olarak kullanılmaktadır.

Nevşehir'in çekirdeğini teşkil eden kalenin yamaç yerleşim alanında bezirhane yapısı olarak belirlenen 5 adet kaya oyma mekân saptanmıştır. Kale bölgesi yamaç yerleşim alanında bulunan bezirhanelerin sayıca çokluğu, bölgenin Osmanlı döneminde önemli bir yağ üretim merkezi olduğunu düşündürmektedir (Maraşlı, 2018: 163). Uçhisar kalesinin eteklerinde halkın ilk yerleşimi olan bölgelerde de bezirhanelerin bulunduğu bilinmektedir. Bu bezirhanelerde biri günümüzde Aşağı Mahalle'de yer almaktadır.

Nevşehir ve çevresinde kaya oyma bezirhanelerden bezir yağı üretimi günümüzde sonlanmış bir kültürdür. Ancak mekânsal izler, arkeolojik ve tarihi veriler bu mekânlarda yapılan üretim hakkında bilgi vermektedir. Kaya oyma bezirhanelerin Anadolu'daki diğer bezirhanelerden mekânsal ve üretim yöntem ve teknikleri bakımından farkı buradaki kültürün bir sonucudur. Anadolu'nun diğer

bölgelerinde yer alan bezirhanelerdeki bölüm ve unsurlarla karşılaştırıldığında yörenin sunduğu imkânların bezir yağı üretim kültürünü etkilediğini göstermektedir.

Yöre bezirhanelerinde fırın, seten (kavut harmanı), hezen damı ve ahır gibi bölümler bulunmaktadır. Yağlı tohumlar, "seten" adı verilen kayaya oyulmuş bir oyuğun içinde ezilerek un haline getirilir. Un haline gelen zeyreğe "kavut" ismi verilmiştir. Su eklenerek hamurlaşan un "hezen damı" adı verilen mekânda tamamen ahşap kalaslar ve "iğ" adı verilen gövdesi burmalı bir ahşap direkle oluşturulmuş presleme düzeneğinde sıkılarak yağ elde edilmektedir (Güney, 2007: 52-53; Özbek, 2011: 54). Karadeniz bölgesinde bu işlem "alasra" adı verilen bir teknenin içinde gerçekleştirilir ve un haline getirilen keten tohumuna "sıvarma" adı verilmektedir (Footğraf 1.78 ve 1.79).

Fotoğraf 1.78: Güllüce Bezirhanesi, Kastamonu/Küre

Kaynak: Salcıoğlu, 2021: 30

Fotoğraf 1.79: Nar Kaya Bezirhanesi, Nevşehir

Kaynak: Kaya, 2007

Günümüzde devam etmeyen bir ekonomik faaliyet olan beziryağı üretimi, Anadolu'nun büyük bir bölümünde görülmüştür. Beziryağının kullanım alanları dikkate alındığında bezirhanelere olan ihtiyaç normal karşılanmaktadır. Özellikle Nevşehir ve çevresinde peribacaları, yeraltı şehirleri ve mağaraların yerleşim amaçlı kullanımı, beziryağının başta aydınlatma olmak üzere ısınma ve tedavi amacıyla kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. İnsan yerleşimine dair izler görülen çoğu yapının duvarlarında yer alan nişlerin yapılış nedeni aydınlatma amacı ile kullanılan kandiller içindir. Yöre halkının kandillerde kullanmış oldukları beziryağına olan ihtiyaçları bu mekânsal izlerden anlaşılmaktadır. Nevşehir ve çevresinin ekonomik faaliyetlerle ilgili kültüründe tamamen sonlanmış olan baziryağı üretim faaliyeti, endüstriyel açıdan miras değeri taşımaktadır. "Kaya Bezirhane" olarak adlandırılan yöredeki bezirhanelerde doğal çevre ve insan etkileşimi yörenin ekonomik faaliyetlerle ilgili kültürüne özgün bir değer katmıştır.

1.4.7. Turizm

Nevşehir ve çevresinde doğal yapı, ekonomik bir faaliyet olarak alana turizmi getirmiştir. Bu alan Türkiye'nin iç ve dış turizme açılan ilk alanlarından birisidir. Bu kısım turizmin başlangıcı ve gelişimi, turizm tipleri, turizm için düzenleme ve uygulamalar olarak incelenmiştir.

1.4.7.1. Turizmin Başlangıç ve Gelişimi

Nevşehir ve çevresinde turizm faaliyetlerinin başlangıcı, yörenin 17. ve 18. yüzyıllarda yaşamış Avrupalı gezginler tarafından keşfine kadar uzanır. Avrupalılar, gezginlerin kitapları sayesinde doğanın sunduğu bu ilginç ve gizemli yer şekillerinden haberdar olmuş ve bu durum yöreye olan ilgiyi artırmıştır. Fransız gezgin Paul Lucas, W.J. Hamilton, W.F. Ainsworth, Charles Texier, Gilluame de Jerphanion yöreye ait ilk geniş kapsamlı tanıtım ve görselleri sunan gezginlerdir. Devamında burayı turistik açıdan bir cazibe merkezi haline getiren yer şekilleri, başta jeolog ve jeomorfologlar olmak üzere bilim adamları tarafından incelenmiş ve bilimsel açıklaması yapılmıştır (Doğaner, 2001: 119-120).

Bilimsel araştırmalar, yörenin dini özelliği ve doğal yapısı üzerine yoğunlaşmıştır. Her araştırmada yeni dini yapıların ve yeraltı yerleşmelerinin keşfedilmesiyle ilginin devam ettiği yöre, din adamları ve araştırmacıların yanı sıra kültüre meraklı turistleri de kendine çekmiştir. Bu durum beraberinde turizmde bir takım hizmetlerin verilmesini zorunlu kılmıştır (Doğaner, 2001: 120).

Yörede ziyarete ilk açılan yerler, Göreme Açık Hava Müzesi (1950) ve Derinkuyu yeraltı şehridir (1965). Derinkuyu yeraltı şehri üst katları temizlenerek turizme açılmıştır. Bu iki müze, günümüzde de yörenin en fazla turist çeken alanlarındandır. Turizmde ulaşım ve konaklama, ilk önem verilen faaliyetler olmuş, Nevşehir'e 1970 yılından itibaren turistik konaklama tesisleri yapılmaya başlanmıştır. İlk zamanlar Ürgüp, Nevşehir-Kayseri karayolu üzerinde bulunması nedeniyle turizm merkezi olmuş; 1977 yılından itibaren ise Avanos, Nevşehir'i Ankara-Kayseri'ye bağlayan karayolu nedeniyle turistik gelişmenin yoğunlaştığı merkez haline gelmiştir. Avanos'u turizmde öne çıkaran bir diğer avantaj, Kızılırmak'ın iki kıyısında kurulu olmasıdır. Çömlekçilik faaliyetlerinin de merkezi

olan Avanos'ta çarşı, kısmen turistik eşyaların satıldığı rekreasyonel bir iş alanına dönüşmüştür (Doğaner, 2001: 120-121).

Tablo 1.3: Nevşehir İli Bakanlık Belgeli Konaklama Tesisleri, Türleri, Oda ve Yatak Sayıları

Tesisin Bulunduğu İl	**Tesisin Bulunduğu İlçe**	**Tesis Türü**				**Oda Sayısı**	**Yatak Sayısı**
		Otel	**Pansiyon**	**Özel Tesis**	**Çiftlik Evi/Köy Evi**		
Nevşehir	Avanos	5	4	3	1	936	1850
	Göre	1	-	-	-	25	62
	Göreme	2	14	6	-	419	811
	Merkez	6	2	-	-	801	1602
	Uçhisar	1	8	8	-	568	1155
	Ürgüp	9	9	29	-	2193	4720
TOPLAM		24	37	46	1	4942	10200

Kaynak: Nevşehir İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2021

Tablo 1.4: Nevşehir İli Belediye Belgeli Konaklama Tesisleri, Türleri, Oda ve Yatak Sayıları

Tesisin Bulunduğu İl	**Tesisin Bulunduğu İlçe**	**Tesisin Bulunduğu Belde**	**Tesis Türü**					**Oda Sayısı**	**Yatak Sayısı**
			Otel	**Hotel**	**Pansiyon**	**Konaklama**	**Kamp Tesisi**		
Nevşehir	Avanos	Merkez	10	-	36	11	1	1541	3151
	Derinkuyu	Merkez	2	-	-	-	-	35	66
	Gülşehir	Merkez	1	-	-	-	-	85	170
	Merkez	Göreme	6	9	164	6	-	2149	4114

	Merkez	Uçhisar	5	-	45	1	-	501	946
	Merkez	Nar	-	-	8	-	-	79	171
	Merkez	Çat	1	-	-	-	-	77	144
	Merkez	Merkez	8	1	-	-	-	330	662
	Ürgüp	Ortahisar	2	-	-	47	-	571	1157
	Ürgüp	Merkez	34	-	60	-	-	1340	2645
	Ürgüp	Akköy	-	-	1	-	-	19	38
	Ürgüp	Ayvalı	-	-	4	-	-	27	56
	Ürgüp	İbrahimpaşa	-	-	3	-		27	57
	Ürgüp	Karlık	-	-	1	-	-	5	10
	Ürgüp	Mustafapaşa	12	11	12	-	-	454	1040
	Ürgüp	Ulaşlı	-	-	1	-	-	4	8
TOPLAM			81	21	335	65	1	7244	14435

Kaynak: Nevşehir İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2021

Tablo 1.5: Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinde Tesislere Geliş, Geceleme, Ortalama Kalış süresi ve Doluluk Oranlarının İl ve İlçelere Göre Dağılımı (2022).

İller	İlçeler	Tesise Geliş Sayısı			Geceleme			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı (%)		
		Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Nevşehir	Avanos	91 490	68 549	160 039	178 575	131 011	309 586	1,95	1,91	1,93	24,27	17,8	42,07
	Derinkuyu		218	218		706	706	0	3,24	3,24	0	17,05	17,05
	Merkez	204 570	144 971	349 541	416 122	260 120	676 242	2,03	1,79	1,93	27,57	17,23	44,8
	Ürgüp	219 049	143 836	362 885	442 561	272 838	715 399	2,02	1,9	1,97	24,99	15,41	40,39

Kaynak: Nevşehir İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2021

Nevşehir İl Kültür Turizm Müdürlüğü verilerine göre, Nevşehir'de Bakanlık ve Belediye Belgeli olarak toplam 611 tesis, 17.128 oda ve 34.835 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Bakanlık belgeli konaklama tesislerinden büyük çoğunluğu özel tesis olup Ürgüp'te yoğunlaşmaktadır. Tesis sayısının fazlalığıyla Göreme, Ürgüp'ten hemen sonra gelmektedir. Otellerin 7'si beş, 15'i dört, 4'ü üç, 1'i 2 yıldızlıdır. Nevşehir'de Belediye belgeli tesislerin büyük çoğunluğunu pansiyonlar oluşturmaktadır. Göreme pansiyon sayısının en fazla olduğu merkezdir. Göreme'yi, sırasıyla Ürgüp, Uçhisar, Avanos ve Mustafapaşa takip etmektedir. Otel sayısı bakımından Ürgüp ve Avanos ön plana çıkar. Konaklama tesislerinin ağırlıklı olarak küçük ölçekli, butik veya özel tesis statüsünde olduğu görülmektedir (Tablo 1.3 ve 1.4). Tesislerin motel ve pansiyon şeklinde yapılması, doğal görünümün ve sivil mimari yapının korunmasına olumlu etki eder. Büyük kapasiteli oteller ise daha çok kent dışında veya ana karayolları üzerinde yer almaktadır.

2022 yılında Nevşehir'in yer şekilleri bakımından dikkat çeken ilçelerinden Merkez, Avanos, Derinkuyu ve Ürgüp'te turizm belgeli konaklama tesislerine gelen toplam turist sayısı 872. 683'tür. Bu turistlerin 516.109'u yabancı, 357.574'ü ise yerlidir. Toplam turist sayısına bakıldığından en fazla turist çeken ilçenin Ürgüp olduğu görülmektedir. Tesislerin doluluk oranlarına bakıldığında ise Merkez ilçe ön plana çıkar (Tablo 1.5).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Covid-19 salgınının yaşanmadığı 2019 yılında Nevşehir'de tesise giriş yapan yabancı ziyaretçilerin en fazla Çin, Tayvan ve Güney Kore gibi ülkelerden geldikleri görülmektedir. 2020 yılında ise ilk sırada Rusya Federasyonu (Tesise giren ziyaretçi 24.565, geceleyen ziyaretçi 43. 884) yer alırken onu Çin Halk Cumhuriyeti (Tesise giren ziyaretçi 17.591, geceleyen ziyaretçi 30.417) ve Tayvan (Tesise giren ziyaretçi 17.410, geceleyen ziyaretçi 26.513) izlemiştir (TÜRSAB, 2021).

Türkiye genelinde kişi başına yapılan turistik harcamaların en fazla olduğu Kapadokya bölgesi, ülke turizm gelirinin ortalamasını yükseltmektedir. Turistik harcamaların fazla olmasının başlıca nedenleri, her yaşa ve pek çok kesime hitap

eden alternatif turizm olanaklarının çokluğudur. Turizm gelirlerinin elde edilmesinde önemli bir paya sahip olan el sanatları da oldukça çeşitlidir.

Maddi kültür öğeleri olan Geleneksel el sanatları, kültür turizmine kaynaklık eden önemli unsurlardır. El işçiliğine dayalı bu üretim ve faaliyetler kullanılan malzeme, işçilik, yöntem gibi çeşitli özellikler bakımından yöresellik içermektedir. Nevşehir ve çevresinde turistik ürün olarak değerlendirilen el sanatları çeşitlilik göstermekte ve satış noktaları turistler için çekicilik oluşturmaktadır. Dokumacılık, örgü, oya işçiliği, çömlekçilik gibi faaliyetler yörenin başlıca geleneksel el sanatlarıdır.

Yörenin tarihi ve doğal zenginliği, çağlar boyunca bölge insanı tarafından doğal malzemelerle yoğrulup bütünleşmiş ve sanata dönüşmüştür. Bu doğal ve kültürel miras varlığı, bölge halkının geçim kaynağı olan uğraşlarda önemli yer tutmaktadır. El sanatları kültürel mirası canlı tutmanın yanı sıra yöre insanına ekonomik bir getiri sağlamaktadır (Yılmaz ve Çullu, 2012: 250-251). Bu getiride turizm faaliyeti önemli bir yer tutar.

Yörede geleneksel el sanatlarından biri olan dokumacılık faaliyeti kapsamında halı kilim ve culfa dokuma faaliyetleri ön plana çıkar. Avanos ve Ürgüp civarında ün kazanan halıcılıkta üretim çoğunlukla oda içi sergilenme amacı taşımaktadır. Halıların farklı motifleri ve boyutları bulunmaktadır. Dört farklı boyutta dokunan halılar, kullanım alanlarına göre isimlendirilmişlerdir. Bunlar: Sedir, Taban, Duvar ve seccade halılarıdır (Sevindik, 2005: 16). Sedir halısı, ince ve uzun taban halısı uzun ve geniş, seccadelik halı ise küçük boydur.

Renk bakımından çevrede bulunan doğal kök boyalardaki renklerle paralellik gösteren halıların motiflerinde genellikle geometrik üç madalyonlu kompozisyonlar ağırlıktadır. Motifine göre belli başlı halı adı olarak: Göbekli, Harikli, Yılan bahçesi gibi çeşitler bulunmaktadır. Türk halıları içinde özel bir yere sahip olan bölge halıları "ıstar" adı verilen tezgahta dokunmaktadır.

Günümüzde geleneksel amaçlarlar dışına çıkarak turizme yönelen kilim dokumalarında Gülşehir önemli bir merkezdir. Ayrıca Avanos'ta çubuk desenli parçalı kilim dokumacılığı yapılmaktadır. Halılarda olduğu gibi kilimlerde de

geometrik motifler ağırlıktadır. Üretimde ev içi sergi amacı taşıyan ürünlerin yanı sıra heybe, yolluk, denk çuvalları gibi ürünler de dokunmaktadır.

Ürgüp ve Göreme'de kaba kumaşların dokuması faaliyeti culfa üretimi olarak adlandırılmaktadır. Culfacılıkta üretilen kumaşlar, şalvar yapımı, bele sarılan kuşak vb. geleneksel kıyafetlerde kullanılmıştır.

Yörede yoğun olarak işlevini yürüten diğer bir el sanatı, başörtülerinde kullanılan oya işleridir. Yörede yemeni, tülbent veya yazma adı da verilen başörtüleri oyalanarak genç kızların çeyizinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Günlük kullanım amacı taşıyan oyalı yemeniler de vardır. İğne oyası, mekik oyası, tığ işi oya genel olarak oya işçiliğinde kullanılan tekniklerdir.

Nevşehir yöresinde turistlerin ilgilisini çeken bir diğer folkorik ürün bez bebeklerdir (Fotoğraf 1.80). Bez bebek üretimi evlerde köy kadınları tarafından gerçekleştirilmektedir. Üretim, tahta bir iskelet üzerinde pamuk ve renkli bezlerle gerçekleştirilmektedir. Son olarak basit yüz makyajı yapılmaktadır. Bez bebekler çeşitli büyüklüklerde olabilmektedir. Bez bebekler gibi renkli yünlerle dokunup motiflerle süslenen diğer ürünler arasında eldiven, çorap, heybe vb. sıralanabilir.

Fotoğraf 1.80: Hediyelik Eşya Olarak El Yapımı Bez Bebekler

Geleneksel çömlekçiliğin yanı sıra onyx taşından hediyelik eşya üretimi Avanos bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Oniks taşı, beyaz, siyah, kahverengi ve kırmızı şeritli ilginç dokusu ile silis minerallerinden akriliğin bir türüdür. Bu taş, başta vazo ve biblo olmak üzere çeşitli süs eşyaları üretiminde kullanılmaktadır. Önceleri yöre için ayrı birer ekonomik faaliyet olarak sayılabilecek çömlekçilik ve oniks taşı üretimi şimdilerde turistik hatıra eşyası yapımına yönelik olarak gerçekleştirilmektedir (Fotoğraf 1.81).

Fotoğraf 1.81: Onyx Taşı ve Topraktan Yapılmış Hediyelik Eşyalar, Avanos

1.4.7.2. Turizm Tipleri

İnceleme alanında başlıca turizm tipleri jeomorfoturizm ve inanç turizmidir. Turizmin gelişmesiyle inceleme alanında tarihi yapılar (kale, han vb.) turizme açılarak tarihsel turizm de turistlerin ilgi alanına girmiştir. Kızılırmak nehrinde gondol gezileri akarsu turizminin, yöresel yemekler gastronomi turizminin ilgi alanıdır. Tarımsal faaliyetlerden bağcılık, tarım turizmini ve şarap turizmini desteklemektedir.

Nevşehir ve çevresi tarihsel turizm kaynakları bakımından oldukça zengindir. Roma döneminden günümüze ulaşan pek çok tarihi yapı turizme açılmış ve ziyaretçilerin ilgi odağı haline gelmiştir. Bu yapılar arasında cami, kilise, han, hamam, köprü, medrese ve türbe yer almaktadır. Aynı zamanda yapımlarında yöreye özgü geleneksel taş ve ahşap malzemenin kullanıldığı konaklar, turizmde dikkat çekmekte ve tarihsel turizm içinde değerlendirilmektedir. Bu noktada ön plana çıkan yapılardan biri Ürgüp'teki Asmalı Konak ve Avanos'taki Hacı Nuri Bey Konağı'dır.

Hacı Nuri Bey Konağı, 2019 tarihinden itibaren Yaşayan Miras Müzesi ve Avanos Turizm Bürosu olarak hizmet vermektedir.

Akarsular üzerinde ve akarsu turizmi kapsamında gerçekleştirilen çok sayıda etkinlik bulunmaktadır. Bu etkinliklerin başlıcaları rafting, kano, nehir kayağıdır (Akova, 1995: 394). Çalışma alanında yer alan Kızılırmak üzerinde nehir kayağı ile gondol gezileri sıkılıkla gerçekleştirilmekte ve bu etkinlikler akarsu turizmi içinde değerlendirilmektedir (Fotoğraf 1.82). Avanos'ta gerçekleştirilen gondol gezileri, günlük olarak 10.00-18.00 saatleri arasında yapılmakta olup 15-20 dk civarı sürmektedir. Geziler Asma Köprü ve Kaz Adası çevresinde yapılmaktadır. Gondol gezileri, Avanos'un önde gelen turistik etkinlikleri arasındadır.

Fotoğraf 1.82: Kızılırmak Üzerinde Gondol Gezisi

Nevşehir ve çevresinde turistik kaynakların zengin ve çeşitli olması, ziyaretçi sayısının giderek artmasına fırsat sunmaktadır. Yeme içme faaliyetleri, turistik gezilerin olmazsa olmazıdır ve o bölgede yaşayan insanların kültürüyle ilgili oldukça

fazla bilgi taşımaktadır. Nevşehir'in yöresel mutfak kültürü, farklı din ve milletten toplulukların birikimlerini yansıtmakla birlikte doğal ve kültürel özelliklerle şekillenen özgün yaşam kültürünü bünyesinde barındırmaktadır. Nevşehir ve çevresinde geleneksel mutfak kültürü, bölgede yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden doğrudan etkilenmektedir. Ayrıca yörede yaygın olarak yapılan bağcılık faaliyeti nedeniyle üzüm yaprağı ve pekmez gibi ürünler yerel mutfak kültürünün bir parçasını oluşturmuştur (Şahin Perçin vd., 2019: 549). Yörenin kültürel zenginliğinin bir parçası olarak gastronomi özgün değerlere sahiptir.

Mutfak kültürü incelendiğinde yemek çeşitliliğinin oldukça fazla olduğu gözlemlenmektedir. Geleneksel yöntemlerle yapılan yemekler ve yöreye özgü malzemeler, mutfak düzeni ve mutfak araçlarının her biri bu kültürün bir parçasını oluşturmaktadır. Öğütme, taşıma, depolama, saklama, pişirme, sunma, yeme vb. işlevlere sahip pek çok mutfak aracı ve kap bulunmaktadır. Bu araçların bazıları günümüzde kullanılmamaktadır (Karaaslan, 2012: 98).

Kendine özgü tarihler ve uygulamalar barındıran Nevşehir mutfağı, zengin bir mutfak kültürüne sahiptir. Çorbalar, etli yemekler, sebze yemekleri, hamur işi ve tatlılar yörenin yemek kültürü içinde değerlendirilmektedir. Nevşehir ve çevresi mutfak kültüründe "tandır geleneği" önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu'nun arkaik döneminden taşınan bu gelenek günümüzde de devam ettirilmektedir. Bu geleneğin yansıması olarak günümüzde birçok restoranda "tandır mönüsü" bulunmaktadır. Tandır çorbası, "ağpahla" adı verilen kuzu etli kuru fasulye veya "osbar" denilen testi kebabı tandır mönüsü denildiğinden ilk akla gelenlerdir. Her biri üzeri hamurla kapatılmış toprak kaplarda ağır ağır pişer. Tandırda pişirilen Derinkuyu kuru fasulyesi yörenin coğrafi işaretli geleneksel yemeğidir (Tablo 1.6).

Fotoğraf 1.83:Derinkuyu'nun Coğrafi İşaretli Çömlekte Kuru Fasulyesi

Kaynak: www.fibhaber.com

Nevşehir'de düzenlenen festivallerle yemek kültürünün tanıtılmasına imkân tanınmaktadır. Bu festivallerden başlıcaları, Cappadox Festivali (Nevşehir), Kültür Şenlikleri ve Kaymak Festivali (Kaymaklı), Nevşehir Ürgüp Bağ Bozumu Şenlikleri (Ürgüp), Kapadokya Geleneksel Yemek Festivali (Göreme)'dir. Ayrıca Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi tarafından her yıl "Gastronomi Şenliği" düzenlenmektedir. Öğrenci gruplarının kendi yörelerine ait hazırladığı yemekler bu şenlikte tanıtılmaktadır.

Tablo 1.6: Coğrafi İşaretli Tarım ve Gıda Ürünleri

Ürün Adı	Coğrafi Sınırı	Coğrafi İşaretin Türü	Tescil Tarihi
Nevşehir Kabak Çekirdeği	Nevşehir ili, Merkez ilçeleri, köy ve kasabaları	Menşe Adı	11.02.2019
Nevşehir Simidi	Nevşehir ili	Mahreç İşareti	07.12.2020
Nevşehir Testi Kebabı	Nevşehir	Mahreç İşareti	09.08.2021
Derinkuyu Kuru Fasülyesi	Nevşehir ili Derinkuyu ilçesi	Menşe Adı	22.11.2021
Kaymaklı Çöreği	Nevşehir ili Merkez ilçesi Kaymaklı beldesi	Mahreç İşareti	10.01.2022
Kaymaklı Kuru Kaymağı	Nevşehir ili Merkez ilçesi Kaymaklı beldesi	Mahreç İşareti	21.04.2022

Aksaray Kabak Çekirdeği	Aksaray ili Merkez, Gülağaç, Güzelyurt ve Ortaköy ilçeleri	Menşe Adı	12.02.2021
Gelveri Ekmeği	Aksaray ili Güzelyurt ilçesi	Mahreç İşareti	07.03.2022

Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023

Bağcılık, tarım ve turizm sektörünün odak noktasında olan önemli bir ekonomik faaliyettir. Bağcılık ile bağlantılı gelişen turizmin temel turistik ürünleri arasında üzüm bağları, şarap imalathaneleri, bağ bozumu, şarap festivalleri, bağ ve şarap müzeleri sayılabilir (Karabulut ve Akyürek, 2022: 492). Üzüm hasadı, üzümün ve üzümden yapılan yöresel ürünlerin tadımı bağcılıkla bağlantılı etkinliklerdir. Ayrıca, bağ bozumu festivalleri yöreye olan turistik talebin artmasını sağlamaktadır. Her yıl Eylül ayında Ürgüp'te Uluslararası Bağ Bozumu Festivali düzenlenmektedir (Fotoğraf 1.84). Festival kapsamında yöresel yemeklerin ikramı, üzüm ezme yarışmaları yapılmakta, geleneksel köy stantları kurularak yöresel ürünler tanıtılmaktadır (Ürgüp Belediyesi, 2023). Üzüm ve şıra ikramları, resim sergisi ve konserler bu kapsamda düzenlenen etkinlikler arasındadır.

Fotoğraf 1.84: Gelenelsel Ürgüp Bağbozumu Festivalinden Bir Görüntü

Ürgüp, düzenlenen turistik etkinliklerle yörenin önde gelen yerleşmelerinden biridir. Turizme yönelik festivaller yörede eskiden beri süregelen etkinliklerdendir. Bu festivallerde yöreye has yeme-içme, el sanatları vb. turistik ürünlerin tanıtımları gerçekleştirilmektedir.

Fotoğraf 1.85: 2. Turizm Festivali'nde Ürgüp

Kaynak: Kosluoğlu Ürgüp Fotoğrafları Arşivi, Ürgüp Belediyesi

Nevşehir ve çevresinde tarım turizmi kapsamında değerlendirilebilecek bağcılık, beraberinde şarap üretim faaliyetlerini ve şarap turizmini de desteklemektedir. Bu turizm türleri, gastronomi turizmiyle bağlantılı olarak da geliştirilebilir turizm türleridir. Bir şarap bölgesini tanımak, şarap festivaline katılmak, üzüm bağlarını, şarap imalathanelerini ziyaret etmek, şarap tatmak, tüketmek ve/veya satın almak gibi faaliyetler kapsamında gerçekleştirilen Şarap turizmi (Öno turizm)'nin geliştiği yerler, bağcılık faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlardır (UNWTO, 2023). Türkiye'de kendine has özelliklere sahip başlıca üç şarap bölgesi bulunmaktadır. Her bölgenin kendi bağ rotası bulunmaktadır. Bunlar Ege Bağ Rotası, Trakya Bağ Rotası ve Orta ve Doğu Anadolu Bağ Rotası'dır. Bu rotalardan en uzun olanı Ege, en kısa olanı ise Orta ve Doğu Anadolu Bağ Rotası'dır. Ege Bağ Rotası'nın en yoğun şehri İzmir, Trakya Bağ Rotası'nın en yoğun şehri Tekirdağ, Orta ve Doğu Anadolu Bağ Rotası'nın en yoğun şehri ise Nevşehir (Kapadokya)'dir (Şekil 1.12). Nevşehir'deki bağ rotalarında Kocabağ ve Cotes D'avanos isimli şarap evleri bulunmaktadır.

Şekil 1.12*:* Türkiye'deki Şarap Rotaları

Kaynak: https://slowtravelguide.net/wineroutes-en/

İnceleme alanında yerşekillerinin oluşturduğu çekicilik, **jeomorfolojik turizm**in gelişmesine olanak tanımıştır. Bilimsel, görsel ve kültürel değeri olan yer şekillerini turistik açıdan odak noktası haline getiren turizm tipi jeomorfoturizm/jeomorfolojik turizm olarak adlandırılmaktadır. Jeomorfoturizmde çekicilik oluşturan yer şekillerinin bulunduğu coğrafi alan bir destinasyon alanı olarak ön plana çıkar. Jeomorfoturizme konu olan yerşekilleri, peribacaları, travertenler, kanyonlar, mağaralar, volkanlar, falezler, obruk gölleri vb.dir. Bu noktada benzer özellikler gösteren fosil, kayaç, mineral, sediment vb. oluşumları içeren jeoturizmden (geoturizm/ jeolojik turizm) ayrılmaktadır (Ekinci ve Doğaner, 2012: 396). Jeolojik bir olay, süreç ya da özelliği anlatan fosil, mineral, kaya vb oluşumlar jeosit olarak değerlendirilmekte ve jeoturizme konu olmaktadır. Jeomorfoturizme konu olan jeomorfositler ise çoğunlukla turistik değere sahip morfolojik üniteler olarak tanımlanmaktadır (Ielenicz, 2009: 7).

Turizme açılacak yer şekillerini, turizmin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla bir koruma statüsü içine almak önemlidir. **Jeomorfosit** adı verilen koruma şekli**,** bilimsel, görsel ve kültürel değeri yüksek olan ve bu nedenle korunması gereken yer şekilleri için oluşturulmuştur. Yalnızca belirli bir jeomorfolojik yapıya

odaklanarak kolayca anlaşılmasını sağlayan bir yeri ifade eden jeomorfosit için alan sınırlaması yoktur. Bir jeomorfosit oldukça geniş bir alan kaplayabildiği gibi dar bir alanda iki ayrı jeomorfosit söz konusu olabilir (Ekinci ve Doğaner, 2012: 396).

Jeomorfositlerin öncelikli olarak dört temel değeri bulunur. Bunlar bilimsel, görsel, kültürel ve ekonomik değerler olarak sıralanmaktadır (Rernard, 2000: 21'den aktaran Ekinci ve Doğaner, 2012: 396). Bir yer şeklinin jeomorfosit olarak korunmaya alınması için ender olması, oluşumu temsil edecek bir örnek oluşturması, toplu şekilde görülebilecek bütünlük sağlaması, paleocoğrafya bakımından değerli olması gibi koşullar aranmaktadır (Ekinci ve Doğaner, 2012: 396).

Bir yer şeklinin jeomorfosit olabilmesi için sahip olması gereken bilimsel, görsel, kültürel ve ekonomik değer çalışma alanında yer alan peribacalarında mevcuttur. Jeomorfolojide peribacası olarak adlandırılan topografik görnümün hakim olduğu Nevşehir ve çevresinde bir aşınım şekli olan peribacalarının bilimsel değeri yüksektir. Bölge içinde kırgıbayır topografyası ve peribacalarının oluşumunu denetleyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. İgnimbiritlerin tabakalanma, sertlik ve gözeneklilik özellikleri, topografik eğim koşulları, iklim özellikleri, drenaj koşulları vb. unsurların tümü bu faktörler içinde sayılabilir (Öztürk vd. 2019: 1). Oluşum ve gelişimini etkileyen faktörlerden kullanım durumuna kadar pek çok bilimsel araştırmaya konu olan peribacaları, en fazla jeolojik, jeomorfolojik ve kültürel çalışmalarda önem teşkil etmektedir. Jeoloji, coğrafya, peyzaj mimarlığı, turizm gibi pek çok alanda peribacaları ile ilgili akademik çalışmalar bulunmaktadır. Uygulama alanı olarak elverişli olması nedeniyle bu disiplinlerde peribacalarına yönelik saha araştırmaları oldukça fazladır.

Ürgüp, Göreme, Avanos çevresinde yoğunlaşmak üzere, Nevşehir ve Aksaray illerinin belli başlı vadilerinde peribacaları farklı şekil, renk, boyut ve yoğunluklarıyla görsel açıdan çekim gücü oluşturmaktadır. Vadilerle oluşturdukları bütünlüğün yanı sıra insan faktörünün etkisiyle birçok açıdan fonksiyon kazandırılmaları estetik değerlerini artırmıştır. Vadilerden akan su kaynakları ile yörede kayaç, peribacaları, su ilişkisi oluşmaktadır. Ihlara Vadisi, Üzengi Vadisi,

Kızılçukur Vadisi, Çat Vadisi bu görsel çekiciliğin en iyi izlenebildiği vadiler arasında başta gelen örneklerdir.

Yöredeki peribacalarının jeomorfosit olarak ekonomik değeri başta turizm olmak üzere pek çok ekonomik faaliyet üzerinden izlenebilmektedir. Peribacaları doğa turizmi, kültür turizmi, inanç turizmi, termal turizm gibi faaliyetlere ekonomik kaynak oluşturmaktadır. Taş ve kaya oyma oteller, butik oteller, pansiyonlar başlıca konaklama tesisleridir. Turizmde hediyelik eşya olarak değerlendirilebilecek el sanatları merkezleri ve şarap evleri bölge turizmine katkı sağlamaktadır. Festival ve çeşitli organizasyonlar çerçevesinde peribacalarının bulunduğu vadilere günlük turlar düzenlenmektedir. Tüm bunlar, turizm işletmeciliği açısından önemli olup peribacalarının varlığına bağlı olarak ekonomik kaynak değeri oluşturmaktadır.

Nevşehir ve çevresindeki peribacalarının kültürel değeri, jeomorfosit olabilmesi için oldukça önemlidir. Hititler döneminden günümüze kültürel etkiler peribacalarının yoğunlaştığı pek çok alanda izlenebilmektedir. Kaya oyma kilise ve manastırlar, konutlar, yer altı şehirleri, güvercinlikler kültürün yöredeki etkisini göstermektedir.

Doğal yapının yumuşak oyulabilir özelliği peribacalarının içinin oyularak kilise ve manastır vb. dini yapıların yer almasını sağlamıştır. Bu yapılar **inanç turizmi**nin konusudur.

Çalışma alanının bir turizm bölgesi olmasında, yörede yer alan kültürel değerlerin günümüze kadar ulaşmasının önemi büyüktür. Turizm hareketlilikleri içinde önemli bir yere sahip olan din ve dine dayalı faktörler, yörede pek çok ibadet mekânı olmasına neden olmuştur. Günümüze ulaşan ve yapıldığı dönemin kültürüne ışık tutan kilise, manastır, tapınak ve mezar kompleksleri inanç turizmi altında incelenmektedir.

Yöre, dine dayalı oluşturulan maddi kültür öğelerinin yanı sıra inanç turizmi bakımından mekânsal ölçekte de önem taşımaktadır. Nitekim tarihsel süreçte ticari ve jeografik konumuyla ön plana çıkan Avanos dini açıdan da önem teşkil etmektedir. Nıssalı Gregoir'in "bölgenin en gelişkin şehri" olarak nitelediği Avanos, Roma-Bizans döneminde Zeus tapınağının bulunduğu önemli bir dini merkezdir

(Ateş, 1996: 77). Zeus Tapınağı'nın olası yeri, ilçe merkezinin 7 km. batısında bulunan Avanos Tümülüsü'dür. Çeç Tümülüsü olarak da bilinen bu tümülüs, Ürgüp-Avanos-Özkonak yöresinde oldukça yoğun olarak görülen çok sayıda tümülüs içerisinde en şöhretlisidir (Türkmen, 1996: 115).

İkonoklazm Dönemi (717-842), Nevşehir ve çevresinde vadilerin kalabalık insan topluluklarını barındırdığı dönemdir. İmparatorluğun ikonoların (tasvirlerin) yapılmasına karşı çıktığı bu dönemde Hristiyan toplulukları bölgedeki vadileri ibadet ve yaşam alanı olarak kullanmışlardır. Yaşamlarını sürdürmek için bu vadilere sığınan keşişler ve Hristiyan grupları, jeolojik yapının elverdiği ölçüde peribacalarını ve vadi yamaçlarını kilise, manastır, tapınak, yemekhane ve şaraphane yapmak için değerlendirmişlerdir (Ekim, 1985: 55). Günümüzde turistik çekicilik açısından yöreyi ön plana çıkaran bu vadilerin başlıca toplandığı alanlar Nevşehir'de Göreme ve Avanos çevresinde, Aksaray'da ise Güzelyurt çevresinde yoğunlaşmaktadır.

Bölgede Ürgüp, Avanos ve Gülşehir çevresinde ve Göreme, Soğanlı ve Ihlara vadilerinde çok sayıda kaya kilisesi ve manastır bulunmaktadır. Her biri kendine özgü mimari üslup ve gelişme çizgisi gösteren kayalara oyulmuş bu yapılar, genellikle yöresel özellikler taşımaktadır. Anadolu'daki Ortaçağ mimarisi ve resim sanatının en güzel örneklerini barındıran bu yapıların en erken örnekleri ilk çağ sonları ile erken Bizans dönemine, en geç yapılanlar ise XIII. yüzyıl, Selçuklu dönemine denk gelmektedir (Ateş, 1996: 103). Çalışma alanı içinde kaya kilisesi ve manastırların yoğunlaştığı 4 bölge bulunmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı ören yerleri olarak yöre turizminde ön plana çıkan bu merkezler Göreme Açık Hava Müzesi (Göreme Ören Yeri), Zelve Ören Yeri, Açıksaray Ören Yeri, Ihlara Vadisi Ören Yeri'dir.

Anadolu'nun önemli dini merkezlerinden biri olan Göreme Vadisi, tarihsel zenginliğin ve doğal güzelliğin bir arada yaşandığı ilginç bir yöredir. Basit girişli, sade planlı ve beşik tonozlu kiliseleri fresklerle süslü olan vadi, Bizans dönemi kilise mimarisi ve sanat tarihi açısından sembolik önem taşımaktadır (Ateş, 1996: 103). Günümüzde "Göreme Açık Hava Müzesi" olarak ziyaret edilen Ören yerinin ziyarete açıldığı tarih 1967'dir. Nevşehir'e 13 km. uzaklıkta ve Göreme kasabasının

2 km. doğusunda yer alan bu kaya yerleşim yeri, M.S. 4. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde yerleşim görmüştür (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). Göreme Açık Hava Müzesi, Orta Anadolu'da Kapadokya'nın merkezinde yer alır. Çevresindeki kasaba, köy ve küçük mezralarla Göreme Ören yeri, 1983 tarihinde çıkarılan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Kanunu ile koruma altına alınmış, 1985 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesine girmiştir (Akbulut ve Gülüm, 2012: 422).

St. Basil tarafından cemaatle dua usulünün yeniden başlatıldığı yer Göreme Açık Hava Müzesi'dir. Soğanlı, Ihlara ve Açıksaray bu eğitim sisteminin görüldüğü diğer yerlerdir. Bu alanlarda yer alan tüm kiliseler "Kapadokya Kaya Kiliseleri" adıyla ziyaret edilmektedir.

Nevşehir İl Kültür ve Turizm verilerine göre, Göreme Açık Hava Müzesi Nevşehir'de en fazla ziyaret edilen yerlerin başında gelmektedir. Covid 19 Pandemi döneminin etkisiyle düşüş gösteren ziyaretçi sayıları 2022 yılı itibariyle yeniden yükselmiştir (Tablo 7). Ören yerinin 2023 yılı Ocak ve Şubat ayı toplam ziyaretçi sayısı 78.451'dir (Nevşehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023).

Tablo 1.7: Göreme Açık Hava Müzesi Ziyaretçi Sayıları (2014-2022).

Yıl	**Ziyaretçi Sayısı**
2014	1.080.763
2015	978.723
2016	510.115
2017	688.989
2018	1.105.693
2019	1.417.118
2020	277.591
2021	560.379
2022	1.063.517

Göreme Açık Hava Müzesi'nde yer alan başlıca manastır ve kiliseler, Kadınlar ve Erkekler Manastırı, Aziz Basil Şapeli, Elmalı Kilise, Azize Barbara

Şapeli, Aziz Onuphrius (Yılanlı) Kilisesi, Pantokrator Kilisesi, Malta Haçlı Kilisesi, Karanlık Kilise, Azize Katerine Şapeli, Çarıklı Kilise, İsimsiz Şapel, Tokalı Kilise'dir. Bu yapılara ek olarak yemekhane ve mezarlık alanları bulunmaktadır.

Göreme Vadisinin en büyük kilisesi dört ana mekândan oluşan Tokalı Kilise, bölgenin en büyük kaya kilisesidir. Beşik tonozlu, tek nefli Eski Kilise'den sonra enlemesine dikdörtgen planlı Yeni Kiliseye geçilmektedir. Fresk sanatının en ilginç örnekleri bu kilisede bulunmaktadır (Fotoğraf 1.86). Fresklerin bazıları ikonoklast dönem sonrası; bazıları ise ilkel Hristiyanlık sanatına aittir. Yeni Kilise'nin ana mekânındaki fresklerde çivit mavisi renk dikkat çekicidir (Ateş, 1996: 109-111). Buradaki duvar resimlerinde Kuzeydoğu Afganistan'daki mağaralardan getirilen "lapis lazuli taşı" kullanılmıştır. Bu taş çok pahalı olup Tokalı'nın yanı sıra Michelangelo'nun Sistine Şapeli'nde tasvir ettiği "Kıyamet Günü" tasvirinde de görülmektedir. Bu taşın çok farklı coğrafyalardan geçerek Tokalı'ya ulaşması büyük bir zenginliğin göstergesi olup bu yapının dönemin en özgün yapısı olarak nitelenmesini sağlamıştır. Uzmanlar, Tokalı Kilise'nin 10. yüzyılda yalnızca Kapadokya'da değil, Akdeniz ve Avrupa dünyasında da en önemli kilise olduğunu belirtmişlerdir (Şahinler, 2022:1). Tokalı Kilise, Hz. İsa'nın yaşamına ait tüm kutsal olayların 31 farklı sahneyle resmedildiği dünyadaki tek kilisedir. Bu resimler, 10. yüzyılın sonu ile 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Ateş, 1996: 111).

Fotoğraf 1.86: Tokalı Kilise Fresklerinden Bir Görünüm

Göreme Açık Hava Müzesi içinde duvar resimleri en fazla korunmuş olan Karanlık kilise, 11. yüzyılın sonu ile 12. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Kilisenin yalnızca narteks kısmında yer alan küçük bir pencereden ışık alması, duvar resimlerinin korunarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Kilisenin Karanlık Kilise olarak adlandırılmasının nedeni de budur.

Göreme çevresinde Zemi vadisinde 10. yüzyıla tarihlenen duvar resimleriyle dikkat çeken El Nazar Kilisesi bulunmaktadır. El Nazar Kilisesi 1985 yılında Dünya Mirası Listesine alınmıştır. 10. yüzyıla ait Çavuşin Kilisesi ve 11. yüzyıla ait Saklı Kilise yakın çevredeki diğer önemli kiliseler olup ziyarete açıktır. Göreme Açık Hava Müzesi'nin doğu yamacında bir manastır kompleksi içinde yer alan Karanlık Kilise'nin ziyaretçi sayıları ile El Nazar kilisesinin ziyaretçi sayıları arasında belirgin bir fark bulunmaktadır (Tablo 1.8). Bunun nedeni tek bir kaya bloğuna oyulmuş olan kilisenin Zemi vadisinde diğer kiliselerden izole bir konumda yer alması olabilir.

Tablo 1.8: Karanlık Kilise ve El Nazar Kilisesi Ziyaretçi Sayıları (2014-2022).

Yıl	**Karanlık Kilise Ziyaretçi Sayısı**	**El Nazar Kilisesi Ziyaretçi Sayısı**
2014	166.063	6.169
2015	128.580	6.948
2016	58.120	6.272
2017	59.091	7.914
2018	116.659	9.646
2019	120.908	9.897
2020	33.209	3.551
2021	63.323	6.690
2022	172.168	11.220

Çalışma Alanı içinde Göreme vadisinin yanı sıra Zelve vadisi, Açıksaray ve Aksaray'da Ihlara Vadisi kaya kiliselerinin yoğunlaştığı diğer merkezlerdir. Kızılçukur vadisi, Güllüdere vadisi, Pancarlık vadisi, Gomeda vadisi, Aksaray'da Manastır vadisinde de kaya kiliseleri bulunmaktadır.

Zelve, İkonoklazm döneminde yerleşim alanı olarak kullanılan bir diğer önemli merkezdir. Aktepe'nin dik ve kuzey yamaçlarında kayalıklardan oluşan dar bir boğaz içinde yer alan vadi, kaya kiliseleri bakımından zengindir. 1952 yılına kadar yerleşim yeri olarak kullanılmış olan Zelve, 1967 yılında Açık Hava Müzesi haline getirilmiş ve ziyarete açılmıştır. 9-13. yüzyılda Hristiyanların önemli yerleşim ve dini merkezlerinden biri olan Zelve Ören yeri, rahiplere ilk dini seminerlerin verildiği yer konumundadır (Ateş, 1996: 107). Bu nedenle inanç turizmine hizmet eden önemli lokasyonlardan biridir.

Zelve Ören yeri üç vadiden oluşmaktadır. Birinci vadide Balıklı ve Üzümlü kilise ile onların doğusunda şırahane yer alır. Bu kiliseler ikonaklast öncesi döneme tarihlenmektedir. İkinci vadide kaya oyma mekânlar ve Kutsal Haç kilisesi yer alır. İçinde şarap imalatı için kullanılmış şırahane bulunmaktadır. Üçüncü vadide kubbe gibi bir kaya kütlesinin içine oyulmuş manastır kompleksi yer alır. Müslüman

nüfusun yaşadığı döneme ait camii, yine bu vadide Eski Zelve'nin köy meydanı olarak adlandırılan yerdedir. Vadinin hemen çıkış noktasında Direkli Kilise yer alır. Bu kilise manastır yaşamının ilk yıllarına aittir. Yakın çevrede yer alan Çavuşin'de Arkaik dönem kiliselerinden Çavuşin Kilisesi, Vaftizci Kilisesi ve Güllüdere Kilisesi bulunmaktadır.

Aziz Simeon adına yapılmış şapel ve çok sayıda kaya mekân ile ünlü Paşabağları'nda üç başlıklı bir peribacası, Simeon tarafından hücre olarak kullanılmıştır. Birçok din adamının yaşadığı ve misyonerlik yaptığı bu vadi, "Rahipler Vadisi" olarak da bilinmektedir (Fotoğraf 1.87). Birçok inziva yeri bulunmaktadır. Vadi, mistik atmosferi, doğal ve tarihi özellikleri ile dini önemi nedeniyle turistlerin uğrak noktalarından biridir.

Fotoğraf 1.87: Paşabağları Ören Yeri (Rahipler Vadisi)

Avanos'un Özkonak Beldesi yakınında yer alan Belha Manastırı (M.S. 4.yüzyıl), geç antik döneme ait önemli bir inanç yapısıdır (Fotoğraf 1.88). Manastırın, Hristiyan Bizans dönemi öncesinde Zeus kültüne ait önemli bir mabet

olduğu, sonradan kiliseye çevrildiği düşünülmektedir (Ateş, 1996: 109). Günümüzde turizme kazandırılmamış olan yapı, inanç turizmi açısından oldukça önemlidir. Roma hamamı, Roma döneminden kalma ayazma, kilise, mutfak, yemekhane, zindan vb. bölümleri bulunmaktadır. Mutfak bölümünde yerde tandır adı verilen ocak bulunmaktadır. İhtişamlı bir mimarisi olan oldukça yüksek kilisede Roma tesiri açıkça görülmektedir. Tonozların üzerinde yer alan kılıç takma yerleri dikkat çekicidir.

Fotoğraf 1.88: Belha Manastırı, Özkonak

Belha Manastırının en dikkat çekici özelliği içerisinde biyoenerji (şifa) odası bulunmasıdır. Manastırın buraya inşa edilme nedeni de biyoenerji olarak gösterilmektedir. İlk olarak biyoenerji noktasının etrafı oda yapılmış, sonra da manastır inşa edilmiştir. Selçuklular döneminde biyoenerji odasının akıl hastanesi olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Gülşehir ilçesinin 4 km. doğusunda yer alan Açıksaray Ören Yeri, Bizans döneminin önemli yerleşim alanlarından biridir (Fotoğraf 1.89). Günümüzde bu

yerleşim 1. Derece Arkeolojik ve Doğal Sit Alanı içinde kalmaktadır. Açıksaray yerleşiminde 9 adet mekân grubu (Alan 1-9) ve 13 bağımsız kilise tespit edilmiştir. Açıksarayda peribacalarını oluşturan tüfler iyi çimentolanmamış olduğu için dağılgan bir dokudadır. İçlerinin oyulması ve erozyon nedeniyle çökme ve dağılmalar olmuştur. Açıksaray ismi de buradan gelmektedir (Ekim, 1985: 63). Karşı Kilise olarak da bilinen St. Jean Kilisesi bölgenin en tanınmış kilisesidir. Kilise duvar resimleriyle dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 1.89: Açıksaray Ören Yerinden Bir Görünüm, Merkezde Haçlı Kilise

Açıksaray vadisinin en karakteristik kilisesi olan Haçlı Kilise, vadinin güney yamacında, günümüzde Gülşehir ilçesinin sembolü olarak seçilen "Mantar Kaya"nın 20-30 m güneyinde yer almaktadır. Giriş kısmında iç mekânın tavanını kaplayacak şekilde bir haç işareti bulunmaktadır. Kilise ismini buradan almıştır. 4 Sütunlu olan kilisede kubbenin bir bölümü yıkık durumdadır.

Yapılan arazi çalışmasında Açıksaray ören yerindeki kaya oyma mekânların Göreme, Zelve ve Ihlara'ya kıyasla daha fazla bozulmaya yüz tutmuş olduğu

gözlemlenmiştir. Bunun başlıca nedeni kayaçların fiziksel özellikleridir. Ancak koruma açısından değerlendirildiğinde bu ören yerinin niteliksel açıdan benzer diğer ören yerlerine göre daha az korunduğu, giriş-çıkışların oldukça serbest ve kontrolsüz bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Bu durum ören yerinin miras değerini zedelemekte ve kültürel yapıların zarar görmesine neden olmaktadır.

Aksaray ilinin Güzelyurt ilçesinde yer alan Ihlara Vadisi bölgedeki manastır yaşamına tanıklık eden bir diğer önemli vadidir. Melendiz çayı tarafından derin bir şekilde yarılan Ihlara vadisinde kaya kiliseleri Ihlara-Selime yerleşmeleri arasında yoğunlaşmıştır. Yazılı kaynaklar vadide 100'ün üzerinde kilise olduğundan bahseder. Bunlar arasında günümüzde ziyarete açık olanların sayısı oldukça azdır. Ağaçaltı Kilisesi, Sümbüllü Kilise, Eğritaş Kilisesi, Kırkdamaltı Kilisesi, Kokar Kilise, Yılanlı Kilise, Karagedik Kilisesi, Pürenliseki Kilisesi, Direkli Kilise, Karanlık Kale Kilisesi, Bahattin Samanlığı Kilisesi, Eski Baca Kilisesi, Ala Kilise bu kiliselerden en fazla bilinenleridir. Ağaçaltı kilisesi, Kokar Kilise, Yılanlı Kilise ve Kırkdamaltı Kilisesi freskleriyle dikkat çekmektedir. Kırkdamaltı Kilisesinde Anadolu Selçuklu Hükümdarı Sultan II. Mesud'a övgüler sunulduğunu gösteren fresk dikkat çekicidir. 13. Yüzyıla ait olan kilisede yer alan bu fresk, dini açıdan hoşgörü içinde yaşanmış bir dönemin kanıtıdır. Yine Selçuklu dönemine tarihlenen Kaya Cami ve yakınında yer alan kilise, Müslümanlarla Hristiyanların bir arada yaşadığı hoşgörülü ortama işaret eder. Ihlara Vadisi'nin bitiminde yer alan Selime Katedrali, kilise, manastır, şaraphane, mutfak ve diğer yaşam alanlarıyla oldukça büyük bir komplekstir. Katedralin yakınında bir diğer önemli kaya oyma kilise olan Meryemana Kilisesi bulunmaktadır (Fotoğraf 1.90).

Fotoğraf 1.90: Selime'de Meryemana Kilisesi (Sağda) ve Çevresindeki Kaya Oyma Mekânlar

Bir peribacası içine oyulmuş olan Meryemana Kilisesi, Selime katedralinin yakınında yer alan inanç turizmi açısından değerlendirilebilecek önemli yapılardan biridir. Ancak bu yapı, dik bir yamaç vasıtasıyla ulaşılabilmesi nedeniyle turistik açıdan çok fazla ziyaret edilememekte, çevresinde yapılacak mekânsal bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Güzelyurt, Bizans döneminde Hristiyan halkın en yoğun yaşadığı yerlerden biri olmuştur. Burada Manastır hayatının gelişme gösterdiği bir diğer önemli vadi, Manastır Vadisi'dir. Ortodoks mezhebinin kurucularından Aziz Gregorius'un yaşadığı Manastır Vadisinde pek çok din adamı yetişmiştir. Günümüzde içinde yer alan ibadet mekanlarıyla Manastır vadisi, inanç turizmi açısından yörede önde gelen alanlardan biri olmuştur (Fotoğraf 1.91).

Güzelyurt'ta Aşağı ve Yukarı mahalle olarak adlandırılan yerleşimde dikkat çekici kayalık alanlar ve kaya oyma mekânlar bulunmaktadır. "Manastır" veya "Kömürlük" adı verilen vadi, Aşağı mahallenin birkaç km güneybatısında yer alır.

Bu derin vadinin iki yakasında kaya oyma kiliseler bulunmaktadır (Pekak, 1993: 123). Manastır Vadisi, ilçenin doğusunda, il merkezine 50 km. uzaklıkta yer almakta olup 4,5 km uzunluğundadır. Manastır vadisinde 50'ye yakın kilise ve manastır bulunmaktadır. Ayrıca çok sayıda kaya oyma ev ve yeraltı şehri yer alır. Günümüzde Büyük Kilise Cami olarak bilinen Aziz Gregorius Kilisesi, Ortodoks aleminin ilk kilisesi (M.S. 383) olarak kabul edilmektedir (Doğaner, 2013: 317). Sivişli Kilise, Papaz Evi, Kalburlu Kilise, Kömürlü Kilise, Cafarlar Kilise/Hacı Saadet Koç Kilisesi, Çömlekçi Kilise, Meryem Kilisesi Bizans dönemine tarihlenen diğer önemli inanç yapılarıdır.

Bölgede bulunan Hristiyanlar için her zaman önemli bir din merkezi olan Kilise cami, "Küçük Ayasofya" olarak da bilinmektedir. Kilise Camii, 35 basamak merdivenle inilen bir Ayazmaya sahiptir. Avlu girişinde yer alan çan kulesi restorasyon sırasında minareye dönüştürülmüştür. Mihrap ahşap oymacılığın en güzel örneklerinden biri olup yapının kilise olduğu dönemde apsiste bulunan ahşaptan ve üzeri kök boyayla boyanmış ikonostasisin düzenlenmesiyle yapılmıştır.

Fotoğraf 1.91: Manastır Vadisi'nden Bir Görünüm

Güzelyurt'un kuzeybatısında üzüm bağları içinde yer alan Kızıl Kilise ve bir tepenin üzerinde yer alan Yüksek Kilise dönemin Hristiyanlık için önemli iki yapısı olmuştur. Hasan Dağı, Ihlara Vadisi ve Manastır Vadisi üçgeninde yüksek bir tepede

yer alan Yüksek Kilise'de Hristiyanların yortularını kutladıkları bilinmektedir (Pekak, 1993: 134). Yörede inanç turizmine konu olan bu iki kilise de kesme taştan inşa edilmiştir. Kızıl kilise, inşasında kullanılan taşın kırmızı olması nedeniyle bu ismi almıştır. Kızıl Kilise günümüzde harap haldedir (Fotoğraf 1.92).

Fotoğraf 1.92: Kızıl Kilise, Güzelyurt

Ihlara Vadisi ve Manastır Vadisinde Hristiyan ve Müslüman halka ait ibadet mekânlarının iç içe olmasının temel nedeni Güzelyurt'un 1924 nüfus mübadelesine kadar Türk ve Rum halkın bir arada yaşadığı bir belde özelliğine sahip olmasıdır. Bu nedenle Güzelyurt, inanç turizmi açısından değerlendirilebilecek önemli kültürel eserlere ev sahipliği yapmaktadır.

1.4.7.3. Turizmde Mekânsal Düzenleme ve Uygulamalar

Doğa görünümleri turizmde önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Doğa görünümlerinin izlendiği yer, onun çekim gücü üzerinde etkilidir. Çekim gücü yüksek noktalar, manzaraların geniş bir açı ile izlenebildiği alanlardır. Bu alanlar turizmde "manzara seyir yerleri" veya "seyir terasları" olarak adlandırılmaktadır.

Ulaşılabilirlik açısından genellikle karayolu üzerinde yer alan Ürgüp-Göreme çevresindeki manzara seyir yerleri yöre turizminde ilgi çekici lokasyonlardır. Ürgüp-Uçhisar yolu üzerinde çok sayıda manzara seyir yeri bulunmaktadır.

Yöredeki başlıca manzara seyir yerleri, Çatalkaya, Alibağı ve Paşabağı mevkiilerinde bulunmaktadır (Doğaner, 1995: 31-32). Ayrıca Ürgüp Temenni Tepesi, Aşıklar Tepesi, Kızılçukur Vadisi, Uçhisar Kalesi, Ortahisar Kalesi görsel açıdan ender görünümler sunan peribacaları, vadiler ve kayaya oyulmuş yerleşimlerin izlenebildiği alanlardır (Fotoğraf 1.93). Bu bölgelerde aynı zamanda pek çok tesis ve hediyelik eşya dükkânlarının yoğunlaştığı alanlardır.

Fotoğraf 1.93: Göreme'de Bir Manzara Seyir Noktası, Uçhisar'a Bakış

Uçak, balon turları veya yamaç paraşütüyle (parapent) tepelerden uçarak, olağanüstü güzellikte jeomorfolojik yapı seyredilebilir. Böylece manzara seyir yeri bakımından havadan toplu görünüm elde edilmiş olur (Doğaner, 1995: 33). Yörenin doğal koşulları, turistik faaliyet seçeneklerinin giderek artmasını sağlamıştır. Jeep Safari ve at binme yöre turizminde sıklıkla gerçekleştirilen başlıca doğa

faaliyetleridir. Jeep Safari etkinliğinde farklı vadiler ve gezi rotaları off-road araçlarıyla gezilebilmektedir.

Eski çağlarda atçılığıyla ünlü Kapadokya'nın Pers kaynaklarında Katbatuka şeklinde geçen isminin "Güzel Atlar Ülkesi" anlamına geldiği bilinmektedir (Doğaner, 1995: 32-33). Kapadokya ile tarihsel bir bağı bulunan atın yöre turizminde kullanımı son yıllarda giderek artmaktadır. "Atlı doğa yürüyüşleri" adı verilen etkinlikler, tarihi ve doğal güzelliklerin bulunduğu sahalarda günübirlik veya birkaç günlük gezi programları ile gerçekleştirilmektedir (Güngör, 2016b: 81). Bu turlar, yörenin turistik çekiciliğinde oldukça önemli olup çeşitlilik sunmaktadır.

Doğa temelli alternatif turizm faaliyetlerinden biri olan atlı doğa yürüyüşü, doğal çevrenin keşfi ve insanların doğayla barışık yaşayabilmelerine katkı sağlamaktadır. Sürdürülebilirlik bilinci bu noktada ön plana çıkar. Atlı doğa yürüyüşü etkinliğine katılan turistler, at çiftlikleri ve turizm acenteleri vasıtasıyla yemekten konaklamaya, rehberlikten ulaşıma kadar her türlü turizm hizmetini almaktadır (Fotoğraf 1.94). Nevşehir'de Göreme'de 3, Avanos'ta 2, Orahisar'da 1, Mustafapaşa'da 1 olmak üzere toplam 7 at çiftliği bulunmaktadır (Güngör, 2016b: 88). Atlı geziler, saatlik veya günlük olabileceği gibi, günbatımı turu, gündoğumu turu, dolunay turu gibi etkinlikler kapsamında gerçekleştirilmektedir. Kızıl vadi, Aşk vadisi, Kılıçlar Vadisi, Güllüdere vadisi atlı gezilerin en fazla yapıldığı vadilerdir.

Fotoğraf 1.94: Göreme'de Bir At Çiftliği

Yörede deve turları, son yıllarda giderek artmaktadır. "Deve Safari" ismi verilen turlar, atlı geziler kadar yaygın olmasa da develerin girebileceği noktalar esas alınarak belli başlı alanlarda yapılmaktadır (Fotoğraf 1.95). Bu noktada Çavuşin, Uçhisar, Kızılçukur vadisi, Güllüdere vadisi ön plana çıkar. At ile kıyaslandığında kültürel açıdan bölgeyle bağlantılı olmayan devenin turistik ürün olarak kullanılmasının başlıca nedeni, bölgenin İpek yolu güzergâhında ve deve kervanlarının konakladığı alanlara ev sahipliği yapmasıdır.

Fotoğraf 1.95: Deve Safari Sonrası Dinlenmeye Çekilmiş Develer

Doğa temelli turizm çeşitliliğinin önemli bir türü olan sıcak hava balonculuğunda Nevşehir ve çevresi, Türkiye ve dünyanın önde gelen merkezlerinden biridir. Sıcak hava balonculuğu, yöre içinde 1990'lı yıllarda ivme kazanan katma değeri yüksek ekonomik getiri kaynaklarından biridir (Özen ve Güneren Özdemir, 2019: 581). Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü 2020 verilerine

göre Kapadokya bölgesinde 28 balon işletmesi bulunmaktadır (SHGM, 2020). Bu işletmelerin hepsi Nevşehir ilinde yer alır. 12'si Göreme'de olan balon işletmelerinin, 9'u Ürgüp, 4'ü Avanos, 3'ü ise Uçhisar'da yer almaktadır. Nevşehir Kapadokya balon uçuş sahası SHGM, slot uygulama talimatı ile meteorolojik açıdan üç sektöre ayrılmıştır.

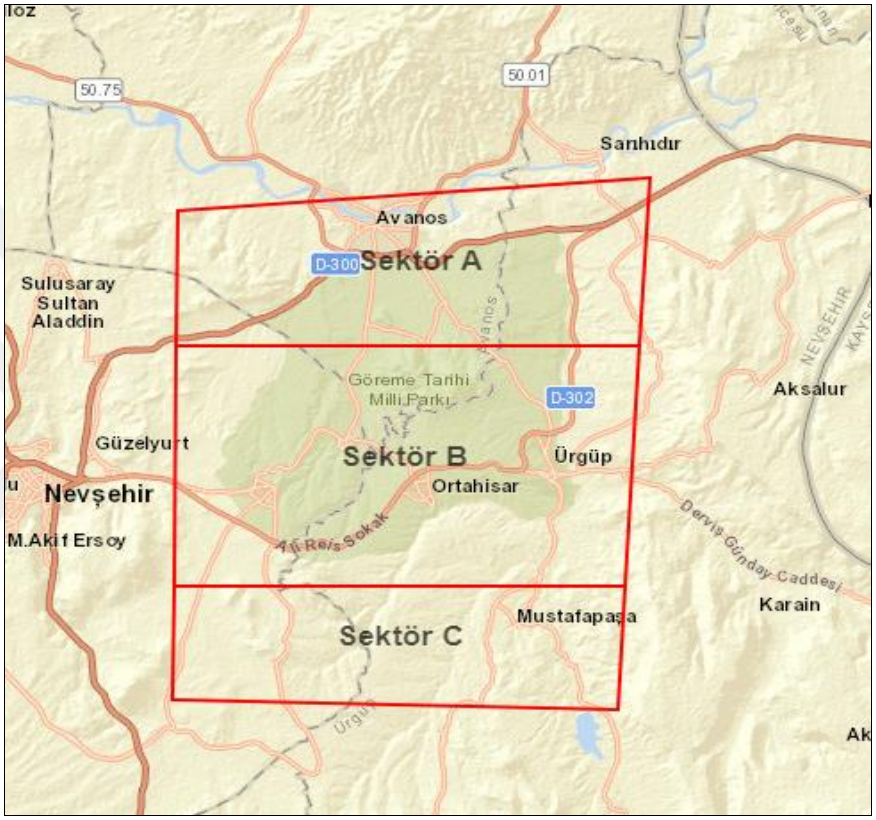

Şekil 1.13: Kapadokya Bölgesi Balon Uçuş Sahası Sektörleri

Kaynak: Kapadokya Üniversitesi Slot Hizmet Merkezi, 2023

Sıcak hava balonu uçuşlarının esas amacı, herhangi bir tarihi, kültürel veya turistik bölgenin balon ile belirli yükseklikten seyredilmesi ve/veya uçuş deneyimi yaşanmasıdır. Buradan hareketle Nevşehir ve çevresinde balon uçuşları genel olarak peribacalarının yoğunlaştığı Göreme civarında gerçekleştirilmektedir (Eroğlu Gümüş, 2022: 39) (Fotoğraf 1.96).

Gürsel (2017)'in, Sıcak Hava Balonu sektörünün genel durumu ve karşılaştığı sorunları ortaya koyduğu çalışmasına göre, bölgede balon uçuşu yapan turistler en

fazla Çin Halk Cumhuriyeti'nden gelmektedir. Bunu takip eden diğer milletler, başta Güney Kore olmak üzere, Tayland, Tayvan, Endonezya, Malezya, Avustralya, Yeni Zelanda, Arjantin gibi ülkelerdir. Brezilya, Japonya, Almanya, A.B.D. ve Fransa balon uçuşu yapan diğer milletler arasındadır. Türk turistlerin balon uçuşlarına katılma oranı aynı verilere göre %10,5'tir (Gürsel, 2017: 13-14).

Fotoğraf 1.96: Göreme'de Sıcak Hava Balonlarının Kalkışı

Nevşehir ve çevresi Türkiye'de **kültür turizmi** bakımından öne çıkan destinasyonlardan biridir. İnsanlık tarihinin hemen tüm evrelerine tanıklık eden bölge, bu uygarlıklara ait izleri barındırmakta, tarihi ve kültürel değerleriyle ön plana çıkmaktadır (Arslan ve Şıkoğlu, 2017: 473). Kültür turizmine konu olarak turizmde çekicilik oluşturan pek çok kaynak vardır. Antik kentler, arkeolojik eserler, mimari yapılar, müzeler, tarihi ve dini yapı gibi pek çok unsur kültür turizmine kaynaklık eder. Pek çok medeniyetin izlerini barındıran yörede turizm büyük ölçüde kültürel kaynaklara dayanmaktadır.

Kilise ve şapeller, cami, medrese ve türbeler, tarihi mağara ve eserler, kervansaraylar, çeşmeler, tescilli konaklar, kaya yazıtları, su tünelleri, el sanatları,

atölyeler, festival ve gelenekler yörede tarihsel ve kültürel yapıyı temsil eden kültür turizmi kaynaklarıdır (T.C. Kapadokya Alan Başkanlığı, 2021: 34).

Müze ve Ören Yerleri Nevşehir yöresinin turizmde bir marka değeri taşımasında en önemli ve ayırt edici unsurları oluşturmaktadır. Çalışma alanında yer alan müze ve ören yerleri şu şekildedir (Tablo 9):

Tablo 1.9: Nevşehir ve Çevresinde yer alan müze ve Ören Yerleri

Müzeler/Ören Yerleri	**İl**	**İlçe**
Nevşehir Müzesi	Nevşehir	Merkez
Ürgüp Müzesi	Nevşehir	Ürgüp
Avanos Güray Müze	Nevşehir	Avanos
Kapadokya Sanat ve Tarih Müzesi	Nevşehir	Ürgüp
Ortahisar Etnografya Müzesi	Nevşehir	Ürgüp
Göreme Açık Hava Müzesi-Ören Yeri	Nevşehir	Merkez
Karanlık Kilise	Nevşehir	Merkez
Zelve Ören Yeri	Nevşehir	Avanos
Paşabağları	Nevşehir	Avanos
Mustafapaşa Manastır Vadisi	Nevşehir	Ürgüp
Tağar Kilisesi	Nevşehir	Ürgüp
Çavuşin Kilisesi	Nevşehir	Avanos
Tatlarin Kilisesi ve Yeraltı Şehri	Nevşehir	Acıgöl
Açıksaray Harabeleri	Nevşehir	Gülşehir
Aziz Jean Kilisesi	Nevşehir	Gülşehir
Kaymaklı Yeraltı Şehri	Nevşehir	Merkez
Derinkuyu Yeraltı Şehri	Nevşehir	Derinkuyu
Özkonak Yeraltı Şehri	Nevşehir	Avanos
Mazı Yeraltı Şehri	Nevşehir	Ürgüp
Nevşehir Kayaşehir-Yeraltı Şehri	Nevşehir	Merkez
Uçhisar Kalesi	Nevşehir	Uçhisar
Ortahisar Kalesi	Nevşehir	Ürgüp
Ihlara Vadisi Ören Yeri	Aksaray	Güzelyurt
Manastır Vadisi Ören Yeri	Aksaray	Güzelyurt
Aşıklı Höyük	Aksaray	Gülağaç
Aziz Merciries Yeraltı Şehri	Aksaray	Gülağaç
Saratlı Kırkgöz Yeraltı şehri	Aksaray	Gülağaç

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023

Turistik hizmetlerin gelişimi ve çeşitlenmesi, beraberinde turizme yönelik farklı mekânsal düzenlemeleri de getirmiştir. Turistlerin ilgisini çekecek "Sanat Sokağı" uygulaması bu düzenlemelerden biridir. Avanos'ta "Sanat Sokakta Projesi" kapsamında Dr. Hacı Nuri Bey Konağı'nın yan tarafından Bayrak Tepesine uzanan

sokak düzenlenmiştir (Fotoğraf 1.97). Bu düzenlemede Türk Edebiyatı ve sanatının önde gelen şair, edebiyatçı ve düşünürlerinin Avanos çamuruyla şekillendirilen büst ve heykelleri görülmektedir. Şair ve edebiyatçıların sözlerinin yer aldığı bilgilendirme levhaları dikkat çekicidir.

Fotoğraf 1.97: Sanat Sokağı, Avanos

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR TARİHİ VE İZLERİ

2.1. Kültür Tarihi

Kültür tarihi Paleolitik (M.Ö.500.000-15.000) 'ten başlayan yörede bu döneme ait çok az kalıntı bulunmuştur. İnceleme alanı sonrasında Mezolitik, Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Hatti, Asur, Hitit, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerini yaşamıştır.

Yapılan yüzey araştırmalarında Mezolitik (M.Ö. 15.000-13.000) döneme ait kalıntılar bu dönemde Ürgüp'ün Karain Köyü çevresinde yaşam olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ürgüp, Avanos, Acıgöl, Gülşehir, Gülağaç, Derinkuyu'da Neolitik (M.Ö. 12.000-6.000) döneme ait 'höyük' adı verilen yerleşim alanları saptanmıştır. Bu döneme ait kültürel kanıtlar, yörenin kültür tarihi için önemi ipuçları vermektedir. Gülşehir ve Gülağaç yerleşimleri, Kalkolitik (M.Ö. 5600-3750) döneme ait önemli kültürel kanıtlar sunar. Bu döneme ait en önemli buluntu yeri Civelek Mağarası (Gülşehir)'dır. Bölgenin yerleşim tarihi açısından Tunç (M.Ö. 3000-1200) döneminde Avanos ve çevresi önemlidir.

Erken Tunç Döneminde, Kızılırmak yayı içindeki bölgede Hatti (M.Ö.2500-2000) Uygarlığı yaşamıştır. Bu nedenle Asurlular tarafından bu bölgeye "Hatti Ülkesi" adı verilmiştir (Gümüşçü vd., 2013). Orta Tunç Dönemi'nde Asur kolonilerinin kurulmasıyla birlikte çivi yazısı Anadolu'da kullanılmaya başlanmış, bu nedenle tarihi çağlara girilmiştir. Bundan dolayı Anadolu'da tarih öncesine ait buluntu tespit edilen son dönem İlk Tunç Dönemi'dir.

Ticaret fonksiyonunun ön plana çıktığı Asur (M.Ö.2000-1750) döneminde Avanos önemli bir merkez durumundadır. Yazılı belgelerden edinilen bilgiler, bu döneme ait küçük ölçekli ticaret merkezlerinden birinin Avanos (Nenessa)'da olduğunu işaret etmektedir.

M.Ö. 2000 yıllarında şehir devletleri kurulmaya başlanmış, yazılı tarih Hititler (M.Ö.1850-1200) döneminde başlamıştır. Bu devirde Hititler Ora Anadolu'ya yani Hatti ükesine gelerek M.Ö. 1750 yıllarında hâkimiyet kurmuşlardır.

Bölgenin İlk yerleşik toplumlarını Hattiler, Luviler ve Hititler oluşturmaktadır (Ateş, 1996: 65-67). Hititlerin ortaya çıkmasından, tarih belgelerinde görülmeye başlamasından çok daha önceki yüzyıllarda dahi Luvi halkı aynı bölgelerde yaşamaktaydı. Luvilerin konuştuğu dil Luvi dili olup bu dil Hind-Avrupalı diller ailesinin en eskisidir. Bu da Luvilerin Anadolu'ya başka bir yerden göçmen gelmemiş bir yerli halk olarak kabul edilme ihtimallerini güçlendirmektedir (Umar, 2008: 9). M.Ö. 1200 yıllarında meydana gelen Ege göçleri, Hitit İmparatorluğunun çöküşüne neden olmuş ve karanlık bir dönem başlamıştır. Bu dönemin 'Karanlık Dönem' olarak adlandırılmasının nedeni yazılı kaynaklardan ve siyasi otoriteden yoksun olmasıdır. Ancak Anadolu'da yaşamın ve kültürün devam ettiği arkeolojik verilerle kanıtlanmaktadır (Duymuş, 2011: 35). M.Ö. 1200-600 yılları arasında hüküm süren ve Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ortaya çıktıkları için Geç Hititler olarak adlandırılan küçük şehir devletlerinin yayılma alanı, genel hatlarıyla Kuzey Suriye ve Güney Anadolu sahası olarak kabul edilmektedir. Geç Hitit Devletleri birbirinden bağımsız ayrı ayrı krallar tarafından yönetilmekteydi. M.Ö. IX, yüzyılın ikinci yarısında çok genişleyen Tabal Krallığı bölgeyi tamamen ellerine geçirmişlerdir (Ateş, 1996: 65-67). Asur ve Frigya etkileri taşıyan bu krallıklar, Pers işgaline kadar (M.Ö. 6.yy) hüküm sürmüştür. Persler bölgede M.Ö.559-330 tarihleri arasında yaşamışlardır.

Hitit İmparatorluğu'nun merkezi olan bölge sonrasında sırasıyla Perslerin, Kimmerlerin, İskitlerin istilasına uğramıştır. M.Ö. 700 yılından sonra Lidya, Med ve Pers İmparatorluklarının, VI. yüzyıldan itibaren ise Lidyalıların egemenliği altına girmiştir (Ateş, 1996: 69).

Bölgenin değişken sınırları eski yazarların anlatımlarından da izlenebilmektedir. Strabon, Kapadokya'nın sınırlarının belirsiz olduğunu teyit ederek bölgenin birçok parçadan oluştuğunu ve birçok değişikliğe uğradığını yazmıştır. Ayrıca Pers Egemenliği sırasında Kapadokya'nın iki sartaplığa (genel valilik) bölündüğünü belirtmiştir. Büyük Kapadokya veya Ana Kapadokya, batıda Tuz Gölü'nden doğuda Fırat'a, Kuzey'de Kızılırmak'ın güney kıvrımlarından güneyde Toros sıradağlarına kadar uzanan Orta Anadolu'nun büyük bir kısmını kapsar. Diğeri

ise Karadeniz kıyısına kadar olan kuzey kısımdır ve Pontus Kapadokyası olarak adlandırılır (Strabon, 2021:1-3).

Makedonya kralı genç İskender, M.Ö. 334 ve 331'de Pers ordularını ard arda bozguna uğratarak büyük imparatorluğu çökertmiştir. İskender'den sonra Kapadokya'da merkezi Kayseri (Mazaka) olan Kapadokya Krallığı kurulmuştur. Siyasal iktidardaki sürekli değişikliklerin yanı sıra, bölgeyi istila edenlerin, her seferinde, ürünleri yağmalamaları ve baskı yapmalarının Kapadokya halkını bezdirdiği bilinmektedir (Ateş, 1996: 69). Tarihsel belgelere göre Avanos, M.Ö. 332 yılında Büyük İskender'in teğmeni Eumenes tarafından kurulmuştur. Helenistik dönemin bağımsız krallıklarından biri olan Kapadokya Krallığı, M.S.17'de Roma İmparatorluğu sınırları içine dâhil olana kadar bölgeyi yönetmiştir.

M.S.17'de Roma'nın Asya'daki bir vilayeti olan Kapadokya'nın bu dönemde içine düştüğü yoksulluk karşısında, Roma İmparatoru Tiberius bölgeden alınan ağır vergilerin hafifletilmesini buyurmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Kapadokya'ya bir Roma valisi atandığı bilinmektedir (Ateş, 1996: 69).

Bölgeye gelen Hristiyanlar için burası bir eğitim ve düşünce merkezi haline gelmiştir. 303-308 yılları arasında Hristiyanlara uygulanan baskıların artması, kendilerine güvenli bir ortam oluşturmalarını zorunlu kılmış ve bu noktada bulundukları coğrafyadan faydalanmışlardır. Hem baskılardan korunmak hem de Hristiyan öğretisini yaymak amacıyla derin vadiler ve volkanik yumuşak kayalardan sığınaklar oymuşlardır.

Hristiyanlığın yayılması, Roma (M.Ö. 509-M.S.395), Bizans (M.S. 395-1453) döneminde yörenin kültürel gelişimini etkileyen en önemli olaydır. Bu durum hem inanç kültürünü hem de bu kültüre bağlı olarak gelişen mimari oluşumları etkilemiştir.

Roma İmparatorluğu'nun M.S 395'te bölünmesinden sonra Kapadokya, daha sonra Bizans İmparatorluğu olacak olan doğu yarısının sınırları içinde kaldı. 4.yüzyıl "Kapadokya Babaları" olarak adlandırılan kilise babalarının dönemi olmuştur. Aziz Basil, Nyssa'lı Gregory, Nazianzus'lu Gregory gibi din adamları bölgede Hristiyanlığın şekillenmesinde etkili olmuşlardır. III. Leon'un (685-741) bölgede

ikonları yasaklamasıyla yüz yıldan fazla sürecek (726-843) ikonaklazm hareketi başlamıştır. Kapadokya manastırlarının oldukça geliştiği bu dönemde ikonaklazm etkisinde kalan birkaç kilise olmakla beraber ikonadan yana olanların burada ibadetlerini rahatlıkla sürdürdükleri bilinmektedir.

III. Leon döneminde, Anadolu'nun Ermenistan'dan Kapadokya'ya kadar olan Hristiyan bölgelerine Arap akınları başlamıştır. Bu akınlardan kaçarak bölgeye gelen insanlar bölgedeki kiliselerin tarzlarının değişmesine neden olmuştur. 11. ve 12. yüzyıllarda bölgede Selçuklular (1074-1306) hâkim olmaya başlamıştır (Sözen, 1998). Bu ve bunu takip eden Osmanlı (15.yy-1923) zamanlarında bölge sorunsuz bir dönem geçirmiş, güçlü bir merkezi yönetim kurulmuştur. Bu nedenle Kapadokya halkının mağara evlerde ve "yeraltı şehirlerinde" saklanmasına gerek kalmamıştır. Bölge halkı dışarıdan gelecek bir düşman işgalinden korkmasa da zaman zaman haydutların saldırıları bu dönemde sorun olmuştur. Öyle ki "keçe ayaklar" ismiyle anılan bir çetenin 18. yüzyılda o zamanlar Maçan adıyla bilinen Çavuşin ve Göreme'de yüz kızartıcı işler yaptıkları bilinmektedir. Yöre halkının bugün bile hikâyelerini hatırladığı bu çete kasabadaki bekâr kızları kaçırmakla ünlüydü. Haydutlar, bugün Kız Kalesi olarak bilinen yakındaki çok katlı tüf kulelerini kendilerine siper etmişlerdir. Yerel hikâyelere göre çevre kasabalardaki babalar organize olup ve kılıç kuşanıp, daha sonraları "Kılıç Vadisi" (Kılıçlar) olarak anılacak vadiye kızlarını kurtarmaya gidiyorlardı. Bu olaydan sonra yöre halkının kapılarına ve pencerelerine koruyucu demir taktırdıkları bilinmektedir (Emge, 2011: 13).

Bölgedeki son Hristiyanlar ise din üzerine yapılan Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi (1923) ile arkalarında güzel mimari örnekler bırakarak Kapadokya'yı terk etmişlerdir (Sözen, 1998).

2.2. Mekânda Kültürel İzler

Bir yörede yaşayan kültürlerin mekân üzerinde bıraktığı yapılar veya yapı kalıntıları, kültürleri anlamada somut deliller oluşturmaktadır. Coğrafyacılar mekândaki kültürel izleri araştırırken yapı kalıntılarının hangi döneme ve kültüre ait olduğunu anlamak için Arkeoloji biliminden, günümüze kadar ayakta kalabilen

mimari yapılar için Tarih ve Sanat Tarihi biliminden yararlanmaktadır. Yörede yaşamış olduğu bilinen ama mekânsal bir kanıta ulaşılamayan kültürler için Adbilim yol gösterici olmaktadır (Doğaner, 2019: 163).

Yörede yaşamış olan kültürlere ait konutlar, sivil (han, hamam, kervansaray, çeşme vb.), dini (cami, kilise, mescit, türbe vb.) ve askeri (kaleler vb.) mimari eserler günümüzde bölgenin kültürel coğrafi görünümüne etki eden önemli unsurlardır. Tarih öncesi döneme ait kanıtlar, mağara, höyük gibi yerleşim kalıntıları ve kullanılan aletlerden oluşmaktadır. Tarihi dönemlere gelindiğinde yazının da icadıyla sosyal, ekonomik ve kültürel hayata dair bilgiler içeren tabletler, yazıtlar, mimari yapılar ve duvar resimleri (freskler) mekân üzerindeki kültürel izleri oluşturmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde kültür tarihi boyunca yörede yaşamış olan kültürlerin mekân üzerinde bıraktığı izler ortaya koyulmuştur.

2.2.1. Paleolitik Dönemin Kültürel İzleri

Paleolitik adı verilen Eski Taş Devri'nin kültürel izleri mağaralar, kullanılan aletler, kaya üstü resimleri ve fosil izlerdir (ayak, el izi vb.). Bu dönemde barınma amaçlı kullanılan mağaralar daha sonraki kültür katmanlarının altında kaldığı için bu döneme ait kültürel kanıtları yalnızca kazı yapılan mağaralarda görmek mümkündür. Ele geçen buluntular arasında kullanılan aletler yoğunluktadır.

Paleolitik Dönem'de genelde göçebe olan insanların zaman zaman kısa süreler için bir mağara veya su kaynaklarına yakın, korunaklı, av hayvanlarının bulunabileceği yerlerde geçici kamplar kurdukları bilinmektedir. Bu dönem İnsanoğlunun yaşamı için en zor dönem olmasının yanı sıra en eski ve en uzun (M.Ö.500.000-15.000) sürenidir (Gümüşçü vd, 2013: 27).

Peribacaları gibi özel coğrafi oluşumlarla şekillenen bölge, sadece etkileyici görünümüyle değil, aynı zamanda bu coğrafyanın tarihine koşut gelişen kültürleriyle de fark edilen önemli bir konum edinmiştir. Nevşehir tarihine ilişkin araştırmaların ağırlığını Orta çağ ve sonrası oluşturduğundan tarih öncesi bilgiler oldukça kısıtlı kalmıştır (Thierry ve Thierry, 1963; Jolivet-Levy, 1991). Her ne kadar mevcut buluntular Nevşehir Bölgesi'nin tarih öncesi konumunun anlaşılmasını zorlaştırsa da

genel olarak Orta Anadolu kültür coğrafyası içinde temsil edilen kültürleri yansıttığı ve onun bir paçası olduğu anlaşılır ölçüde açıktır (Türker, 2016: 309).

Günümüze kadar ele geçen verilerden anlaşıldığı üzere bölgede paleolitik izlere rastlanmakla birlikte bu tür kültürlerin tarihleri çok uzağa gitmemekte, belki son paleolitik dönemi temsil etmektedir. Bunun sebebi olarak da "Würm" Buzulunun Anadolu platosunda uzun süre kalmış olması ve özellikle volkan patlamalarının insan yerleşimlerine olanak tanımamış olması varsayılabilir. Ancak tüm bu kanıt eksikliğine rağmen Kapadokya bölgesinin nehir kıyılarının ve tatlı su kaynaklarının bol olduğu vadilerin, ilk insan oturumlarına çok müsait doğal yaşam kaynakları sunmuş oldukları açıktır. Çoğu kez metal kullanımına bile gerek duymadan (Zira daha sert bir taşla; örneğin obsidienle) kolaylıkla oyulabilen tüf kayalar insanlara sıcak konut teşkil etmiştir. Vadi kenarlarındaki yüksek kaya mekânların da korunmaya müsait olduğu açıktır. İnsan topluluklarının yüzbinlerce yıl meyve toplayıcılığı, av ve balık avcılığı yaparak varlıklarını sürdürdüğü ve suya olan hayati bağımlılıklarından dolayı da nehir kenarlarına yerleştikleri bilinmektedir. Kızılırmak bu bakımdan oldukça elverişli bir konumda yer alır (Ateş, 1996: 60).

Ürgüp Karain Köyü, Nevşehir il merkezinin doğusundaki Ürgüp İlçesi'nin güneydoğusunda; tren yolunun Yavaş istasyonu istikametindeki vadinin bir yamacında; vadi yamacına dağılmış gibi bir konumda yer alır. Karain, buraya 1946 yılında yapılan araştırma gezisinden önce de 'Göreme' tipinde mağaraları nedeniyle dikkat çekmiş ve araştırmacılar tarafından ziyaret edilmiştir. 1946 yılında yapılan araştırma gezisinde o zaman tarla olan alanın çeşitli yerlerinde işlenmiş çakmaktaşı aletler ve çok miktarda çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Çakmaktaşları siyah ve kahverengidir. Köy yakınında çakmaklık adı verilen çakmaktaşı ocakları bulunduğu belirtilmektedir. Mağaraların kıyısından geçen küçük bir dere yatağında (Karaözü deresi) obsidiyenden işlenmiş 'mikrolit' adı verilen çok miktarda küçük alet ve yongalar bulunmuştur. Bu aletler arasında Musterien dönemi tekniğini hatırlatan örnekler de vardır. İnan'a göre bunlardan özellikle iki tanesi Orta paleolitiğin özelliklerini tam olarak taşırlar (İnan, 1947: 122).

Az sayıda buluntu alanıyla temsil edilen Nevşehir paleolitik çağ istasyonlarından hiç birisi kazı yöntemiyle incelenmemiş olup bu alanlardaki çalışmalar yüzey araştırmalarıyla sınırlı kalmıştır. Derinkuyu ilçesi batısındaki 'Suvermez' köyü civarından Orta Paleolitik Çağ'a ait Levallois tipinde aletler yüzey araştırması sırasında bulunan örnekler arasındadır. Yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Acıgöl ilçesi civarında olduğu ifade edilen ve "Acıgöl Etekleri" olarak adlandırılan buluntu yerinden toplanan aletler de yine Levallois tipinde olup obsidyenden yapılmıştır (Kansu, 1991; Todd, 1980).

Fotoğraf 2.1: Ürgüp ve Çevresine Ait Kaya ve Mineral Buluntuları, Ürgüp Müzesi

Sonuç olarak inceleme alanında Paleolitik Dönem izleri farklı oyma teknikleriyle oluşturulmuş küçük alet ve yongalar, çanak çömlek parçaları olup oldukça sınırlıdır. Bulunan aletler arasında çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış olanlar çoğunluktadır. Ürgüp ve çevresinde bulunan prehistorik eserler Ürgüp Müzesi'nde sergilenmektedir (Fotoğraf 2.1).

2.2.2. Mezolitik Dönemin Kültürel İzleri

Genel anlamda Orta Taş Devri olarak adlandırılan Mezolitik Devir, Eski Taş Devri (Paleolitik) ile Yeni Taş Devri (Neolitik) arasında bir geçiş dönemidir. İnsan toplulukları bu dönemde yarı-göçebe bir yaşam sürmüş, Paleolitiğe oranla kamplarını kurdukları yerlerde daha uzun süre konaklamışlardır. Sıcaklık ve yağışın artışıyla bütün dünyada yeni bir döneme geçildiği ve Orta enlemlerin yaşamak için daha elverişli bir hale geldiği bu dönem 'Holosen' e karşılık gelmektedir. Alet ve silahlar yontma taş şeklinde yapılmaya devam edilmiş, ancak boyutlarda biraz daha küçülmeye gidilmiştir (Esin, 1998: 80). Mezolitik dönem genellikle 'mikrolit' denilen küçük taş aletlerle karakterize edilmektedir. Ülkemizde bu tip küçük taş aletlere rastlanan yerlerden biri de Ürgüp-Göreme yöresi (Gümüşçü vd, 2013: 30) olup Ürgüp'teki Karain Köyü mikrolit buluntuların saptandığı yerlerdendir.

Yukarıda da sözü geçen Karain Köyü'nün dere yataklarında toplanan obsidiyenden yapılmış aletlerin bazıları büyük olasılıkla Mezolitik Dönem'e aittir. Burası dışında bu kültürel evreye ait olabilecek minik aletlere Kapadokya Bölgesinde çok fazla rastlanmamıştır (Harmankaya ve Tanındı, 1996).

2.2.3. Neolitik Dönemin Kültürel İzleri

Taş Çağı'nın sonuna gelindiğinde Neolitik adı verilen ve en önemli mekânsal kantları höyükler (neolitik köy) olan dönem başlamıştır. Bu dönem insanlık tarihinin kültürel evriminde en hızlı ve köklü değişimlerin yaşandığı dönemdir. Höyüklerde ortaya çıkarılan duvar resimleri ve kullanılan aletler, neolitik dönemden günümüze ulaşan kültürel izlerdir (Fotoğraf 2.2).

Fotoğraf 2.2: Neolitik Çağ buluntuları, Ürgüp Müzesi

Günümüz 'uygarlığının' oluşumuna zemin hazırlayan kimi temel değişimlerin M.Ö. 10000 lerde, Neolitik olarak adlandırılan gelişmelerden kaynaklandığı 'eski' ile uğraşan tüm bilim insanlarınca genel kabul görür. Şu an ki verilere göre bu gelişmeler ilk kez İsrail ve Filistin, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ı kapsayan bölgede yaşanmıştır. Araştırma ve kazılar çeşitli nedenlerle bu bölgelerde yoğunlaşmış, ortaya çıkarılan verilerin zenginliği, tarihlerin eskiliği ve sonuçların her anlamda doyurucu olması 'Yakındoğu' adı verilen bölgeyi neolitiğin "çekirdek bölgesi" haline getirmiş; diğer bölgelerin değerlendirilirken bu bölgeyle kıyaslanması gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır (Özbaşaran ve Cutting, 2007: 55). Bu çekirdek bölgelerin dışında kalan yerlerden biri de Volkanik Kapadokya'nın da içinde yer aldığı Orta Anadolu Bölgesi'dir.

Gümüşçü vd. (2013), Anadolu'da toplumun sosyal ve ekonomik yapısında birtakım değişimlerin meydana geldiği Neolitik dönem için ilk üretim toplumlarının yerleştiği iki çekirdek bölgeden söz etmiştir. Orta Anadolu'da, özellikle Konya ve

Niğde çevresinde yer alan bölge bu bölgelerden biridir. Duru ve Kayacan (2018), Orta Anadolu'da Neolitikleşme sürecinin Levant ve/ veya Orta Fırat üzerinden gerçekleştiği; "Çekirdek Bölge" de ortaya çıkan yeni yaşam biçiminin Orta Anadolu'ya kadar yayıldığına ilişkin görüşlerin geçerliliğini yitirdiğini ve bugün gelinen noktada elde edilen verilerin Güney Levant, Orta Fırat ya da Doğu Toros bölgeleri ile karşılaştırıldığında Neolitikleşme sürecinin Orta Anadolu'da farklı bir biçimde yaşandığını belirtmektedir.

Anadolu'nun ilk köyleri olan höyükler, daha sonraki kültür katmanlarının üst üste birikmesiyle tepe görünümünü almıştır. Bazı höyüklerde yerleşimin kesintisiz bir şekilde devam ettiği görülürken bazıları birkaç kültür katı içerip terk edilmiştir. Yerleşme süreci içinde en alt katta olan Neolitik dönem, kazısı devam eden höyüklerde kazı tamamlanmadan öğrenilememektedir (Doğaner, 2013: 32). Neolitik dönem Türkiye'de 36'sının kazısı yapılmış yaklaşık 400'e yakın yerleşmeyle temsil edilmektedir (Özdoğan, 2007: 19). 1993 yılında başlayan Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Projesiyle Anadolu'daki tarih öncesi yerleşmelerin envanteri yapılmakta ve haritalanmaktadır. Bu proje kapsamında kazısı yapılmayan höyükler de belirlenmiş ve bazılarında yüzey araştırması yapılmıştır (Tablo 2.1).

Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün 1964-1966 yılları arasında Ian Todd başkanlığında gerçekleştirdiği prehistorik araştırmalar ortaya oldukça ilginç bulgular çıkarmış, bu yüzey araştırmaları sonucu, çoğu Nevşehir yöresinde olmak üzere Neolitik dönemden başlayan birçok yerleşme saptanmıştır. Nevşehir il sınırları içinde kalan İğdeli Çeşme, Acıgöl ve Tatlarin kasabasındaki Neolitik çağ yerleşimleri bunlardan bazılarıdır (Ateş, 1996: 61-65).

Tablo 2.1: İnceleme Alanındaki Höyükler.

İL ADI	İLÇE ADI	HÖYÜK ADI	Kazı Çalışması	Yüzey Araştırması
Aksaray	Gülağaç	Aşıklı Höyük	X	
	Gülağaç	Musular Höyük	X	
Nevşehir	Acıgöl	İğdeli Çeşme Höyüğü		X
		Ağıllı Höyük		X
		Yoncalı Höyük		X
	Avanos	Cami Höyük	X	
		Paşalı Höyük		X

		Karayusuf Höyüğü		X
		Kızılözün Höyük		X
		Topaklı Höyük		X
		Aleyli Höyük		X
		Karaburun Höyüğü		X
		Zank Höyük	X	
	Derinkuyu	Yazıhüyük		X
		Budaöreni Höyük		X
		Çakıllı Höyük		X
		Tilköy/Manaytepe Höyüğü		X
	Gülşehir	Yassıhöyük (Ovaören)	X	
		Topakhüyük		X
		Aptal Höyük		X
		Araplı Höyük		X
		Gavurhöyüğü		X
		Karacaşar Höyük		X
		Kelmemed Höyük		X
		Sağmalağıl Höyük		X
		Terlemez Höyük		X
		Yakatarla/Maltepe Höyük		X
		Yamalı Höyük		X
		Yeşilöz Höyük		X
	Ürgüp	Sofular Höyük	X	

Nevşehir'in Acıgöl ilçesinde Karacaören Köyü sınırları içinde yer alan ve İlfat Kayalığı adı verilen İşlik'te Neolitik döneme ait bol miktarda obsidiyen buluntu tespit edilmiştir. Buluntular bu kayalığın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait bir açık hava atölyesi olduğunu göstermektedir (Şenyurt, 1999: 456). Avanos'ta yer alan düz yerleşme niteliğindeki Değirmenönü, Neolitik Döneme ait çok sayıda Çakmaktaşı ve çanak çömlek buluntusuyla Neolitik Dönem'e tarihlenir.

Barınağın konutlaşması, ziraatin keşfi, domuz, öküz, koyun ve keçi gibi hayvanların ehlileştirilmesi ve seramik imalatı gibi gelişmelerin önem teşkil ettiği Neolitik dönem yerleşmeleri çoğu zaman çanak-çömleğin var olup olmamasına bağlı olarak Türkiye'de iki şekilde sınıflandırılır. Bu tasnif sonucunda ise daha anlaşılır olması için 'Çanak Çömleksiz Neolitik Devir' ve 'Çanak Çömlekli Neolitik Devir' olmak üzere ikiye ayrılır. En önemli özelliği tarımsal üretimin başlaması ile birlikte yerleşik hayat düzeninin ortaya çıkması olan Çanak-Çömleksiz Neolitik Devir, M.Ö. 12/10 bin yılı ile 7 bin yılı arası dönemi kapsamaktadır.

Nevşehir'in Ürgüp İlçesi, Sofular Köyü'nün 3 km kuzeydoğusunda yer alan Sofular Höyük (M.Ö. 9000 sonu- M.Ö. 8000 Başı) Nevşehir'in kazısı yapılan ilk Çanak Çömleksiz Neolitik dönem buluntu yeri olmasıyla önemli veriler ortaya koymaktadır (Başoğlu vd., 2018). 2011 yılında bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında Prof. Dr. Okşan Başoğlu tarafından tespit edilen Höyük'te (Başoğlu, 2013: 98-105), 2016 yılında kazı çalışmaları başlatılmıştır. Kazı çalışmalarıyla başları güney yöne çevrilmiş ve dorsal pozisyonda gömülmüş insan iskeletleri, kemik aletler, neolitik çağ dolgusunun varlığına işaret eden ve hammaddesi obsidyen olan yontmataş ve sürtmetaş buluntular ve boncuklar ortaya çıkarılmıştır. Kemik ve taş aletlerin benzerleri Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük'te, yapımında yakınındaki Kışlacık deresinden alınan nehir taşlarının kullanıldığı boncukların karşılaştırılabilir örnekleri ise Konya ovası yerleşimlerinden Boncuklu Höyük'te saptanmıştır (Başoğlu vd., 2018: 29).

Mevcut araştırmalara göre, Orta Anadolu Bölgesi'nde Çanak-çömleksiz Neolitik kültürünün en iyi temsil edildiği yer olan Aşıklı Höyük (Esin ve Harmankaya, 2007) İnceleme alanının kültürel tarihine kanıt sunan en önemli yerleşmelerden biridir.

Yörenin en eski yerleşimi (M.Ö. 9000) kabul edilen Höyük (Esin, 2002: 83), 38° 21' 02" kuzey enlemi ile 34° 13' 40" doğu boylamında, Aksaray şehrinin 25 km güneydoğusunda, adını volkanik bir platodan alan Kızılkaya Köyü arazisindedir. Melendiz ırmağının kıyısında yer alan Aşıklı'nın çevresindeki tek yeşil alan da Melendiz vadisidir. İlk olarak, 1963 yılında Pennsylvania Üniversitesi Hititologlarından Edmund Gordon tarafından bulunan Aşıklı Höyük'te, sonraları farklı bilim dallarından araştırmacılar tarafından defalarda yüzey araştırmaları yapılmıştır (Esin, 1998: 84-85). Ian Todd, 1964 yılında başlattığı yüzey araştırmalarında Aşıklı Höyük'ü titizlikle incelemiş, çalışmalarını daha çok yüzey toplaması, kesit ve tarihlendirme üzerinde yoğunlaştırmıştır. Buradan topladığı örneklerin radyoaktif karbon tarihlerini yayınlayan Todd'un çalışmaları, Höyük'ün Çanak Çömleksiz Neolitik Kültür'e ait bir yerleşme olmasının yanı sıra Çatalhöyük'ten 1000 yıl kadar daha eski olduğunu göstermiştir. İki Höyük arasındaki yerleşme düzeni, kerpiç mimari ve yapım işçiliğindeki benzerlikler Aşıklı'nın

Çatalhöyük'ün öncüsü olabileceğini düşündürmüştür (Todd, 1980: 39). Aşıklı Höyük verilerinden yola çıkarak Orta Anadolu'nun Antik dönemde Kapadokya adı verilen kesiminde Neolitik Dönemin Çanak Çömleksiz Evresinde yapıların tümüyle kerpiçten inşa edildiği söylenebilir. Girişleri damdan olan bu yapılar, birbirlerine bitişik düzende olup boyutları genelde küçüktür. Yapıların dışa açılan kapıları olmamasına karşılık çok odalılarda bir mekândan diğerine açılan kapılar vardır. Duvarlar ve tabanların sıvalı olduğu bu yapıların bazılarının altında gömütler bulunmuştur. Yerleşmenin konut alanını oluşturan bu küçük yapılardan ayrı bir yerde içinde daha büyük ocakların bulunduğu, farklı yapı malzemesi ve işçiliğe sahip (kireç taban gibi özel uygulamalar görülür) ortak kullanım mekânlar göze çarpar. Bu yapılardan ayrı olarak yine Aşıklı insanlarının avcılıkla ilgili faaliyetler için ortak kullandıkları bir alan vardır. Bu alan Aşıklı Höyük'ten yaklaşık 300-400 m uzaklıktaki Musular Höyük'tür. Aşıklı Höyük'ün çok geniş bir alanı kapsaması dışında onu diğer yerleşmelerden ayıran en önemli özelliklerinden biri de günlük kullanım dışındaki yapılardan ayrı, kamusal işleve sahip yapıların yer aldığı özel bir bölümün de yer almasıdır (Özbaşaran ve Cutting, 2007: 55). Bunlardan kare planlı büyük bir yapının kuzeyi 'sandık sisteminde' iç tarafta olanı taş, dış tarafta olanı kerpiç olan ve aralarında bölmelerin olduğu bir çift duvarla sınırlandırılmıştır (Fotoğraf 2.3). Daha sonra Anadolu'da yaygın olarak kullanılan, en çok da M.Ö. 2. Binyılda Hitit surlarında izlenen bu sistemin kökeninin Aşıklı'da olduğu anlaşılmaktadır (Esin, 1998: 89).

Aşıklı Höyük'te tapınak olarak kullanılan bir yapının erozyonla tahrip olması sonucu bir takım onarma işlemleri yapılmıştır ki bu dünyadaki en eski restorasyon denemesidir (Esin, 1998: 90). Höyük'te yapılan kazılar sonucu insanların avcılık, toplayıcılık ve çiftçilik yaptıkları anlaşılmıştır (Esin ve Harmankaya, 2007: 267). Ayrıca bitki kalıntıları ve hayvan kemiği analizlerine göre buğday, arpa gibi tahılların ve mercimeğin tarımının ilk kez burada yapıldığı, avlanan hayvanların arasında atın olduğu saptanmıştır. Bu durum Anadolu'da atın Holosen başlarında da yaşadığının ilk kanıtıdır (Esin, 1998: 90). Kendine özgü kültürüyle birçok konuda öncü olan Aşıklı, eşsizliğini korumakla birlikte yakın ve uzak çoğu kültüre örnek

olmuştur. Böyle bir yerleşmenin bölge içinde yer alması, yörenin kültürel zenginliğinin çok eskilere dayandığını kanıtlaması bakımından önem teşkil eder.

Fotoğraf 2.3: Aşıklı Höyük'te Kerpiç Duvarlı Evlerden Oluşan Mahallelerden Bir Görünüm

Kaynak: Esin, 1998

M.Ö.7000-5500 yılları arasına tarihlendirilen Çanak-çömlekli Neolitik Çağ'da, Çiftçiliğe dayalı gerçek köy yaşantısı tüm sosyal kurumlarıyla şekillenmeye başlamış, avcılık günümüzde olduğu gibi boş zaman uğraşısı haline gelmiştir. Tarımın hala kuru tarım şeklinde yapıldığı bu dönemde, sabah, döven gibi ilkel tarımın mekanik aletleri bilinmemekle birlikte yün ve binek hayvanlarının evcilleşmediği görülür. Bu dönemde inanç kültüründe de belli değişim ve gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle ölü gömme gelenekleri değişmiş, daha önceleri evlerinin tabanlarının altına ya da özel yapılara gömülen ölüler yerleşimin dışına gömülmeye başlamıştır. Yerleşme yerleri genellikle höyüklerle temsil edilen Çanak Çömlekli Neolitik dönemde, Neolitik'ten sonra Kalkolitik, İlk, Orta ve Son Tunç Çağı, Demir Çağı, Hellenistik, Roma ve Bizans yerleşimleri saptanan höyükler vardır. Gülşehir'de Yeşilöz Höyük bu yerleşmelere örnektir.

Topaklı Höyük Nevşehir yöresinin çok eski bir yerleşim yeri olduğunun kanıtlarındandır. Topaklı Höyük'te İtalyanlar'ın 1967'de başlattığı kazılarda İlk Bronz Çağ'dan Bizans Dönemine uzanan 24 mimari kat ortaya çıkarılmıştır (Ateş, 1996, 65). Bu höyük Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanmış tescilli arkeolojik sit alanları listesinde yer almaktadır. İnceleme alanındaki diğer tescilli höyükler; Karacaşar Höyüğü, Paşalı Höyük, Terlemez Höyük, Yakatarla/Maltepe Höyüğü, Yazıhüyük Höyüğü, Yeşilöz Höyüğü'dür.

Sonuç olarak prehistorik dönemin en dikkat çekici evresi olan Neolitik Çağ'da bölge önemli bir yerleşim sahası olarak karşımıza çıkar. Höyüklerde ortaya çıkan buluntular çeşitli müzelerde sergilenmektedir. Aşıklı Höyük ve Musular Höyük buluntuları, Aksaray Müzesi'nde sergilenirken Nevşehir ve çevresine ait Neolitik dönem buluntuları Nevşehir Müzesi ve Ürgüp Müzesi'nde sergilenmektedir.

2.2.4. Kalkolitik Dönemin Kültürel İzleri

Anadolu'da Neolitik devirden sonra başlayan ve taş aletler yanında az da olsa madenin de kullanıldığı devir olan Kalkolitik, uygarlık tarihi açısından 'ilk üretimci topluluklar' dönemi ya da 'gelişkin köy' dönemi şeklinde de tanımlanmaktadır. Kalkolitik Çağ (M.Ö. 5600-3750)'ın en önemli özellikleri arasında köylerin kentlere dönüşmesi, tarımcı köy toplumlarından şehir/kent devletlerinin doğması, bölgeler arası sosyo-ekonomik farklılaşmalar sayılabilir (Gümüşçü vd, 2013: 37-38).

Türker (2016: 314-315), Nevşehir Bölgesi'nde yapılan yüzey araştırması sonucu 15'e yakın Kalkolitik Çağ yerleşmesinin saptandığını bildirmiştir. Bu yerleşmeler arasında çalışma alanı sınırları içinde olanlar şöyledir; Avanos'ta Değirmenönü ve Paşalı, Gülşehir'de Yeşilöz Höyük, Civelek Mağarası, Yassıhöyük, Topakhöyük, Aptal Höyük ve Terlemez Höyük; Derinkuyu'da Yazıhöyük'tür. Ayrıca Acıgöl ilçesinin kuzeybatısında yer alan Çakılarası Öreni atölye niteliğinde düz bir yerleşme olup kalkolitik buluntular vermektedir (Şenyurt, 1999).

İçlerinde kazısı yapılan tek yer Civelek Mağarasıdır ve bölgenin Kalkolitik Çağı hakkında en kapsamlı bilgilere buradan ulaşılır (Fotoğraf 2.4). Mağara ile ilgili çalışmaları A.Schachner ve ekibi yürütmüş, buluntular Erken-Orta Kalkolitik döneme tarihlenmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanmış tescilli

arkeolojik sit alanları listesinde yer alan mağaranın kullanım amacı tam olarak belirlenememiştir.

Fotoğraf 2.4: Civelek Mağarası

Kaynak: http://www.tayproject.org (Erişim Tarihi 12.03.2021)

Gülşehir İlçesinin 8 km. kuzeydoğusunda, Hırka Dağı'nın Kızılırmak'a bakan yamacındaki aynı adlı köyün yakınında yer alan Civelek Mağarası'nda bulunan seramikler üzerinde yapılan çalışmalarda çeşitli kültür bağlantıları ortaya çıkmıştır. Bu seramikler ile Hacılar 1-2, Kuruçay 6-7 ve Demircihöyük'ün Kalkolitik döneme ait buluntularıyla benzerlikleri saptanmış bu bölgeler arasında güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Schachner vd., 1997: 9). Yapılan araştırmalarda bu tip seramiklere Kızılırmak kasvi içinde hiç rastlanmaması, Kalkolitik dönemde Kızılırmak kasvi ile Kızılırmak'ın güney bölgesi arasında seramikler açısından büyük bir farklılık olduğunu göstermektedir (Omura, 1999: 28). Civelek Mağarası seramikleri, Anadolu'da bilinmeyen bir seramik geleneğinin ürünüdür ve sahip olduğu karakteristik özellikler, Orta Anadolu'nun batısında kalan kültürlerle karşılaştırılmasını sağlamıştır (Schachner vd., 1997: 20). Civelek mağarasından toplanan seramik kaplar ve taş eserler Nevşehir Müzesi'nde sergilenmektedir.

Kalkolitik kültürel sürecini en iyi yansıtan yerler arasında Aksaray'da Güvercinkaya ve Gelveri sayılabilir. Orta Kalkolitik Çağdan günümüze kalan en önemli görsel buluntuların kilden yapılan kapkacak olduğu söylenir. Bunlar içinde en dikkat çekici olanı Gelveri üslubu ile bezenmiş kaplardır (Gümüşçü vd, 2013: 39). Gelveri (Yüksek Kilise)'de görülen koyu yüzlü kazıma bezemeli ve inkruste seramikler bu üslubun belirgin örneklerindendir. Bu yerleşme Akdeniz'den Balkanlara kadar uzanan kültürel etkileşimin somut örneklerini barındırması bakımından önemlidir. Kayseri Fraktin ve Bolkardağ yöresindeki Garyanın Tepesi, Obeyd Kültürüyle Mezopotamya'nın çok geniş bir bölgede oluşturduğu ticari ilişkiler ağının bir parçası olabileceği ispatlanmıştır (Türker, 2016: 314). Fraktin Evi'nin bölgede Mezopotamya ile olan kültürel ilişkilere ışık tutmasına karşılık Gelveri Kültürü'nün yüzü Batı'ya dönüktür. Bu kültür, özellikle Kalkolitik dönemin son evresinde, bölgenin Güneydoğu Avrupa özellikle de Balkanlar ile olan Kültürel alışverişini son derece çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer.

Gelveri Höyük, ismini Aksaray'da Güzelyurt (antik Carbala) ilçesinin eski adı olan Gelveri'den almıştır. Güzelyurt'un 1,5 km. güneybatısındaki höyük, volkanik yüksek bir kayalığa yaslanmıştır. Bu kayalığın üstünde bugün 19.yüzyıldan kalma Yüksek Kilise olarak adlandırılan ufak bir kilise yer alır. Bu kilisenin yapılışı ve 1989'daki yenileme sırasında ve höyük üzerindeki toprağın çeşitli zamanlarda sürülmesi nedeniyle höyük büyük zarar görmüştür. Yüzeyden toplanan çanak-çömlek ve diğer buluntulara göre Gelveri Höyüğü'nde Kalkolitik, İlk Tunç Çağı, Demir Çağı, Roma yerleşmelerinin izleri saptanmıştır (Esin, 1993).

Büyük ölçüde tahribata uğramış Höyük'te yapılan kazılar sonucu, evcil koyun ve keçi kemikleri, Avla Dağ Neolitiği'ne benzer obsidiyen ve kemik aletler ile çeşitli çanak çömlek kaplar bulunmuştur. Bu çanak çömlek grupları içinde Gelveri Kültürü'nü yansıtanlar, koyu renkli, yüzeyleri parlak açkılı kâse, çömlek, fincan gibi kaplardır. Kapların şekilleri ve üzerlerindeki geometrik süslemelerin tekniği ve dağılış biçimleri bunların hem Anadolu hem de Güneydoğu Avrupa'nın birçok buluntu yeriyle ilişkileri olduğunu kanıtlamıştır. En yakın örnekleri Romanya'daki Precucuteni Kültürü'nde olduğu bilinen bu kaplar, Kavala yakınında Paradeisos, Bulgaristan'da Meriç ve Gumelnitza Kalkolitik kültürlerinde karşımıza çıkar. Bunun

yanı sıra ülkemizde de en eskileri Mersin Yümüktepe Neolitiğinde bulunmuş olmakla birlikte Yozgaz'taki Alişar Kalkolitik Kültürü'nde ve İstanbul Yarımburgaz'da bulunmuştur (Esin, 1993).

2.2.5. Tunç (Bronz) Dönemin Kültürel İzleri

İlk Tunç (M.Ö. 3000-2000), Orta Tunç (M.Ö.2000-1500) ve Son Tunç (1500-1200) olmak üzere üç alt bölümde incelenen Tunç Dönemi (Gümüşçü vd, 2013: 81)'nde Neolitik itibariyle aynı yaşam alanlarını kullanan insan toplulukları toplumsal ve teknolojik bir sıçrama gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde bakır, bronz, kurşun ve kalaydan başka altın, gümüş ve elektron gibi muhtelif madenler kullanılmıştır (Fotoğraf 2.5). Yeni hammadde kaynaklarının keşfi ve bunlara duyulan ihtiyacın giderek artması, coğrafi bölgeler arasında ticaret ağının değişikliğe uğraması ve yoğunlaşmasına yol açmıştır (Gümüşçü vd, 2013: 44). Bu da geniş bir kültürel ağın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Nevşehir ve çevresi İlk Tunç Dönemi'nde, güçlü bir yerel gelenek taşısa da Ege ve Balkanlar'da Mezopotamya ve Kafkaslara kadar uzanan evrensel eski dünyanın ticari ve kültürel paydaşı konumuna sahiptir. Anadolu'da yazı bu dönemde henüz tanınmamış olsa da bu dönemde Orta Anadolu'nun tarihi coğrafyasına ait bilgilere, Mezopotamya'nın çivi yazılı kaynaklarından ulaşılmaktadır (Türker, 2016: 315).

İlk Tunç Dönemi, Nevşehir kültürleri arasında Demir Çağ öncesi en yoğun iskana sahip olan dönemdir. Bu döneme ait tek tek sayılamayacak kadar çok sayıda yerleşme ve buluntu tespit edilmiştir (Todd, 1980; Türker, 2016; Omura; 1990) Yerleşmelere ilişkin bilgiler kazılar ve yüzey araştırmalarıyla yapılmışsa da buluntularla ilgili az sayıda yayın olması ve olan yayınlarda bu döneme az değinilmesi, bölgenin o dönemdeki konumunun kurgulanmasını zorlaştırmaktadır.

Yukarıda da değinildiği üzere Topaklı Höyük, Erken Tunç Döneminden Bizans dönemine değin uzanan geniş zaman diliminde kesintisiz yerleşmeye şahit olmuştur. Buradan çıkan seramiğin "Kapadokya Boyalıları" olarak bilinen ve ilk kez Yozgat'taki Alişar Höyük'te bulunduğu için 'Alişar III' ismini alan dönemin özelliğini gösterdiği belirtilmiştir. Bu tip seramiğin görüldüğü diğer yerleşmeler,

Avanos'ta kazı yöntemiyle araştırılan Cami Höyük ve Zank Höyük'tür (Omura, 1990: 72).

Fotoğraf 2.5: Tunç Çağı buluntuları, Ürgüp Müzesi

2.2.6. Hattiler'in Kültürel İzleri

Yerleşik hayata geçişten itibaren, yerleşim birimleri arasında, temel ihtiyaçların karşılanması için ticaret ve benzeri ilişkiler doğmuş ve ihtiyaç duyulan temel maddelere sahip olan ve üreten birimler her devirde önemli merkezler haline gelmiştir. Eski Bronz Çağı sonlarında, Asurlu Tüccarlar Kızılırmak yayı içindeki bölgeye "Hatti Ülkesi" ismini vermişlerdir (Ateş, 1996: 65). Bu isim, Anadolu yarımadasının bilinen en eski adı olup yaklaşık 1500 yıl boyunca kullanımda kalmıştır.

2.2.7. Asurlular'ın Kültürel İzleri

Dünya tarihinde ticaret amacıyla yapılan ve bilinen ilk düzenli kervan işletmeciliği, Asur ticaret kolonileri çağında Mezopotamya'nın Asur şehriyle Anadolu'da eski Hititlerin başşehri Kaniş arasında gidip gelen Asurlu tacirler tarafından gerçekleştirilmiştir (Bozkurt ve Yüksel, 2002: 298). Anadolu'ya geliş nedenleri yalnızca Anadolu Krallıklarıyla ticaret yapmak olan Asurlu tüccarlar, bu ticareti mübadele usulü ile gerçekleştirmiştir.

Kuzey Mezopotamya'daki Asur şehri tüccarları İç Anadolu'da geniş ve etkili bir ticaret ağı kurmuşlardır. (M.Ö. 1950-1750) Bu ticaret ağının merkezi Kayseri yakınındaki Kültepe-Kaneş'tir. Asur ticaret kolonileri, kent yakınında kurulan ticaret merkezi olan karum ve karumlara göre daha küçük ölçekli yerleşim birimleri olup küçük bir Pazar hizmeti sunan wabartumlardan oluşmaktadır. Bıraktıkları on binlerce pişmiş topraktan ticaret mektuplarında dokuz büyük ticaret merkezinin ve yüzlerce küçük şehrin isimleri görülür. Bunların arasında Nenessa'yı (Avanos) da görmekteyiz. Bunun yanında Aksaray'dan Kayseri'ye giden doğal anayollardan birisi Kızılırmak kenarıdır. Hititler zamanında iskân gördüğüne dair bilgiler vardır. Ancak Asur tabletleri bugün Nevşehir sınırları içinde bulunan Avanos hakkında değerli tarihi kanıtları sunmakta ve Nevşehir bölgesinin tarihini Avanos'un tarihini takip ederek bilebilmekteyiz (Ateş, 1996: 65).

J.C Gardin ve P.Garelli; M.Ö. 19. yüzyılın başlarına ait, Asurluların ticaret yollarını incelerken, ticari sınırların İncesu, Aksaray, Konya, Bor, Niğde ve Ereğli bölgelerine kadar uzandığını tespit ettiklerinde, Nenessa ve Waşhania'nın bu bölgenin sınırları içinde olduğunu gördüler. Ayrıca tabletler, iki Asurlu tüccarın Kaneş'ten (Kayseri-Kültepe) Buruşhattum'a (Acemhöyük) dört günde gitmek için sürekli Waşhania, Nenessa ve Ullama'dan geçtiklerini yazmaktadır (Ateş, 1996: 65). Waşhania şehri Kaniş'in batısında Asurlu tüccarların önemli bir istasyonu olup buradan itibaren batı ve kuzey-batı yönüne doğru yollar ayrılıyordu. Batı yönüne giden kervanların sürekli olarak bu şehirden geçmiş olduğu bilinmektedir. Yolların kavşak noktasında olduğu bilinen bu şehrin lokalizasyonu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Emin Bilgiç, Washania şehrinin İncesu-Ürgüp arasında olacağını belirtmiş, Garelli İncesu civarına yerleştirmiş, J. Lewy Nevşehir'i önermiştir. Burada hem Wabartum hem de Karum dairesinin olduğu bilinmektedir. Karum teşkilatının şehrin büyümesi soncu kurulduğu anlaşılmaktadır (Şahin, 2010: 308).

Asur Ticaret Kolonileri döneminde Nevşehir ve çevresi hakkındaki yazılı bilgileri Kültepe tabletlerinden öğrenmekteyiz. Çivi yazılı belgelerde geçen coğrafya adlarının çoğunluğunu şehir adları oluşturur. Bunun yanında az da olsa dağ ve nehir isimleriyle birlikte pazar yerleri bulunan bazı yer isimleri de tespit edilebilmektedir. Bu belgelerde, bu dönemde Nevşehir ve çevresinde Athurusna (Nenassa ile

Washaniya arasında bulunan bu kentin Ürgüp ile aynı yer olduğu düşünülmektedir), Malitta (Hacıbektaş Höyüğü), Wahsusana (Nevşehir'in kuzeyi)'nın önemli şehirler olduğu görülür. Nevşehir'in bu dönemde Anadolu'nun ticari başkenti olan Kanis'ten hareket eden kervanların güvenli bir şekilde kuzeye ve güneye gitmek için kullandıkları güzergâhlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Bu stratejik konum Hititler döneminde de devam etmiştir (Kuzuoğlu, 2011:424).

Ticaret yolu üstünde stratejik öneme sahip Kültepe bu özelliğini yüzlerce yıl sürdürmüştür. Kültepe, dünya müzelerine ve eski eser pazarlarına dağılan ve 'Kapadokya tabletleri' olarak tanımlanan çivi yazılı belgelerin ilk ortaya çıktığı 1871 yılından beri bilinmektedir. Anadolu'da keşfedilen en eski yazılı belgeler olan bu tabletlere bölgenin Grek-Roma coğrafi bölümlemesine göre olan adına atfen 'Kapadokya' ismi verilmiştir.

2.2.8. Hititler'in Kültürel İzleri

Avanos'un Sarılar kasabasında yer alan Zank Höyük, tarihsel süreç içinde, gelip geçmiş değişik kültürlere ev sahipliği yapmış ve bu kültürlerin izlerini gizemli bir şekilde içinde barındırmıştır. Bu höyükte Eski Tunç Çağı'ndan Roma Çağı'na kadar çeşitli kültürel izler açığa çıkarılmıştır. Höyük yerleşiminin ticari bir durak olduğunu açığa çıkartan en önemli buluntu ise Hitit dönemine ait bir *bulla* olmuştur. Asurlular, Hititler gibi eski çağ toplulukları zamanında kullanılmış bir mühür olan bullaların üzerindeki yazı ya da semboller çıkış noktası konusunda aydınlatıcı bilgiler vermektedir (Tuna, 2014: 45). Zank Höyük Hitit dönemine ait bulla, bugün Nevşehir Müzesi'nde sergilenmektedir.

Demir Çağı'nda, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki siyasi tabloda en önemli rolü, Trak kökenli Frigler oynamıştır. Muşkiler (Friglerin bir kolu), egemenlik alanlarını Aşağı Fırat Bölgesine değin genişletmiş ve Mazaka'yı (Kayseri) başkent yapmışlardır. Friglerin Orta Anadolu'nun büyük bir bölümüne (bu bölüm Antik Çağ'da Frigya bölgesi olarak adlandırılır) hâkim olduğu dönemde Kızılırmak'ın doğusunda batıda Kayseri, Nevşehir-Niğde yörelerinden doğuda Sivas/Gürün'e doğru uzanan bölge ise Tabal bölgesi olarak adlandırılmıştır. Bu bölge, Friglerin çağdaşı olan irili ufaklı birçok Geç Hitit Kent Devleti tarafından paylaşılmıştı. Tabal

Krallığının kapsamı tam olarak bilinmemekle birlikte bu döneme ait yazıtlar çoğunlukla Kayseri ve Nevşehir yakınlarında bulunmaktadır.

Geç Hitit Devletleriyle ilgili yazılı bilgiler doğal kaynaklar, steller ve mimari eserler üzerindeki hiyeroglifli yazıtlardan ve Asurlu kralların yazdırdığı çivi yazılı tabletlerden elde edilmiştir.

2.2.9. Frig Döneminin Kültürel İzleri

12. yüzyıl başlarında Güneydoğu Avrupa'dan gelerek Ege Göçleri ile Avrupa'ya giren Frigler Anadolu'nun önemli kentlerinin hemen hepsini yakıp yıkmış ve Hitit İmparatorluğunu ortadan kaldırarak Anadolu'yu egemenlikleri altına almaya başlamışlardır. Friglerin esas yerleşimi Gordion merkez olmak üzere Sakarya bölgesi olup Afyon, Kütahya, Eskişehir, Nevşehir illerini kapsamıştır. Çok az sayıdaki yazıtlar onların Hint-Avrupa dil kullandıklarını göstermektedir. İ.Ö. VIII. yüzyılın ikinci yarısında Frig devleti büyük güç kazanmış, ancak İ.Ö. VII. yüzyılın başlarında Kimmer akınları ile zayıflamış; daha sonra Lidya egemenliğine girmiş ve 550 yıllarında da Pers istilası ile bağımsızlığını tamamen yitirmiştir. Friglerin başkenti Gordion müstahkem bir şehir olup güçlü inşa edilmiş surlarla çevrilidir. Frigler'in baş tanrıça olarak kutsadıkları Kybele, İ.Ö. II. Binde Hitit panteonunda 'Kubaba' olarak yer almıştır (Fotoğraf 2.6). Bereketi, çoğalmayı temsil eden, genellikle yanlarında aslanla betimlenen ana tanrıça daha sonra Frigler arayıcılığıyla Sardes üzerinden batı dünyasına, Hellenistik ve Roma çağlarına geçmiştir. Çarkta biçimlendiriliş Frigli ustanın hayal gücünü ve yaratıcılığını sergileyen küçük heykel görünümünde hayvan biçimli törensel içki kapları (riton), Anadolu'da tarih öncesi çağlardan bu yana kullanılagelmiştir (Ateş, 1996; Gümüşçü vd., 1996).

Fotoğraf 2.6: Frig Çağı'na ait Kybele Rhytonu, Ürgüp Müzesi

2.2.10. Pers Döneminin Kültürel İzleri

Pers döneminde bölgenin kültürel gelişiminde önemli farklılıklar yaşanmış, özellikle de Pers inancı bölge halkını etkilemiştir. Bu durum kutsal sayılan alanların oluşmasına etki etmiştir. Bu dönemde büyük toprakların yönetimini Pers kökenli asker-soylulara, halkın yerel dinsel önderlerine bırakılmıştır.

Pers döneminde yerel kültürle Pers kültürü kaynaşmıştır. Heradot Perslerin kültürel yapısını ise söyle anlatır; 'Tanrı heykeli, tapınak, sunak gibi şeyleri yapmayı bilmezler; kurbanları dağ başlarında keserler ve Zeus dedikleri de tanrısal gök kubbedir. Güneşe, aya, toprağa, ateşe, suya ve rüzgâra da kurban adarlar'. Perslerin 'Ateş kültü' özellikle Kappadokia bölgesinde önem kazandı. Zerdüştlüğü benimsemiş olan Persler, ateşin kutsallığına inandıklarından bölgenin yanardağlarına tapınmışlardır. Özellikle volkanik Argaios (Erciyes) Dağı ve Hasan Dağı, bu kült için çok uygundu. Sartaplar Pers kültürünün ve dininin Yeşilırmak boylarında yayılmasına çalışmış ve bölgede Zerdüşt dinini (Zoroastrien) yaymışlardır. (Ateş, 1996: 67; Güney ve Güney, 2011: 256).

Pers tanrılarının, diğer dinlerin tanrıları gibi; tam manada tapınakları olmadığı, bölgeye serpilmiş bir halde bulunan bu kutsal alanları olduğu bilinmektedir. Persler, çok sayıda ateşgede tekkelerine bağlı bulunuyorlardı. Yunan müellifleri bu kutsal alanlara Pırhethee ve rahiplere de Pıree yani ateş yakıcı demişlerdir.

2.2.11. Roma Döneminin Kültürel İzleri

Kapadokya, M.S. 17 tarihinden itibaren Roma'nın bir eyaleti olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu dönemde iki büyük alay kurulmuş ve Kapadokya bir garnizon olarak önem kazanmıştır. Roma'ya bağlanan Kapadokya'da vergiler indirilmiştir. Bu dönemde yaşamından memnun olan halkın Erciyes Dağı ile Hasan Dağı arasındaki volkanik platolarda sürülerle at ve davar yetiştirdiği bilinmektedir. Bölgede Andabilis (Aktaş) adı verilen atların güçleriyle büyük ün kazandığı ve Roma'ya götürülerek hipodromda yarıştırıldığı bilinmektedir.

Bu dönemde ayrıca üzüm yetiştirildiği ve şarap elde edildiği bilinmektedir. Roma'nın ekonomik çöküş içine girmesiyle birlikte bölge halkı üzerinde baskılar yoğunlaşmış, bu durum karşısında Hristiyan dinini kurtarıcı olarak gören bölge halkı arasında bu yeni din hızla yayılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Korama, Soandos, Hilarios vadilerinde volkanik tüflerin içine, peribacalarına şapeller, kiliseler, manastırlar yapılmaya ve buralarda teoloji eğitimi verilmeye başlanmıştır. Romanın henüz Hristiyanlığı resmen bir din olarak tanımadığı dönemlerde bu yolların uzağındaki sapa yerler Hristiyanlar için bir sığınak, barınak işlevi görmüştür.

Suvasa Yazıtıyla Hitit döneminde yerleşim gördüğü aşikâr olan Suvasa Köyü (Gülşehir)'nde Roma dönemine tarihlenen bir kabartma ile ev veya mezar anıtı olabileceği düşünülen bir yapı yer almaktadır. Zeus olabileceği düşünülen kabartma, köyün üst tarafında, bir evin hemen yanı başında yer alır. Bu rölyef, ev avlusunun iç duvarı durumundaki bir kaya yüzeyinde yer almaktadır. Orada oluşturulmuş bir yuva içinde oturan bu kabartmada, sol kolunu dirsekten havaya kaldırmış durumda görülen sakallı bir erkek betimlenmiştir. Suvasa/Sivasa isni, Luvi dili veya onun ardılı olan Kappadokia dilinden gelen Suwa/Siwa ve Assa sözcüklerinden türetilmiştir. Bu isim, 'Güzel Yerleşim', 'Kutlu Yerleşim' ve 'Kutlu'nun Yerleşimi' anlamları taşımaktadır. Bahsedilen Zeus kabartması da dikkate alındığında burasının bir tapınma merkezi olduğu ve Suvasa/Sivasa isminin 'Kutlu Yerleşim' anlamına geldiği söylenebilir.

Suvasa/Sivasa köyünde Roma Çağı'na ait, bu dönemin iri rektangonal taşlarıyla yapılmış yapı, günümüzde toprağa yarı gömülü vaziyettedir. Bu yapının bir mausoleion (ev ya da tapınak görünüşünde anıtsal mezar yapısı) olduğu düşünülmektedir. Yapıtın içinde, Hellen diliyle oluşturulmuş çok kısa bir de yazıt vardır. Sadece birkaç harfi okunabilen bu yazıtta, A'nın orta çizgisinin küçük bir (v) gibi yapılması, bu yapının Roma dönemine ait olduğunu kanıtlar. Yapının içindeki bir lento taşı üzerine, erken Bizans dönemine özgü şekillerde haçlar ve motifler işlenmiştir (Umar, 2008: 121-125).

Avanos'un kuş uçuşu 5 km. kadar güneydoğusunda Sarıhan Köyü'nde ve Maçan/Avcılar köyünün kuzeydoğusunda da Roma dönemine ait mezar yer almaktadır (Umar, 2008: 148).

2.2.12. Bizans Döneminin Kültürel İzleri

Bizans İmparatorluğu zamanında Aziz Paul ile Tarsus'ta yaşamış olan Barnabas gibi Hristiyan öncülerinin M.S. 41 yılında Hristiyanlığı yaymak için Konya ve Kapadokya'yı dolaşmaları bu dinin bölgede yayılmasını sağlamıştır. Hristiyanlık, önceleri devletin sürekli mücadele ettiği, ağır baskılar uyguladığı ve zulmettiği, kiliselerini yıktığı, bir tehdit olarak görüldüğü bir din olduğu halde onun benimsenmesi asla önlenemedi. Bu baskılar, Hristiyanların bir kısmını büyük şehirlerden köylere ve gizli vadilere göçe ve özellikle önemli bir dini merkez haline gelen Kayalık, Göreme ve çevresindeki mağaralarda ve kaya oyuklarında ibadet etmeye zorlamıştır.

Bizans döneminde İmparatorluğun önemli dini merkezlerinden biri olan bölgede, bilinen 230 yerleşmede 700'ü aşkın yapı olduğu bilinmektedir. Göreme'de 48 kilise, Güzelyurt'ta 23 kilise, Ihlara'da 23 kilise, Soğanlıdere'de 21 kilise, Derinkuyu'da 12 kilise, Kaymaklı'da 12 kilise ve Uluağaç'ta 10 kilise bulunmaktadır (Coşkun, 1999: 28). Peribacalarının içine ya da vadi yamaçlarına oyulmuş bu kiliseler bölgede Hristiyan sanatının en değerli eserlerini oluşturmaktadır.

Avanos'un yaklaşık 5 km. güneyinde yer alan Zelve'de Bizans dönemine ait yerleşme bu dönemin kültürel açıdan önemli mekânsal kanıtlarından birini oluşturmaktadır. Y biçimli bir vadi olan Zelve Vadisi'nin tüm yamaçlarında, kayaya oyulmuş çok sayıda kilise ve binlerce barınak yer almaktadır. Uzun yıllar boyunca, Rumlaşmış yerli Kappadokia'lılarca kullanılan bu vadinin ve Rumların 1923'ündeki zorunlu göçünden sonra Türkler tarafından da yerleşim birimi olarak kullanılması kültürel açıdan dikkate değer bir sentez oluşturmuştur (Umar, 1998: 73).

Göreme Köyü'nün yakınındaki Göreme Vadisi, vadi duvarlarına oyulmuş, iç yüzeyleri fresklerle süslenmiş kilise toplulukları ile ünlüdür. Bu kiliselerin yapım çalışmaları 10. yüzyılda olgunluk seviyesine erişmiştir. Bu vadideki en önemli kaya oyma kiliseler 9, 10, 11, 12. Yüzyıllardan kalma yapılar olup bu döneme aittir. Göreme vadisindeki kiliselerin başlıcaları; Elmalı Kilise, Ayia Varvara (St. Barbara) Kilisesi, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise, Tokatlı Kilise, Ermiş Basileos Kilisesi (Küçük Şapel), Kızlar ve Erkekler Manastırı'dır. Bu yapılar, yine

yapıldıkları yüzyıllarla aynı zamanlara tarihlenebilecek fresklerle süsleniştir (Umar, 1998: 78-83). Sadece narteks bölümündeki küçük bir pencere ile aydınlandığı için 'Karanlık' ismi verilen kilisenin freskleri bundan dolayı büyük ölçüde bozulmadan günümüze ulaşabilmiştir.

Maçan/Avcılar köyünün kuzeybatısında 10. yüzyıla ait bir Bizans Kilisesi yer almaktadır. Bu kiliseye, günümüzde Orta Mahalle Kilisesi adı verilir. Köyün dışında kuzeybatı tarafında da çeşitli Bizans Kiliselerinin kalıntıları yer almaktadır.

Bu dönemden günümüze kalan kültürel izlerden biri Çardak Köyü'nde kilise olarak yapılan ve günümüzde cami olarak kullanılan yapıdır. M.S. 5.-6. Yüzyılda bölgede yaşayan Bizanslılar tarafından inşa edilen yapı Karamanoğulları zamanında camiye dönüştürülmüştür. Bir dönem sadece cami olarak kullanılan yapının ilginç özelliği 200 yıl kadar bir tarafı cami, bir tarafı kilise olarak ibadete açık bulundurulmasıdır. Cami-kilise fonksiyonuyla hizmet veren yapı, farklı dinlere gösterilen hoşgörünün mekân üzerindeki kültürel kanıtlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapı, 1924 yılındaki mübadelenin ardından Hristiyanların Yunanistan'a göçmesiyle tamamen camiye dönüştürülmüştür. Günümüzde Selçuklu Cami, Eski Cami ve Hoşgörü Cami isimleriyle bilinmektedir. Strzygowski, Rott ve Restle gibi araştırmacılar tarafından farklı zamanlarda incelenmiştir.

Ürgüp Müzesinde, Bizans dönemine ait taş eserler, sedeften yapılmış süs eyaları, buhurdanlık, rhyton gibi eserler sergilenmektedir (Fotoğraf 2.7).

Fotoğraf 2.7: Bizans Dönemi Buluntuları, Ürgüp Müzesi

2.2.13. Selçuklu Döneminin Kültürel İzleri

Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya girmesiyle bölgede yeni bir dönem başlamıştır. Nevşehir yöresi Selçuklu döneminde Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi, yoğun bir yapılaşma ve imar faaliyetine sahne olmuştur. Selçuklu Türklerin fethettiği bölgelerde çok sayıda cami, kervansaray, türbe ve medrese gibi eserler inşa edilmiştir. Bu eserlerin günümüze ulaşan önemli bir kısmı Anadolu topraklarının Türkleşmesi sürecini yaşayan tanıkları durumundadır (Sağcan, 2005: 26). Selçuklular mimari tarz ve süslemelerde Arap ve İran kültürünün etkisinde kalsalar da kendilerine özgü bir mimari anlayış ortaya çıkarmışlardır.

Selçukluların Anadolu topraklarının yerel kültürüne saygı gösteren cömert ve yüce gönüllü fatihler oldukları bilinmektedir. Yerli halkın yardımına ve iyi niyetine güvenen göçmen boylar sabit bir yerleşimleri olmadan sürekli hareket halindeydiler. Yerel halk göçebe boyları geleneksel olarak misafir ediyor ve hayvanların en az üç gün otlatmalarına izin veriyordu. Bu dönemin özelliği gizemcilik ve insancıl bir hoşgörüydü. Türklerin ünlü konukseverliği muhtemelen bu dönemden kalmadır.

Ihlara Vadisindeki Aziz Gregorious (Kırkdamaltı) kilisesindeki bir freskte Selçuklu Sultanı II. Mesud (1282-1305) ve Bizans İmparatoru II.Andronikus'tan söz eden eski bir yazıt vardır. Bu yazıt Müslüman Türklerle kadim Hristiyan nüfusunun hoşgörü ve barış içinde bir arada yaşamasının bir kanıtı olarak görülür. Kuzeybatıdaki niş üzerinde yer alan ve Martir Georgios ile birlikte tasvir edilmiş banileri gösteren freskodaki kitabe metni şöyledir:

> "Şerefli Büyük Martir Aziz Georgios adına kurulan bu tapınak Amirarzes Basileios Giag(oupes)'in eşi ve karşıda resmedilmiş olan Tamara'nın yardımlarıyla büyük istek ve güçlüklerle muhteşem bir şekilde dekore edilmiştir. Ey çilekeş Kapadokyalı Martir Georgios. Yüceler yücesi, soylular soylusu Büyük Sultan Mesud'un hükmü altında, Andronikos Efendimiz Romalılar üzerinde hüküm sürerken…"

Tasvirde elinde bir kilise maketiyle gösterilen baniye muhtemelen Gürcü asıllı bir prensestir (Fotoğraf 2.8).

Fotoğraf 2.8: Martir Georgios İle Birlikte Tasvir Edilmiş Banileri Gösteren Fresko, St. Georgios Kilisesi

Türklerin bölgeye gelmesinden önce var olan Hristiyan kültürü zamanla zayıflayarak yok olma noktasına gelmiştir. Devam eden süreçte eskiden yapılan kaya oyma kilise ve şapellerin yanına cami ve mescitler yapılmaya başlanmıştır. Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde bölgenin dikkat çeken merkezlerinden biri olan Ürgüp'te önemli mimari eserler ortaya çıkmıştır. Ürgüp Karamanoğlu Camii, Taşkınpaşa Külliyesi, Kılıçaslan ve Altıkapılı Türbeleri, Gülşehir'in Tuzköy (Taş Camii), Ovaören ve Kızılkaya (Karahani Hatun Camii) köylerindeki camiler, Avanos Alaaddin Camii, Nar kasabasındaki İsaoğlu, Bayana, Ahmet Bey ve Bilaloğlu Mescitleri, Hacıbektaş-ı Veli türbesi, Nevşehir ve Karaburna kaleleri yine Selçuklu ve Beylikler döneminden günümüze ulaşan başlıca mimari eserlerdir (Sağcan, 2005: 26).

Nevşehir, Anadolu Selçukluları döneminde doğu-batı istikametinde birer menzillik mesafede yapılmış kervansaraylara sahip küçük bir yerleşim yeridir. Bu yol batıda Ege kıyıları, doğuda Orta Asya Türk dünyası ve Çin'e ve Mezopotamya'ya uzanan çok işlek ve canlı bir ticari hayata sahip kültür köprüsü görevi de üstlenmiştir. Dolayısıyla bölgenin eklektik kültürünün oluşmasında coğrafi konumu da etkilidir (Cahen, 2000: 209). Avanos'un 6 km güneydoğusunda yer alan Sarıhan (Saruhan) Kervansarayı (1249), Meşhur İpek Yolu'nun Aksaray-Kayseri tarafında yer almaktadır. İstanbul-Bağdat arasındaki ticaret yolunun en önemli duraklarından birisi olan yapı, Selçuklu hanları tarafından yapılan son kervansaraydır. Muhtemelen yapıldığı taşın rengine uygun olarak adına Sarıhan denmiştir.

Selçuklular döneminde Sarıhan ve bulunduğu yolun korunması amacıyla bir çavuş komutasında askeri birlik gönderilmiş ve bu birliğe evler temin edilmişti. Buraya bir de küçük cami yaptırılmıştı. Selçuklu hükümdarı Alaaddin tarafından yaptırılmış olduğu için bu yerleşim yeri Alaaddin mahallesi, cami de Alaaddin Cami adını alır. Civar köy ve aşiretlerden halkın bu mahalleye gelip yerleşmeleri de sağlanarak 1862 yılında ilçe merkezi olarak olan Avanos 1202 yılında kurulmuş oldu (Rehber, 1961: 26).

Ürgüp merkezde Altıkapılı Türbe, Temenni Tepesi'nde Kılıçarslan Gazi Türbesi Selçuklular döneminde inşa edilmiştir. 1288 yılında inşa edilen Temenni Anıt 700 m. uzunluğuna sahip kayadan oyma tünele sahiptir. Temenni Anıt Mezarı sonradan Anadolu'nun en eski kütüphanelerinden biri olarak kullanılmıştır.

Kadınlar ve çocukları tehlike anında sığınması amacıyla inşa edilen Kadı Kalesi Selçuklular dönemine aittir. Bu kalenin gerektiğinde kaçabilmek amacıyla tepenin altındaki Damsa Çayı'na açılan bir tüneli barındırdığı bilinmektedir. 1954 yılında büyük bir bölümü erozyona uğramış ve yıkılmıştır. Sağlam kalan bölümleri ise günümüzde ziyarete açık tutulmaktadır. Gülşehir Kızılkaya Camii, Selçuklular döneminde İnşa edilmiştir.

2.2.14. Osmanlı Döneminin Kültürel İzleri

Nevşehir ve çevresinde 16-20. Yüzyıllar arasındaki döneme damgasını vuran Osmanlılar, eski adıyla Muşkara (Nevşehir) ve çevresinin bayındırlığına farklı açılardan katkı sağlamışlardır. Aralarında camilerin çoğunluğu oluşturduğu eserlerin önemli bir kısmı bölgede yetişmiş devlet adamları ve paşaların, bir kısmı da bölgenin yerel haklı ya da ileri gelenleri tarafından yaptırılmıştır.

18. yüzyıl başlarında özellikle Damar İbrahim Paşa döneminde Nevşehir, Ürgüp, Avanos Gülşehir'de imar faaliyetleri gelişmiş; camiler, külliyeler, çeşmeler inşa edilmiştir. Nevşehir merkez bu dönemden kalan yapılar bakımından zengindir. Kara Camii (1715), Kurşunlu Külliyesi (1726-1727), Kaya Camii, Aşağı ve Orta Bekdik Camileri, Tahta Camii, Herikli (Hacı Nasuh Ağa) Camii, Beylik Hanı (1726) ve çok sayıda çeşme Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Meryem Ana Kilisesi ve bugün biri yıkılmış olan iki büyük Kilise ve Rum (Gavur) Hamamı Rum cemaati tarafından yaptırılmış dönemin önemli yapılardır. Şehre yeni bir kimlik kazandıran bu yapılardan Damat İbrahim Paşa Külliyesi, gerek yapı çeşitliği gerekse de klasik dönem Osmanlı mimarlığının son örneklerinden birisi olması sebebiyle mimarlık tarihi bakımından önemli bir yere sahiptir (Sağcan, 2005: 26). Bu aşmada incelenen cami, türbe ve medreseler yakın çevreden Ürgüp, Avanos, Göreme ve Ortahisar'da yer almaktadır (Tablo 2.2, 2.3 ve 2.4).

Gülşehir'deki Karavezir Külliyesi (1778-1779), Ürgüp'te Tahsin Ağa Kitaplığı, Eski Hamam ve Şehir Hamamı (1900), Avanos'ta Özkonak Yavuz Sultan Selim Köprüsü (Hicri 1514), Taş Köprü (1900), Mustafapaşa Mehmet Şakir Paşa Medresesi (Hicri 1316 –Miladi 1899), Acıgöl Medresesi Osmanlı dönemi eserleridir. Tüf kayaların sel sularıyla aşınmasından meydana gelen iki büyük dere ile üçe ayrılan Özkonak kasabasında yer alan Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Sultanın doğu seferi sırasında (1514) yaptırmış olduğu taş bir köprüdür. Erken dönem Osmanlı yapısı olması bakımından önem teşkil eden köprünün taşları Himmetdede'den (Kayseri) getirtilmiştir.

Tablo 2.2: Osmanlı Dönemi Camileri

ÜRGÜP	Davutağa Camii	18.yy
	Yunak Camii	18.yy-1703
	Mustafapaşa Sipahi Camii	1834 (H)
	Kurtuluş Camii	19.yy
	Sağır Mescid Camii	1758 (H-1171)
	Dutlu Camii	18.yy
	Garip Camii	1271 (R)
	Camii Kebir (Karamanoğlu İbrahimbey Camii)	14.yy
	Çarşı Camii (Merkez Hacı Mustafa Ağa Camii)	19.yy
	Pancarcı Camii	1410 (H)
	Medreseli Yahya Efendi Camii (Hapishane Camii)	1400 (H)
	Ayvalı Yusuf Bey Camii	
	Şahinefendi Köyü Camii	1318 (H)-1901 (M)
	Taşkınpaşa Camii	
	Aksalur Reşadiye Camii	1330 (H)
	Ortahisar Alaaddin acamii (Yazlık Bölüm)	1274 (H)-1858 (M)
	Ortahisar Çukur Camii	19.yy
	Ortahisar Abdioğlu Camii	1258 (H), 1842 (M)
	Mustafapaşa Cami-i Kebir	1601 (H)
	Mustafapaşa Mescit (Şeyh Ali Camii)	1802
	Bahçeli Köyü Osman Efendi Camii	1159 (H)-1746 (M)
GÖREME	Halil Ağa Camii	19. yy sonu-20.yy başı
	Aydınlı Camii	
	Caferli Camii	
	Bahçeli Camii	
UÇHİSAR	Hacı Ali Ağa Camii	
AVANOS	Çukur Camii (Cami-i Kebir)	1302
	Yeşilbaş Camii	1315 (H)
	Özkonak Kadir Efendi (İnat) Camii	1914 (H)
	Özkonak Camii Kebir	
	Özkonak Atik Camii	1259 (H)
	Göynük Mehtap Hatun Camii	1214 (H)

	Çavuşin Şeyh Hayri Efendi Camii (Yukarı Camii)	1913
ACIGÖL	Aşağı Camii	1200 (H)
	Kurugöl Camii	1886
	Tatların Boğazağzı Camii	
GÜLŞEHİR	Kurşunlu Camii	18.yy (H.1193-M.1779)
	Kaya (Süleymanağa) Camii	1730?
	Ovaören Camii	H.1314-M.1896

Tablo 2.3: Osmanlı Dönemi Türbeleri

ÜRGÜP	Karacaören Türbesi	
	Taşkınpaşa Hızırbey Türbesi	756/1353
	Taşkınpaşa Kesikbaş Türbesi	
	Karakaya Köyü, Şıh Ahmet Dede Türbesi	
ACIGÖL	Hicim Baba Türbesi	17.yy
GÜLŞEHİR	Şeyh Ahmedi Gülşehri Türbesi	

Tablo 2.4: Osmanlı Dönemi Çeşmeleri

ÜRGÜP	Karağandere Çeşmesi	19.yy
	Cingilli Çeşme	1242 (H)
	Sütunlu Çeşme	19.yy
	Taşkınpaşa Kesikbaş Çeşmesi	
	Taşkınpaşa Kemeri Çeşme	
AVANOS	Özkonak Ağa Pınarı Çeşmesi	
ACIGÖL	Tatların Boğazağzı Çeşmesi	1205
	Tatların Orta Mahalle Çeşmesi	18.yy
GÜLŞEHİR	Sipahi Çeşmesi	1777
	Beyler Çeşmesi	1777
	Bayraktar Çeşmesi	1777
	Baş Çeşme	1777
	Gedik Çeşmesi	1777
	Karavezir Çeşmesi	1777

Osmanlı döneminde özellikle 19. yy.ın ikinci çeyreğinden itibaren Rum ve Ermeni Azınlığın büyük bir inşa faaliyetine giriştiği bilinmektedir. Bu dönemde çok sayıda anıtsal nitelikte kilise binası yapılmıştır (Tablo 2.5). Nevşehir, Derinkuyu,

Kaymaklı, Özlüce, Cemilköy, Sinassos gibi Hristiyan azınlığın yaşadığı beldelerde bugüne kadara ayakta kalmış ve bir kısmı camiye dönüştürülmüş olan kiliseler önemli ve nitelikli birer mimari eser konumundadırlar (Sağcan, 2005: 27). Bu dönemde yapılan Hristiyan dinine ait yapılar, tıpkı Selçuklu Döneminde olduğu gibi Osmanlı Dönemi'nde de yörede yaşayan Hristiyanlara karşı hoşgörülü olunduğunu göstermektedir. Bu duruma en güzel örnekler, Mustafapaşa (Sinasos)'daki Konstantin-Eleni Kilisesi (18.yy), Gülşehir'de Dimitrius adına yapılan kilise (19.yy) ve Derinkuyu'daki Üzümlü Kilise (19.yy)'dir.

Tablo 2.5: Osmanlı Dönemi Kiliseleri

ÜRGÜP MUSTAFAPAŞA	Aios Konstantinos ve Eleni Kilisesi	1729-Ön bölüm:1850
	Aios Vasilios Kilisesi	17-18.yy
	Aios Nichola Manastırı	19.yy Ortodoks
GÜLŞEHİR	Rum Kilisesi	1889-1902
DERİNKUYU	Üzümlü Kilise	19.yy

1924 mübadelesine kadar bölgede Türk ve Rum haklarının bir arada yaşamış olması, aynı dönem içinde her iki dine ait inanç yapılarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1726-27 yıllarına tarihlenen Tarihi Rum Hamamı (Ürgüp), Rumlar tarafından yaptırılmış olup o dönem Rumların yaşadığı mahallede yer almaktadır.

Günümüzde İlçe Halk Kütüphanesi olarak hizmet veren Tahsin Ağa Kütüphanesi, Osmanlı döneminde, sarayda kütüphanecilik yapmakta olan Ürgüplü Tahsin Ağa tarafından devrin sultanı Abdülmecid'in izni ile kurulmuştur. Tahsin Ağa, 1841 yılında 842 adet kitap göndererek Ürgüp Temenni tepesindeki türbenin içinde bir kitaplık kurulmasını sağlamıştır (Rehber, 1961: 39). 1944 yılında Mustafa Güzelöz'ün kütüphaneye atanmasından sonra yaptığı girişimler sonucu 1952 yılında yeni yapısına taşınmıştır (İleri ve Talipoğlu, 2007: 177). Güzelöz'ün gayretleri bununla da bitmemiş, kütüphanesi bulunmayan köylere eşeklerle kütüphanecilik hizmeti götürmüş ve dünyaca tanınan eşekli kütüphane adını duyurmuştur. Böylece Türk kütüphaneciliğinde bir sembol haline gelmiştir (Ürgüp Tahsinağa İlçe Halk Kütüphanesi Müdürlüğü, 2018). Tahsin Ağa Kitaplığı, 1958 yılından itibaren

Ürgüp'ün 6 büyük köyünde kendisine bağlı şubeler (Başdere, Mustafapaşa, Sarıhıdır, Şahinefendi, Taşkınpaşa Köyleri ve Ortahisar Kasabası) açmıştır (Rehber, 1961: 41).

Bölgenin önemli yerleşimlerinden Mustafapaşa (Sinassos)'nın Coğrafi Kültürel görünümüne bakıldığında, Türk-Rum kültürel etkileşiminin izleri günümüzdeki yansımaları görülmektedir. Tuna (2014:144), 1924 mübadelesi öncesinde Sinassos nüfusunun büyük çoğunluğunu Rumların oluşturduğunu belirtir. 1890 yılında 4500'ü Rum, olan 5000'e yakın nüfusa sahip olan köyde 800 hanenin Rumlar'a, 150 hanenin de Türklere ait olduğu eldeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Çalışma alanının en zengin ve modern köylerinden biri olan yerleşmede zenginlik ve zevk ile yapılmış Rum evleri görülmektedir (Fotoğraf 2.9). Burada özellikle mimaride göze çarpan kültürel zenginlik, Sinassos erkeklerinin çok eskiden beri, kış aylarını İstanbul'da geçirip çalışarak para kazanmalarından ve burada gördükleri modern yaşam tarzını da beraberlerinde köylerine kadar taşıyıp getirmiş olmalarından kaynaklanıyordu (Tuna, 2014: 144). Hem var olan Rum nüfusun hem de farklı yerleşmelerden görülen etkilerin yöre mimarisinde aktarımı ve mimari kültürdeki sentezi günümüz Mustafapaşa Kasabası kültürel peyzajını etkilemiştir.

Fotoğraf 2.9: Mustafapaşa Kasabası Rum Evlerinden Bir Görünüm

Sinassos/Sinasos, Anadolu'daki Rumlaşmış halkın, özellikle Kappadokia Rumlarının tarihi içinde özel bir yere sahipti ve bu özelliği, Geranimos Augustinos'un, Türkçe çevirisi 1997'de yayınlanan 'Küçük Asya Rumları'adlı yapıtında pek çok defa dile getirilmiştir (Umar, 1998: 86).

Yakınında kaya oyma kilise ve barınaklar yer alan köyün içinde görünür ilkçağ ve Bizans çağı kalıntısı yoktur. Türkleşme dönemi yapıtlarından bir kervansaray tek ilginç yapıdır ve restore edilmiş durumuyla, günümüzde halı mağazası olarak kullanılmaktadır (Umar, 1998: 86). Osmanlı döneminde inşa edilen bu kervansaray taş ve ağaç işçiliğiyle dikkat çekmektedir.

Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde, eski ipek yolunun bir parçası olan ve Konya-Aksaray-Kayseri-Sivas arasında uzanan ticaret yolları üzerinde yer alan Nevşehir bölgesinde önemli sayıda han ve kervansaraylar yaptırılmıştır. Nevşehir-Aksaray arasında, Aksaray il sınırında Alay Han, Ağzıkara Han, Sultan Han, Öresin Han, Til Köyü (Derinkuyu)'deki Dolay Han, Doğala Köyü (Derinkuyu)'ndeki Han ve Avanos'taki Sarıhan Anadolu Selçuklu Dönemine aittir. Nevşehir'deki Beylik Hanı, Hacıbektaş Hanı, Ürgüp'te bulunduğu bilinen ve bugün izleri kalmamış olan birçok han ise Osmanlı dönemine ait mimari eserlerdir (Sağcan, 2005: 26)

Osmanlı padişahı Abdülhamid zamanında saraya giren Avanoslu Arif Bey'in Avanos'a büyük hizmetler yaptığı ve Kızılırmak'ın üzerine bir taş köprü yaptırarak iki yakayı birbirine bağladığı bilinmektedir. Kullanılmaz hale gelen bu köprünün yerine Cumhuriyet devrinde betonarme bir köprü yaptırılmıştır (Rehber, 1961: 26).

2.3. Kültürel Etkileşim

Nevşehir ve çevresinin yerleşme tarihine bakıldığında yöre kültürünün şekillenmesinde birçok medeniyetin etkisi olduğu görülmektedir. Hititlerden Perslere, Romalılardan Osmanlılara kadar birçok medeniyetin yerleştiği bölgede kültürel bir sentez oluşmuştur.

Antik kaynaklarda belirtilen şahıs isimleri, şehir ve küçük yerleşim birimlerinin isimleri ve bölgedeki coğrafi unsurlara verilen isimlerden anlaşıldığına

göre kullanılan dilin ana karakteri Hint-Avrupa dil ailesine benzemektedir. Bu durum dışarıdan gelen istilacıların yerli halka diğer kültürel özellikleriyle birlikte dillerini de kabul ettirdiklerini göstermektedir. Dönemin Kappadokia kralları için olduğu kadar Armenia ve Pontus krallarının isimleri de Anadolu'da önce Pers kültürünün sonra da Grek kültürünün hâkimiyetini yansıtmaktadır. Hatta Makedonya hâkimiyeti sırasında resmi dil olarak Grek dili kabul edildiği ancak halkın büyük çoğunluğunun eski dillerini konuşmaya devam ettiği bilinmektedir. Bu nedenle dilleri 'iki lisanlı' olarak tanımlanmıştır (Erkiletlioğlu, 2019: 141).

Bölgede halk önceleri Hint-Avrupa ırkına mensup Pelasgian denilen ve Yunanistan veya Ege Denizi'nde yaşayan antik kabilelerden oluşmaktadır. Daha sonra özellikle Syria'dan ve İran'dan gelerek ülkeyi işgal eden kavimler ile karışmış ve kozmopolit bir halk haline gelmişlerdir. Bu durum dini inanışlarına da yansımıştır. Bu dönemde halk, yerli bir din olan ve dünyanın en eski dinlerinden sayılan ana tanrıça Ma kültüne inanmaktaydı. Anadolu'da ilk yerleşik hayata geçenlerle birlikte var olan ve binlerce yıl varlığını sürdüren bu din, çok sayıda kültürü etkisi altına almıştır. Luvalar, Frigler, Sümerler, Truvalılar, Kappadokialılar ve hatta Roma bile bu dinin etkisi altında kalmıştır. Antik çağdan itibaren bölgeyi işgal eden çok çeşitli ırk ve kavim, halkın inanç sistemlerini etkilemiştir. Nitekim halkta ağırlıklı olarak Hitit-Luvi, Ma inançlarının yanında ateş kültünde Perslerin, dağ kültünde Hititlerin, Zeus ve Apollon kültünde de Greklerin etkileri gözlenir.

Bölgenin dini anlamda yaşadığı en büyük etkileşim, İ.Ö. 546 yılından itibaren bölgenin Pers hâkimiyetine girmesiyle birlikte bu imparatorluğun inanç sisteminin kolaylıkla kabul edilmesidir. Bu dönemden itibaren yerli kült, Pers tanrıları ile tanışarak bütünleşir. Hellenistik ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde de Pers etkisinin devam ettiği açıkça görülmektedir.

Hellenistik dönemde Kappadokia'da güçlü dini ritüellerin yaşandığı ve varlığını bildiğimiz üç 'Tapınak Devleti' bulunmakta idi. Bunlar: 1-Anaitis, Omanus ve Anadatus'a adanmış Zela, 2-Men'e adanmış Kabeira, 3-Ma'ya adanmış Komana'dır (Erkiletlioğlu, 2019: 153). Pers dininin Kapadokya'daki kutsal alanlarından en önemlisi Zela (Zile) idi. Starbon Zela kutsal alanının, adlarını

Anaitis, Omanos ve Anadates diye kaydettiği popüler üç tanrıya hasredilmiş olduğunu Ord. Prof. Günaltay, özellikle belirtir. Perslerin ateşe tapma inançları Kapadokyalılar tarafından kolaylıkla kabul gördü. Bilhassa Persler inanç kavramlarını destekleyen kusursuz bir coğrafyayla karşılaştılar. Ateş ve volkanlarla kaplı bu bölge inançları için ideal bir manzara oluşturuyordu. Zoroaster (Zerdüş) dinine inanan Pesler için ateş kutsaldı ve bu nedenle Hasan Dağı ve Erciyes Dağı gibi volkanlar onlar için kutsal yerlerdi. Bu bağlamda tarihçiler M.S. IV. yüzyıllara dek uzanan ateş tanrısına adanmış mabedlerin varlığını açığa çıkarmışlardır (Strabon, 2021; Heredot, 2002). Bu dönemde, Ateş Tanrısına adanmış mabetlerin M.S. IV. yüzyıla kadar görülen varlığı Kapadokya'da İran Ayinlerinin yaygınlaştığını gösteren delillerdir.

Perslerin Anadolu'ya hâkim olmasından sonra tüm Anadolu'da olduğu gibi dönemin Nevşehir halkı da Pers dininin etkisi altına girmiştir. Büyük İskender'in Pers hâkimiyetine son vermesinden sonra da kentte Pers etkisi devam etmiştir. Ahura Mazda, Anahita ve Güneş tanrısı Mithra bu imparatorluğun en önemli tanrılarıdır. Bu nedenle hızlı bir şekilde halkın inancında yerini almışlardır. Pers tanrısı Mithra'dan antik dönem yazarlarının eserlerinde de bahsedilmektedir. Amasyalı Strabon, eserinde Perslerin güneşe taptıklarından ve onun için yıllık festivaller düzenlediklerinden bahsetmektedir. Bu kültün tapınım yeri yer altı tapınaklarıdır. Kadınların bu külte katılımı yasaktır. Mithra'ya kurban sunulmaktadır. Ancak kurban bıçakla kesilmez, bir tokmakla dövülerek öldürülür (Strabon, 1969:11-14). Mithra'ya sadece bir tanrı olarak tapılmamış aynı zamanda bir gizem kültü olarak da kabul görmüştür. Nevşehir'in Avanos (Venessa) ilçesi, Bayramhacılı Köyü yakınlarında yer alan Camihöyük kazılarında bulunan maskenin, tanrı Mithra olduğu ve bu inançtaki yedi yükselişin sonuncusunda tanırının yeryüzündeki bir görüntüsü olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Maskenin M.S. I. ve III. yüzyıla tarihlendirilmesi bu inancın Roma döneminde de önemini yitirmediğinin bir göstergesidir (Erol ve Şenyurt, 2011: 88-96). Pers inancında çok önemli bir yere sahip olan ay, yıldız veya güneş motiflerinin Roma hâkimiyeti döneminde bile Argaios zirvesinde gösterilmeye devam etmesi bu düşünceyi desteklemektedir. Venessa'da (Avanos), Hristiyanlığın

oldukça yaygınlaştığı zamanlarda bile Ahura Mazda ve Baalsamin'i temsilen dağ tepesinde Zeus'a tapınılıyordu (Ramsay, 1894: 142-457).

Kültür ve din de Pers etkisinin kendini hissettirdiği dönemde bölge halkı çok tanrılı dinin etkisi altındaydı. Halkın Hellenleşmesi ile ateşpereslik sona ermemiş, dini bir ritüel olarak devam etmiştir (Erkiletlioğlu, 2019: 35). Bölgede kökleri Asur ve Zerdüşt dinine kadar uzanan ateşperestliğin izleri Erken Hristiyanlık döneminde kilisenin avlusunda ateş yakmak ve bu ateşin çevresinde dua ederek dönmek şeklinde bir ayin olarak devam etmiştir. Bu ritüeller, Kapadokya Hristiyanlarına Asur ve Pers dininden geçmiştir. Kapadokya'daki Hristiyanlar bu ritüelleri İsa'nın vaftiz olduğu gün kabul edilen ocak ayının altıncı gününde gerçekleştirirlerdi. Çünkü bu tarih hem Güneş tanrısının doğum günü hem de günlerin uzamaya başladığı tarihti. Ateş çevresinde dönerek yapılan ayinlere Kalenderi dervişlerinde de rastlanır. Topluluğun esrarı ve şarabı içtikten sonra ateş çevresinde dönerek cezbeye tutulmalarının kaynağında ateş kültü vardır. Bugün Alevi ve Bektaşi topluluklarında yaygın olan semah diye bildiğimiz dinsel eylemin kökeni budur (Korat, 2006: 8). Bunlar kültürlerin birbirlerinden etkilenişlerini gösteren tipik örneklerdir.

Helenistik dönemde ateş kültürünün yanında Roma'da görülen İmparator kültü henüz Kappadokia'ya girmemişti. Hellen-Roma hâkimiyeti devrinde Kappadokialıların, yabancı tanrıların isimlerini alarak kendi ilahlarına verdikleri bilinmektedir (Erkiletlioğlu, 2019: 35).

Helenistik ve Roma döneminde bölgede Pagan inancı hâkimdir. Bu dönemde dinsel bir hoş görü vardır. Halk değişen yönetimlerin dinlerini baskı uygulanmadan kabul etmişlerdir (Akkuş Mutlu, 2015: 11). Bölgenin Pers hâkimiyetinden sonra milattan sonra 17'de Roma Devleti'nin sınırlarına dâhil olduğu dikkate alındığında sırasıyla Zerdüştlük, Paganizm ve bilahare Hristiyanlığın etkisine girdiği söylenebilir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Kapadokya, Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. II. yüzyıl sonlarında Kapadokya'da önemli sayıda Hristiyan topluluklarının bulunduğu bilinmektedir. Bölgedeki Zerdüştî, Pagan ve Hristiyan oluşum ve bu doğrultudaki kültürel mirasa İslam unsuru erken bir tarihten başlayarak dâhil olmuştur (Bilge, 1966: 32).

Anadolu'da özellikle Osmanlı dönemi kültüründe önemli izler bırakan Hurufilik, İslam dininde ortaya çıkmış olan Pisagorculuktur. Hurifilikte eski yazının her bir harfine sayısal karşılık verilir ve bu sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yüklenir. Harfler ve sayılarla evreni açıklama çabası olan Hurifilik, İran'ın dinsel ve kültürel ortamında doğup gelişmiş, İnanç ve kültür çeşitliliği açısından zengin bir mirasa sahip olan Anadolu'da da yayılma imkânı bulmuştur (Gökmen, 2017: 433). Ürgüp Kayakapı Mahallesi'ndeki bir mescidin giriş kapısı üstünde bulunan çift vav, Hurufiliğin etkisini gösterir. Burada Tanrı'nın "velud" (doğurgan) oluşu hat sanatıyla anlatılmış olmalıdır. Bu şeklin taşıdığı gizli anlamlardan biri de ebced hesabına göre "vav" harfinin altı sayısına karşılık gelmesidir. İki kere altının on iki etmesi, on iki sayısının ise Hitit'ten Hristiyanlığa kadar uzanan pek çok çağrışımının olması düşündürücüdür (Korat, 2006: 9).

Anadolu'da Hristiyanlığa ve Müslümanlığa ait benzer özellikler bakımından çilecilik ön plana çıkar. Anadolu'daki İslam dervişleri kaynağı Hindistan olan çileciliğin merkezine yakın bir coğrafyadan gelmişlerdir. Zelve Paşabağ'da Suriyeli ermiş Simeon adına yapılan kaya hücresi ile Hacıbektaş'taki çilehane mantık yönünden birbirine benzemektedir. Simeon keşiş odasında barınmayı ve tapınmayı sağlayacak unsurların tümü bölgenin mimari anlayışına uygun olarak düzenlenmiştir. Üç başlıklı bir peribacası olan bu keşiş hücresinde yatak, yastık, altar ve ikonalar için nişler taştan oyulmuştur (Fotoğraf 2.10).

Müslümanlık ve Hristiyanlıkta örnekleri görülen ve mimariye yansıyan kendine işkence ederek tapınmanın bilinen en eski örneği ise Kibele dinin Koribant adını alan rahipleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu rahipler kendi bedenlerini kırbaçlardı. Bedeni aşağılama ritüeli Budizmde, Katolisizmde ve İran Şiiliğinde çok bilinen bir yoldur. Ancak Anadolu'da beden aşağılama sadece açlıkla gerçekleştirilmiş olup kendini kırbaçlama, vücuda işkence etme ritüelleri istisnadır.

Fotoğraf 2.10: Aziz Simeon Keşiş Hücresi

Antik dönemde Kızılırmak etrafında şekillenen ve Kapadokia adı verilen ülkenin her tarafında konuşulan dil içinde bol miltarda ‘Bagas, Biasas, Ainiates, Rhatotes, Zardokes, Tibius, Gays, Oligasys ve Manes’ gibi Karadeniz kıyısındaki Paphlagonialılara ait adlar yer almaktadır. Bu adlar Bamonitis ve Pimolitis, Gazakene ve daha birçok bölgede geçerlidir. Bu da bölgede Paphlagonia ile

Kappadokia dillerinden her ikisinin de kullanıldığını göstermektedir (Strabon, 35-36).

Bölgeye dair bazı kelimelere bakıldığında, ait olduğu kültür konusunda tartışmaların devam ettiği bilinmektedir. Bu kelimeler den biri 'Katpatukka'dır. Bölgenin, Pers döneminde 'Katpatukka' adıyla anılmaya başlandığı ve bu isimin iyi at yetiştirilen bölge anlamına geldiği bilinmektedir. Umar (1993:407), Persçe'de 'Güzel At' kelimesinin 'Huv-Aspa' sözcüğü ile ifade edildiğini belirtmektedir. Bu sebeple kelimenin Hatti, Luwi, Hitit ve Asur diline ait olabileceğine dair görüşler olmakla birlikte net bir sonuca ulaşılamamıştır.

Hititler, Hatti, Luwi, Pala, Hurri ve Anadolu'nun diğer küçük kavimleri ile kaynaşarak karma bir toplum oluşturmuşlardır. Aynı zamanda Anadolu'daki varlıkları 1100 yıl kadar devam eden Hititlerin, Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinin belirli özelliklerini birleştirerek kendilerine özgü bir medeniyet yaratmış olmaları önemlidir (Gümüşçü, 2013: 69). Anadolu'da Hititler'den sonra en önemli ulusal topluluğun Hitit bölgelerinde Luvili olarak bilinen kavimin oluduğu ve Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra beş yüzyıl boyunca Kappadokia halkı tarafından kullanılan Luvi dilinin varlığı tahmin edilmektedir (Umar, 1993: 92).

Pers dilinde 'Katpatuka (Güzel Atlar Ülkesi)' olarak bilinen Kapadokya'da at, bölge için tarihsel ve kültürel bir öneme sahiptir. Geçmişte bu topraklarda yaşayan kültürler için atın önemi, günümüze ulaşan maddi kültür öğelerinde ve tarihi belgelerde açık olarak görülmektedir (Erkiletlioğlu, 2019: 35). Günümüzde İran sınırları içinde ve Pers İmparatorluğuna başkentlik etmiş bölgede yer alan Persepolis Sarayı'nın kabartma taş bloklarında Pers Kralı'na hediye getiren 23 ülkenin temsilcileri arasında Kapadokyalılar da güzel at getirirken resmedilmiştir (Dönmez, 2008: 82). Bu durum buradaki halk için atın öneminin bölge sınırları dışında da bilindiğini ve bölgeyle özleştirildiğini kanıtlar niteliktedir (Fotoğraf 2.11).

Fotoğraf 2.11: Kapadokyalılar Pers Kralına Hediyelerini sunuyor, Persepolis Sarayı Taş Kabartma

Kaynak: www.livius.org (Erişim Tarihi 12.05.2020)

Bu kabartmalarda Kapadokyalıların üzerlerinde bir Frig fibulası, bir iç çamaşırı, bir türbanla kapatılmış atlı elbise, pelerin ve alçak ayakkabılar olduğu görülmektedir. Bu kıyafetleriyle yine buradaki kabartmalarda resmedilen komşuları Ermenilere benzemektedirler. Kapadokyalıların pers kralına sundukları hediyeler arasında dizginlenmiş bir atın yanı sıra palto ve pantolon da vardır.

Kültürel yapının şekillenmesinde en önemli medeniyetlerden biri olan Hititler'in, at yetiştirmeye büyük önem verdikleri bilinmektedir. Bunun nedeni, atların hızlı ve ulaşımda kullanılabilir olmasıdır. Hitit çivi yazılı belgelerinden atın Hitit savaş arabalarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hititler'in, bu amaçla Mittanni memleketinden uzman at yetiştiricileri getirdikleri ve onların tavsiyelerini tabletlere yazdırarak kuşaktan kuşağa aktarımını sağladıkları bilinmektedir (Erkiletlioğlu, 2019: 35).

M.Ö. 1. Binyılda Geç Hitit Beyliklerinden biri olan ve bölgede hüküm süren Tabal Beyliği, Yeni Asur Devleti'ne ödediği yıllık verginin bir kısmını at üzerinden ödemiştir. Daha sonraki dönemde bölge halkının Perslere ödedikleri verginin büyük

miktarı yine at üzerinden sağlanmıştır. Tüm bunlar Kapadokya'da at yetiştiriciliğinin M.Ö. 2. binyıldan itibaren başladığını ve devam ettiğini göstermektedir (Kılıç, 2012: 189). Kültepe kazılarında ele geçen çömlekler üzerinde tasvir edilen figürlerden birinin de at olduğu bilinmektedir. Sayıları çok az olan bu eserlerde at, çoğunlukla tanrı ya da süvarilerin binek hayvanı olarak resmedilmiştir (Özgüç, 2005: 160). At, onu evcilleştirerek tarihte önemli bir dönüm noktasına imza atan Türkler için sosyal, ekonomik ve kültürel öneme sahiptir (Fotoğraf 2.13). Tarihsel süreç içinde Türklerin gelenek ve görenekleri, sanat eserleri, kıyafetleri vb. çok sayıda kültürel öğe üzerinde etkili olmuş atın bölgede günümüze kadar olan süreçteki bu önemli rolü, günümüzde de farklı fonksiyonlar kazanarak devam etmiştir.

Kültepe kazılarında ele geçen tabletler ve arkeolojik malzemeler ile birlikte Mezopotamya kaynakları da M.Ö. 2. Binde Anadolu'da atın bilindiği bilgisini destekler niteliktedir. Mezopotamya kaynakları bölgede atın saraya ait bir hayvan olduğunu, yük çekme ve taşımacılığın yanı sıra günlük hayatta ve savaşlarda binek hayvanı olarak kullanıldığını yazmaktadır. Yine aynı kaynaklarda, atın ganimet ve hediye olarak verildiği, normal günlerin dışında festivallerde de arabalara koşulduğu ifade edilmiştir (Öz, 2011: 204).

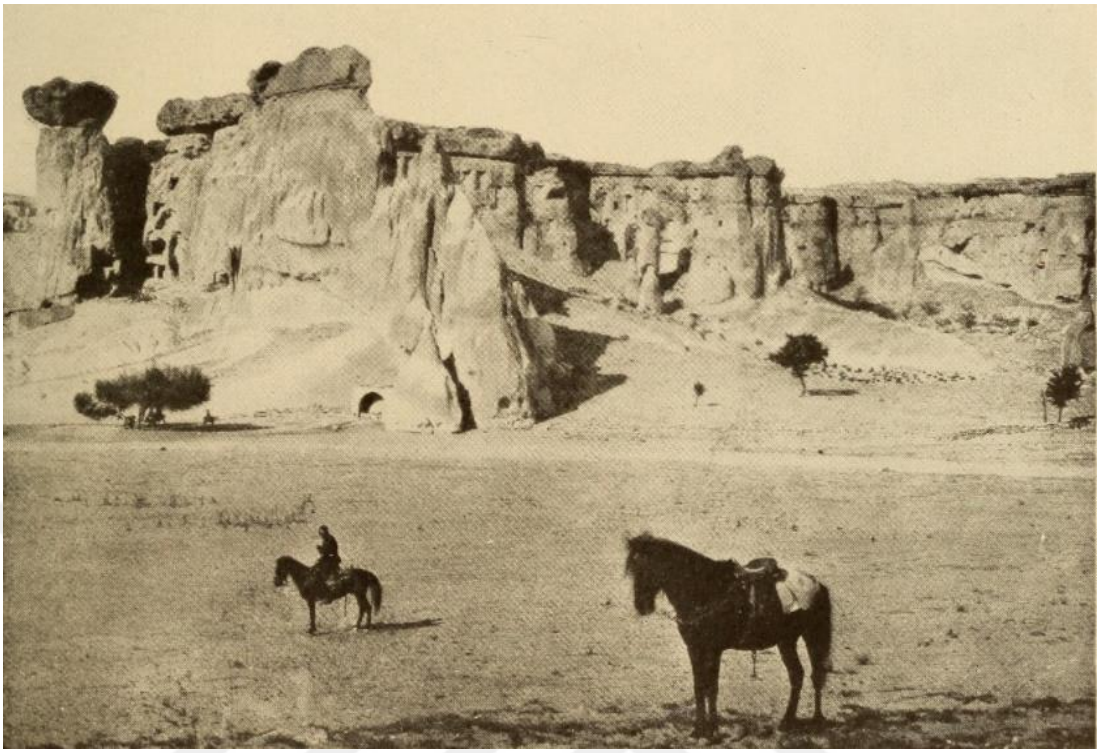

Fotoğraf 2.12: Kapadokya Bölgesi'nde Atın Kullanımına İlişkin Tarihteki En Eski Fotoğraf

Kaynak: J.R.S. Sterrett, 1919: 317

Kültürümüzün önemli bir parçası olan at, Ürgüp-Göreme yöresindeki önemini kültürel ve turistik bir unsur olarak devam ettirmektedir. Çok sayıda at çiftliği olan bölgede at turları gerçekleştirilerek sürdürülebilir turizme katkı sağlanmaktadır. Çeşitli işletmeler vasıtasıyla gerçekleştirilen bu turizm türünde peribacalarının etekleri, dar patikalar ve bağlarla dolu köyler at sırtında gezilmektedir. Başlangıç rotaları şirketlerin kendi at çiftlikleri olup turlar Aşk Vadisi, Güvercinlik Vadisi, Gül vadisi, Meskendir Vadisi, Kızılçukur Vadisi, Zemi Vadisi, Paşabağı, Çavuşin Köyü gibi yerlerde yapılmaktadır. Tur süresince bazı tarihi yapılar görülmektedir.

Kültür'ün "belirli bir insan topluluğunun bireylerinin düşünce, inanç ve yaşama biçimleri, yaptıkları ve kullandıkları aletler ve davranış biçimleridir" tanımı yazının olmadığı dönemde üretilen araç-gereçlerin bu sistem içindeki başlıca unsurlardan olduğunu göstermektedir. Bu bilgiden hareketle kültürel farklılık veya benzerlikleri anlamak için belirli dönemlerde üretilen ve kullanılan materyaller (yemek kapları, su testileri, yiyecek saklamak için kullanılan çömlekler ve küpler, su

küpleri) değerlendirilmelidir (Kaymakçı, 2012: 62). Günümüzde Nevşehir ve çevresinde halen devamlılığını sürdüren çanak-çömlek kültürünün başlangıcı Neolitik Dönem'e kadar uzanmaktadır. Daha çok Avanos bölgesinde yaygınlık gösteren çanak çömleğin hammaddesi bugün olduğu gibi geçmişte de Avanos'un dağlarından ve Kızılırmak'ın eski yataklarından elde edilmektedir. Üretimde kullanılan kil, yumuşak ve yağlı kil topraklarının elenmesiyle ve iyice yoğurulmasıyla çamur haline getirilmektedir. Çark olarak bilinen sistem ile tezgah üzerindeki çamurun özenle şekillendirilmesini sağlar. Bu şekilde istenilen çanak çömlek yapılmaktadır.

Asur Ticaret kolonileri döneminde bölgede ticari ve kültürel olay ve olguların (çivi yazılı tabletler, silindir mühürler, seramik örnekleri vb.) çeşitliliği yazılı ve görsel belgelerden anlaşılmaktadır. Çömlekçi çarkı (tezgah) yine bu dönemde yaygınlaşmış ve seramik üretimi artmıştır. Üretilen seramiklerin bazıları insan biçiminde, bazısı hayvan biçiminde (aslan, antilop, ceylan, domuz, kartal, yaban tavşanı, boğa), bazısı ise beklenmedik şekilde ucu sivri ve kıvrık ayakkabı biçimindedir. Ürünlerin yüksek hayal gücünün ürünleri olduğu anlaşılmaktadır (Desti, 2005: 45). Yalnızca biçim olarak değil renk ve motif özellikleri bakımından da çeşitlilik gösteren bu seramikler 'Kültepe Seramiği' olarak bilinmektedir ve 'Hitit Seramiği'nin atasıdır.

Hititler, Medler, Frigler, Asurlular, Persler, Keltler, Kapadokya Krallığı, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok medeniyet farklı zaman dilimleri ile Avanos tarihinde yer almışlardır. M.Ö. 3000 yılının başlarından itibaren Eski Tunç Çağı'nın son dönemlerinde, Mezopotamya'dan ticaret için gelen Asurlular Anadolu'da yaşayan Hititlere çark ile çanak yapımını öğretmişlerdir (Büken, 2004: 28).

Avanos çömlekçiliği, 1970'li yıllardan itibaren yörede başlayan turizm faaliyetleriyle yeni bir anlayış kazanmıştır. Özellikle son 15-20 yılda günlük kullanım kaplarından ziyade turistik hediyelik eşyalara yönelen Avanos çömlekçiliğinde geleneksel formlar ile beraber Hitit ve Frig formlarının da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu formların üstüne çizilen desen ve

motifler, eski Anadolu uygarlıkları ile Osmanlı ve Selçuklunun kullandığı desen ve motiflerden seçilmektedir.

Günlük işlerde kullanılan seramiklerin yanı sıra dini törenlerde kullanılmak için üretilenler ve daha sonra mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılan örnekler de vardır. Rhytonların da bazıları hayvan biçimlidir. Kaniş'in sakinleri arkalarında tümüyle Anadolu'ya özgü ve bölgenin genel manzarasıyla uyumlu sanat eserleri de bırakmışlardır. Bunlar genellikle taştan veya kireç taşından heykelciklerdir ve yine Ana Tanrıça'yı temsil ederler; fakat tanrıçanın gövdesi bir diske dönüştürülmüştür ve uzunca bir veya iki boynun ucuna sivri üçgen şeklinde üzerinde kocaman açılmış gözler işlenmiş birer baş görülür. Bu heykelciklerin özgün biçimi Orta Anadolu'nun bu bölgesindeki peribacalarını andırır (Desti, 2005: 45).

Hristiyan tarihinin en eski mimarlık öğelerine sahip olan Göreme ve çevresi dev peribacalarıyla turistik bir görünüme sahiptir. Göreme ve Çavuşin arasındaki tarihsel yapılar, bölgedeki Hristiyanlığın eski kültürlerle ilişkisinin başladığı noktalardır. Avcılar Köyü'nün kenarında yer alan Durmuş Kadir Bazilikası, dev sütunları ve kemerleriyle Roma mimarlığından etkilense de, kilisenin ortasındaki ambon adı verilen kürsüyle Anadolu'da rastlayacağımız te örnektir. Bu kürsünün kaynağı Suriye mimarlığıdır (Korat, 2006: 8). Bu ambon, vaaz vermek amacıyla ana kayanın oyulmasıyla yapılmıştır ve 4 basamak şeklindedir.

Bölgenin mimarlığında görülen bir diğer özellik Osmanlılar elinde biçimlenen zarif külahlı minarelerin yerine Kayseri Minaresi adı verilen bir minare tarzına sahip olmasıdır. Tipi küçük ve gösterişsiz olan bu minare, çan kulesi tarzındadır. Bu minareler Nevşehir ve çevresinin eşsiz ve özgün yanının adeta bir simgesi olarak düşünülebilir (Korat, 2006: 9-10).

Seferis (1997) 'Mağaralarda yaşamak, bu yörelerde çok derinlere kök salmış bir içgüdü olmalı' diyerek artık bu yaşam tarzını benimsemiş olan keşişlerin büyük bir bölümünün daha sonra yerleştikleri Güney İtalya'da da benzer yerleşim alanları oluşturduklarını belirtmiştir. Bu bölgede akınlar, yağmalar ve değişken egemenlikler kavşağının koşulları nedeniyle yeraltına ya da kayaların içine yerleşmiş ve bunu bir

‘yaşam kültürü’ haline getirmiş insanların aynı yaşam tarzını gittikleri bölgede de devam ettirmeleri önemlidir.

Güney İtalya’nın Basilicata Bölgesindeki Murgia Platosunda bulunan ve dik bir vadinin yamacı üzerinde yükselen Matera’da, kentin kaya oluşumlarında bulunan çok sayıdaki doğal mağara, Akdeniz çanağı için pek de olağan olmayan bir şekilde, bölgenin ilk sakinleri tarafından yerleşim amacıyla kullanılmıştır (Fotoğraf 2.13). İlk yerleşim izleri M.Ö. yedi bine kadar geri giden Matera kasabası (Sassi di Matera), bu hâliyle çalışma alanındaki yerleşim yerlerini andırmaktadır. Doğal mağaralar ve insan eliyle oluşturulan oyuklar birbirinden ancak dikkatlice bakılınca ayırt edilebiliyor. Kalkarenit adı verilen kayadan elde edilen taşlarla yapılan evler ise düzensiz ama üzerinde bulunduğu dik yamaçla uyumlu teraslar oluşturmuştur. Zaman içerisinde bir evin çatısı, bir diğerinin yolu, merdiveni, bahçesi veya tabanı olup çıkmış bu yerleşmede evlerin arasında kalan küçük boşluklar evleri bir labirent gibi birbirine bağlayan dar sokaklar ve karmaşık geçitler meydana getirmiştir.

Sassi di Matera, İtalyanın Bsilicate özerk bölgesindeki Matera şehrinin eski mağara evleri ile meşhur iki ilçesidir (Sasso Caveoso ve Sasso Barisano). Sassi, tarihöncesi bir ilk insan yerleşimine dair izler göstermektedir ve Sassi’nin İtalya’daki ilk insan yerleşim alanlarından biri olduğu düşünülmektedir. İnsanların M.Ö. 7000 yıllarında burada yaşadığına dair kanıtlar elde edilmiştir. 1993 yılında Dünya Mirası olarak ilan edilmiştir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Sassi_di_Matera).

Bir rupestri kenti olarak Matera, Paleolitik çağdan itibaren Murgias bölgesinde var olan çok eski yerleşim geleneklerinin kalıntılarının üzerinde Ortaçağ’ın başlarında (VIII-IX c.) kuruldu ve geliştirildi. Bu kent, toprak, kaya ve suyun dikkatli kullanımı sonucunda oluşturulmuştur. Mağara evler, platosunun kolayca oyulmuş kalkerli kayaları ve doğal çevrenin erken yerel topluluklara sunduğu elverişli yaşam koşulları nedeniyle bu bölgenin her zaman tipik özellikleriydi (Fredlani, 2012: 9).

Mimarsız bir kaya şehri olan Sassi’nin oluşumunda insan kadar jeolojik yapının da rolü vardır. Geleneksel olarak rupestri evleri, hacimden çıkarılan aynı bloklarla tamamen kayaya oyulmuş ve sokağa kapatılmış tek bir odada oluşmaktadır.

Buna benzer şekilde şekillenen daha küçük odalar vardır ki bunlar kırsal faaliyetler ya da yiyecek ve suyun toplanması ve korunması amacıyla hizmet alanı olarak kullanılmaktadır. Genellikle bunlar, merkezi yaşam alanındaki girintilerdi. Mağara evlerinde ışık ve hava, belli bir güçlükle de olsa, tek taraftan nüfuz eder. Özellikle havalandırma, mangal ve yangınlardan çıkan dumanların dışarı çıkmasına izin vermek amacıyla neredeyse her zaman açık bırakılan küçük bir üst açıklıkla sağlanır (Fredlani, 2012: 9).

Fotoğraf 2.13: Matera Kentinden Bir Görünüm

Kaynak: totalfish.ru (Erişim Tarihi: 15.12.2020)

Sassi evleri, Basilicate ve Apulia bölgesine has kalkarenit kayaların oyulmasıyla oluşturulmuş. Yerel halk, tufo (İtalyanca'da ev yapımında kullanılan bir kaya türüne verilen isim) olarak adlandırsa da bu kayalar tufo ile benzerlik göstermiyor. Burada basit birer mağara üzerine inşa edilen çoğu yapı ve hatta sokaklar mevcuttur. Bu şehir yerel halk tarafından La Gravina olarak adlandırılan nehrin varlığından dolayı vadinin sadece bir tarafında kurulabilmiştir. (https://gaiadergi.com/italyanin-en-eski-magaralariyla-tanisin-sassi-di-matera/)

1993’ten beri Dünya Mirası olan şehir, 12.000 yıl öncesinden günümüze kadar insan varlığının kesintisiz sürekliliği içinde her yerden en iyi şekilde algılanabildiği Güney İtalya’da sıra dışı bir yerdir. Basilicata ve Publia’nın özelliği olan Kalkerli kayaların içine kazılmış Sassi Antik Kenti uluslararası bir üne sahiptir. Bu evlerin çoğu gerçekten sadece mağaradır ve Sassi’nin bazı bölümlerindeki sokaklar genellikle diğer evlerin çatılarında yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAZILI, GÖRSEL VE İŞİTSEL BELGELERDE KÜLTÜREL İZLER

3.1. Hitit Yazıtları

Hititler, çivi ve resim yazısı (hiyeroglif) olmak üzere iki tür yazı kullanıyorlardı. Mezopotamya'dan alınan çivi yazısı kil tabletler üzerine, yerli Anadolulu resim yazısı ise anıtlar ve mühürler üzerine yazışmıştır. Gülşehir'in Ovaören (Göstesin) ve Suvasa (Gökçetoprak) köyünde Hitit hiyeroglifi ile yazılmış kaya anıtları ile Acıgöl Topada yazılı kayası Hitit yazıtlarının inceleme alanındaki örnekleridir (Akkuş Mutlu, 2015: 9).

Topada Kasabası ile güneyindeki Ağıllı köyü arasında yer alan Topada/Acıgöl Luvi yazıtı, Hitit (Luvi) hiyeroglif yazısıyla yazılmış 6 satırlık bir yazıttır (Umar, 2008: 128). Luvi yazısının geç dönemdeki biçimiyle yazılmış olması ve bilinen Luvi yazısı simgelerinden farklı simgeler kullanılmış olması nedeniyle yazıtın tamamı okunamamıştır. Topada yazıtının okunabilen bölümünde, Wasu-Sarma'nın "bu atlı birliklerle ve bütün ordu ile…" şeklinde bir ifadesi bulunduğu görülmektedir (Umar, 2008: 127-130). Kralın ordusuyla birikte katıldığı mücadele ve kazandıkları zafer bu yazıtta anlatılmaktadır.

Nevşehir'in Gülşehir ilçesine bağlı Gökçetoprak Köyü yakınlarındaki Suvasa (Sivasa) Yazıtı, 1906 yılında Alman Arkeolog H.Rott tarafından bulunmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda Acıgöl'deki Topada Yazıtı ile aynı dönemde yazıldığı ve tanrılar için adak masası olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Suvasa Yazıtı'nı, Bedrich Hrozny XI. Yüzyıla tarihlendirmiştir (Tuna, 2014: 53-57). Bu yazıtta Luvi yazısı, başka yazıtlarda görülmeyen bazı simgeler kullanılmış olmasının yanı sıra fazla iç içe yazılmıştır. Bu nedenle yazıtla ilgili güvenilir bir şekilde çözümleme yapılamamıştır. Yazıtın bulunduğu yerin bir tapınma yeri olduğu ve yörenin (Geç Hititler dönemindeki) Beyi Wasu-Sarma'nın bu yere gelip tapınma törenlerine katıldığının anlatıldığı sanılmaktadır (Umar, 2008: 121-125).

Tabal ülkesinin önemli kentlerinden biri olan Ovaören Kasabası'nda eski bir evin duvarında Hitit Hiyeroglif yazsıyla yazılmış 22 adet taş tespit edilmiştir. Ovaören'in

eski adı olan Göstesin'e izafeten Göstesin Yazıtı olarak adlandırılan yazıtın parçaları üzerinde bulunan işaretlerin de yazı karakteri açısından Suvasa ve Topada Yazıtları ile aynı gruba girdiği anlaşılmaktadır (Şenyurt, 2010: 262). Bu iki yazıt, pek fazla bilinmese de bölgenin Geç Hitit dönemi tarihi açısından çok değerli malzemeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 3.1).

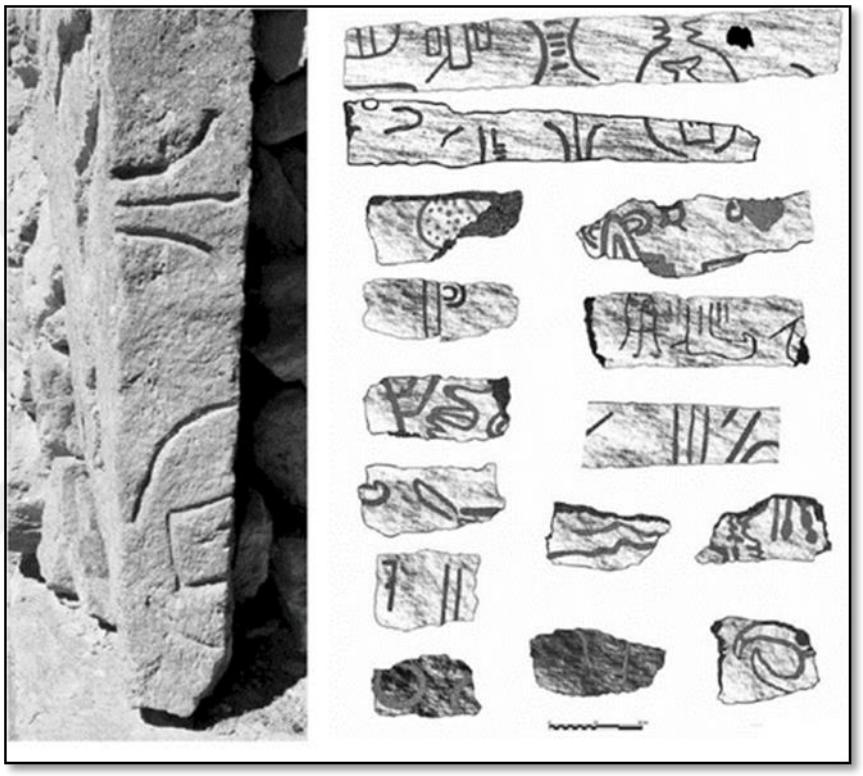

Fotoğraf 3.1: Göstesin Yazıtı, Gülşehir

Kaynak: Şenyurt, 2010

Hitit yazıtları, en eski ve somut kültürel izlerin Hitit döneminde olduğu inceleme alanında günümüze ulaşan önemli belgelerdir. İçlerinde yer alan farklı semboller nedeniyle tam olarak okunamasa da genel olarak dönemin tapınma alanlarında olması, tapınma törenleriyle bağlantılı olduklarını göstermektedir. Hitit yazıtlarının bulundukları alanlar günümüzde Nevşehir'in Acıgöl ve Gülşehir ilçelerinde yoğunlamıştır. En fazla bilinenler Topada (Acıgöl), Ovaören (Gülşehir) ve Suvasa (Gülşehir)'dir.

3.2. Freskler

Bizans İmparatorluğu'nun zulmünden kaçan pek çok Hristiyan için hem mabet hem de barınma alanları olan kayalık alanlardaki kaya oyma kiliselerin en dikkat çekici özelliklerinden biri fresklerdir. Kiliselerin duvar ve tavanlarında yer alan fresklerde Hristiyanlık döneminin kutsal olayları anlatılmaktadır. Dönemin ressamlarının fresklerde en fazla işlediği temalar, İncil'de geçen konular ile İsa, Meryem ve Havariler'e air olaylardır. İnceleme alanında günümüze ulaşan fresk süslemeli kiliseler, Ürgüp-Göreme çevresi ve Ihlara Vadisi'nde yoğunlaşmaktadır.

Fresk, yaş sıva üzerinde suda çözülmüş boya pigmentleri kullanılarak yapılan bir duvar resmi tekniğidir. Mağaralara yerleşen insanların inançlarını, korkularını ve ihtiyaçlarını resmetmeleri, fresk sanatının gelişmesini sağlamıştır. Geçmişten günümüze toplumların yaşayış biçimleriyle ilgili önemli ipuçları veren yaşam alanlarında yer alan freskler, yol gösterici anlatımıyla geçmiş ile bugün arasında önemli bir köprü görevi görmektedir. Fresklere konu olan olaylar, yaşanan dönemin hemen hemen tüm özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Duvarların göz ile en iyi temasın kurulduğu açıya sahip yerler olması fresklerin yapımı için yer seçiminde etkili olmuş olabilir. Geçmişte yaşanan duyguların bir ifade aracı olan fresk, kendi dönemi içinde ve çevresinde gerçekleşen durumlar ile bir etkileşim ve iletişim içerisindedir (Binici ve Feyzoğlu, 2019: 882). Çalışma alanındaki kaya kiliselerinde görülen fresklerin duygu, düşünce ve inanışlarının gelecek kuşaklara bir aktarım aracı olduğu söylenebilir. Freskler, oluşturulma biçimleri nedeniyle başlı başına ilgi çeken antik dönem insanlarının yaşam alanlarını daha da dikkat çekici hale getirmiştir. İnsanların dini inanışları hakkında bilgi veren önemli göstergelerden biri olan bu duvar resimlerinde daha çok dini sahnelerin yer alması, o dönem yaşantısında dinin sanatsal üretime yön verdiğini göstermektedir.

Mavi, kırmızı ve yeşil renklerin egemen olduğu kilise fresklerinde iki ayrı boyama tekniği kullanılmıştır. Bu boyama tekniklerinden birincisi alçı ve sıva kullanılmadan doğrudan doğruya kaya üzerine kırmızı aşı boyası ile yapılan boyama tekniğidir. Ana kayanın fon olarak kullanıldığı bu tekniğin görüldüğü kiliselere Elmalı Kilise, Azize Barbara Şapeli ve Aziz Basil Şapeli örnek olarak gösterilebilir

(Foto). İkinci teknik ise alçı, kum ve saman karışımının ana kaya üzerine sıvanarak fresk tekniğinde yapılan boyama tekniğidir (Güney, 1998: 38). Aziz Basil Şapeli, Elmalı Kilise, Aziz. Barbara Kilisesi, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise, Tokatlı Kilise, El-Nazar Kilisesi ve Saklı Kilise (St. Johannes) Göreme'de freskleri günümüze ulaşan en önemli kiliselerdir. Ürgüp, Zelve, Çavuşin, Ortahisar, Mustafapaşa, Gülşehir ve Ihlara yörelerinde de kilise fresklerinden örneklere oldukça sık rastlanmaktadır.

Ihlara Vadisi'nde Kokar Kilise, Ağaçaltı Kilisesi, Eğri Taş Manastırı Kilisesi, Pürenli Seki Kilisesi, Yılanlı Kilise, Ala Manastırı Kilisesi freskleriyle de dikkat çeken Bizans dönemi yapılarıdır. Bu yapılardaki fresklerin çoğu 9-11. yüzyıllar arasına tarihlendirmektedir. Tasvirlerde Müjde, Ziyaret, Vaftiz, Mısır'a Kaçış, Doğum, Son Mahkeme, İsa'nın Göğe Çıkışı, Deesis (Yakarış), Koimesis (Meryem'in Ölümü) gibi Hristiyanlık dini için önemli sahneler vardır. Çalışma alanındaki Kaya Kiliselerinde yer alan fresklerde genel olarak kırmızı ve diğer renkler figürlerde karşımıza çıkarken, mavi ve yeşil renklerin geniş alanlarda kullanıldığı görülmektedir (Fotoğraf 3.2).

Fotoğraf 3.2: Ağaçaltı Kilisesi'nde (Ihlara Vadisi) İsa'nın Göğe Yükselişi Sahnesi

3.3. Mozaikler

Mozaik, uygarlıkların çağlar boyunca geleneksel yaşam tarzlarını ve beğenilerini açığa çıkartmaları neticesinde ortaya çıkan ve gelişen sanat dallarından biridir. Toplumların zaman içinde yaşadığı dini, sosyal, siyasal değişimler ve kültürel gelişimler selçuklu sanatı motiflerine de yansımıştır. Zamanla motif çeşitliliği artmış, eserler estetik değeri zenginleşerek günümüze kadar ulaşmıştır (Ekincioğlu vd., 2018: 83-90).

Ürgüp'e bağlı Şahinefendi Köyü'nün hemen güneyinde, Damsa çayının kaynak noktasına yakın yerde, köylülerce "Örencik" olarak adlandırılan bölgede ortaya çıkan arkeolojik kalıntılarda dikkat çekici mozaikler saptanmıştır. Dini yapılar, hamam, konutlar ve mezarlardan oluşan arkeolojik kalıntıların saptandığı bölge "Sobesos" olarak adlandırılmakla birlikte, bu yerleşimin Sobesos olduğuna dair yazılı bir veri bulunmamaktadır (Erpek, 2019: 6). Son derece güvenli ve verimli bir arazi üzerine konumlanan antik kent, Soğanlı vadisinin başlangıç noktasında yer

almaktadır. M.S. 4. yüzyılda yerleşim gördüğü tespit edilen yerleşmenin 1650-1700 yıllık olduğu tahmin edilmekte, Hristiyanlığın ilk yıllarında Roma ve Bizanslıların yaşadığı bilinmektedir (Mini Kapadokya Fizibilite Raporu, 2019: 81-82). Yerleşme içindeki mekânlarda tespit edilen çeşitli renkli taşlardan taban mozaikleri oldukça iyi işçilik arz etmektedir (Fotoğraf 3.3).

Bu mozaiklerde Svastika Meandır motifleri, geometrik motifler, keklik ve çiçek motifleri, haç motifi, çarkıfelek ve sandalet motifleri görülmektedir. Çarkıfelek motifi, mozaiklerde genel olarak kullanılan ve çeşitli tipleri bulunan bir motiftir. Ancak bu motifin Şahinefendi yerleşimindeki tipine benzer bir örnek tespit edilememiştir. Bu bakımdan bu mozaik önem teşkil eder. Yerleşmedeki bir diğer dikkat çekici mozaik ise iki farklı yöne bakan bir çift sandalet motifidir. Bu mozaik, hamam bölümünde yer almaktadır. Motifin benzer örneklerine Kıbrıs Aziz Trias Bazilikası ve Antakya E Hamamında rastlanmaktadır (Erpek, 2019: 84-87).

Fotoğraf 3.3: Sobesos Antik Kenti Mozaikleri

Kaynak: Erpek, 2019

3.4. Kitabeler

Kitabe, genellikle dini, sivil ve askeri binaların iç ve dış duvarlarında mermer, taş, ahşap, çini, maden gibi maddeler üzerine oymak veya kabartmak suretiyle işlenmiş yazıdır. Kitabeler, yapının estetiğini tamamlayan dekoratif bir unsur

olmasıyla önem taşıyan bir mimari eleman oldukları gibi verdikleri bilgilerle, ilgili yapının veya yapının bulunduğu şehrin tarihi belleğine ışık tutar. Kültür, tarih, sanat ve dile yönelik çalışmalarda önemli birer kaynak olup belge niteliği taşırlar. Genellikle giriş kapıları üzerinde yer alan ve eserin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığına dair bilgi verene 'tarih kitabesi', tamiri hakkında bilgi verene ise 'tamir kitabesi' denilmektedir (Alpaslan, 2002: 76). İnşa edilen esere atılan bir imza niteliğini taşıyan kitabeler, ait olduğu yapının kim tarafından ve ne zaman yapıldığını belirtmenin yanı sıra ne amaçla yapıldığına dair de bilgi vermektedir.

Kitabe, anıt niteliği taşımakta olup 'somut' kültürel miras öğesidir. Kitabeler üzerine hazırlanan çalışmalar, ilgili şehir veya bölgenin tarihi hafızasının gün yüzüne çıkarılmasında önemli birer kaynaktır.

Aynı mekânda yaşamış farklı uygarlıklar dini, sosyal, ekonomik yaşantılarına göre farklı mimari yapılar inşa etmişlerdir. Kitabeler, bu mimari yapıların niteliklerinin yüzlerce yıl sonra bile anlaşılmasını sağlayan en temel unsurlardan biridir. Nevşehir ve çevresi gibi kültürel çeşitliliğin fazla olduğu bölgelerde farklı fonksiyonlu birçok yapı oluşturulmuş ve bu çeşitlilik kitabelerin oluşturulma biçimlerine ve içeriklerine de yansımıştır.

İnceleme alanında yoğun yerleşim görülen Bizans dönemi ve sonrasına ait birçok dini ve sivil mimari yapı inşa edilmiştir. Bu yapılarda yer alan kitabeler, farklı medeniyetler tarafından oluşturulan yapıların oluşum dönemleri ve o dönemdeki sosyal ilişkilerin anlaşılması amacıyla doğrudan birer tarihi belge niteliğine sahiptir.

Bölge, Türk dönemi itibariyle yoğun bir yapılaşmaya sahne olmuş, burada pek çok dini ve sivil mimari yapı inşa edilmiştir. Bu yapılar içinde camiler, kitabeleri günümüze en sağlam ulaşan yapılardır. Bu yapılardan biri Kaymaklı'daki Kurşunlu Camisidir (Fotoğraf 3.4).

Fotoğraf 3.4: Cami Kitabesi Örnek (Kurşunlu Camii, Kaymaklı)

Sertabbah olup Sultan Ahmet merhuma / Cenab-ı Hacı Abdullah Ağadan kerem-i mutad
Ki hala kethüdayi Hazret-i sultan ali şan / Ola hem vare izz u devlet-i hayrat ile müzdat
Bina idüp bu mabedhaneyi rahmetle bir mekteb / Ahalisine itti haşre dek bukarye abad
Nagah itttifada mazhar edip mevlid-i pakin / Misal-i Kabe etti bunda bir nev cami i'dad
Tealallah nez'i ba cami ruhani olmuştur / Muvafık eylemiş hak banisin mübarek bad
Derunu muvaffak nur-i tecelli mehbatı rahmet / Muhallimhane ise nur-i Kuran ile feyzi abad
Dediler tarihin bi Avni bari Hasbetennillah / Mualla cami bir mekteb nu eyledi bünyad

Kitabede bu caminin Sultan Ahmet'in baş aşçısı Hacı Abdullah Ağa tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir. Kıyamete kadar Kaymaklının müferreh olmasını isteyerek hemşerileri için bir de okul yaptırdığı eklenmiş, "o hayır eserlerinin çoğalması ile var olsun" diye dua edilmiştir.

Su mimarisinin en önemli örneklerinden biri olan çeşmeler, temizlik ve içme suyu ihtiyacını karşılamak amacıyla oluşturulan hayır yapılarıdır. Çeşme inşaası özellikle Osmanlı döneminde yaygınlaşmıştır. Bu yapılar, kimi zaman bir külliyenin esas unsurlarından birini oluşturmakta kimi zaman da sokak, meydan ve caddelere yerleştirilip bulunduğu yerlere ayrı birer estetik değer kazandırmaktadır. Günümüzde 50 civarında çeşmeye ev sahipliği yapan Nevşehir'de çeşmelerin çoğu kitabesiz olup bu çeşmelerin 1720-1925 yılları arasına tarihlendiği bilinmektedir (Dinleyen, 2008).

Damat İbrahim Paşa dönemi (1718-1730), Nevşehir'de kültürel açıdan birçok yeniliğin gerçekleştiği ve imar çalışmalarının hızlandığı dönemdir. Ürgüp'te üç tanesi günümüze ulaşmayan toplam on çeşme, kitabelerinden anlaşıldığı üzere Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Günümüze ulaşmayan çeşmelerin kitabeleri Ürgüp Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (Fotoğraf 3.5).

Fotoğraf 3.5: Ürgüp Eski Hükümet Konağı Önündeki Çeşme (Ürgüp Müzesi)

Ürgüp Eski Hükümet Konağı önündeki çeşmenin şair Nedim tarafından yazılmış kitabesinin okunuşu şu şekildedir:

Veziri Azam İbrahim Paşa Kerem Varı Kim / Anılmaz Ana Pesti Namı Caferi Mülkü Dünyada

Canabı Hazreti Hanı Ahmet'in Damadı Zişan Eyledi / Ki Yoktur Görmemiş İhsanını Alave Etnada

Pes Ol Düstur Zişanı On Çeşme İcra / Ki Her Birinin Abı Sime Benzer Cenneti Simada

Nedim Bendei Asarın Paki Talihini / Su İç Çeşmeyi Dil Cuyu İbrahim Paşa

Kitabede Nedim, bu çeşmeyi yaptıran Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın cömert bir kimse olduğunu ve 3. Ahmet'in şanlı damadı olduğunu belirtmiştir.

Sadrazamın düsturuyla on çeşme yapıldığı anlaşılmaktadır. Nedim, bu çeşmelerin her birinin gümüş gibi akan suyu olduğunu belirterek "Ben Nedim, bu eserlerin temiz talihini yazdım / İbrahim Paşa'nın gönlünün nehrinden gelen bu suyu iç" diye ekler.

Fotoğraf 3.6: Kilise Kitabesi (Ürgüp Müzesi).

Mustafapaşa Kasabası'nda bir kiliseye ait olan kitabenin tarihi 22 Kasım 1843'tür (Fotoğraf 3.6). Kitabede kilisenin tanrıya ithaf edildiği belirtilerek "Allahım bu kilisede çalışan kullarını unutma" ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca kilisde çalışanlar ve babalarının isimleri yazılmıştır. Ürgüp telgrafhanesinin kitabesi Hicri 1313 (Miladi 1895) yılına tarihlenir. Sultan Abdülhamid tarafından yazdırılmıştır (Fotoğraf 3.7).

Fotoğraf 3.7: Ürgüp Telgrafhanesinin Kitabesi (Ürgüp Müzesi)

Çalışmanın bu bölümünde yer verilen kitabeler, inceleme alanının sivil ve dini mimari açısından oldukça zengin olduğunu kanıtlayan tarihi belgelerdir. Kültürel yapılar için kimlik görevi gören bu unsurlar, yazılı veya resimli olabilmektedir. Kitabelerin biçimsel ve içerik olarak değişimi ait olduğu kültüre bağlı olarak değişmektedir. Kitabelerin içeriğinde genellikle inşa tarihi, tamir tarihi, yapran kişinin iyi dilekleri, yapıda çalışan veya o yapıyı kullananlar için edilen dualar yer almaktadır.

3.5. Mitoloji ve Destanlar

Mitolojik açıdan mağaralar, “yer altı dünyası”nın simgesi, kayaların altındaki karanlık yerler şeklinde betimlenmektedir. Dolayısıyla mağaralar; alt (yeraltı) ve üst dünyayı (yeryüzü) birbirine bağlayan mekânlar olarak kabul edilmektedir. Mitolojide yer altına giden yollar, başka bir dünyanın girişi, öte dünyanın başlangıç noktası, bu dünyadan öte dünyaya geçiş yolu, ölülerin öteki dünyaya yolculuklarında geçmek zorunda oldukları karanlıklar/kötülükler mekânı olarak kabul edilmektedir (Küçük, 2017: 23). Nevşehir ve çevresinde mağara ve kaya kilisesi olarak nitelendirilebilecek

yüzlerce mekân bulunmaktadır. Bu mekânları bünyesinde barındıran bölgedeki başlıca yerleşmeler Ürgüp, Göreme, Güzelyurt, Ihlara, Mustafapaşa, Zelve, Güzelöz, Konaklı, Derinkuyu, Kaymaklı, Uluağaç ve Erdemli'dir.

Bölgenin yerleşik topluluklarından Hititler ve sonrasında Frigler mitolojilerinde Kapadokya'dan oldukça sık bahsetmişlerdir. Hitit ve Frig mitolojisine göre, bölge dağ tanrıları ile yağmur ve rüzgâr tanrısı Tesup/Tarhu'nun ortaklaşa işleyerek şekillendirdikleri bir harikalar diyarıdır (Erkiletlioğlu, 2019: 35).

Yunan mitolojisine göre bölge, Antik Yunan kahramanı Herakles ile ilişkilidir. Mitolojiye göre Kapadokya ismi Süryani Kralı Ninios'un Herakles'in soyuna ait olan oğlu Kappadokas'tan gelmiştir.

Fresk, kaya kiliseleriyle özdeşleşen en önemli mimari süsleme öğelerinden biridir. Genellikle İncil'den sahnelerin yer aldığı fresklerde nadir de olsa bazı örnekler mitolojik kaynaklı olması bakımından önemlidir. Gülşehir Karşı Kilise'de en açık, Göreme Karanlık Kilise'de ise en etkileyici örnekleri bulunan "Anastasis" sahnesi buna bir örnektir. Bu sahneler doğrudan Hades'in yenilgisi üzerine kurulmuş olup cehennem ile ilgili betimler içerir. Oysa İncil İsa ile ilgili olayları öyküleidiği için cehennemle ilgili sahneler betimlenmez. Ayrıca Hristiyanlığın kutsal kitabında Hades adında bir kişi yoktur. Yunan mitolojisine göre ise Hades ülkesi ölüler diyarıdır. Bizans sanatında çok önemli bir yer tutan "Anastasis" sahnesinde İsa çarmıha gerildikten sonra dirilip yer altına inmekte ve tüm insanlığı temsilen Adem ile Havva'yı kurtarıp göğe çıkartmaktadır. Bu sırada yeraltını geçilmez bir kale altına getiren Hades, perişan olmuş şekilde kompozisyonun alt kısmında, İsa'nın ayakları altında elleri ve ayakları zincire vurulmuş şekilde betimlenmiştir. Başucu ve ayakuçlarında cehennemin parçalanmış olan kapı kilitleri, demirler, anahtarlar yer almaktadır (Fotoğraf 3.8 ve 3.9).

Fotoğraf 3.8: Gülşehir Karşı Kilise

Fotoğraf 3.9: Göreme Karanlık Kilise Anastasis Sahnesi

Çalışma alanıyla ilgili efsaneler incelendiğinde bölgenin sosyo-kültürel hayatına ilişkin hemen her konuyu içine aldığı görülmektedir. Yerleşim yerleri ve mekânlar, yeryüzü şekilleri, tarihi ve dini şahıslar, bitki ve hayvanlar efsanelere konu olan başlıca unsurlardır Gündüz Alptürker (2013), Nevşehir efsaneleri üzerine yaptığı araştırmada bölgeyle ilgili efsanelerin içeriğini inceleyerek tespit edilen unsurları 4 başlık altında toplamıştır. Bunlar, "Mitolojik Unsurlar", "Dini Unsurlar", "Tarihi Unsurlar" ve "Sosyal Hayat ve Geleneklerle İlgili Unsurlar"dır. Mekân ile ilgili efsaneler genel olarak yerleşim yerlerinin isminin nereden geldiğiyle alakalıdır. Bunlardan Ürgüp ismi ile alakalı şöyle bir rivayet vardır;

> "..Eskiden bir Ürgüplü Türkistan'a gitmiş. Nereli olduğunu sordukları zaman, memleketinin adını söylediğinde, öyleyse sizin memleketin taşı, kayası çoktur, demişler. Ürgüplü şaşırmış. Demiş ki doğru, fakat siz bunu nasıl biliyorsunuz? Meğer kup çok anlamına gelmekteymiş. Ur da kale veya kaya anlamında imiş. Bu nedenle çok kayalık ve taşlık anlamında bilinir. Bu rivayetten anlaşılacağı gibi Ürgüp'ün adı ana vatandan gelmiştir. Bu isim zamanla Urkup veya Erkup olarak telaffuz edilmiştir."[3]

Ürgüp'ün en dikkat çekici mekânlarından biri olan "Üç Güzeller" geçmişten günümüze sözlü, yazılı ve görsel birçok kaynağa konu olmuştur. Kapadokya denildiğinde ilk akla gelen peribacalarından olan Üç Güzeller ile ilgili sayısız efsane vardır. Bu üç peribacası efsanelerde bazen bir kralın üç kızını, bazen de kralın çobana kaçan kızını, çobanı ve onların çocuklarını temsil eder. Bu efsanelerden biri şöyledir; "Bir kralın birbirinden güzel üç tane kızı varmış, düşmanlar Ürgüp'e savaş açmış. Şehri ele geçireceklermiş, kral da 'Allah'ım kızlarım düşmanın eline geçmektense taş olsunlar.' Diye dua etmiş; kızlar taş olmuş, o yüzden Üç Güzeller adını almış." (Gündüz Alptürker, 2013: 118).

Yaşar Kemal, 1950'li yıllarda röportajlar yapmak için Anadolu'yu gezmiş, bu röportajlarını 1985 yılında "Bu Diyar Baştanbaşa" başlığıyla 4 kitap halinde yayımlamıştır. Bu kitaplardan üçüncüsü olan "Peribacaları"nda, röportajlar esnasında anlatılan efsanelere de yer verilmiştir. Bu efsanelerden "Maçan'daki Bacalar Ormanı" efsanesidir. Efsane şu şekildedir;

[3] Hüseyin Sevindik, "Kültür Kavramı ve Nevşehir Kültürü Üzerine…", **Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, 2005, s.11.

"Zamanında buralar güzel bir ülkeymiş. Bereket fışkırırmış topraktan. İnsanlar birbirlerini sayarlarmış, severlermiş. Fakiri fakir, zengini zengin değilmiş. Hırsızlık, katillik yokmuş. Üzümler ballı, buğdaylar taneliymiş. Bura halkının bir tek kaygısı varmış, o da ölümden… Bir kapalı ülkeymiş. O yüzden de kimler, kimsecikler, yani istilacılar uğramazmış. Bu yüzden de askerleri azmış. Askeri ne yapsınlar! Yıllardan bir yıl, günlerden bir gün bakmışlar ki, Maçandan beri yazıyı yabanı tutmuş bir ordu gelir, yakıp yıkıp gelir. Asker yok karşı koyacak… Güzel ülke yakılıp yıkılacak. Bütün halk, gözleri yaşlı, toplanmışlar bir tepeye, gelenleri seyrederlermiş… Ne gelir elden! Ölümlerden ölüm beğen… Korkudan titrer, vaveylaları gökyüzünü tutarken, bir bakmışlar ki önlerinden çekilip duran, az sonra ülkelerini darmadağın edecek ordu yerinden kımıldamaz. Aman bu nasıl iş? Gece olmuş ordu kımıldamamış, sabah olmuş gene öyle. Ertesi, daha ertesi gün ordu durup durur. Cesaret edip ordunun yanına varamamış kimse. En sonunda bir çoban değneğini havaya fırlatıp, "Ölümse de ölüm. Ben varacağım duran ordunun yanına" demiş. Koşarak inmiş koyağa. Varmış ki, bir de ne görsün, ordu tüm taşa kesmiş… Haber vermiş. Güzel ülkede toy düğün başlamış. Kırk gün kırk gece."[4]

İnceleme alanında yer alan yerşekilleri, sözlü kültürel mirasın dilden dile aktarılan ürünlerinden efsanelerde oldukça fazla yer bulmuştur. Peribacalarının masalsı yapısı, doğal görünümleri yöre insanını oldukça etkilemiş, oluşumlarına ait pek çok efsane üretilmiştir.

3.6. Kitaplar

3.6.1. Seyahatnameler

Tarihin ilk dönemlerinden beri insanlar, gezip görmek, yeni yerler keşfetmek amacıyla seyahat etmişlerdir. 19.yy'da bu sebeplerin yanına ekonomik ve siyasi sebepler de eklenmiştir. Sebebi ne olursa olsun ortaya çıkan seyahatnameler, bir kentin tarihi sosyal, siyasi hayatı, coğrafi özellikleri, dini inançları, ekonomisi, bitki örtüsü vb. bizleri bilgilendirmektedir.

Anadolu, birçok gezgin tarafından gezilmiş önemli bir merkezdir. Nevşehir ve çevresinin Hristiyanlığın merkezi sayıldığı Roma döneminde, Hristiyanlar doğal yapıların içine saklanmışlar ve kendilerine yer altında gizli evler oluşturmuşlardır. Bu şekilde hem ibadetlerini rahatça yapabilecekleri ortamlar oluşturmuşlar hem de Roma'nın gazabından kurtulmuşlardır. Hem bu nedenlerle Hristiyanlık tarihinde

[4] Yaşar Kemal, **Peribacaları, Bu Diyar Baştanbaşa 3**, 11. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 72-73.

önemli bir rol üstlenmesi hem de doğal güzelliği ve sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle Orta Anadolu'da Nevşehir ve çevresi, tarihin her döneminde seyyahların ilgi odağı olmuştur. Seyyahlar bölgenin genel durumu, jeolojik yapısı ve peribacalarının o dönemlerdeki fonksiyonları hakkında çeşitli izlenimlerde bulunmuş ve bunları seyahatnameler arayıcılığıyla aktarmışlardır.

Nevşehir'de daha çok Ürgüp-Göreme-Avanos üçgeni içinde yer alan vadilerde yoğunlaşan peribacaları, yerli ve yabancı turistlerin en çok merak ettiği yeryüzü şekillerinden biridir. Günümüzde olduğu kadar 16. yüzyıldan itibaren çeşitli ülkelerden gelen seyyahlar bu yörede yer alan peribacalarına ayrı bir ilgi göstermişlerdir. Bu seyyahlar arasında yol güzergâhı olması nedeniyle burayla tanışanlar olduğu gibi belirli bazı konularda araştırma gezisi yapmak amacıyla gelenler yoğunluktadır. Coğrafyacı ve akademisyen olan William Francis Ainsworth, Jeolog William John Hamilton, Mimar, Arkeolog ve gezgin Charles Texier bilimsel araştırmalar yapmak amacıyla gelen başlıca seyyahlardır. John Robert Sitlington Sterrett'in daha çok bölgedeki yazıtlar ve kitabelere, R. M. Dawkins'in lehçelere, Texier'in mimari eserlere yoğunlaştığı görülmektedir. Bölgeye gelenlerin çoğu kendilerinden önce gelen seyyahlardan alıntılar ve karşılaştırmalar yaparak fiziki, kültürel, sosyolojik, demografik gözlemlerde bulunmuşlardır.

Sokrates'in Rum öğrencisi Ksenophon, "Anabasis Onbinlerin Dönüşü" adlı eserinde, Yunanlıların M.Ö. 401'deki seferleri esnasında gerçekleşen toplu yürüyüş sırasında geçtikleri bölgeye dair bazı izlenimlerde bulunmuştur. Xenophon, gördüğü yer altı şehirlerinden şu şekilde bahsedilmektedir;

> "Evler toprak altındaydı. Girişleri kuyu ağzına benziyordu ama içleri genişti. Hayvanlar için toprağa giriş delikleri kazılmıştı; insanlar merdivenle iniyorlardı. Bu konutların içinde keçiler, koyunlar, inekler, kümes hayvanları ve bu hayvanların yavruları vardı. Dışarı çıkılmadan kuru samanla besleniyorlardı. Ayrıca buğday, arpa, sebze ve testiler için de arpa şarabı vardı. Şarapların yüzeyinde arpa taneleri yüzüyordu, içlerine bir kısmı büyük öbürleri küçük kamış çubuklar batırılmıştı. Susayan bu kamış parçalarını ağzına alıp emiyordu. Bu içki çok sertti ve su katılmadan içiliyordu."[5]

[5] Ksenophon, **Anabasis, (Onbinlerin Dönüşü)**, (Çev: T. Gökçöl), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 133-134.

Ksenophon, ayrıca bu ülke atlarının Pers atlarından daha küçük ama daha hızlı olduğunu olduğu bilgisini ekler (Ksenophon, 1998: 133-134).

Strabon'un "Geographika (XII-XIII-XIV)" adlı eseri Eskiçağ'da Anadolu'nun sadece coğrafyası üzerine olmayıp aynı zamanda anlattığı bölgelerin tarihinden de söz eden önemli bir yapıttır. Strabon bu eserinde, çeşitli kısımları olan ve birçok değişiklik geçirmiş bir ülke olarak tanımladığı Kapadokya için büyük bir yarımadanın berzahını oluşturur demiştir. Bu yarımadanın sınırını ise güneyde İskenderun Körfezi, kuzeyde de Karadeniz'in oluşturduğunu söylemektedir. Yarımada olarak Kapadokya'nın batısında kalan kısmı kastettiğini belirten Strabon, aynı alanın Heredotos tarafından "Halys Irmağı'nın bu tarafındaki ülke" olarak tanımlandığını, zamanının yazarları tarafından ise bütün Asya kıtasının ismini kapsatarak Asya dendiğini belirtmiştir (Strabon, 2021: 2). Strabon'nun eseri antik dönemde bölgenin sınırlarını belirten ilk eser olması bakımından önem taşımaktadır.

Paul Lucas, Fransız kraliyet sarayı tarafından Akdeniz ülkelerine geziler yapmakla görevlendirilmiş, Kapadokya'yı Batı dünyasına tanıtan en önemli kâşiflerden biridir. Lucas, bu ilginç bölgeyi seyahatnamesinde yakın dönem Avrupasına tanıtan ilk kişidir (Ateş, 1996: 58-59). 1705 yılında Kayseri'ye gelmiş ve eserini 1712 tarihinde iki cilt halinde yayınlamıştır. Bölgeden çok etkilenen seyyah, ilk kez gördüğü peribacalarını "Kukuletalı rahiplere" benzetmiştir. Lucas'ın anlattığı peribacaları yapısı ülkesinde alay konusu olmuş, kral tarafından büyükelçilerin bizzat görerek rapor etmeleri istenmiştir. Büyükelçilerin raporlarıyla Lucas'ın anlattıkları doğrulanmıştır. Bunun üzerine Lucas, basılan ikinci kitabında büyükelçilerin sözlerinden övünerek bahsetmiştir (Fotoğraf 3.10). Bu kaynak gravürlerle süslenmiş ve tüm batılı gezginlere Kapadokya'nın tanıtımını sağlamıştır (Lucas, 1720: 157-187-188).

Lucas, gördüğü yapıları 'Piramit Evleri' olarak adlandırmış ve sayılarının kendisinin yazdığından çok daha fazla olduğunu belirtmiştir. Burada gördüklerinin içinden çıkamayan seyyah, bilginlerden burasının "Kayseri kentinin mezarlığı mı yoksa evrende özel olarak yapılmış bir şehir mi?" sorusunu cevaplamalarını ister.

Lucas'tan yaklaşık 130 yıl sonra bölgeyi gezen Texier, Lucas'ın bölgeyle ilgili anlattıklarına istinaden şu ifadelere yer verir:

> "…Paul Lucas'ı bu birçok koni veya piramitleri insan eli yapmış zannederek vadiyi büyük bir şehrin harabesi saydığından dolayı mazur görmelidir. Adı geçen, ikinci gezisinde şüpheye düşerek bu piramitlerin mezar ve mezarlık olduklarına kanaat getirmiş ise de hatanın kötü etkisinden kurtulamamıştır".

Texier, Lucas'ın abartı özelliği ve gerçeküstü şeylere olan ilgisinin tasvirlerinde kendini hissettirdiğini belirterek, seyyahın diğer görüşlerine de ayrıntısıyla yer vermiştir.

Strabon, Venessa (Avanos)'un Kapadokya Krallığı içinde Kayseri (Mazaka) ve Kemerhisar'dan (Tyana) sonra gelen üçüncü politik ve dini öneme sahip yerleşim yeri olduğunu belirmiştir. Kentte Tanrı Zeus ve Uranos kültürünün varlığından söz eden Strabon, burada üç bin hizmetkârı barındıran bir Zeus Tapınağı olduğundan bahseder. Ayrıca rahibe yılda yüz talanton[6] 'luk bir gelir sağlayan verimli ve kutsal bir arazi bulunduğunu belirterek Avanos'un kültürel ve ekonomik bakımdan da gelişmiş bir yer olduğuna vurgu yapar (Strabon, 2021:7-8). O döneme ait diğer belgeler de Avanos'un eşsiz doğası, meyve bahçeleri ve üzüm bağlarıyla dolu, refah seviyesi yüksek bir yerleşim yeri olarak öne çıktığını doğrular. M.S. 334-394 yılları arasında yaşayan rahip Nıssa'lı Gregoir şehrin girişinde inşa halinde olmasına rağmen olağanüstü güzellikte bir kilise olduğunu belirtir. Bu kilisenin, Nicole Thiery'nin işaret ettiği Dere Yamanlı Kilise olma ihtimali güçlüdür (Ateş, 1996: 71). Bu kilisenin duvarlarında kayadan oyulmuş dokuz büyük haç vardır. Dere Yamanlı Kilisesi, bu oymaların konumu, boyutu ve tasarımı ile diğer kaya oyma kiliselerden ayrılmaktadır.

[6] Antik Yunan'da, sikke ve ağırlık birimi. 1 talanton yaklaşık 26,196 kilograma denk gelir.

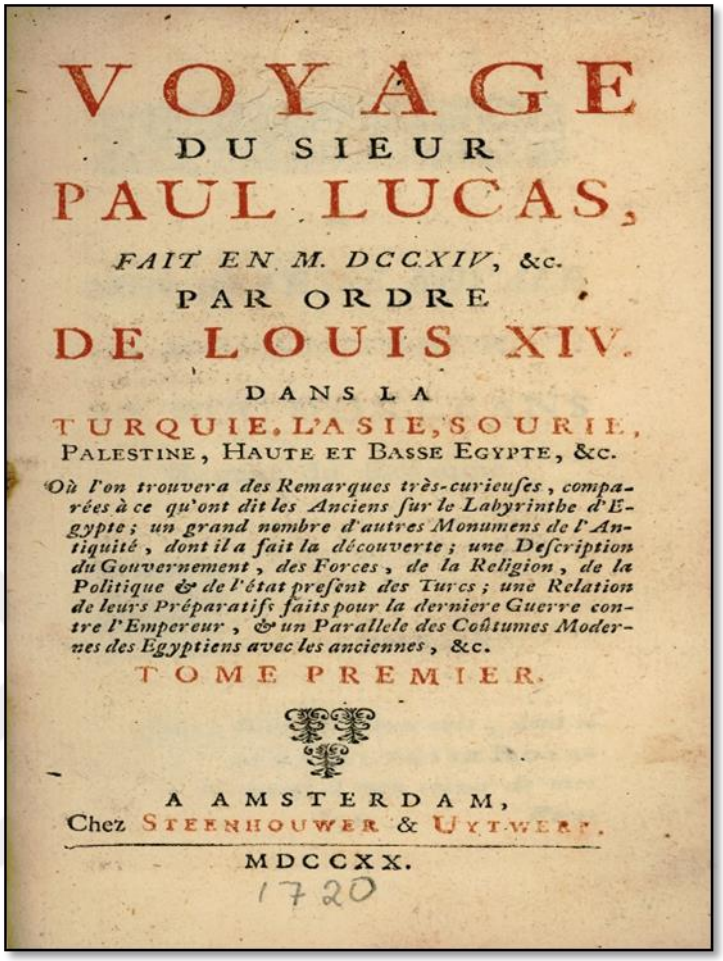
VOYAGE
DU SIEUR
PAUL LUCAS,
FAIT EN M. DCCXIV, &c.
PAR ORDRE
DE LOUIS XIV.
DANS LA
TURQUIE, L'ASIE, SOURIE,
PALESTINE, HAUTE ET BASSE EGYPTE, &c.
Où l'on trouvera des Remarques très-curieuses, comparées à ce qu'ont dit les Anciens sur le Labyrinthe d'Egypte; un grand nombre d'autres Monumens de l'Antiquité, dont il a fait la découverte; une Description du Gouvernement, des Forces, de la Religion, de la Politique & de l'état present des Turcs; une Relation de leurs Préparatifs faits pour la derniere Guerre contre l'Empereur, & un Parallele des Coûtumes Modernes des Egyptiens avec les anciennes, &c.
TOME PREMIER.
A AMSTERDAM,
Chez STEENHOUWER & UYTWERF.
MDCCXX.
1720

Fotoğraf 3.10: Voyage Du Sieur Paul Lucas (1720) Kapak Sayfası

Lucas, Kızılırmak üstünde bir köy olan Avanos'ta gördüğü mağaraların güzelliğine şaşırdığını söyler. Suyun karşı tarafına geçtikten sonra gördükleri karşısında hayranlığını nasıl ifade edeceğini bilemez. Birçok yolculuk yaptığını ama hiçbir zaman böyle bir manzarayla karşılaşmadığını belirtmiştir. Birbiri ardına yükselen çok sayıda piramit gördüğünü belirten Lucas, bunların tek bir kayanın içine oyulmuş olduğunu ekler. İçlerinin üst üste daireler oluşturacak şekilde oyulduğunu, içeri girmek için güzel bir kapıları, tırmanmak için güzel merdivenleri ve içlerinin aydınlanmasını sağlayan büyük pencereleri olduğunu söyler. Kimi daha yüksek kimi ise daha kısa olan bu piramitlerin her birinin farklı bir şekilde sonlandığını ifade eder.

Gördüğü manzara hakkında uzun süre düşüncelere daldığını belirten Lucas, iki bini aşkın piramit olduğunu söyler ve şöyle devam eder; "..İlk bakışta eski

keşişlerin evleri olduğunu düşündüm. Bunun nedeni tepelerindeki taşların takkeye veya Rum papazlarının külahlarına benzemesiydi. Çeşitli şekilleri andıran bu piramitlerin bazıları kucağında çocuk taşıyan bir Bakire Meryem heykeline benziyordu." Çok kısa bir süre sonra bunlardan farklı kollarını çapraz şekilde tutan birkaç figür gördüğünü ifade eder. Çeşitli benzetmeler yapmaya devam ederek gördükleri karşısındaki şaşkınlığını anlatır (Lucas, 1720: 157). 19.yy'da yöreye gelen İngiliz gezgin W.F.Ainsworth da Paul Lucas gibi hayal gücünü kullanmış ve peribacalarına dair bazı benzetmeler yapmıştır; "..Sıklıkla garip bir biçimde desteklenen bu kitleler, hayali şekiller ve formlar aldı- bir anda bir aslan, bir başkasında kuş, sonra yine bir timsah ya da balık fikrini akla getiriyor."

18. ve 19.yüzyıllarda bölgeyi ziyaret eden bu seyyahlar gibi 20. Yüzyıl gezginlerinden Kinros (2003: 215) da, Göreme'ye vardığında bazı benzetmeler yaparak gördüklerini aktarmıştır. Kinros, gördüğü şekilleri kasvetli elbiseli ve başları şapkalı figürlere, sırtlarını rüzgâra vermiş peçeli kadınlara, düz beyaz lav zemini üzerinde eşeğe binen kadınlara benzetir. Ayrıca seyyah, doğanın insanlara sunduğu geniş yaşam alanlarına rağmen, tuhaf şekilde bu tip mimari yapılar oluşturmalarına şaşırdığını da ekler. Oluşturdukları bu konut tipleriyle kendilerini sınırlandırdıklarını düşünür.

19. Yüzyıl'da bölgeye daha çok bilimsel araştırmalar yapmak amacıyla gelen seyyahlardan biri olan İngiliz Ainsworth, kitabında 8 Nisan'daki yolculukları sırasında yollarının tepelerin üzerinden geçtiğini belirterek bu tepelerden birinin İrlanda'daki "Sugar Loaf"a benzerliğiyle dikkat çeken bir jeolojik formda olduğunu ifade eder (Fotoğraf 3.11). Ainsworth bu dağ sırasını geçerken onlara harika bir manzaranın eşlik ettiğini belirtmiştir. Bu manzara, Kızılırmak'ın engebeli volkanik tepelerle çevrili alçak, geniş ve kıvrımlı vadisi, bitki örtüsünden yoksun ve sayısız kaya oyma mağara, ağaçlarla çevrili Osmanlı ve Türkmen köyleri, geride kalan Aksaray'ın granit yüksekliklerinin Sierra benzeri zirveleri ve onun da ötesinde Erciyes ve Hasan Dağının karlı zirvelerinden oluşan harika bir manzaradır.

Bazen bir kayalık başka bir kaya veya yarıkla bazen de ana kayadan kopan kısımlarla kesilir. Buralarda da mağaralar oluşur. Bu dikilitaş gibi tel bir parçadan

oluşsa bile diğerlerinden ayrı olarak mağarası veya mağara katmanlarına sahiptir. Ainshworth, gördükleri kaya oyma mekânların sayısı ve çeşitliliği karşısında hayrete düştüklerini belirtir ve yapıların fonksiyonel özelliklerinden şu sözlerle bahseder;

"Şüphe yok ki bu mağaraların bir kısmı mezarlara aitti, diğerlerinin ise büyüklükleri ve süsleme özellikleri nedeniyle ibadet mekânı olarak kullanıldığı anlaşılıyordu. Ancak genellikle mesken yerleri oldukları açıktı". Volkanik vadinin olağanüstü görünümü karşısında duyduğu şaşkınlığı şu şekilde ifade eder;

> "Nehir boyunca uzanan bir vadiden geçtikten sonra, kendimizi aniden koni ve sütun şeklindeki kayalardan oluşan bir ormanda bulduk. Bu kayalıklar, büyük ve antik bir kentin kalıntıları gibi sonsuz bir kargaşa halinde çevremizde yükseliyordu. Konilerden bazılarının sivri zirvelerinde büyük ve biçimsiz kaya kütleleri vardı."[7]

Ainsworth, uzun zaman önce yaşlı Lucas'ı da heyecanlandıran muhteşem kaya oyma mekânlar için dikkate değer bir noktanın bu mekânların "doğal mı yoksa yapay mı?" olduğu konusu olduğunu şu şekilde belirtir;

> "Gerçek şu ki eğer doğallarsa hayvanların kaba birer temsilcisi olan formlara ayılmışlar; yapaylarsa, zamanın ve faktörlerin işleyişine göre orantılı ve güzel bir şekilde biçimlenmişlerdir. Bu doğanın çalışmaya başladığını ve kaba ve fantastik sanatın bu formları şekillendirdiğini gösterir."[8]

Ainshworth, Geleneğe göre ise bu şekillerin, "Gordion düğümünün kesilmesi ve cinlerin işi" olduğunu söyleyerek Doğu mitolojisine göre cinlerin dünyada insanlardan çok daha önce var olduklarını ve mimari becerileriyle ön plana çıktıklarını belirtir. Kuran-ı Kerim'de de Süleyman'ın tapınağının yapımında görevlendirildikleri bilgisi olduğunu ifade eder. Mısır piramitlerinin ve İspanya'da bir kalenin onlara atfedildiğinden bahseder.

[7] William F. Ainsworth, **Travels and Researches Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia**, C:I, Londra, 1842, s. 170.
[8] **A.e.**, s. 170-171.

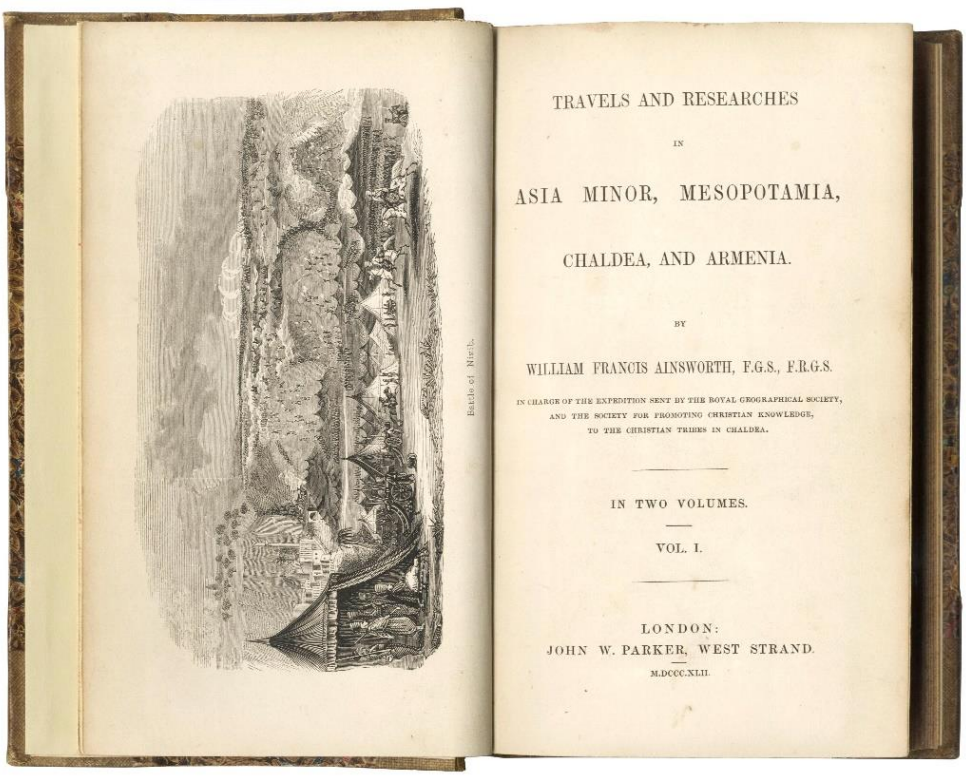

TRAVELS AND RESEARCHES

IN

ASIA MINOR, MESOPOTAMIA,

CHALDEA, AND ARMENIA.

BY

WILLIAM FRANCIS AINSWORTH, F.G.S., F.R.G.S.

IN CHARGE OF THE EXPEDITION SENT BY THE ROYAL GEOGRAPHICAL SOCIETY, AND THE SOCIETY FOR PROMOTING CHRISTIAN KNOWLEDGE, TO THE CHRISTIAN TRIBES IN CHALDEA.

IN TWO VOLUMES.

VOL. I.

LONDON:
JOHN W. PARKER, WEST STRAND.
M.DCCC.XLII.

Fotoğraf 3.11: Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia (1842)

Ürgüp ve Göreme'nin en gerçekçi tanıtımlarından birini bölgeye Lucas'tan yaklaşık 130 yıl sonra gelen Charles Texier yapmıştır. Fransız arkeolog ve mimar Charles Texier, 1833-37 yılları arasında bölgeden geçmiş ve gördüklerine bölgeye daha önce gelen gezgin ve bilim adamlarına da atıflar yaparak 'Description de L'Asie Mineure' (Paris, 1839-49) adlı eserinde yer vermiştir (Ateş, 1996: 59) (Fotoğraf 3.12). Ayrıca yörede gördüklerini Fransa'ya döndükten sonra da konferanslar vererek tanımıştır. Bu konferaslar, *La Mondle Illustre* Dergisinde dört gravürle birlikte yayımlanmıştır (Başgelen, 2015: 9). Ürgüp, Avcılar ve Göreme Vadisini ziyaret eden Texier, çalışma alanını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Eserinde gravür ve planlarla birlikte yayınlarken bölge için "… Doğa, hiçbir zaman kendini bir yabancının gözlerine böylesine olağanüstü bir şekilde sergilememiştir. Dünyanın hiçbir bölgesinde böylesine sürekli ve daha düşsel bir tabii olay var olduğunu duymadım. " demektedir (Ateş, 1996: 59).

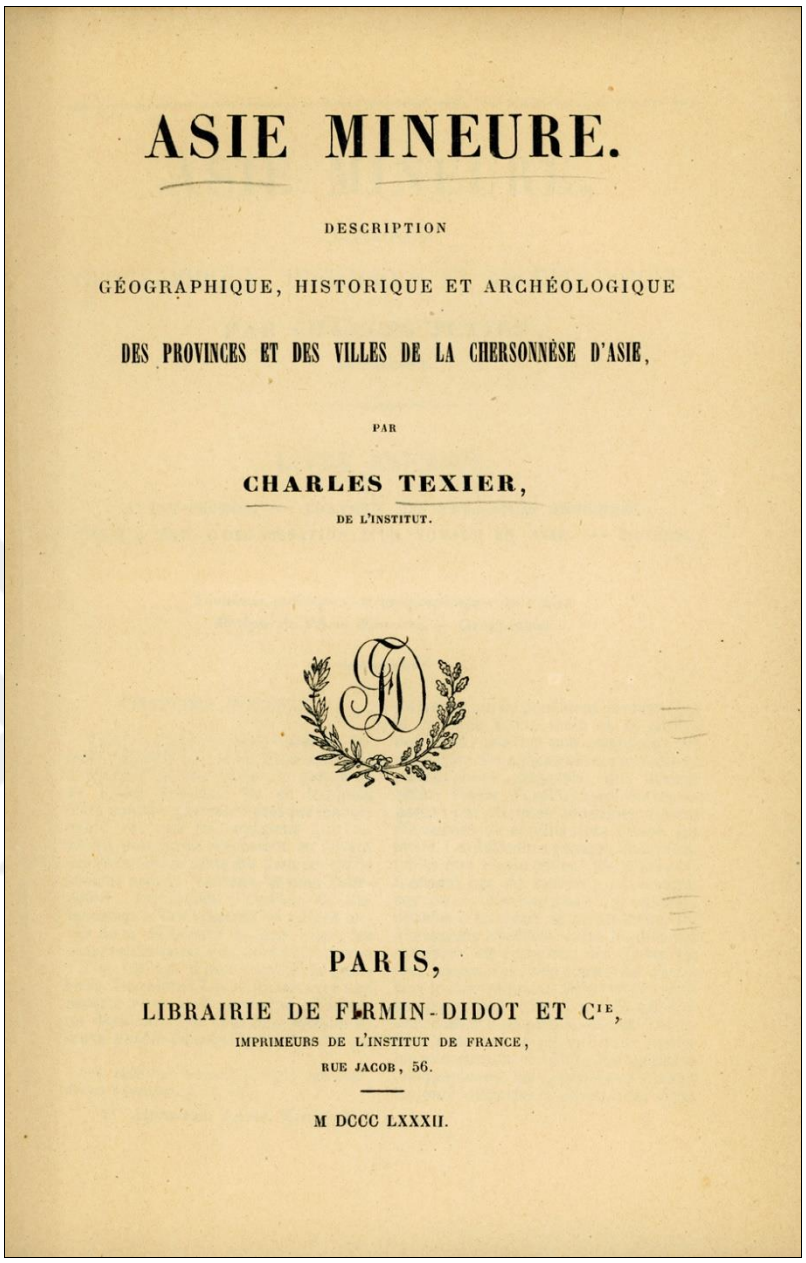

ASIE MINEURE.

DESCRIPTION

GÉOGRAPHIQUE, HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE

DES PROVINCES ET DES VILLES DE LA CHERSONNÈSE D'ASIE,

PAR

CHARLES TEXIER,

DE L'INSTITUT.

PARIS,

LIBRAIRIE DE FIRMIN-DIDOT ET Cie,

IMPRIMEURS DE L'INSTITUT DE FRANCE,

RUE JACOB, 56.

M DCCC LXXXII.

Fotoğraf 3.12: Charles Texier, Asie Mineure Kapak Sayfası, 1882

Texier, Otuzuncu Bölüm'de "Tabiat bir gezgine burası kadar ilginç bir manzara sergilememiştir' dediği Ürgüp'ün 'derin yarıklarla çizgiler yapan bir arazi" olduğunu ifade etmiştir. İnsanlar için gerekli olan su ve yeşillikten yoksun olmasına rağmen Ürgüp kasabasının Kapadokya'nın diğer yerlerine göre daha gelişmiş bir görüntü ortaya koymasını ise kolaylıkla elde edilmiş her türlü malzemeye sahip olmasıyla açıklamıştır. Ürgüp'te yaşayan halkın doğanın sunduğu malzemeyi işleyerek oluşturdukları evleri şu şekilde anlatmıştır:

> "…Vadinin içine ve tepenin yamaçlarına yapılmış olan Ürgüp şehri kadar bakışlara şaşkınlık verecek bir ilginç görüntü yoktur; çünkü şehir her tarafa uzanmış olan çok büyük bir mezarlık yerini işgal etmiştir. Kendi ihtiyaçlarına uygun evler yapmayı istemeyen halkı, eski mezarlara el atarak bunların yüzlerini, yani sokağa gelen cephelerini yıkmışlar ve yerine başka türlüsünü yaparak bu şekilde yarısı yer altında ve yarısı yerin dışarısında evler meydana getirmişlerdir…"[9]

Bir nekropolün büyük bir kısmını kapsayan Ürgüp'te halkın Antik mezarların cephelerini kendi ihtiyaçlarına göre düzenleterek evler inşa etmeleri, bölgeye yabancı olan bir Avrupalı için oldukça ilginç bir özellik taşıdığı aşikârdır.

Hamilton, Texier tarafından ilginç bir şekilde betimlenen Ürgüp vadisinin çevredeki vadilerle benzer tepe noktalarına sahip ancak daha sert kaya kütleleriyle kaplı bir vadi olduğunu belirtmiştir (Hamilton, 1842: 253). Derin bir vadide olduğunu belirttiği Ürgüp kasabasındaki bina tarzını tuhaf olarak nitelendirmiş ve bu mimarinin kendisini etkilediğini ifade etmiştir. Kemerler üzerinde yükselen evlerin altında aynı yumuşak tüften kazılmış mağara girişleri olduğunu belirtirken bu yapıların inşasında oldukça titiz ve temiz çalışıldığını da eklemeden geçemez. Kapı ve pencerelerin üzerinde gördüğü kırmızı ve mavi renklerde boyama uygulamalarının eşsizliğine değinir. Ürgüp kasabasında yaklaşık 3000 ev olduğunu belirten Hamilton, bunların 400 ya da 500 ünün Rumlara ait olduğunu ifade etmiştir. Hamilton'dan daha sonra bölgeyi ziyaret eden Barth (1860) ise seyahatnamesinde rahat, varlıklı ve güzel inşa edilmiş bir şehir olarak bahsettiği Ürgüp'ün nüfusuyla ilgili bilgilendirmeler de bulunmuştur. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bölgede Orta çağ'da ezilen Hristiyanların yaşadığını da söyler. 1500 kişilik nüfusun yaklaşık 1000'inin Müslüman, 500 kadarının ise Yunanlı olduğunu belirterek komşusu olan Sinassos Köyü'nde Müslüman sayısının Ürgüp'e göre daha az olduğunun söylendiğini de eklemektedir (Barth, 1860: 61). Konut sayısı, nüfus miktarı ve dağılımı konusunda Hamilton ve Barth'ın yorumlarının örtüştüğü görülmektedir.

[9] Charles Texier, **Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, (Çev. A. Suat). Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Vakfı, 2002, s. 78-79.

Fotoğraf 3.13: Barth (1860)'ın Seyahatnamesinin Kapak Sayfası

1845'te Arabistan seyahatini Asya üzerinden gerçekleştiren Heinrich Barth'ın Ürgüp'te gördüklerine de yer verdiği eseri 1860'da seyahatname tarzında yayımlanmıştır (Fotoğraf 3.13). Ürgüp'ün büyük ve kalabalık bir yerleşim yeri olduğunu ve bu nedenle mağaraların orijinal karakterlerinin çoğunu kaybettiğini belirtmiştir. Yine bu nedenle mağaraları ziyaret etmenin zor ve külfetli bir iş olduğunu düşünmektedir. Özellikle ana yolun arkasında kalan güney taraftaki mağaraların, erişilemez durumda olduklarını ve bu nedenle kuzeye yöneldiklerini belirten Barth, bir kayanın dibinde beyaz kum taşından özenle inşa edilmiş yeni evler gördüklerini ifade eder. Bu evlerin Avrupa'nın en güzel kırsal kasabalarındaki evlerden geride kalmayacak kadar güzel olduğunu da ekler.

1837 Ekim'inde Prusyalı ünlü Feldmareşal Motke, Kayseri'den Konya'ya giderken Ürgüp'e uğramıştır. 1835-1839 yılları arasında Osmanlı Ordusu'nda

öğretmenlik ve danışmanlık yapan Helmunt von Moltke, yöre hakkındaki izlenimlerini "Türkiye Mektupları" adlı eserde toplamıştır. Moltke, Ürgüp'ün mağaralar tarafından tuhaf bir şekilde oyulmuş bir kayanın üzerinde yükselen dimdik, eski bir kalenin eteklerinde yer aldığını belirtir. Kasabada yer alan evleri kolay inşa edilen, zarif, yazın serin, kışın sıcak ve her zaman kuru olarak nitelemektedir. Moltke, Ürgüp'ün arkasında yer alan derin vadilerle oyulmuş yaylanın üzüm bağlarıyla kaplı olduğunu belirterek bu vadilerin dik kenarlarında yükselen kaleleri eski duvar kâğıtlarında görülen resimler gibi tuhaf bulmuştur (Moltke, 1969: 219).

Texier, evlerin arasında rastgele meydana gelen sokaklarda yükseldiğini belirttiği peribacalarını şu şekilde tarif etmiştir:

> "…kar gibi beyaz birçok koni şeklinde taşlar yükselir. Bunlar, şehrin kenarlarında çoğalarak adeta gelip geçmeyi zorlaştırırlar. Bu konilerin yüksekliği, birkaç metreden başlayarak yüz metreye kadar varır. Bunlar, genellikle düzgün şekildedir; şehir içindekilerin hemen hemen hepsine el ve aşçı kalemi değmiştir. Bazıları, dört yüzeyli piramit şeklinde oyulmuşlardır…"[10]

Dernschwam (1987: 265), bölgenin doğal, sosyal ve ekonomik özelliklerine değinmiş; ancak peribacalarından hiç söz etmemiştir. Hayvancılıkla geçinen köylülerin nisan başlarında evlerini terk ederek dağlara, yüksek yerlere ve su kenarlarına çıktıklarını belirmiştir. Bu noktada halkın normalde yaşadığı evler için şu ifadeleri kullanmıştır;

> "…Bunların evlerini bırakıp gitmeleri çok kolay. Zira evler zaten çok basit, dağların içine oyulmuş şeyler. Taş veya kerpiçle yapılmış ve çamurla sıvanmış. Tavanlar ahşap değil, yanma tehlikesi de yok. Evlerin etrafında açılmış birçok kuyu var. Bunların içine, tahıl, arpa, ot vs. koyup üzerini toprakla kapatıyorlar. Yerin altında uzun koridorlar ve hücreler kazmışlar. Bunların üzerinde pencere yerini tutan ışıklar veya pencereler açmışlar…"[11]

Ürgüp'te kayalara oyulmuş ve içlerinde oldukça korunmuş vaziyette bulunan resim ve nakışlara sahip çok sayıda yapının olduğunu belirten Texier, bu eserlerde Bizans etkisinin açık olduğunu belirtir. Ancak oyma eserler arasında en önemlisi

[10] **A.e.**, s. 79.
[11] Hans Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, (Çev. Yaşar Önen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 265.

olarak dağa oyulmuş ve dıştan iki kat üzerinde kemerlere sahip üç kapılı bir mezardan bahseder. Yapının sütün şeklinde ayaklar üzerine gelen çıkıntısı tamamen Bizans tarzını gösterse de bina cephesinin üst kısmında Yunan mimari tarzından çok Mısır tarzının etkisi görüldüğünü ifade eder. Texier, birbirine benzer kapıların olduğu ve her bir katın belli sayıda kemerlerden oluştuğunu söyleyerek yapının üst tarafındaki at nalı şeklindeki kemerin Kayseri'deki Huand (Houen) Camisinin kemerlerine benzediğini ifade eder (Texier, 2002: 79-80).

Texier, şehrin merkezinden, "Şato" diye anılan yerden yola çıkıldığında gelişimi rahatça izlenebilen peribacalarının her birinde bir mezar saklı olduğunu ifade eder. Ancak bu yapıların oyuluş biçiminden yola çıkarak sadece mezar olarak değil de farklı fonksiyonlarda da kullanıldığını şu şekilde açıklar: "…ama bazıları, birbirinin üzerinde dikey biçimde yerleşip kuyular ile bağlanan birçok hücre ile oyulmuştur. Görünüşe bakılırsa bu tür yapılar sadece ölülerin mezarlarına ayrılmıyor, dini törenler, yeni başlayanlar için toplantılar da bu ilginç konutlarda düzenlenirdi." Dışlarının olduğu gibi içlerinin de süslemeden yoksun olduğunu belirtiği Ürgüp evleri için bu iç karartıcı görüntünün yerleşmenin sakinleri üzerinde de etkili olduğunu ifade eder. Öyle ki bu bölgede yaşayan insanlar, Müslüman veya Hristiyan olsun güçlerinin yettiği ölçüde kıyafetlerini süslemekte, ancak Ürgüplüler bu konuda istisna oluşturmaktadır. Ayrıca tenha ve ıssız olarak nitelediği Ürgüp'ün bu özelliğini şehirde at bulunmayışına dayandırmaktadır (Texier, 2002: 80).

Oberhummer-Zimmerer, Nevşehir ve Ürgüp arasında yer alan çok sayıda kaya oyma mekân olduğunu belirtmiştir. Nevşehir'den sadece 15 dakika uzaklıkta yer alan ve bir vadinin derinliklerine yerleşmiş Nar Köy ve pitoresk bir görüntü oluşturan kayalıkların üst kısmına oyulmuş Ortahisar ve Uçhisar'ı buradaki yerleşmelere örnek olarak vermiştir. Kitapta güvercinliklerin de bahsi geçmektedir. Yazar, güvercinlikleri kırlangıç yuvalarını andıran evlere benzetmiştir. (Oberhummer-Zimmerer, 1899: 128-129).

Rott, Göreme'de kaya kiliselerinin çok olduğunu söyler ve burada yer alan orta büyüklükte bir bazilikanın at nalı şeklindeki portalinden bahseder. Apsise bitişik odalar ve süsleme kalıntıları olduğunu ifade eder. Muhteşem mozaik parçalarının

yerlerinden sökülüp götürüldüğünü ifade eder. 5. yüzyıldan kalma bir at nalı kemerin örneği görülmektedir. Yine kayaya oyulmuş bir sarnıçtan bahseder ki beşik tonozla örtülü bu sarnıçta suyu yukarı çekmek için üç açıklık sağlanmıştır (Rott, 1908: 160).

Seferis (2001), "Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün" adlı kitabında Ürgüp, Göreme ve Avanos'ta bulunmuş ve buralardaki kaya oyma mimariden sık sık bahsetmiştir. Peribacalarının yoğun olduğu bölgeleri 'Monolitler Bölgesi' olarak adlandırmıştır. Yazar, bu bölge ile topraktan yapılma boz evlerin oluşturduğu Anadolu köyleri arasındaki mimari farklılığın insanı ansızın çarptığını belirtir.

Yazar, Ürgüp'ten Avcılar'a giden yoldaki hareketliliğin rahatça izlenebildiği bekçi İsmail'in terasında bir süre oturduklarından bahseder ve gördükleri manzarayı şu şekilde anlatır:

> "…Önümüzde o çılgın manzara yayılıyordu, anlaşılmaz oyuncaklarla dolu bir yayla gibi. Doğa etkenleriyle ya da insan eliyle işlenmiş, her türden her biçimden taşlar. Delinmiş, suyla kemirilmiş, kayaya kazılı kapı ve pencerelerle oyulmuş, boşaltılmış taşlar. Kimi zaman yıkık dış duvarlar, karmakarışık bir manastırın hücrelerinde, dolambaçlı mekânlarında gözlerimizi teklifsizce gezdirmemize izin veriyor. Şu son zamanların yıkımlarının bildik utanmazlığıyla karnı deşilmiş evler anımsıyorum. Toprağın yazgısının istediği yıkımlar; insan yazgısının istediği yıkımlar. Kış suları, kaya boşluklarını dolduruyor, donuyor, genişliyor ve taşı çatlatıp parçalıyor. İnsan sürüleri kimi zaman çekirgeler gibi yayılıyor, her şeyi yok ediyor. Böylece yanı başımda, yaşamın ve ölümün çarkı dönüyor."[12]

Seferis bölgenin coğrafi özelliklerine de değinerek, havanın taze ve diri, gökyüzünün hayranlık verici bir mavilikte olduğunu söylemiştir. Ayrıca artan ışığın, konilere ve ağır kaya perdelerine hafif gri, pembe ve altın renkleri verdiğini belirtir. Toprak, bitki örtüsü ve tarım ürünlerinden şu şekilde bahseder:

"…Oraya buraya dağılmış, azıcık toprak bulduğu, o beyaz Kapadokya toprağını bulduğu yerde tutmuş armut ağaçları, balkabakları, kayısılar, asmalar. Burada bitki örtüsü pek yoğun değil…" Gördüğü manzarayı mezarlığa benzetmiş, kayısıların yoğun sarısının ise bu manzaraya canlılık verdiğini belirtmiştir.

[12] Yorgo Seferis, **Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 18-20.

3.7. Gravürler

Gravürler, 15. yüzyıldan itibaren özellikle fotoğrafın olmadığı zamanlarda yaygın bir şekilde sanat ürünlerinin oluşumunda ve çoğaltılmasında kullanılmıştır. Bir baskı tekniği olan gravürler, seyyahların gezip dolaştığı yerlerin coğrafi, kültürel, ekonomik vb. özelliklerini görsel olarak yansıtan önemli belgelerdir. Ayrı biçimde de basılmakla birlikte yaygın olarak gezi eserleri içinde yer alırlar. Yazar veya seyyahlar, eserlerini gravür ustaları arayıcılığıyla anlatılan yerlerin doğal çevre, yapı ve anıt gibi özelliklerinin durum tespitlerini yapmışlardır.

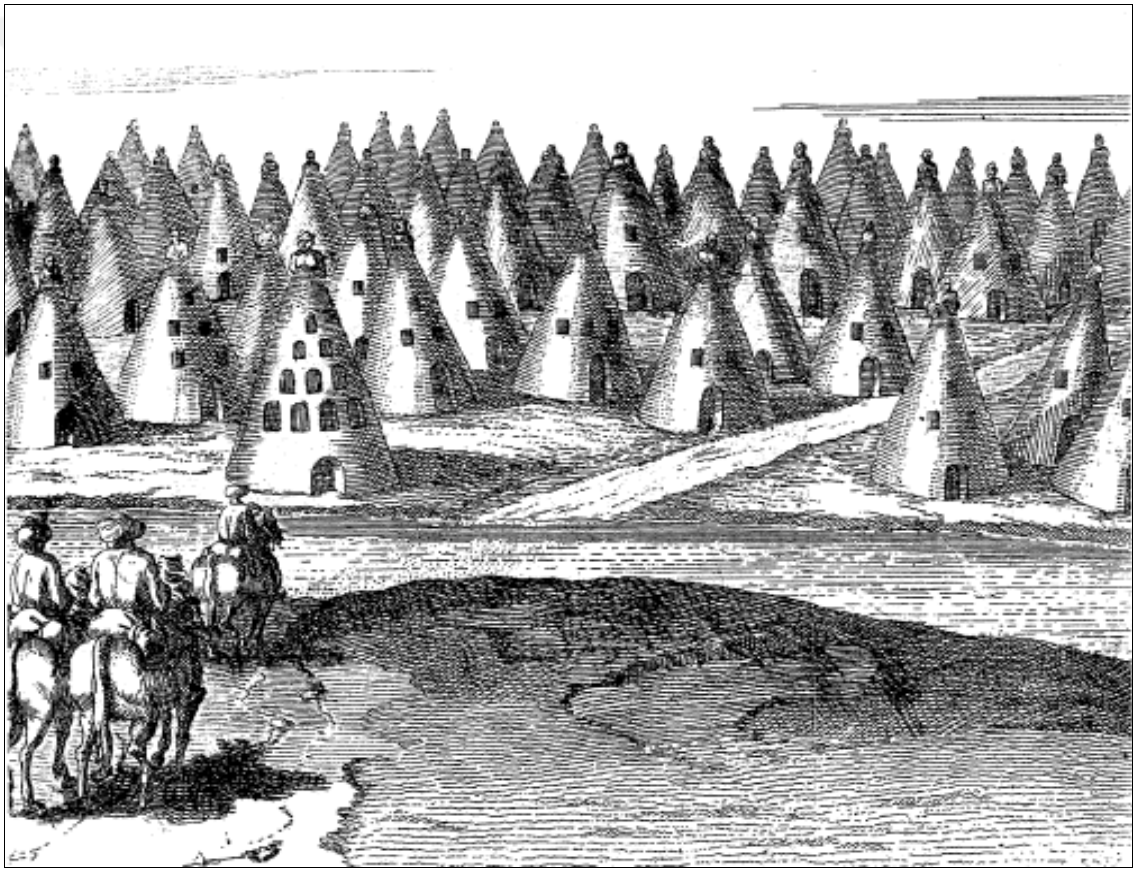

Şekil 3.1: Peribacalarının Hayali bir Çizimi

Kaynak: Başgelen, 2015: 8

Bölgeye yaptığı ikinci gezisinin ardından yazılarına ek olarak peribacalarını hayali bir çizimle yorumlayan Paul Lucas'ın çiziminde peribacalarının oluşturduğu alan, tepelerinde insan ve hayvanların büstlerini temsil eden bir kızılderili kabilesinin çadırlarından oluşan bir köy izlenimi vermektedir. Tepeleri aşan doğal şapkaların

morfolojisini hayal gücüyle yorumladığı görülmektedir. Bu çizimin Nevşehir ve çevresinin en eski hayali çizimi olduğu ortaya çıkmıştır (Şekil 3.1).

Ainshworth, Lucas, Texier, Barth gibi bölgeyle ilgili belge niteliği taşıyan kanıtlar sunan yazarlar eserlerini gravürlerle zenginleştirmişlerdir. Bu eserlerde peribacaları, kaya oyma mekânlar ve antik dönem şehir tasvirleri yaygın olarak görülür. Bunun yanı sıra daha sonraki dönemlere (özellikle Selçuklu ve Osmanlı) ait önemeli yapılar ve geleneksel konutlar da gravürler arayıcılığıyla aktarılmıştır.

Texier (2002: 83)'in yaptığı tasvire göre, Ürgüp'te koni şeklindeki arazilerin genel planı büyük bir temel vadiyi oluşturur. Bu vadi tepelerin oluştuğu köşede dağ kollarını meydana getirir. İkinci vadilerle bağlantı kuran bu dağ kolları bazen su yüzünden erozyona uğrar. Şehir, büyük bir vadinin batı tarafı girişinde düzensiz bir şekilde kurulmuştur. Bu düzensiz yerleşmenin içinde bazı doğru yollar ve düzeltilmiş geniş meydanlar yer alır (Şekil 3.2). Evler zemin kata ek olarak tek katlıdır. Her birinde ambar olarak kullanılan eski bir veya birkaç mağara yer alır. Kireç çok az olduğundan tüm binalar beyaz sünger taşından yapılmıştır ve sıvaları balçıktandır. Binaların çatı vb. ahşap kısımlarında ince ve zayıf çam kerestesi kullanılmıştır. Bu yapı malzemesi güneyden büyük masraflar yapılarak getirilmiştir.

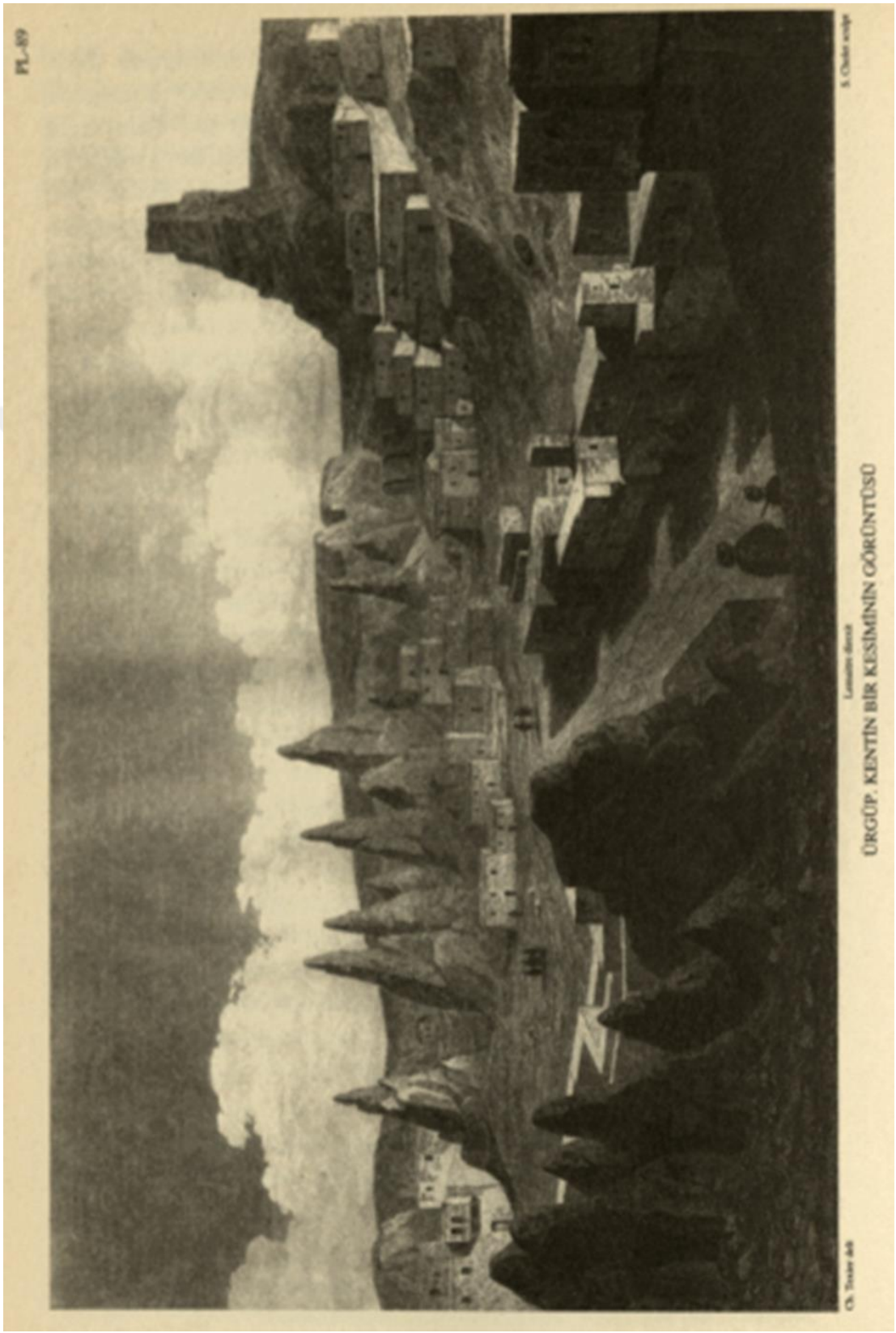

Şekil 3.2: Ürgüp Kentinin Bir Kesintinin Görüntüsü

Şekil 15'te her türlü süslemeden yoksun konutlar görülmektedir. Texier (2002: 84), bu evlerin içlerinin de dışları gibi sade olduğunu belirmiş ve burada yaşayan halk için dini ne olursa olsun Asyalıların çok sevdiği süsleme konusunda bir istisna olduğunu belirtmiştir. Bu durumla ilgili yorumuna "Bu yerlerin iç karartıcı görüntüsünün bu sakinlerinin üzerinde etkili olduğu açıktır" şeklinde bir cümle de ekler. Çevre yerleşmelerden farklı olduğunu belirttiği bu durumu Ürgüp'te at olmamasına bağlamıştır. Gravürde sağ tarafta kadı kalesi ve yamaçlara inşa edilmiş evler görülmektedir. Kompozisyonun farklı yerlerinde dönemin kıyafetleri içinde insanlar yer alır. Kaya oyma mekânlardan çok taş malzemeyle inşa edilmiş konutlar gravürde ön plandır. Bu konutlar belirli bir düzende inşa edilmiştir.

Günümüzde Ürgüp evleri arazi eğiminin el verdiği şekilde genel olarak iki katlı olmakta, bununla birlikte yer yer tek katlı evler görülmektedir (Fotoğraf 3.14). Bölgede konut inşasında kullanılan kayaçlar kent dokusunun da rengini belirlemektedir. Ürgüp konut mimarisinde "Ürgüp Beyazı" adı verilen renk hâkimdir. Ahşap işçiliği yörenin olanaksızlıklarından dolayı fazla gelişmemiş, gelir düzeyinin görece düşüklüğü konut yapımında yalnıza yerel malzemeler kullanılmasını olanaklı kılmıştır. Yapılarda ahşabın kullanıldığı alanlar arasında *hezen* adı verilen örtü sistemleri, pencereler, kapılar, balkon süslemeleri görülmektedir. Kayadan oyma evlere yığma konutlar eklenmiş ve kendine özgü bir mimari anlayış ortaya çıkmıştır.

Fotoğraf 3.14: Ürgüp'ten Bir Görünüm, 2020

Texier'in *Göreme Vadisi* adlı gravüründe, peribacaları ve solda bir kilise gösterilmiş, kompozisyona Batılı izleyicinin çok sevdiği birkaç doğulu figür eklenmesi de ihmal edilmemiştir. Gravürün tam merkezinde at üstünde insanlar görülmektedir (Şekil 3.3) Yine Texier'in Ürgüp'ü konu alan çalışmasında şehir biraz uzaktan bakılarak çizilmiştir. Ön planda Avrupalı oldukları anlaşılan iki kadın ve üç erkek görülmektedir. Bu kişiler, yamaçlara yaslanan evleri ve kaya kilisesini izlemektedir. Ayrıca gravürde Selçuklu devri eseri olan Karamanoğlu Cami'nin minaresi görülmektedir (Şekil 3.4).

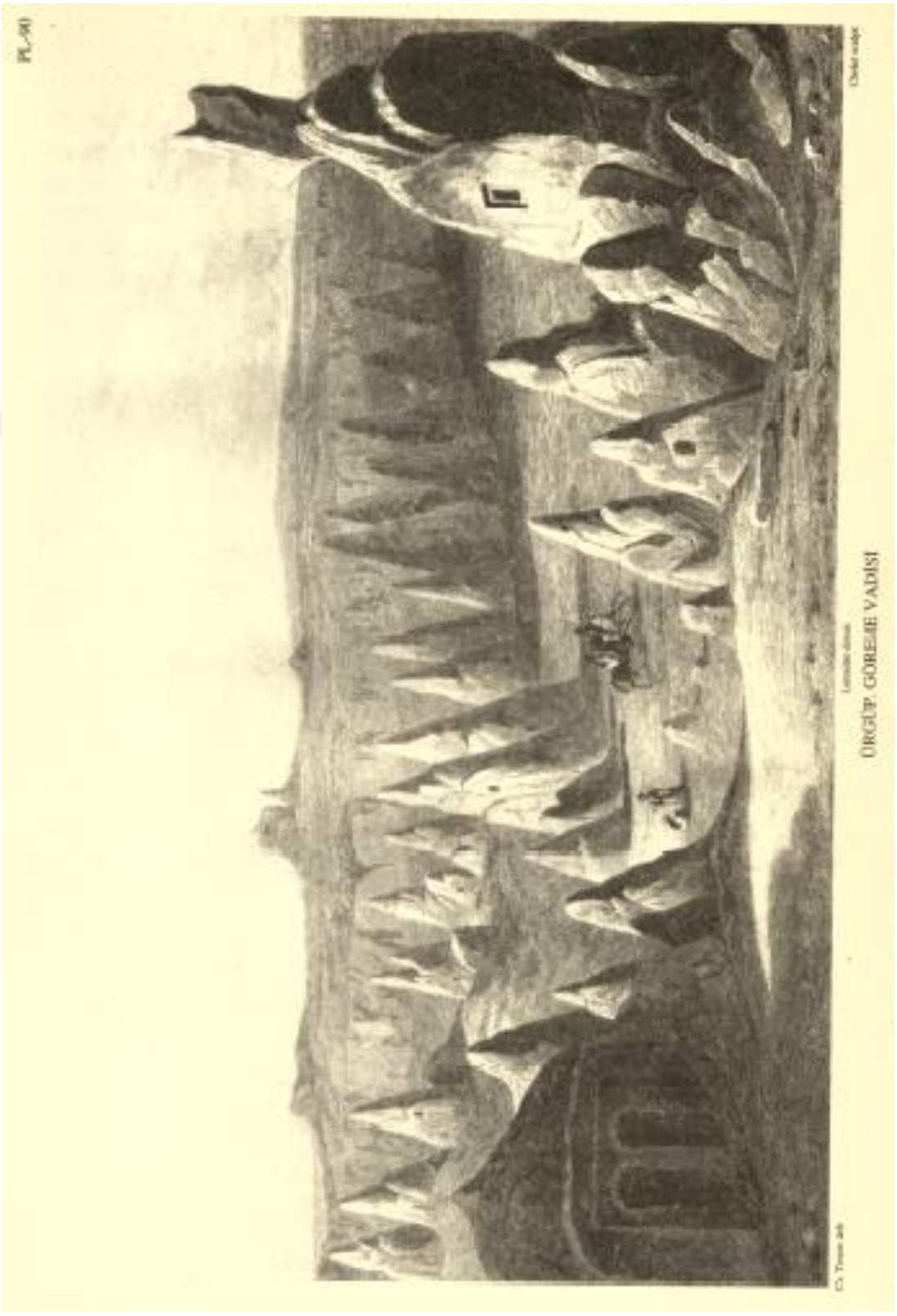

Şekil 3.3: Ürgüp, Göreme Vadisi

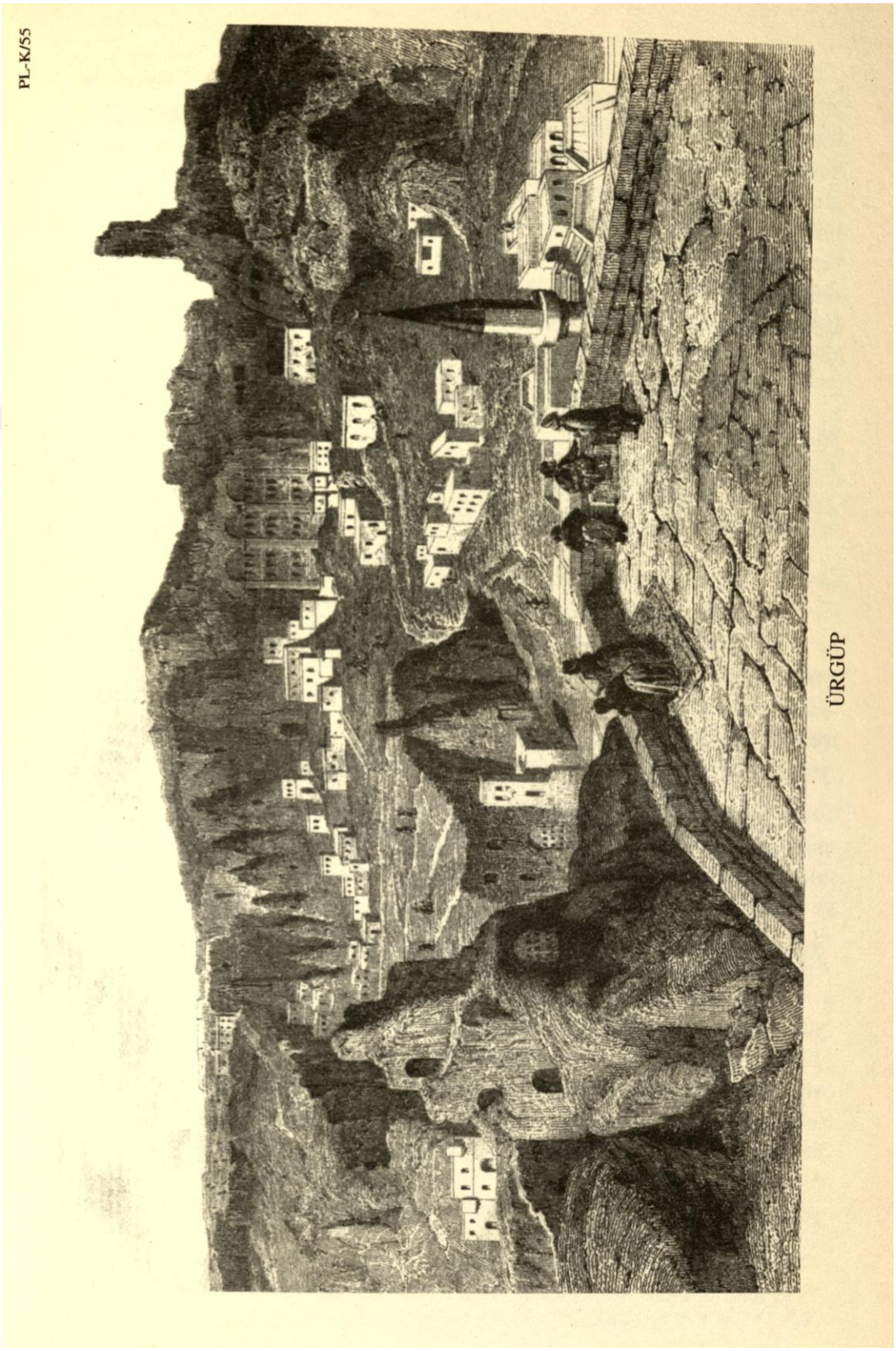

Şekil 3.4: Ürgüp

Texier, Göreme-Avcılar civarında yer alan Martchianne köyü için “buradaki koni şeklindeki tepeler, daha sivri ve daha sıktır. İçerdikleri mezarların cepheleri daha zariftir. Otuz kadar evden oluşan köy, bazalt türünden altmış lav taşı üzerindedir.” ifadelerine yer vermiştir. Göreme-Avcılar civarında yer alan Martchianne köyünün yer aldığı gravür mimari yapı, sosyal ve ekonomik yaşantı açısından birçok öğeyi bir arada barındırır (Şekil 3.5). Gravürde kayalara oyulmuş ve yamaçlara inşa edilmiş yerleşmeler yer alır. Elinde sepet tutan bir adam, bir kadın, bir çocuk, iki büyük baş hayvan ve hayvanların arkasında yer alan bir çoban kompozisyonun dikkat çeken figürleridir. Kağnı arabası, büyükbaş hayvanlar, ürünlerle dolu sepet bölgede hâkim ekonomik faaliyetin tarım ve hayvancılık olduğunu göstermektedir. Giyim tarzının, Osmanlı dönemi Anadolu halkının kıyafetleriyle uyuşması bu kişilerin bölgenin yerlisi olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Şekil 3.5: Ürgüp, Martchanne Köyü

Kaynak: Texier, 2002: 88

Kompozisyonun sol tarafındaki peribacasında giriş kapısı şeklinde bir oyuk yer alır. Bu kapının üzerinde ise bölgede sıklıklar karşımıza çıkan güvercinlikler görülmektedir. Texier'in gravürlerinde güvercinliklerin yer alması, bu kuş evlerinin 18. yüzyılda da örnekleri olduğunu göstermektedir. Bu, gravürlerin tarihlendirmede kaynak niteliği taşımasına bir örnektir.

Gravürde dikkat çekici bir diğer unsur bir kaya kütlesinin içine oyulmuş üçgen alınlıklı, saçaklığı iki sütun tarafından taşınan mezar anıtı şeklindeki yapıdır. Bu yapının Roma dönemine ait bir kaya mezarı olduğu aşikârdır. Farklı kültürlere ait unsurların oluşturduğu bütünlük bu gravürde dikkat çekici bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Texier, Martchianne'den bahsettikten sonra uzaktan bir sütun görülür der ve söyle devam eder:

> "…yetkililerce dikili taş adı verilen bu sütun tek parça volkanik bir kayadan yapılmıştır. Dor tarzındaki başlığı oldukça iyi bir şekildedir. Bu eser de diğer Ürgüp civarı eserleri gibi ölüye ait bir şeydir ve o yöredeki mezar ve mezarların, en geniş ve en mükemmelinin yanındadır…"[13]

Günümüze ulaşmayan bu dikili taşın yapılış amacının mezar yapısına anıtsal bir nitelik kazandırmak olduğu düşünülebilir.

[13] Texier, **A.g.e.**, s. 88.

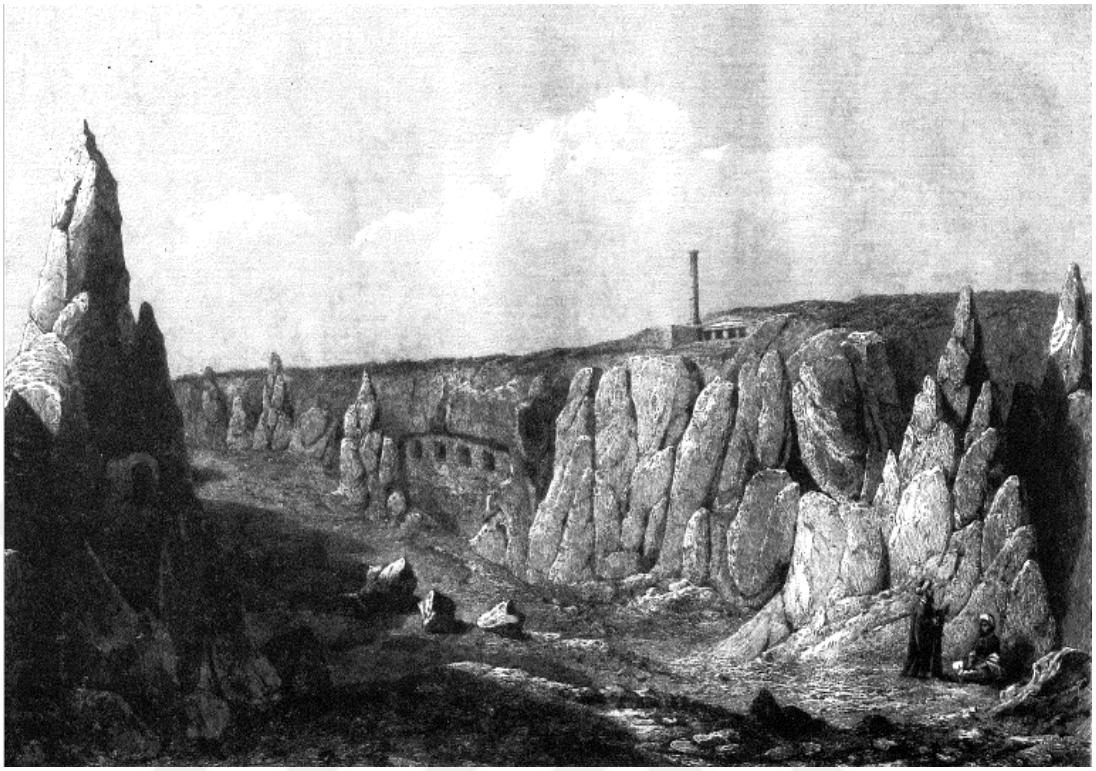

Şekil 3.6: Ürgüp, Dikilitaş

Kaynak: Texier, 2002: 91

Dikilitaş gravüründe Dikilitaş mezar anıtı uzaktan görünmektedir (Şekil 3.6). Sütunlarla desteklenen ve alınlığı üçgen şeklinde olan bu mezar anıtının bölümlerinde Mısır mimari tarzı hâkimdir. Mezarın önündeki alanın sağında ve solunda sütunları ve dikilitaşları desteklemek için konulduğu düşünülen tek parça iki kütle veya blok bulunur. Oldukça süslü bu mezar yapısının hangi döneme ait olduğunu belirlemek mümkün değildir. Çünkü üzerinde herhangi bir yazıt olmadığı gibi benzeri bir örnek de yoktur (Texier, 2002: 90-94). Ancak mezarın mimari tarzına bakıldığında Roma dönemine ait olma ihtimalinin yüksek olduğu görülür. Özellikle üçgen alınlığı sahip olması bu ihtimali güçlendirir (Şekil 3.7). Buna benzer yapılara bugün Ürgüp Mazıköy yakınlarında rastlanmaktadır. Texier'in eserinde söz ettiği ve gravüründe de yer verdiği eserin Mazıköy'de olma ihtimali yüksektir (Fotoğraf 3.15).

Gravürün ön planına kaya bloklarının oluşturduğu etkileyici görünüm hâkimdir. Bir kayanın bloğunun oyulmasıyla yan yana dört pencereye benzer bir

görünüm ortaya çıkmıştır. Kompozisyonun sağ ön planında biri oturur biri ayakta vaziyette iki kişi yer alır. Dikilitaşın bulunduğu yer düzlük ve ıssız bir alandadır.

Texier'in bir mezar işareti olarak yapıldığını düşündüğü, kendisini ve mezar yapılarını ayrıntılı bir şekilde anlattığı Dikilitaş, Barth (1860)'ın rivayetine göre 1858 yılında yerliler tarafından yıkılmıştır. Sekiz metre kırk beş santimetre yüksekliğinde olan ve on dört parça yuvarlak taştan oluşan Dikilitaş sütununun kaidesi olan üç ayak trakit taşındandır. Sütun başlığı *Dor* tarzındadır (Texier, 2002: 93).

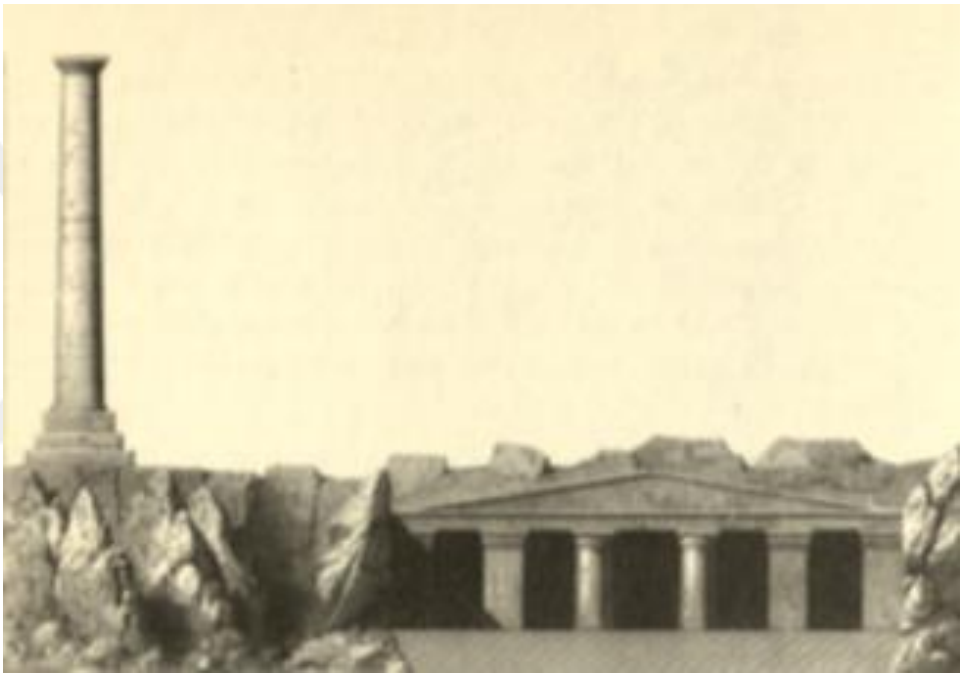

Şekil 3.7: Ürgüp, Dikilitaş Mezar Anıtı

Kaynak: Texier, 2002: 90

Fotoğraf 3.15: Mazıköy'den Bir Mezar Yapısı Örneği

Ainsworth, sayısız mağarası olduğunu belirttiği Antik Osiana (Mustafapaşa) kasabasıyla ilgili bilgi verdikten sonra eserine yerleşmeyle ilgili bir gravür de eklemiştir (Şekil 3.8). Gezgin, Mustafapaşa'yı şu şekilde tarif etmiştir; "Kızılırmak'ın yukarısına yaklaşık 2 km uzaklıkta uzanan bir uçurumun kenarına inşa edilmiş kasaba, hepsi az ya da çok yer altında olan ve yer yer kayaya oyulmuş mağaralardan oluşan yaklaşık 300 evden oluşmaktadır." (Ainsworth, 1842:169). Bu bilgiye ek olarak eklediği gravür de kayadan oyma tek bir yapı görülmektedir. Ön tarafta iki kişinin konuştuğu görülen gravürde arkada dağ siluetleri önde ise otsu bitkiler yer alır. Peribacalarının tasvir edildiği bir diğer gravürde ise peribacalarının şapka kısımlarının abartılı bir şekilde çizildiği görülmektedir (Şekil 3.9).

Şekil 3.8: Ainshworth'un Osiana (Mustafapaşa)'da Kaya oyma mekânlar

Şekil 3.9: Ainshworth'un Peribacaları Tasvirleri

Şehrin batı ve doğu taraftan ise dik tüf duvarların oyulmasıyla oluşturulmuş eski mağara konutlarıyla çevrili olduğunu ifade den Barth, yangın tehlikesi olmayan bu konutların kendi zamanında depo olarak kullanıldığını belirtir. Yeni yapılan evler ise büyük ölçüde bu eski mağara konutlara yaslı olarak inşa edilmiştir (Barth, 1860: 61-62).

Henüz bitmemiş bir evin terasında muhteşem manzaranın tadını çıkardıklarını belirten Barth, Ürgüp'ü gösteren çizimi için "gördüğü manzaranın zayıf bir örneği" olduğunu belirtir. Kaya oyma mekânların yanı sıra oradan akan bir su kaynağından da bahsederek bunların Ürgüp'ün ne kadar eski bir yerleşim yeri olduğunu kanıtlar nitelikte olduğunu söyler (Şekil 3.10).

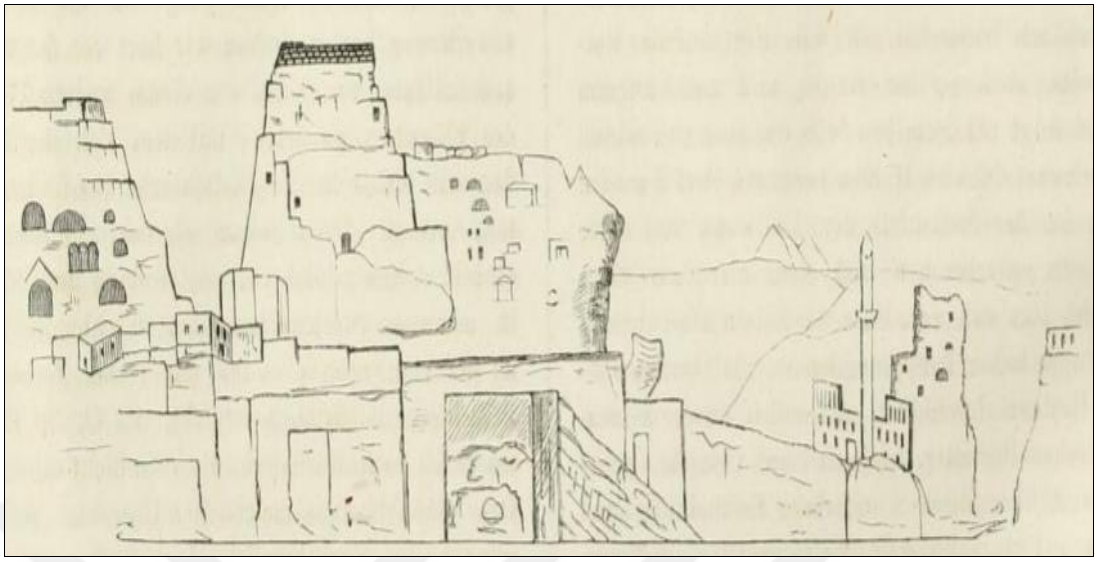

Şekil 3.10: Barth'ın Ürgüp Tasviri

Kaynak: Barth, 1860: 62

Hamilton (1842: 250), eserinde "yalıtılmış bir tepe" olarak belirttiği Uçhisar kalesi gravürüne yer vermiştir (Şekil 3.11). Gravürde köy, bazılarının ön duvarları yıkılmış ve yüksek sütunlarla desteklenen mağaralarla kaplıdır. Gravürün tam merkezinde Uçhisar kalesi görülmektedir. Hamilton, Uçhisar kalesinin 200 fitten daha yüksek, sivri uçlu, her yönden kazınmış ve zirve yakınında birçok pencere ve açıklığa sahip bir kule olduğunu ifade eder. Ayrıca kalenin en üst noktasına kayanın içine oyulmuş bir merdiven dışında ulaşmanın imkânsız olduğunu eklemiştir.

Bölgenin en yüksek yerleşimi olan Uçhisar, Hamilton'un da ifade ettiği gibi çok katlı yüksek bir kaledir. Gravürde yüksek bir peribacasından oyulmasıyla oluşan kale, çeşitli yükseltilerde yer alan pencere ve açıklıklara sahiptir. Kompozisyonun sağ ve arka tarafında kaleden oldukça alçak çeşitli yükseltilerde peribacaları görülmektedir. Ön planda kare planlı ve düz damlı yerleşmeler ile önlerinde ikisi oturan ikisi ayakta dört kişi yer alır.

Hamilton, oyulmuş peribacalarının yer aldığı bu vadinin Doğu, Kuzeydoğu ve Güneydoğu'sunda aynı kayadan oluşan birkaç vadi görüldüğünü belirterek bu vadilerin Uçhisar bölgesinin oyulmadan önceki son hali oluşturan diğer kısımları olduğunu ekler (Hamilton, 1842: 151).

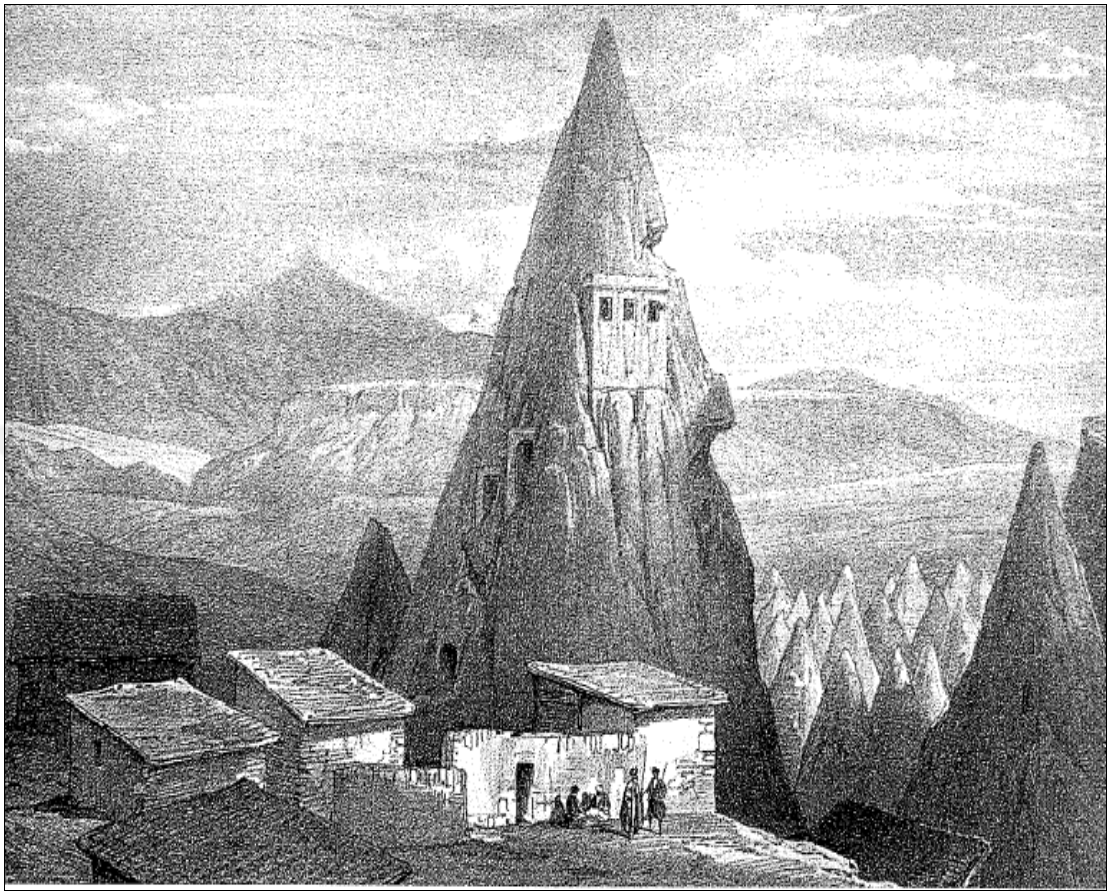

Şekil 3.11: W.J. Hamilton'un Uçhisar Kalesi Tasviri 1842

Kaynak: Başgelen, 2015: 23

3.8. Fotoğraflar

Fotoğrafçılığın 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmasıyla birlikte Nevşehir ve çevresindeki etkileyici yer şekillerinin bilinirliği artmıştır. Birçok gezgin ve araştırmacı tarafından ziyaret edilen bölgenin sayısız fotoğrafı çekilmiştir. Bu fotoğraflar, yapılan geziler sonrası yayınlanan eserlerde dikkat çekici görsel kaynaklar olarak yer alır. Ayrıca günümüze kadar olan süreçte bölgenin başta coğrafi ve kültürel açıdan olmak üzere birçok yönden geçirdiği değişimi ortaya çıkaran kanıtlardır.

Bölgenin bilinen en eski fotoğrafları John Henry Haynes ile J.R.S. Sterrett tarafından 1880'li yıllarda çekilmiştir (Fotoğraf 3.16). J.R.S. Sterrett'in kendisi tarafından kaleme alınan makale eşliğinde bu fotoğraflardan 10 tanesinin çizimi The Century Dergisi'nin 1900 yılında çıkan 38. Sayısında yayınlanmıştır (Başgelen, 2015: 19). Sterrett'in "Troglodyte Dwellings of Cappadocia" başlıklı makalesinde kullandığı çizimler, Harry Fenn tarafından yapılmıştır. Bu çizimler, yazarın çektiği fotoğrafların aynısıdır (Şekil 3.12).

J.R.S. Sterrett'in ölümünden sonra 53 tane fotoğraf National Geographic Magazine'in Nisan 1919 yılı sayısında onun adıyla yayınlanan "The Cone-Dwellers of Asia Minor" isimli makaleye ek olarak ilk kez kapsamlı bir şekilde karşımıza çıkar.

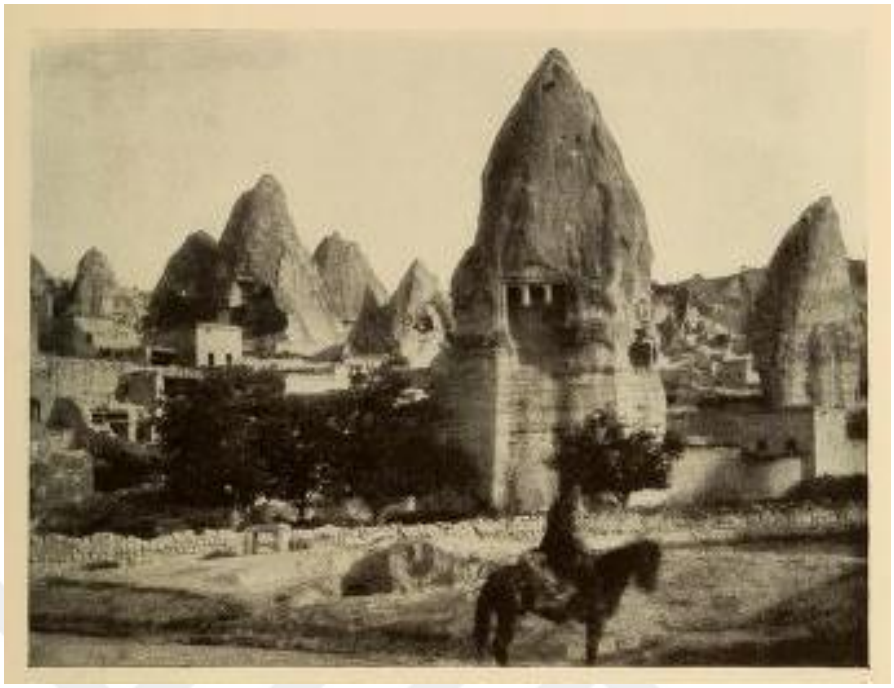

Fotoğraf 3.16: Martchan Köyü'nden Kayalara Oyulmuş Bir Tapınak Yerleşmesi

Kaynak: J.R.S. Sterrett, 1919: 303

Şekil 3.12: Martchan Köyü'nden kayalara oyulmuş bir tapınak yerleşmesi (Çizim: Harry Fenn, Gravür: W.G. Watt)

Kaynak: J.R.S. Sterrett, 1900: 681

Fotoğraf 3.17: J.R.S. Sterrett'in 1919 Tarihinde Fotoğrafladığı Alanın Günümüzdeki Görünümü

Eski adı Martchan Köyü olan Göreme'nin 1900'lü yıllara ait gravür ve fotoğrafın ait olduğu yer günümüzde yerleşmenin en merkezi alanlarından biri duurmundadır (Fotoğraf 3.17).

Sterrett'in eserindeki (1919) fotoğraflara bakıldığında bölgenin en büyük katedrali olan Selime Katedrali'nin (Aksaray) ziyaret edildiği görülmektedir (Fotoğraf 3.18 ve 3.19). Yazar, fotoğraflara ek olarak yaptığı bilgilendirmede peribacalarına oyulmuş konutların 9 kata kadar çıkabildiğini ancak genel olarak iki, üç ve dört katlı konutların yaygın olduğunu belirtmiştir Üst katlara çıkan merdivenleri "kuyu" veya "baca"ya benzetmiştir. Pencereler vasıtasıyla katlar dışarıdan kolaylıkla sayılabilir. Bu konutların herhangi birinin içine girildiğinde odanın duvarlarında taştan oyuklar yer aldığını ve bunların ev eşyalarının depolanması için raf olarak kullanılmış olduğunu belirtmiştir (Sterrett, 1919: 299).

Fotoğraf 3.18: Selime Katedrali Kilise Bölümünün Girişi, 1800'ler

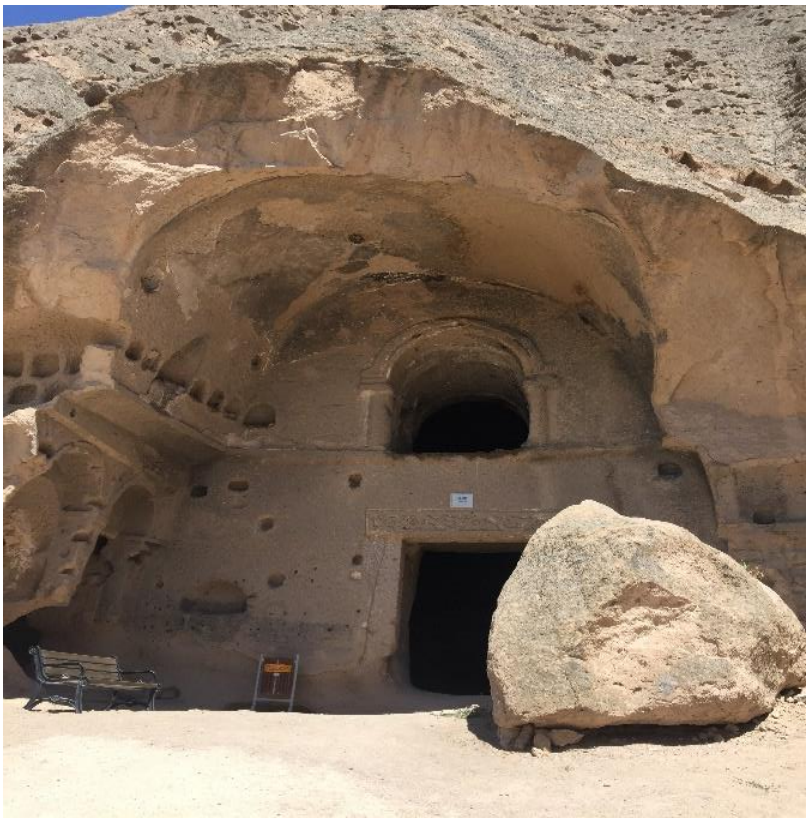

Fotoğraf 3.19: Selime Katedrali Kilise Bölümü, 2021

Fotoğraf 3.20: Selime Katedrali kilise bölümü, 1800'ler

Fotoğraf 3.21: Selime Katedrali kilise bölümü, 2021

Selime Katedralinin Kale Kilise olarak adlandırılan bölümü, devasa bir yapıdır. (Fotoğraf 3.20). İlk inşa edildiği dönemlerde ilk sesli ayinler bu yapıda gerçekleşmiştir. 12. yüzyıl Bizans dönemine tarihlenen yapıda Bizans sanatının etkileri açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle sütün ve sütün kemerlerinde bu etki açıktır. İki fotoğraf karşılaştırıldığında girişin karşısındaki açıklıktan yapının restorasyon gördüğü anlaşılmaktadır. Üst duvarlar ve tavanlardaki kararmalar yapının içinde ateş yakıldığını göstermektedir (Fotoğraf 3.21).

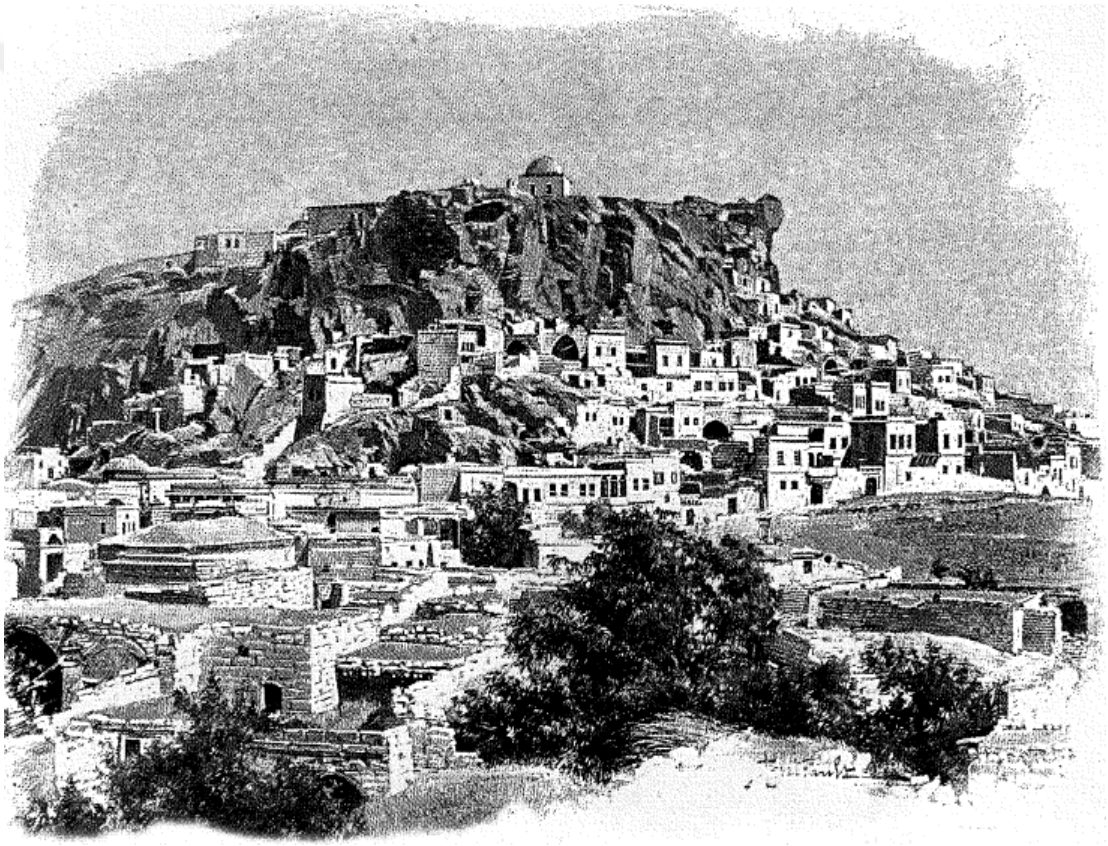

Fotoğraf 3.22: Ürgüp Genel Görünüm (Madame B. Chantre, 1893)

Fransız arkeolog ve antropolog Ernest Chantre ile eşi, Fransız Eğitim Bakanı tarafından Anadolu'da, özellikle de antik Kapadokya ile Kilikya bölgelerinde arkeolojik ve antropolojik bir araştırma gezisi yapmak üzere görevlendirilmiş, bu amaçla 1893'te başlayan projeleri iki yılda tamamlanmıştır. B. Chantre, bur araştırma gezisi ile ilgili ayrıntılı izlenimlerini Le Tour Du Monde'un 1896'da yeni serisinin 35.'den 40. Fasikülünde 6 bölüm halinde gördükleri anıtların, yerleşimlerin ve kişilerin resimleriyle birlikte yayınlamıştır. Bu görseller içinde çalışma alanına ait

çeşitli resimler ve fotoğraflar da yer almaktadır (Başgelen, 2015: 19). Bu fotoğraflardan biri 1893 tarihli Ürgüp'ün genel görünümü adlı foroğraftır (Fotoğraf 3.22).

1982 yılında basılan "Küçük Asya'nın Mucizevi Görünüşleri, Göreme (Kapadokya)" isimli kitap, inceleme alanının coğrafyası ve kültürüne dair önemli görsel belgeler içermektedir. Kitapta yer alan 113 renkli fotoğraf ile yörede, mekân ve mekânın kullanımındaki değişiklik analiz edilebilir. Fotoğraflanan unsur ve olaylara bakıldığında yörede dönemin kültürel karakteri açıkça izlenebilmektedir. Sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetler, gelenek ve görenekler, yerleşmeler, sivil ve dini mimariye ait pek çok görsel bu eserde yer alır. Kitaptaki görseller, ekonomik faaliyet açısından değerlendirildiğinde 1980'li yıllada yörede gerçekleştirilen ekonomik etkinlik mekânları arasında şarap üretimi ve depolama faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanlar, çömlek imalathaneleri, yörenin turizminde etkin ilk oteller, eski usul zirai faaliyetlerin gerçekleştirildiği harmanlar görülmektedir. Bulgur ayıklama, kirmanda yün eğirme, halı dokumanın dönemin kültürel yapısında önemli olduğu görülmektedir.

Fotoğraf 3.23: Üzüm Suyunun Elde Edilmesine İlişkin Bir Fotoğraf

Fotoğraf 3.24: Şaraphane'den Bir Görünüm

Görsellerde, elde edilen üzüm suyunun hortumlarla kaya oyma şaraphanelere akıtılarak şaraplaşması için bırakıldığı görülmektedir. Bu faaliyet, o dönemde yalnızca yörenin ihtiyacını karşılamakta olup ticari bir faaliyet söz konusu değildir (Fotoğraf 3.23 ve 3.24). Şaraphanelerde olduğu gibi kayanın oyulmasıyla oluşturulan bir diğer mekânlar, mahzenlerdir. Özellikle limon depolama amacıyla oluşturulan bu mahzenler, 10-15 bin civarında limon veya elma sandığını içine alabilecek büyüklüktedir (Fotoğraf 3.25).

Yörede 1970-80'li yıllarda makine ziraatide yapılmakla bielikte hayvanla ziraatin yaygın olduğu bilinmektedir. Harmanlarda kadın ve erkekler birlikte çalışmaktadır (Keskin, 1982) (Fotoğraf 3.26).

Fotoğraf 3.25: Limon Mahzeninden Bir Görünüm

Fotoğraf 3.26: Harmanda Çalışan İnsanlar

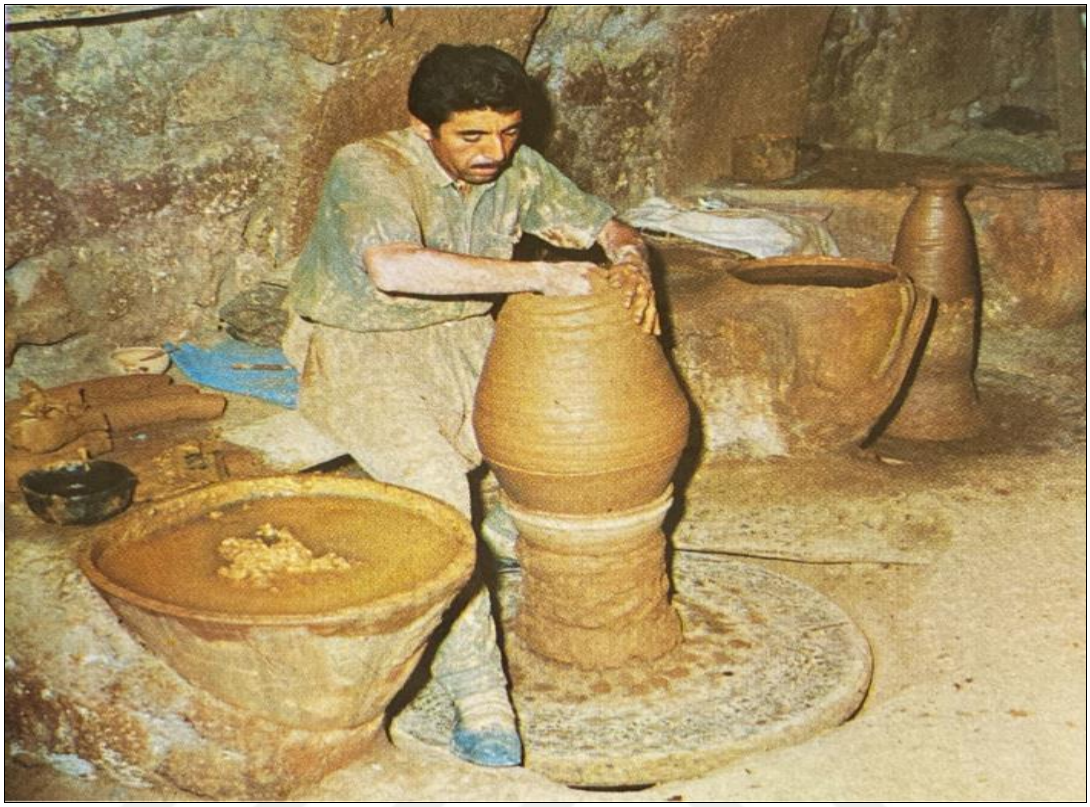

Fotoğraf 3.27: Çömlek İmalathanesinde Çömlek Yapımı

Fotoğraf 3.28: Çömleklerin Pişirildiği Fırın

Çalışmanın ekonomik faaliyetler kısmında da bahsedildiği gibi araştırma alanında çömlek üretim faaliyetinin geçmişte geleneksel yöntemlerle gerçekleştirildiği bilinmektedir. Avanos'ta yoğunlaşan atölyelerde ayakla döndrülen çarklar üzerinde çömlekler, elle şekil verilerek oluşturulmaktadır (Fotoğraf 3.27 ve 3.28). Günümüzde bu faaliyet daha çok elektirikli çark ile gerçekleştirildiği için bu görseller, geçmişte var olmuş olan ekonomik faaliyetlerle ilgili kültürün kanıtları arasında önemli yer tutmaktadır.

Geçmiş dönem fotoğrafları incelendiğinde Nevşehir ve çevresinde kadınların gündelik yaşamda etkin bir rol oynadıkları görülmektedir. Yörede Kirman ismi verilen el yapımı aletle kuzu, koyun, keçi gibi hayvanların yünlerinin eğrilerek iplik yapılması günümüzde unutulan bir işçiliktir. Bu faaliyet, makineleşmeyle birlikte son bulan bu gelenek, günümüzde fotoğraflar aracılığla izlenebilmektedir. Kış mevsiminde kullanacakları erzakları yazdan depo etmeleri nedeniyle evlerin damında bulgur kurutan, harmanda çalışan, halı dokuyan, pekmez kaynatan, eşeklerle bağ-

bahçelere giden kadınlar yine geçmiş dönem fotoğraflarında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 3.29 ve 3.30).

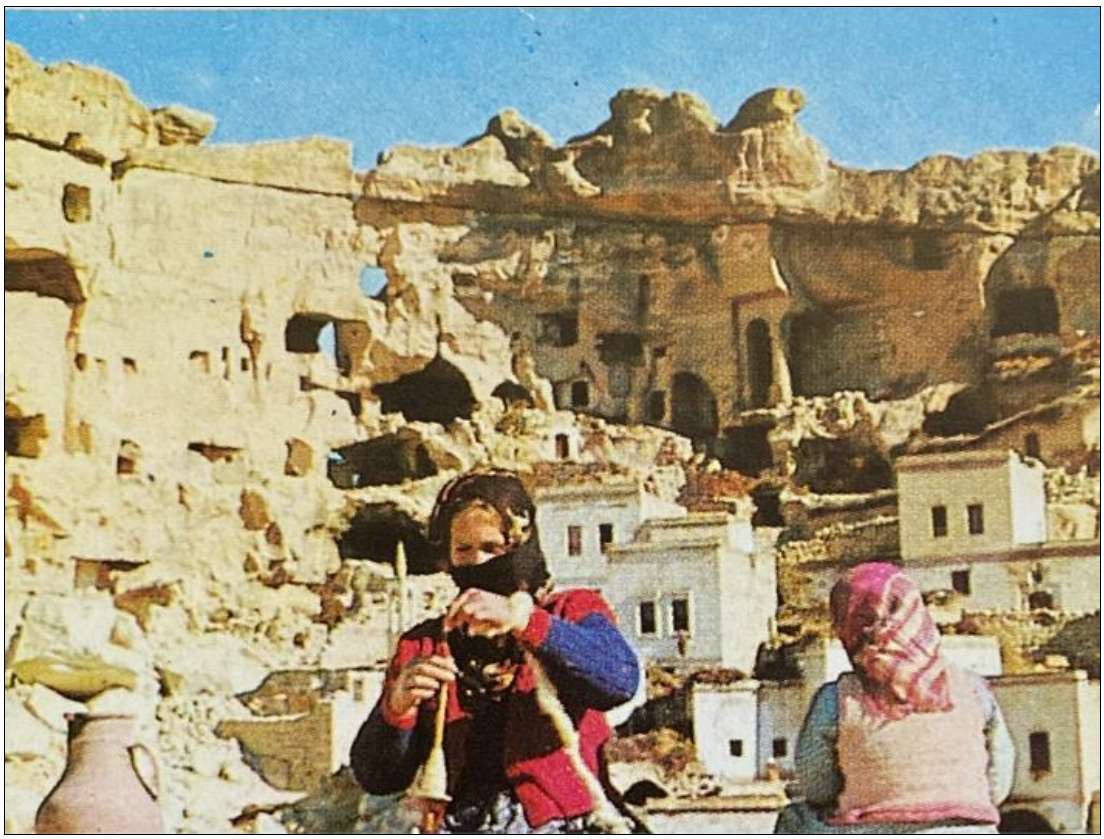

Fotoğraf 3.29: Çavuşin'de Kirman Çeviren Kadın

Fotoğraf 3.30: Evlerinin Damında Bulgur Ayıklayan Kadınlar

Yörede eşeğin önemli bir binek hayvanı olarak kullanıldığı bilinmektedir. İnsanlar gündelik faaliyetlerini gerçekleştirmek için bir yerden başka bir yere giderken, çanak-çömlek ve çeşitli eşyaların taşınmasında hep eşekten faydalanmışlardır. Bu nedenle yöre insanının en fazla beslediği hayvanlar arasında, yörede karanfil olarak da bilinen eşekler yer almaktadır. Yine Ürgüp'ün kültürel geçmişinde önemli bir rol üstlenen "Gezici Kütüphane Servisi" bir eşektir (Fotoğraf 3.31). Karanfillerin semerlerine asılan sandıklarda kitaplar köylerin en ücra köşelerine kadar taşınmıştır. Kütüphane'nin müdürü olan Mustafa Güzelöz, 1963 yılında Türkiye'de ilk defa eşek sırtında bir gezici kütüphane servisi kurduğu için Dünya Barış Gönüllüleri Birincisi seçilmiş ve KENNEDY mükâfatını almış, 1969 yılında Amsterdamda yılın kütüphanecisi seçilerek Avrupa birincisi olmuştur (Keskin, 1982).

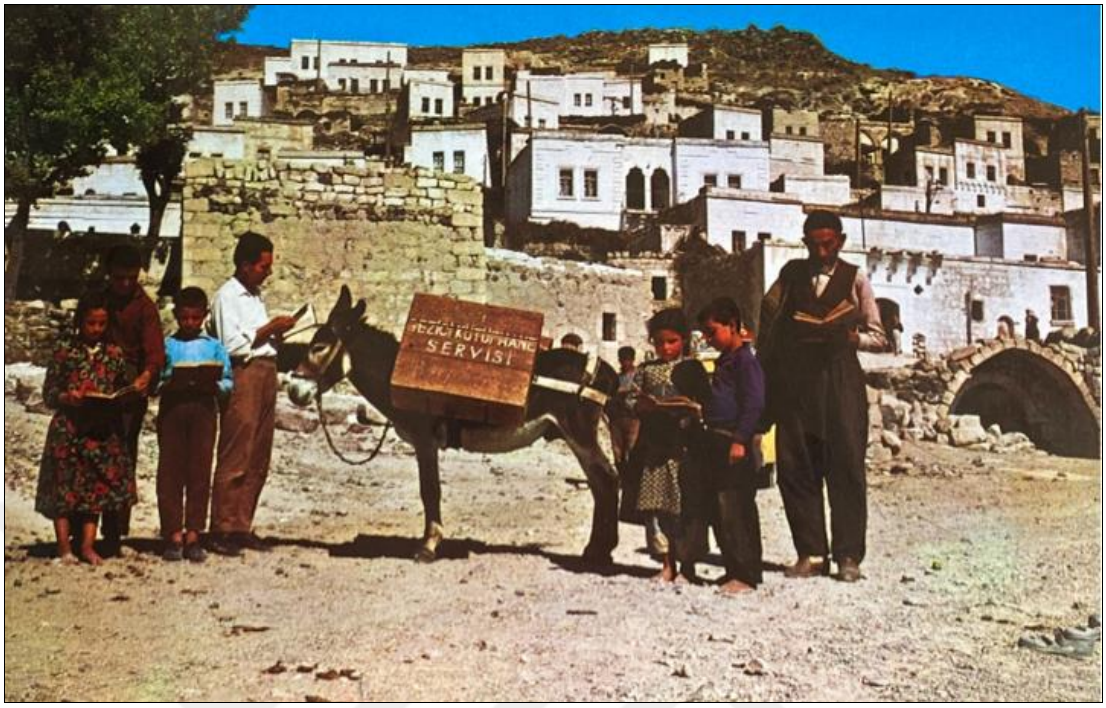

Fotoğraf 3.31: Gezici Kütüphane Servisi, Karacivan-Ürgüp

1905 yılına ait bir fotoğrafta, Göreme köylülerinden oluşan bir grubun toplu bir şekilde de eşekleriyle birlikte Ortahisar pazarına gittiği görülmektedir. Her bir eşekte heybe bulunmaktadır. Siyah beyaz olan bu fotoğrfta yüzlerinde peçe olan kadınlarında yer aldığı görülmektedir. Fotoğraf, 1900'lü yıllarda eşeğin ulaşım amacıyla kullanıldığını gösteren önemli bir kanıttır (Fotoğraf 3.32).

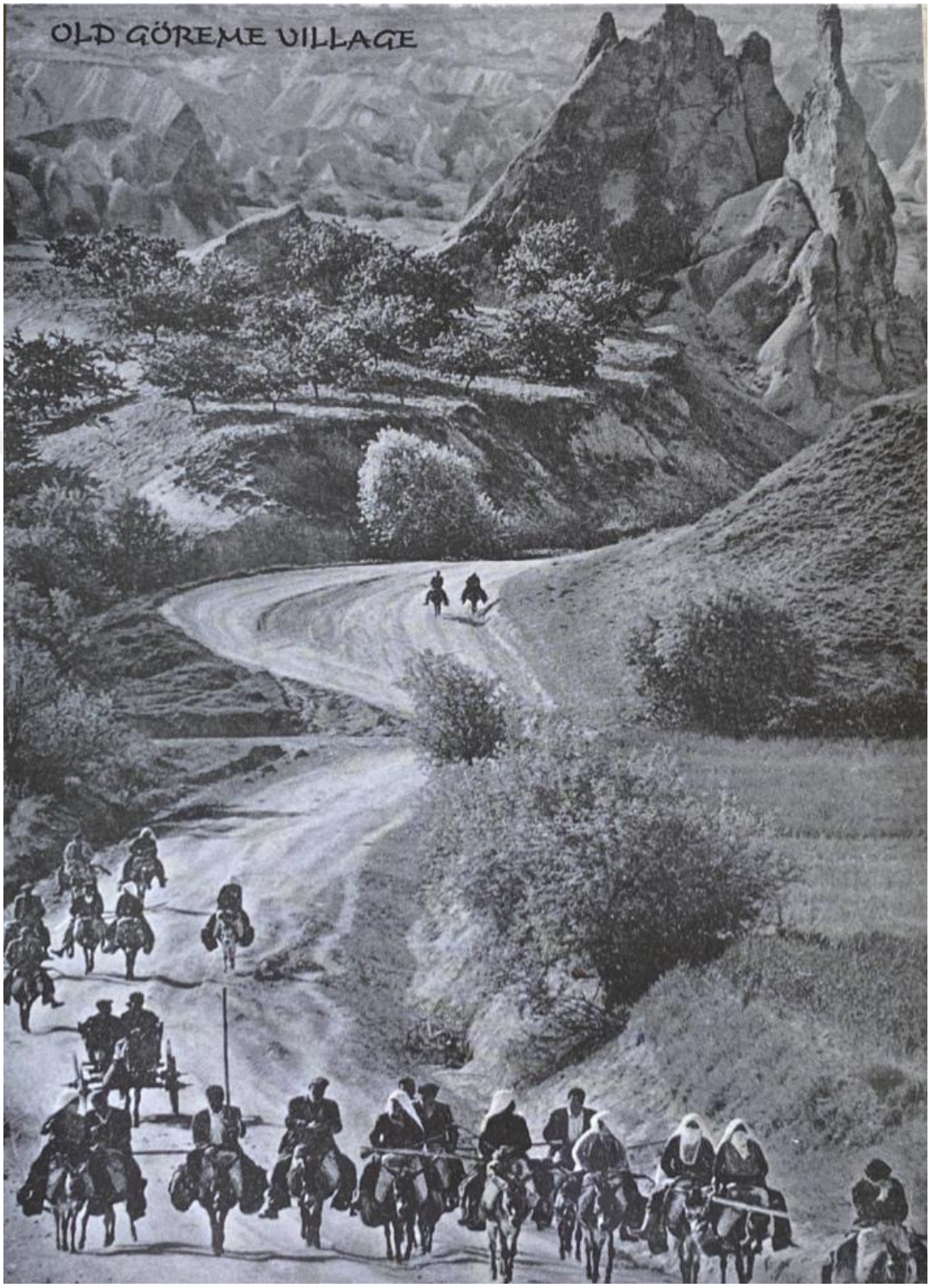

Fotoğraf 3.32: Eski Göreme köyü, 1905

3.9. Kartpostallar

Kartpostallar, geniş bir görsel iletişim çekiciliğine sahip olup göl, şelale, dağ gibi doğal alanların ve turistik merkezlerin alıcılara posta yoluyla gönderildiği bir haberleşme ve tanıtım aracıdır. Destinasyonların 'egzotizmini' ve 'özgünlüğünü' ön plana çıkaran sembolik unsurlardır ve zaten popüler olanın popülaritesinin pekişmesini sağlarlar. Geçmiş ve şimdiki coğrafyalar hakkında fikir veren bu posta kartları, bu alanlara ait doğal ve kültürel özelliklerin uzak diyarlardaki insanlar tarafından bilinmesine aracı olmuşlardır (Markwick, 2001). Dönemsel özellik taşıyan kartpostalların, iletişim, tarih, sanat tarihi, oryantalizm gibi alanlardaki araştırmalar/araştırmacılar için sayısız malzeme sunmanın yanı sıra mekân, mimari, kültürel kimlik, inanç gibi sınıflama grubuna sahip olanların kültürel coğrafya açısından belge niteliği taşıdığı görülmüştür.

Bir dönem oldukça popüler olan kartpostal gönderme eğilimi, zamanla teknolojiye bağlı olarak alternatif görseller ve görsellere erişilebilirlik neticesinde azalmıştır. Tatilciler kartpostal göndermek yerine sesli ve görüntülü iletişim araçlarını tercih etmeye başlamıştır. Günümüzde artık kullanılmayan, sadece bir koleksiyon malzemesi olarak değer bulan kartpostallar, özenle yazılmış el yazıları, dikkatlice seçilmiş kelimeleri ve üzerlerindeki geçmiş zaman fotoğraflarıyla ait olduğu dönemlerin ruhunu yansıtmaktadırlar.

Kartpostallar, destinasyon görüntülerinin birçok yorumunu içerdiği gibi doğal ve kültürel çevrenin sıralı anlık görüntülerini temsil etmektedirler. Çağdaş kartpostallar toplumun zaman içinde değişen eğilimleri ve kültürel değişimler konusunda bilgiler aktarmanın yanı sıra yeni fikirlerin ve yerel sanatsal ifade tarzlarının yayılması için de bir araç durumundadır.

Sungur (2011), üzerindeki görsel malzemeye göre kartpostal türlerini 4'e ayırmıştır. Bunlar; manzara (panorama) kartları, tebrik kartları, tarihi kartlar, sanatsal kartlardır. Bölgeyle ilgili incelenen kartpostallara bakıldığında manzara kartlarının sayıca fazla olduğu görülmüştür. Yerleşmenin panoramasını yansıtan görsel malzemeye sahip olan bu kartlarda mekânlar bugün aynı yerde olsalar bile aynı

görüntüye sahip olmayabilirler. Buna istinaden bu kartların büyük çoğunluğu bugün tarihi bir belge niteliği taşımaktadır.

Çalışma alanı kartpostallar üzerinden incelenirken doğal ve kültürel bakımdan belge niteliği taşıyan görüntüler ortaya çıkmıştır. Kartpostallarda yer alan görüntüler o merkezi temsil eder ve tanıtımına katkı sağlar. Turistler için önemli bir merkez olan bölgede kartpostallarda öne çıkan görüntüler değerlendirilerek yakın tarihle günümüz arasındaki kültürel peyzaj değişimleri analiz edilmiştir.

İnceleme alanında tarihin çok eski dönemlerinden beri ilgi çeken ve sembolik değer taşıyan peribacaları, peribacalarında doğa ve insanın ortak çalışmasıyla oluşturulmuş yerleşim alanları, ibadet mekânları, farklı kültürlerin mekânda bıraktıkları sanatsal öğeler, yeraltı şehirleri kartpostallara konu olmuştur. Görsel çekiciliği fazla olan bu kartpostallar, oluşturdukları dönemde bölgenin coğrafi durumunu, sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtması bakımından incelenmeye değer belgelerdir. Gerek bu doğal oluşumlara bağlı gerekse de farklı alanlarda oluşturulan mekânsal kanıtlar, bölgenin kültürel bakımdan köklü bir tarihe sahip olduğunun göstergesidir. Bu kanıtlar, kartpostallarda da kendini göstermiştir. Özellikle Hristiyanlığın yayılmaya başlaması, manastır hayatını ve bu yapılarda yer alan ağırlıklı olarak dinsel olmakla birlikte estetik değerler taşıyan freskler, kartpostallarda sıklıkla görülmektedir. Kartpostallar bu kültürel izlerin mekân üzerinde ait olduğu dönemdeki durumunu yansıtması açısından önemli birer belge niteliği taşırlar. Yerleşmelerin genel görünümü, Ihlara Vadisi, Göreme, Zelve, Ortahisar, Çavuşin, Paşabağları, Kaymaklı yeraltı şehri, Derinkuyu yeraltı şehri, "Üç Güzeller" ismi verilen peribacaları, fresklerle süslü kaya kiliseleri inceleme alanıyla ilgili incelenen kartpostallarda sıklıkla görülmektedir. İncil ve Tevrat'ta yer alan sahnelerin bulunduğu ve günümüze büyük ölçüde korunarak gelen Karanlık Kilise başka olmak üzere, Elmalı Kilise, Tokalı Kilise, Çarıklı Kilise, Saklı Kilise, Kubbeli Kilise kartpostallarda yer verilen ibadet mekânlarından bazılarıdır.

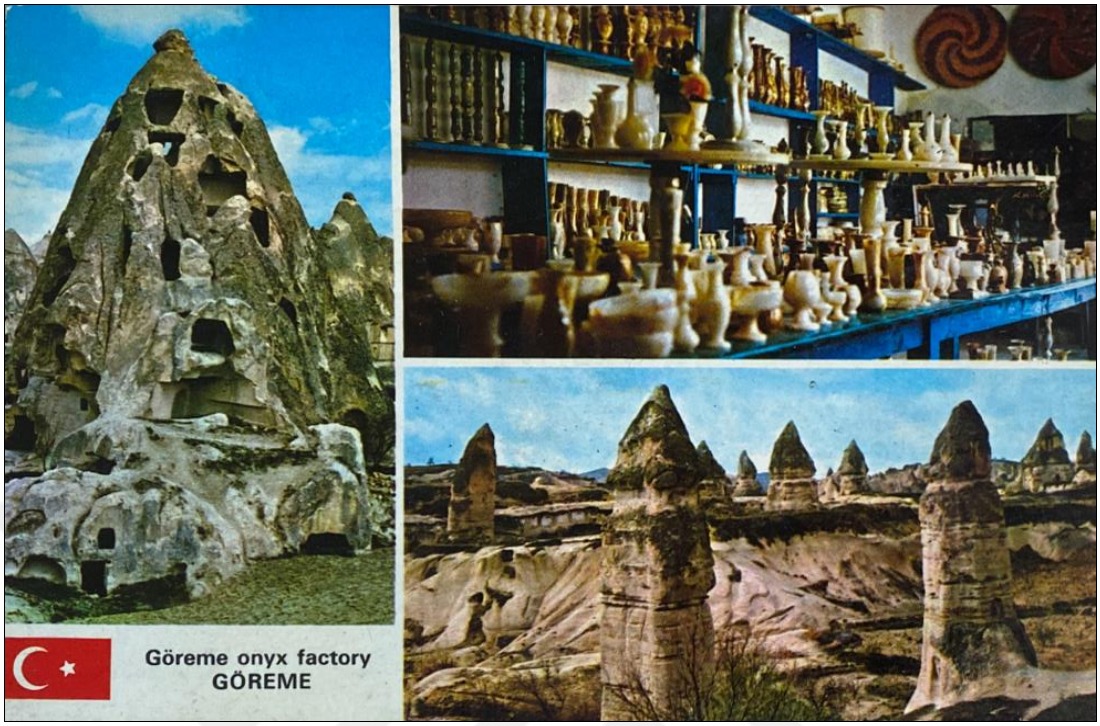

Şekil 3.13: Göremeden Görünümler

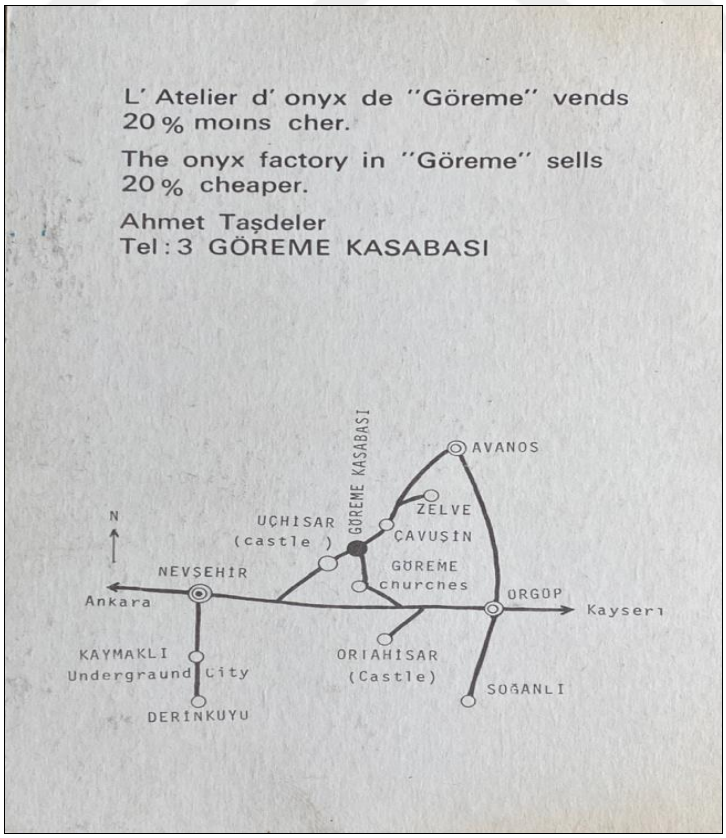

Şekil 3.14: Göremeden Görünümer Kartpostalı, Arka Yüz

Kartpostallarda genellikle ait oldukları yerleşmelerin ismi ve Türk bayrağı bulunmaktadır. Bir kartpostalda bazen tek bir görünüm, bazen de birden fazla görünüm bulunabilir. Bunlar arasında manzara görünümleri fazladır. Bu manzaralar ağırlıklı olarak Göreme, Ürgüp, Avanos, Ihlara Vadisi, Peribacaları manzaralarıdır. Manastırlar, kiliseler, kilise freskleri, güvercinlikler, camii, kervansaray, han, yeraltı şehri gibi yöreye ait karakteristik unsurlar da kartpostallarda yer bulur. İnceleme alanında vadiler ve kaya oyma mekânlar kartpostallarda sıklıkla görünür. Göreme kartpostalında da Kılıçlar Vadisi (sol alt), Göreme onyx atölyesinden bir görünüm (sağ üst) ve oyulmuş bir peribacası (solda) görülmektedir. Kartpostalın arkasında Fransızca ve İngilizce olarak "Göreme" oniks atöltesinin %20 daha ucuz olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Göreme Kasabasının çevre yerleşmelere göre konumu bulunmaktadır (Şekil 3.13 ve 3.14).

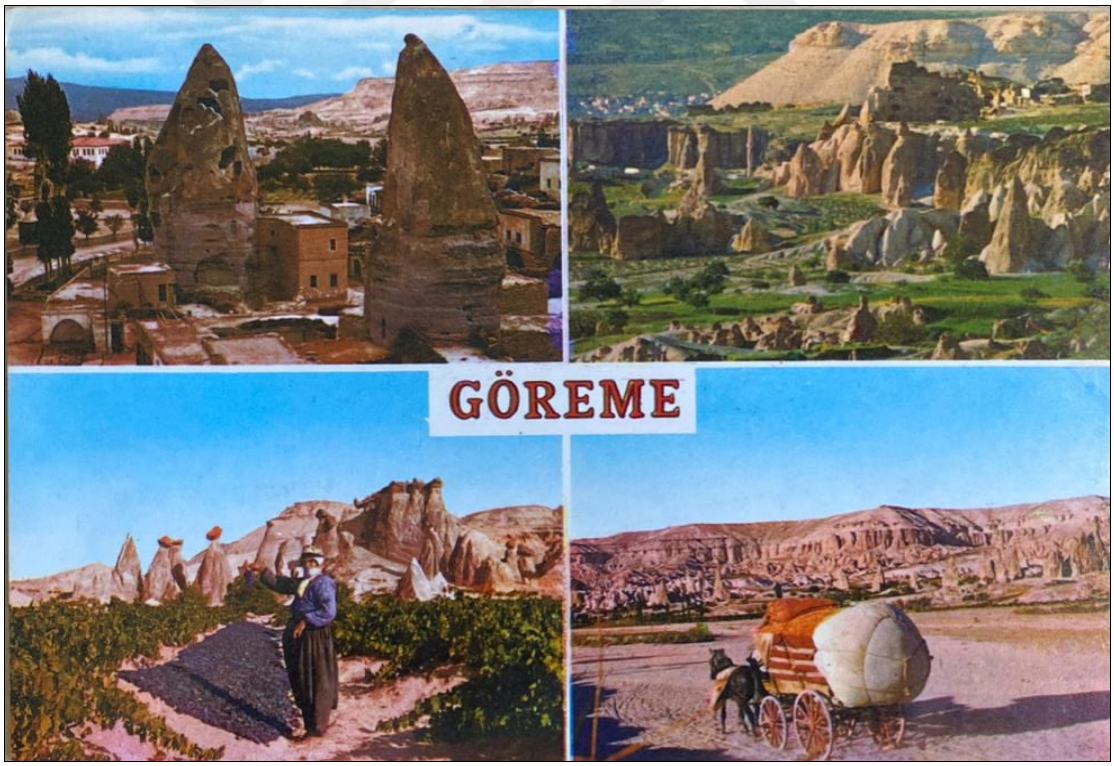

Şekil 3.15:Göremeden Görünümler 2

Göreme temalı bir diğer kartpostalda, 1970'li yıllara ait olduğu tahmin edilen görünümler bulunmaktadır (Şekil 3.15). Vadi ve peribacaları arasında yer alan yerleşmelerin görünümüne ek olarak yüklerle dolu at arabası ve üzüm bağı içinde

yöresel kıyafetler içinde bir kadın görülmektedir. Yerlerde kurutulmak üzere üzümler bulunmaktadır. Bu kartpostal yörede dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşantısına kanıt oluşturmaktadır. Göreme'ye ait bir diğer kartpostalda üç görünüm yer almaktadır (Şekil 3.16). Üzüm bağları, peribacaları ve Göreme Kızlar Manastırı önünde folklor ekibi görülmektedir. Kartpostalı sol altında ise Göreme'den değil Paşabağı'ndan bir görünüm yer almaktadır.

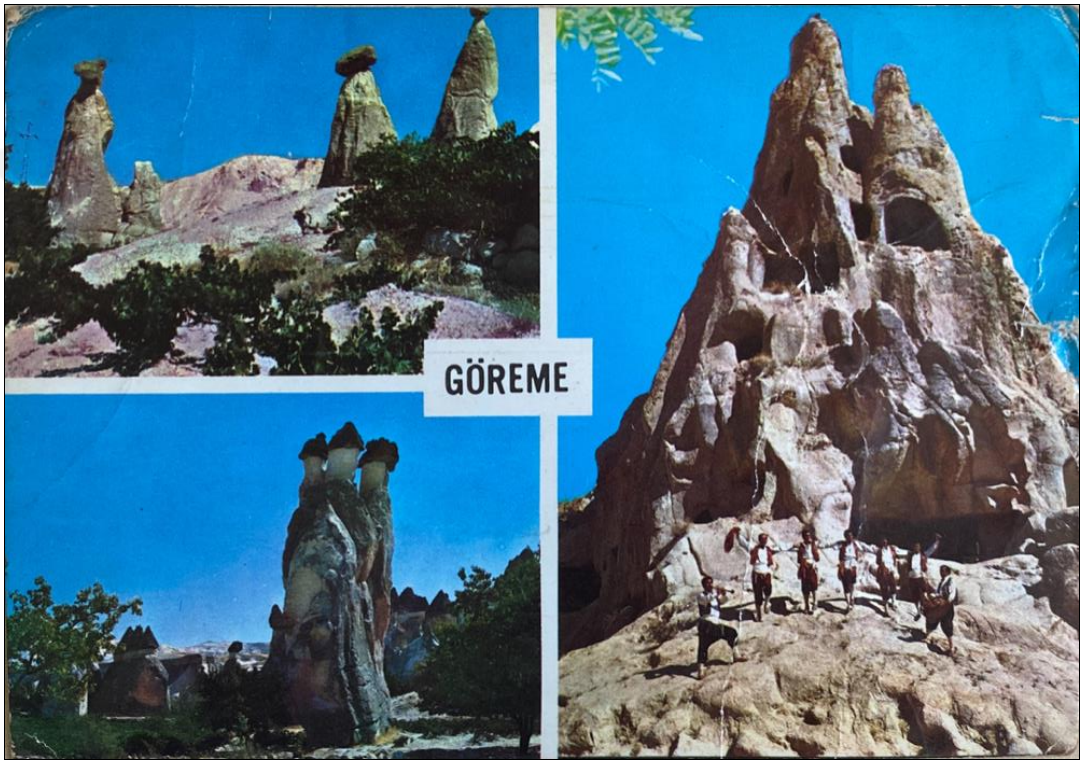

Şekil 3.16:Göremeden Görünümler 3

Folklorik unsurların da kartpostallara yansıtıldığı görülmektedir. Yöresel kıyafetler giymiş insanların peribacaları ve kaya oyma yapıların önlerinde verdikleri pozlarla kartpostallar daha renkli ve merak uyandırıcı hale gelmiştir. Bunlar dönemin Anadolu yaşantısı hakkında bilgi vermesi açısından önem teşkil etmektedir. Kartpostallara en sık yansıyan yöresel görüntülerden bir diğeri de folklor dansı yapan topluluklardır. Folklor ekipleri ve folklor dansı farklı manzaraların önlerinde de sıklıkla karşımıza çıkar. Gerek dans ederken yapılan hareketler gerekse de giyilen kıyafetler folklorun ait olduğu bölgenin kültürel yapısının yansıtılmasına katkı sağlamıştır. Konuyla ilgili kartpostallara sıklıkla rastlanmaktadır.

Kendine has geleneksel kültürüyle dikkat çeken yörede halk oyunlarının eğlence kültürü içinde önemli bir yere sahip olduğu kartpostallarda görülmektedir. Bu görüntüler geleneksel kültürün tanıtımı ve yaşatılması adına önem teşkil etmektedir. Çok eski ve genellikle toplu yapılan halk oyunları, ait olduğu yörenin kültürel yapısını yansıtır. Bu faaliyetler, yerel halkın eseridir ve halk kültürünün önemli bir parçasını oluşturur. Bu tip kültürel faaliyetlerin günümüzde eskiye nazaran daha geri planda kaldığı bilinmektedir. Zamanımıza ulaşan bu belgeler ise o dönemin tanıkları olmuş ve bu doğal, tarihi ve kültürel açıdan zengin bölgenin daha da ilgi odağı haline gelmesini sağlamıştır. Ön planda Türk folklorunun önemli bileşenlerinden birinin sergilendiği kartpostallar aynı zamanda arkadaki mekânın geçmişteki durumu hakkında bilgi vermektedir.

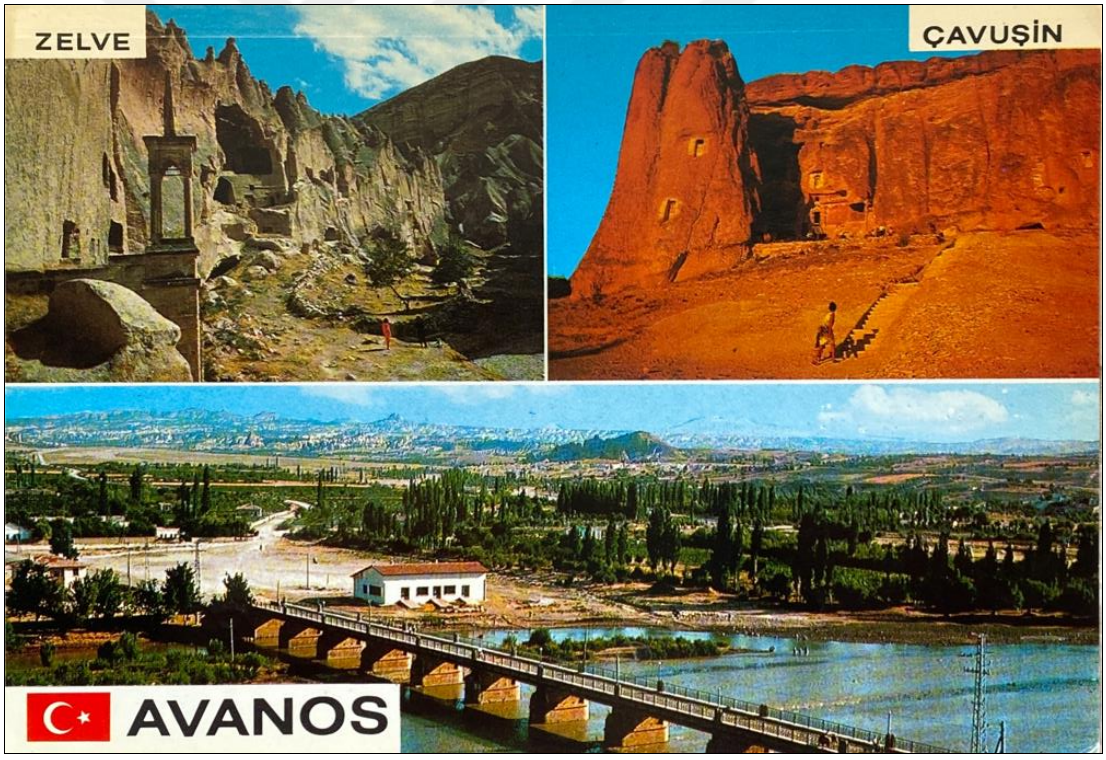

Şekil 3.17: Avanos'tan Görünümler, Parçalı Kartpostal

Zelve, Çavuşin Kilisesi, Avanos taş köprü, Kızılırmak nehri ve çevresinin 1980'lerdeki görünümlerinin yer aldığı parçalı kartpostal, Avanos'un mekânsal değişiminin izlenmesini sağlayan tarihi bir belge durumundadır (Şekil 3.17).

Fotoğraf 3.33: Zelve (solda) ve Çavuşin (sağda), 2021

Fotoğraf 3.34: Avanos Taş Köprü

Kaynak: Avanos Kaymakamlığı, 2023

Fotoğraf 3.33'te Zelve ve Çavuşin'in günümüzdeki durumları görülmektedir. Kartpostal ile günümüz arasında bir karşılaştırma yapıldığında Kızılırmağın güney batısına doğru Avanos yerleşmesindeki gelişim açıkça görülmektedir. Kartpostalda tarım alanı olarak görülen alanlarda ve boş arazilerde günümüzde konutlar

bulunmaktadır. Son elli yılda Kızılırmak çevresindeki sosyal alanlarında fazlalaştığı görülmektedir (Fotoğraf 3.34).

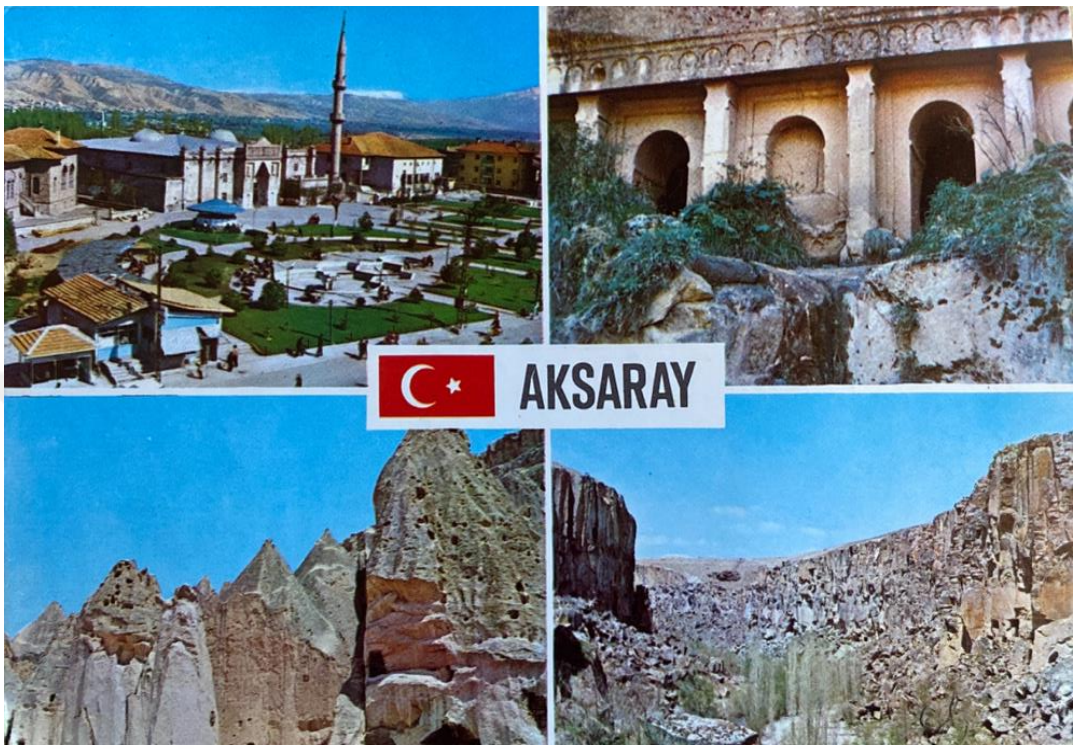

Şekil 3.18: Aksaray İlinden Görünümler, Parçalı Kartpostal

4 parçası olan Aksaray'dan görünümlerin yer aldığı kartpostalın bir bölümünde Aksaray kent merkezi ve Aksaray Ulu Cami (Karamanoğlu Mehmed Bey Cami) görünmektedir. Katpostalın diğer bölümleri Ihlara Vadisi ve kaya oyma mekânlara ayrılmıştır. Kartpostalın sağ üst tarafında Ihlara Vadisi'nde yer alan Sümbüllü Kilise görülmektedir (Şekil 3.18). Ihlara Vadisinden bir görünümün yer aldığı bir diğer kartpostal ise tek parçalıdır (Şekil 3.19).

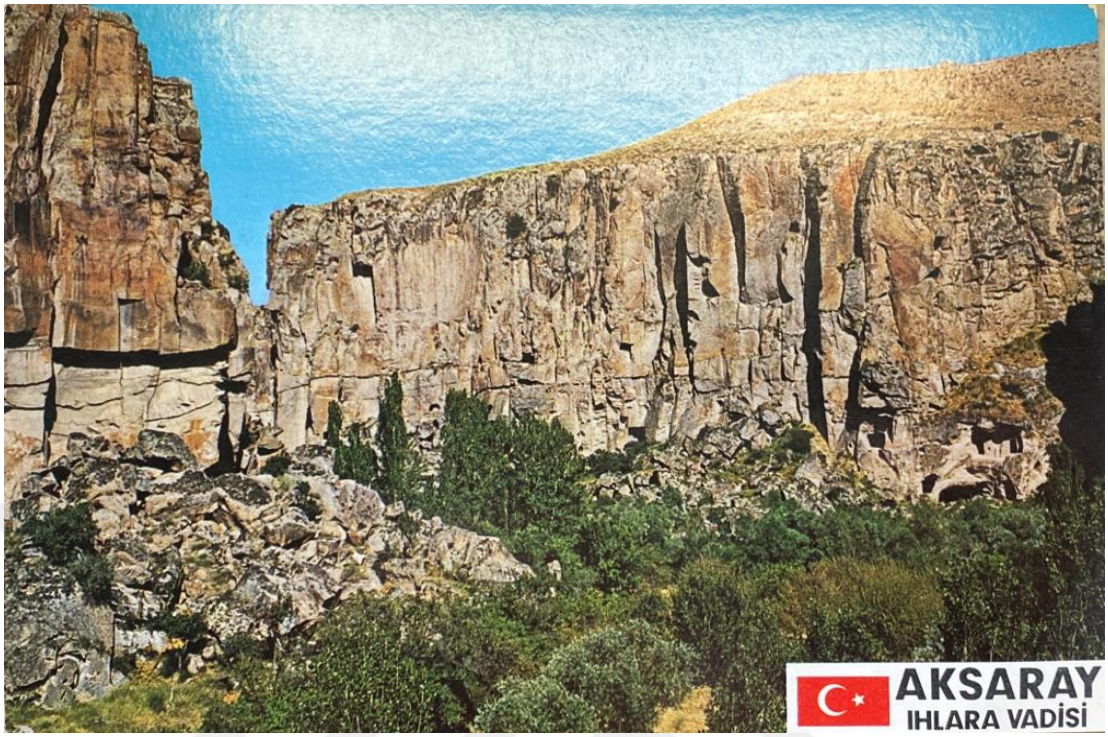

Şekil 3.19: Ihlara Vadisinden Bir Görünüm, Tek Parçalı Kartpostal

Kaymaklı yeraltı şehrinin 1970'lerdeki görünümlerinin yer aldığı kartpostalda yeraltı şehrinin turistik açıdan daha çekici hale geriebilmek için mekânsal düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Duvarlarda yöresel örtüler ve süslemeler ise süslenen yeraltı şehrinde, ziyaretçilerin dinlenmesi için masalar ve tabureler koyulmuştur. Günümüzde böyle bir uygulama görülmemektedir. Karpostalın arka yüzünde Kaymaklı yeraltı şehrine ait bilgiler, Türkçe, İngilizce ve Fransızca olarak verilmiştir (Şekil 3.20 ve 3.21).

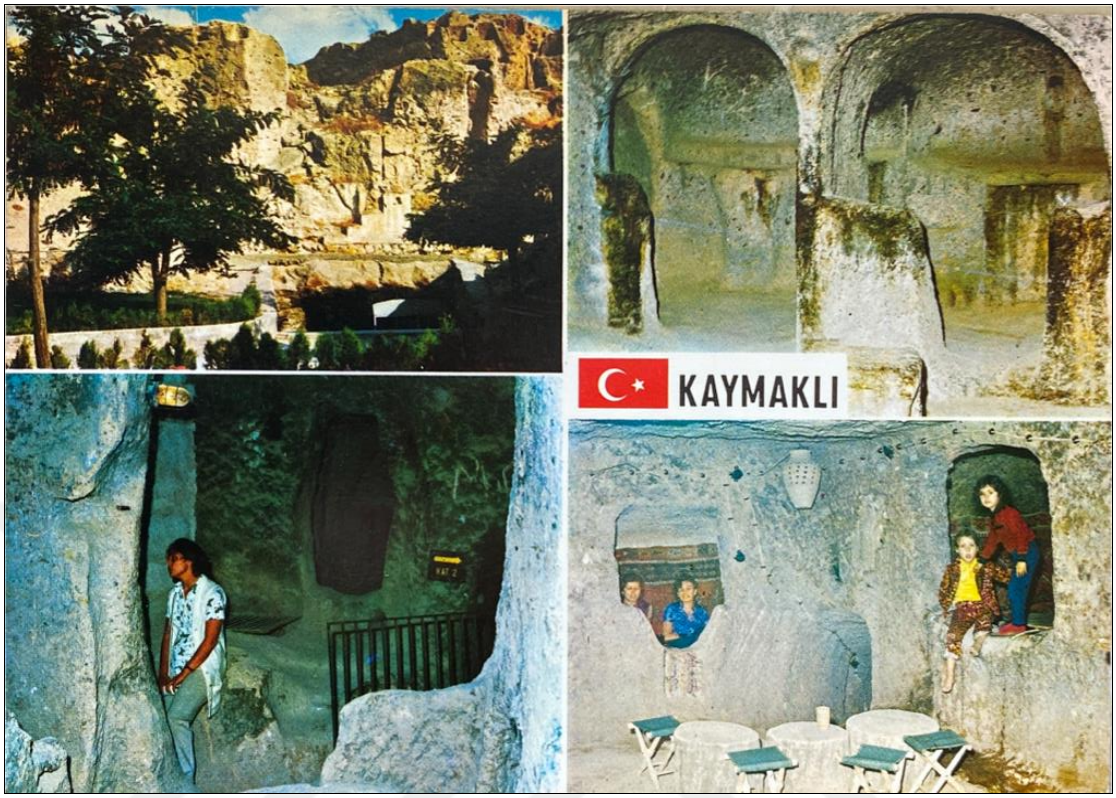

Şekil 3.20: Kaymaklı Yeraltı Şehrinden Görünümler

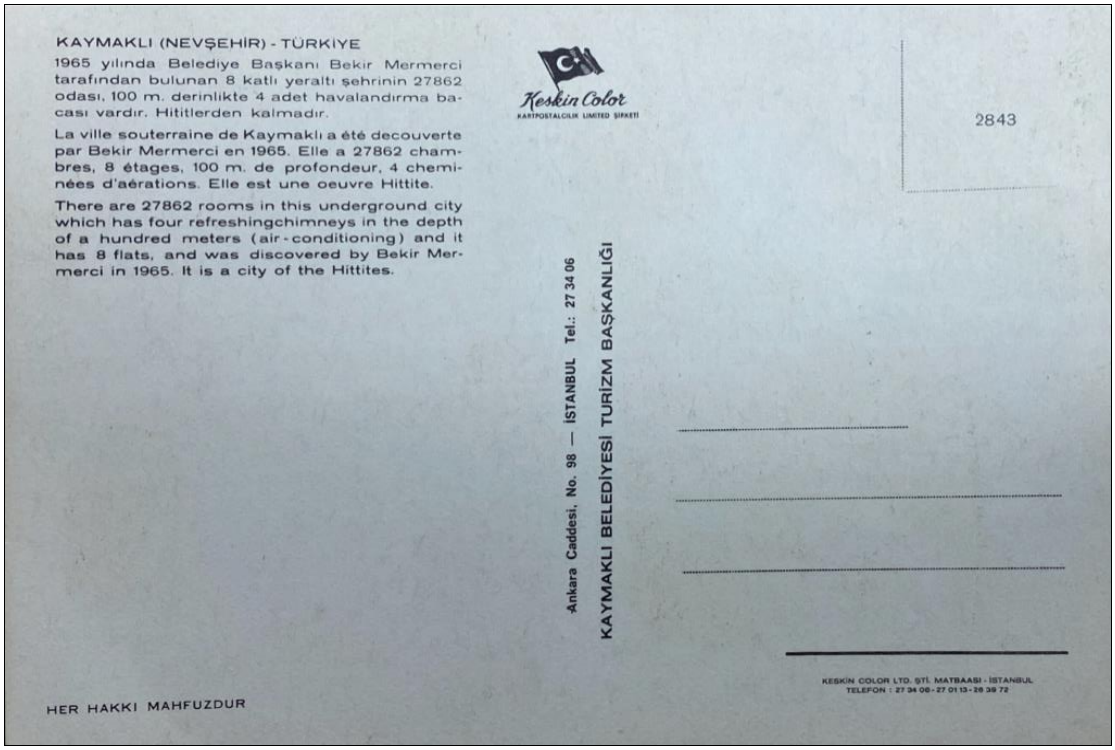

Şekil 3.21: Kaymaklı Yeraltı Şehrinden Görünümler, Kartpostalın Arka Yüzü

3.10. Resimler

Manzara resimleri, harita ve diğer görsel materyallerde bulunmayan detayları yakalayarak elde edilen verileri zenginleştirebilir. Ayrıca haritaların ve diğer kartografik kaynakların bulunmadığı dönemler için de bir kaynak olarak hizmet edebilirler. Ancak tablolar, ressamın yaptığı kadar güvenilirdir (Skokanova vd., 2021: 110). Sanatçıların nesnel olduğu kadar öznel olan yaklaşımları bu durumda etkilidir.

Berger (2022: 10), Görme Biçimleri adlı eserinde imgelerin önemini "eskiden kalan kutsal miras ya da metinlerin hiç biri o zamanlarda yaşan insanların dünyasının, imgeler ölçüsünde doğrudan kanıtları değildir. Bu bakımdan imgeler, edebiyattan daha kesin, daha zengindir" şeklinde ifade etmiştir.

Antik dönemde Kapadokya adı verilen bölge, geçmişten günümüze birçok sanatçının eserine konu olmuştur. Bu eserler arasında "resim sanatı" örnekleri en sık karşılaşılan uygulamalardandır. Nevşehir ve çevresi, vadileri, peribacaları, su kaynakları ile kendine özgü bir doğal çevreye sahiptir. İnsanların mekânı kullanımındaki farklılıklar ile birlikte ortaya çıkan görünüm, peyzaj resimlerine kaynak oluşturmuştur. Bu resimlerin günümüz manzaraları ile karşılaştırılmasıyla arazi örtüsündeki değişiklikler saptanabilmektedir. Barındırdığı unsur ve olaylarla bu resimler, yörenin kültürüyle ilgili görsel kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

Yöreye ait manzara resimlerinde insanın toprakla ilişkisi, köy yaşantısı, üretilen ürünlere yapılan atıflar söz konusudur. Bağ bozumu temalı resimler, bunlardan bir tanesi olup yörenin sanat hafızasında yerini almıştır. Cemal Tollu'nun "Ürgüp'te Bağ Bozumu" (1945) ismini verdiği resim, Nevşehir Yöresinde kırsal kesimde yaşayan insanların üretim evrelerini konu alır (Şekil 3.22). Resmin geneline hâkim olan doğal peyzaja bakıldığında arazi örtüsü belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır. Üzüm bağları, bağlardan üzüm toplayan insanlar ve küfeler içine koyulmuş üzümler ana temayı yansıtan belli başlı unsurlardır. Saz çalan erkek figürü ve etrafına toplanan kişiler günümüzde festival olarak kutlanan bağ bozumunun 1940'lı yıllarda da şenliklerle kutlandığını göstermektedir. Resim, yöre kültüründe devam eden geleneğe ait en eski görsel kanıtlardan biridir.

Şekil 3.22: Cemal Tollu, Ürgüp'te Bağbozumu (1945)

Şekil 3.23'de görülen Neşet Günal'ın Nevşehir'de yaptığı Bağbozumu (1956) adlı eseri, Anadolu insanının yaşamını simgeleyen kurgusal bir kompozisyondur. Arka planda peribacalarının da görüldüğü resimde, yöresel kıyafetler içinde üzüm hasadı yapan kişilere yer verilmiştir. Kırsal bir yaşantıyı konu alan resimde köylülerin tarla ve toprakla olan sıkı ilişkisi ortaya koyulmuştur. Resim, imgeler aracılığıyla dönemin toplumsal ve ekonomik yaşantısına ışık tutmaktadır.

Şekil 3.23: Neşet Günal, Bağbozumu (1956, Tuval Üzerine Yağlı Boya)

Kaynak: Ankara Resim ve Heykel Müzesi

Tarihi ve coğrafi bir belge olarak değerlendirildiğinde manzara resimleri, bize geçmişte insanların yaşadığı ortamların net bir görüntüsünü verir. İnsanların yaşadıkları mekânları içinde bulundukları toplumun estetik ilkelerine göre yansıtmaları peyzaj algısını şekillendirmektedir. Bu algı, bir yerin flora, fauna ve jeomorfolojine ilişkin nesnel bir görüşü de ortaya koyar. Yörenin genel manzara resimleri insanların mekânı kullanım şeklinin öğrenilmesinde kaynak değeri taşımaktadır.

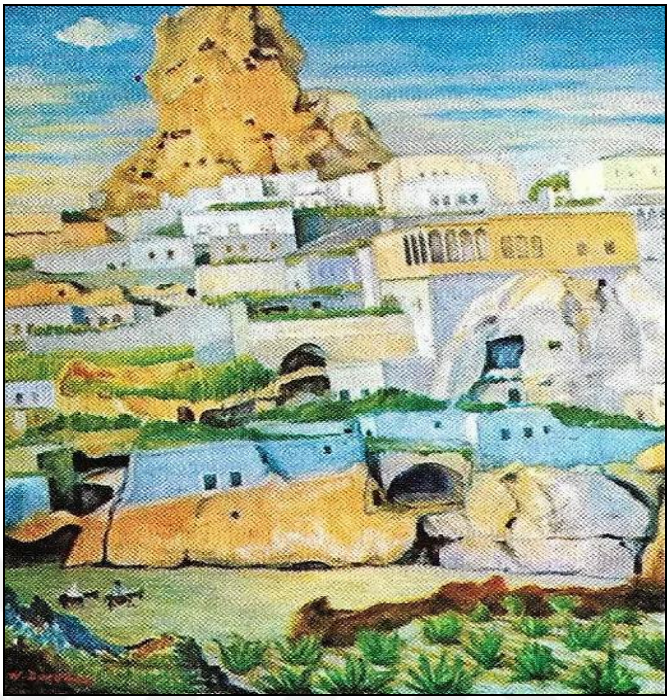

Şekil 3.24: Halit Doral, Göreme (1950)

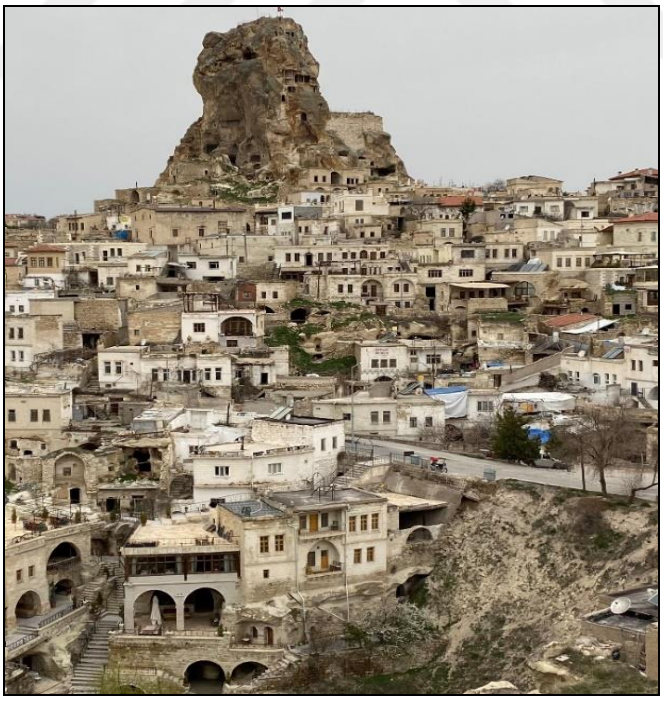

Fotoğraf 3.35: Ortahisar (2022)

Halit Doral'ın 1950 tarihli Göreme isimli tablosu, günümüzde Balkan Deresi Vadisi'nin kuzeyinde Ortahisar kalesi ve çevresinin mekânsal görünümünü yansıtır (Şekil 3.24). İki görsel değerlendirildiğinde tarım arazilerindeki azalma ve

yapılaşmadaki artma açıkça görülmektedir. İnsanların mekânı kullanma şekilleri yine geleneksel mimariye uygun olarak kaya oyma+yığma konutların inşası şeklinde devam etmiştir (Fotoğraf 3.35).

Yörede insanların gündelik yaşamını konu alan resimlerde bozkır kültürü ve kültürel değerler ön plana çıkarılmıştır. Peribacalarının yanı sıra üzüm, eşek, güvercin, çanak-çömlek bu resimlerde en sık rastlanılan unsurlar arasındadır. Yörük kültürü ve köy yaşantısını konu alan resimler de dikkat çekicidir.

Yazılı ve sözlü kaynaklardan edinilen bilgiler, 18. yüzyılda, Nevşehir ve yöresine Yörük ve Türkmen oymaklarının yerleştirildiği yönündedir. Nitekim Turgut Zaim (1906-1974)'in "Ürgüplü Yörükler", "Yörükler Köyü" ve "Anadolu Yaşamı" gibi eserleri bu kültürel ortama kaynaklık etmektedir. Bu eserlerde genellikle kadın figürünün ön plana çıkarılması dönemin göçebe yaşamında Yörük kadınlarının önemini ortaya koymaktadır. Yine hayvancılık faaliyetine ve "keçi" figürüne çok fazla yer verilmiştir. Kıl keçisi, Türkmen ve Yörükler tarafından yetiştirilen başlıca evcil hayvandır. Yörük çadırının kıl keçisinin kıllarından dokunduğu bilinmektedir (Şekil 3.25).

Şekil 3.25: Turgut Zaim, Ürgüplü Yörükler

Nevşehir ve çevresi, bulunduğu coğrafi konum itibariyle yabancı ressamların da dikkatini çekmiştir. Özellikle kültüre odaklanan ve kültürler arası ilişkileri inceleyen sanatçılar için bölge bir "kavşak noktası", "kültür köprüsü" niteliği taşımaktadır. Bölge, birçok önemli yerleşmeyi birbirine bağlayan ticari İpek Yolu'nun önemli merkezlerinden biri olmuştur. Günümüze ulaşan çok sayıda kültürel kanıt, İpek Yolu'nun izlerini oluşturmaktadır. Japon ressam Ikuo Hirayama, Doğu'yla Batı'yı birbirine bağlayan İpek yolunun duraklarını resmetmiş, Nevşehir ve çevresine de çalışmalarında yer vermiştir. Sanatçının "Doğu'yla Batı Arasında Bir Kültür Kavşağı: Kapadokya, Anadolu Platosu, Türkiye" adını verdiği resim bu konudaki temel çalışmalardan biridir. Yörenin karakteristik yer şekilleri olan peribacaları ile birlikte deve kervanları görülmektedir (Şekil 3.26).

Bildiği gibi ticaret kervanları için ideal olan deve, her zaman ve zor koşullarda yük taşıyabildiği için Anadolu'nun çetin arazisiyle soğuk ve yağışlı iklimine uygundur. Bu nedenle İpek yolu ticaret kervanlarında kullanılan hayvanların da başında gelmiştir. Ihlara vadisinin bitiş noktasında yer alan Selime katedralinin ön kısmında bir kervan yolu yer almaktadır. Deve kervanlarının ön planda olduğu peyzaj resmi, büyük olasılıkla bu yolu göstermektedir. Ihlara Köyü, Yaprakhisar, Belisırma Köyü, Göreme sanatçının peyzaj resimlerine konu olan mekânlardır.

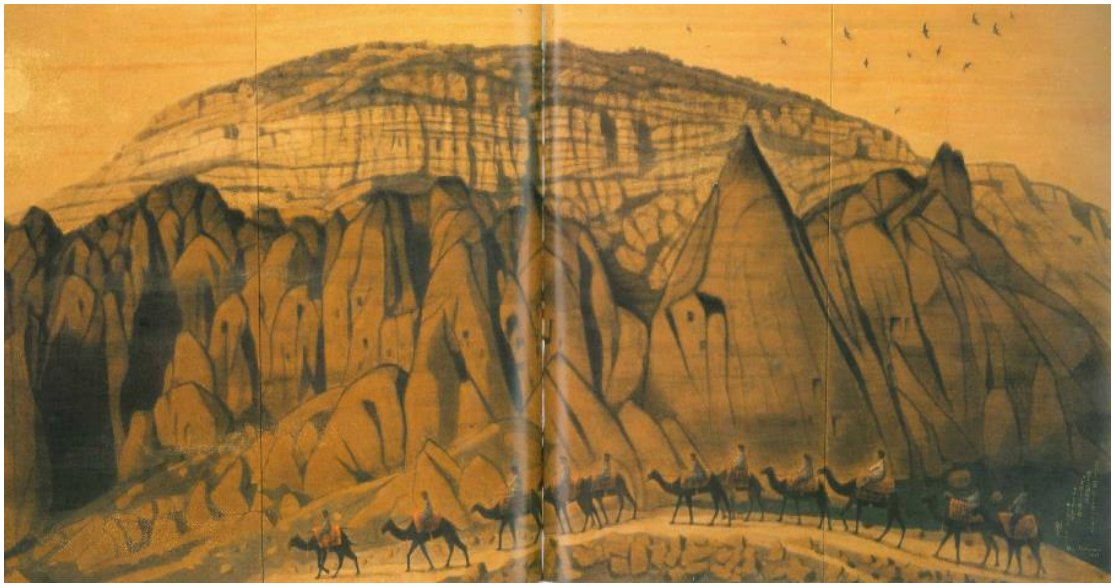

Şekil 3.26: Doğu'yla Batı Arasında Bir Kültür Kavşağı: Kapadokya, Anadolu Platosu, Türkiye (2009)

Yaprakhisar, Selime ve Belisırma köyü, günümüzde Aksaray'ın Ihlara Kasabası'na bağlı yerleşmelerdir. Ihlara vadisinin güneybatı ucunda, vadinin bitiş noktasında yer alan Yaprakhisar Köyü, sırtını kayalık bir yamaca dayamıştır. Yaprakhisar, peribacaları ve tüf konileri ile bütünleşmiş bir yerleşme biçimine sahiptir. 1966 yılında yapılan Yaprakhisar yerleşmemesinin görüldüğü peyzaj resmi, bu durum açıkça görülmektedir (Şekil 3.27). 2022 yılında yöreye yapılan arazi çalışmasında bu konutların bazılarının aktif olarak kullanılmadığı görülmüştür. Kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlı konutlar, yerleşim yerinin çevresinde kolaylıkla temin edilebilecek volkanik kökenli taşlardır. Duvar örgüsü, taş malzemenin belirli bir düzen dâhilinde örülmesiyle oluşturulmuştur. Bu konutlar genellikle tek veya iki katlı olup ihtiyaç dâhilinde üreyebilir nitelik göstermektedir. Zemin katlar genellikle ahır, depolama, samanlık vb. işlevlere sahip olup yaşama mekânları için üst katlar tercih edilmiştir (Fotoğraf 3.36).

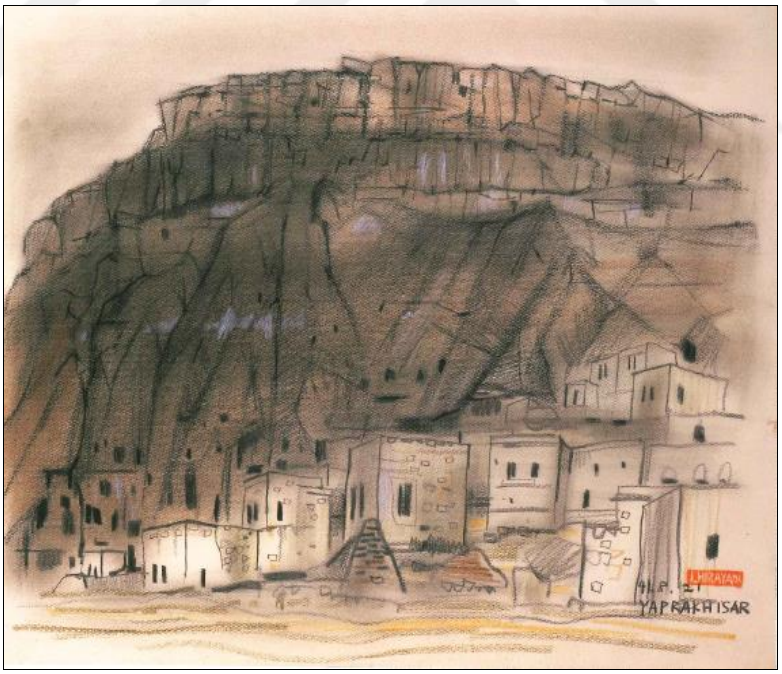

Şekil 3.27: Yaprakhisar, Türkiye (1966)

Fotoğraf 3.36: Yaprakhisar, Türkiye (2022)

Kentlerin üzerine kazınan sembol ve anlamlar, resimler aracılığıyla izleyiciye aktarılmaktadır. Mekânın yorumlanmasında imaj ve kimlik, bu sembol ve anlamlar çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısıyla resimlerde yer verilen unsurlar, sosyo mekânsal süreçlerin sembolü ve yansıtıcısıdır. Resim-mekân ilişkisi, coğrafi bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde bazı ana temalar ön plana çıkmaktadır. Çalışma alanında gerçekleştirilen veya bu alanı yansıtan belli başlı resimlerde, tematik olarak ekonomik faaliyet, yaşam tarzı, kentsel imaj gibi konuların ön plana çıktığı görülmektedir. Peribacalarının yoğunlaştığı merkezlerdeki beşeri koşulların konu edildiği çalışmalar, yörenin kültürel coğrafyası bakımından dikkat çekici örneklerdir (Tablo 3.1).

Tablo 3.1: Belirli Resimlerde Yer alan Kültürel Coğrafya Temaları

Sanatçı	**Resim Adı ve Yılı**	**Coğrafi Konum**	**Ana Tema**
Cemal Tollu	Ürgüp'te Bağbozumu (1945)	Ürgüp	Ekonomik Faaliyet, Yaşam Kültürü
Neşet Günal	Bağbozumu (1956)	Nevşehir	Ekonomik Faaliyet, Yaşam Kültürü
Cevat Hamit Dereli	Hasat (1956)	-	Ekonomik Faaliyet, Yaşam Kültürü
Cevat Hamit Dereli	Kompozisyon (1959)	-	Yaşam Kültürü
Cevat Hamit Dereli	İstihsal (1954)	-	Yemek Kültürü
Halit Doral	Göreme (1950)	Ortahisar	Kentsel İmaj
Turgut Zaim	Ürgüplü Yörükler	Ürgüp	Yaşam Kültürü
Turgut Zaim	Yörükler Köyü	-	Yemek Kültürü
Turgut Zaim	Anadolu Yaşamı	-	Yaşam Kültürü
Nuri İyem	Ürgüp-Göreme, Güvercin ve Kadınlar (1970'ler)	Ürgüp	Kültürel İmge, Giyim Kültürü
Nuri İyem	Göreme (1975)	Göreme	Mimari Kültür, Giyim kültürü
Nuri İyem	Ürgüp-Göreme (1975)	Ürgüp	Mimari Kültür, Yaşam Kültürü
Nuri İyem	Figürlü Peyzaj-Göreme (1975)	Göreme	Mimari Kültür, Giyim kültürü
Nuri İyem	Figürlü Peyzaj-Göreme (1976)	Göreme	Mimari Kültür, Giyim kültürü
Nuri İyem	Figürlü Peyzaj-Göreme (1977)	Göreme	Mimari Kültür, Giyim kültürü
Nihat Tandoğan	Avanos (1994)	Avanos	Kentsel İmaj, Yaşam Kültürü
Nihat Tandoğan	Ürgüp'ten Görünüm	Ürgüp	Yaşam Kültürü
Halit Boral	Göreme'nin Karal ve Kraliçesi	Göreme	Kentsel İmaj, Yaşam Kültürü
S. E. Eynullahyev	Kapadokya	Uçhisar	Kentsel İmaj
Duran Karaca	Ürgüp Ağaçlı Manzara	Ürgüp	Kentsel İmaj
Metin Yücefaydalı	El-Nazar (2007)	Göreme	Mimari Kültür, Tarımsal Peyzaj
Metin Yücefaydalı	Kapadokya'da Hasat (2009)	-	Tarımsal Peyzaj
Metin Yücefaydalı	Vadi (2011)	-	Jeolojik yapı, Tarımsal Peyzaj
Kemal Çelik	Zelve'den (1983)	Avanos	Jeolojik yapı, Doğal

			peyzaj
Kemal Çelik	Ürgüp'ten (1983)	Ürgüp	Jeolojik yapı, Doğal peyzaj
Hayrettin Günal	Bağ Yolunda (1999)	-	Yaşam Kültürü, Tarımsal Peyzaj
Belma Hoşağası	Ürgüp Göreme'den (1993)	Ürgüp	Ekonomik Faaliyet, Tarımsal Peyzaj
Hilal Şanda	Ürgüp (1966)	Ürgüp	Mimari Kültür
Hugo Urtubey	Kapadokya (1983)	-	Yaşam Kültürü
Can Batur	İsimsiz	-	Doğal peyzaj
Ikuo Hirayama	Doğu'yla Batı Arasında Bir Kültür Kavşağı: Kapadokya, Anadolu Platosu, Türkiye (2009)	Selime Köyü	Tarihsel imaj
Ikuo Hirayama	Yaprakhisar, Türkiye (1966)	Yaprakhisar	Mimari Kültür
Ikuo Hirayama	Ihlara Köyü, Türkiye (1966)	Ihlara	Mimari Kültür
Ikuo Hirayama	Göreme'de Kaya Kiliselerin Yıkıntıları, Türkiye (1973)	Göreme	İnanç Kültürü, jeolojik yapı

Nevşehir ve çevresi peyzaj resimleri incelendiğinde peribacalarının genel görünümlerinin (doğal peyzaj) sıklıkla resmedildiği görülmektedir. Bu şekilde yörenin jeolojik yapısına dikkat çekilmek istenmiştir. Peribacalarının konut olarak kullanılması veya yüzeylerinde güvercinliklere ait izlerin yer alması da sıklıkla işlenen temalardandır. Yörede bağlar, bağlarda çalışmak için eşek üzerinde işe giden insanlar ile bağcılığın yörede ekonomik faaliyet olduğu açıkça görülmektedir. İmge olarak güvercin ve insan figürleri de dikkat çekicidir. Yörük kültürü ve giyim kuşama dair özelliklere resimlerde sıklıkla rastlanılmaktadır.

3.11. Jeoglifler (Arazi Sanatı)

Arazi sanatı (Land art), İnsan-çevre etkileşimini artırarak, insan varlığının peyzajı nasıl değiştirebileceğine, dünyanın ritmi ve zamanın farklı şekillerde algılanmasına vurgu yapar (Lanzani, 2013: 5). Bu sanatın gerçekleştirildiği mekânlar, gerçekleştirilme süreç ve yöntemleri değişiklik göstermektedir. Arazi sanatı, kimi zaman ıssız bir arazi, göl, deniz, vadi gibi yeryüzü veya yer altında doğal ortamlarda, kimi zaman bir galeri mekânı içinde çeşitli uygulamalarla

gerçekleştirilebilir. Bu sanat, galeri mekânı içinde gerçekleştirilse de kullanılan materyaller ve verilmek istenen mesaj ile doğaya bağlılık devam etmektedir.

Yeryüzü şekillerinin elverişli olması Nevşehir ve çevresinde arazi sanatının gerçekleştirilebilmesine olanak sağlar. Nitekim Heykeltraş Andrew Rogers tarafından 2009-2011 yılları arasında Göreme yakınlarındaki Karadağ'ın çeşitli yerlerinde gerçekleştirilen arazi sanatı çalışması, yörenin doğal peyzajını değiştirip şekillendirmesi bakımından önemlidir.

Andrew Rogers'ın Nevşehir'deki arazi çalışması, dünyanın çeşitli yerlerinde 30 yılı aşkın süredir gerçekleştirdiği "Hayatın Ritmi" projesinin bir parçasıdır. "Hayatın Ritmi" sanat projesi 1998 yılında başlamıştır. Bu proje, coğrafi ve kültürel açıdan birbirinden çok farklı yerlerin peyzajına kazınmış 12 anıtsal hafriyat projesinden oluşmaktadır. Jeoglif adı verilen bu devasa taşyapılar, jeoloji, mitoloji, arkeoloji ve maneviyatın karışımını sunmaktadırlar (Heartney, 2008: 6). Bu eserlerin tümü uzaydan görülebilir (Şekil 3.28).

Rogers, Türkiye'deki yapıtlarını Avanos'un 3 km. kadar güneybatısında, Nevşehir yolunun hemen sağ tarafına yerleştirmiştir. Yaklaşık 7 km. uzunluğunda olan bu sanatsal üretim sahasında birbirine en uzak yapılar arasında 2,5 km. mesafe vardır. Bu özelliğiyle dünyanın en büyük çağdaş arazi sanatı parkı olma özelliğini taşımaktadır (www.artsandculture.google.com.tr).

Kayseri'deki bir taş ocağından getirilen bazalt taşların ve parkın etrafındaki volkanik kayaların sanat yapıların hatlarını inşa etmek için kullanılması, sanatçının doğada iz sürdüğünü gösteren kanıtlardır. Ortaya çıkan ürün, aynı zamanda bir "Doğa sanatı" ürünüdür. Sanatçı bu eserleri, bölgenin tarihi ve kültürel özellikleri ile doğal güzelliklerini sembolleştirerek ortaya çıkarmıştır. Nevşehir ve çevresinde yaşamış medeniyetler ile özdeşleşen ve Anadolu'da birer kültürel ürün haline gelen figürler arasında at, siren, düven taşı (seten taşı), çift gövdeli ve tek başlı aslan ve hayat ağacı yer almaktadır. Bu eserler, sanatçının eserlerini oluştururken bulunduğu coğrafi bölgenin kültüründen beslendiğini göstermektedir.

Nevşehir'deki arazi sanatı eserleri birer jeogliftir. Yunanca "Ground carvings/Yer oymaları" anlamına gelen Jeoglifler, Lambers (2020: 89) tarafından

“yer yüzeyinde farklı boyut, şekil ve motiflerden oluşan insan yapımı çizimler” olarak tanımlanmıştır. Çalışma alanında yer alan Jeogliflerin ana teması sanatçı Alfred Rogers tarafından “Zaman ve Yer” olarak belirlenmiştir. Bu jeoglif çalışmalarında tarihi ve doğal doku ön plana çıkarılmıştır. Materyal olarak bölgeye has taşlar kullanılmış, kompozisyonun genelinde ise eski insanların yaşam tarzları ve inançları yansıtılmıştır.

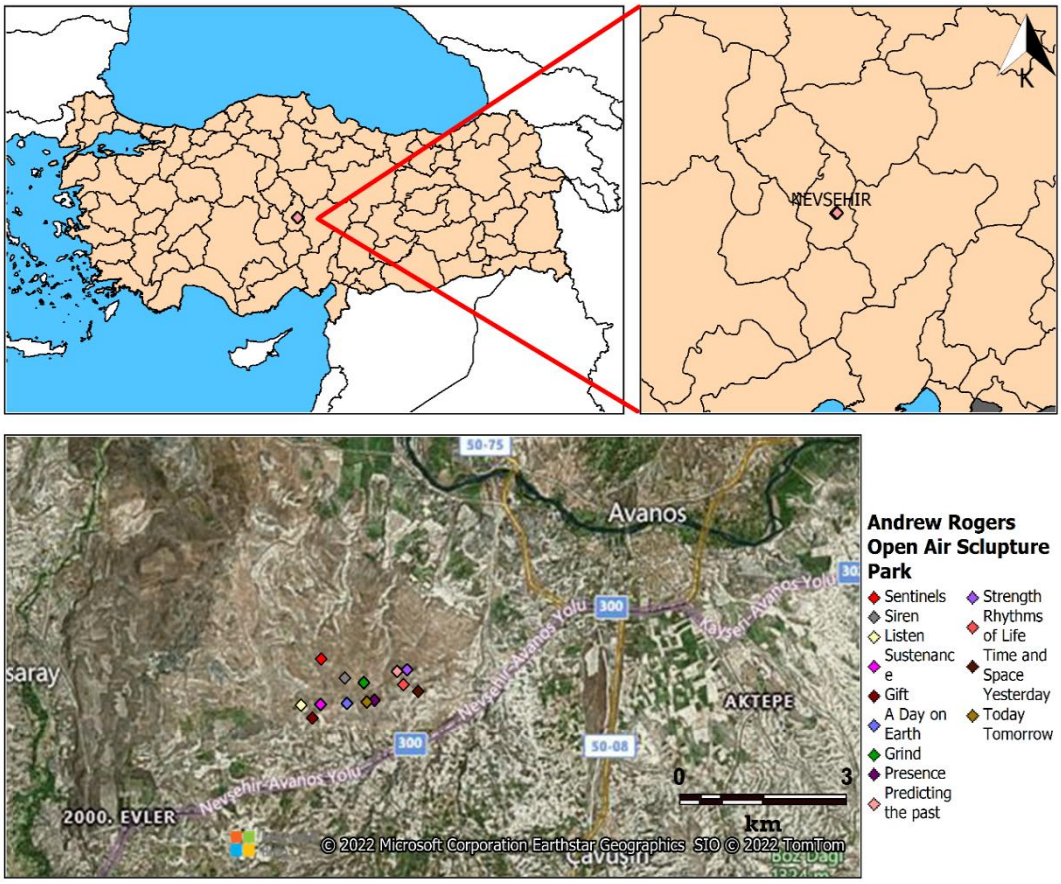

Şekil 3.28: Nevşehir Andrew Rogers Open Air Sclupture Park Jeoglifleri

13 adet taş konstrüksiyondan oluşan jeogliflere Alfred Rogers, “A Day on Earth”, “Gift”, “Grind”, “Listen”, “Time and Space”, “Prediting the Past”, “Rhythms of Life”, “Sentinels”, “Siren”, “Strength”, “Sustenance”, “Yerterday today tomorrow”, “Presence” isimlerini vermiştir. Bu yapılar arasında en yükseği 200 ton ağırlığa ve 19,5 metre yüksekliğe sahip bazalt bir kemerdir. Bu kemer A Day on Earth jeoglifi içinde yer alır (Rogers, 2021: 5).

Çok parçalı bu proje çalışması, 2007-09 ve 2009-11 dönemleri olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilk aşaması, bölge için tarihsel öneme sahip görüntülerin muazzam temsillerinden oluşmaktadır. Yapılan ilk jeoglif olan *Gift* (2007-09), bir volkanik kaya jeolifi olup üç boyutlu bir çizimdir. Gökyüzünden rahatlıkla görülebilir (Wei, 2011:1). Bu jeoglif, bölgeyle tarihi ve kültürel bir bağı bulunan atı sembolize eder. Bu taş eser, 6000 yıllık bir taş oymacılığından türetilmiş olup bölgede atların oynadığı önemli role işaret eder (Fotoğraf 3.37).

Fotoğraf 3.37: Gift Jeoglifi, Nevşehir

Rogers'in jeoglifleri arasında yer alan bir diğer sembolik taş eser, değirmen taşı tasviridir. Değirmen taşı, antik dönemde gündelik hayatta bu bölgede yaygın olarak kullanılmıştır. Kullanımı besinleri öğütme amacı taşır. Bu sanat parkında *Grind* ismindeki devasa taş eserin yapımında, korunarak günümüze ulaşmış eski bir değirmen taşından esinlenilmiştir (Fotoğraf 3.38). Zelve Ören Yeri'nde ortasında bulunan döner mekanizmayla hareket eden taştan yapılma aracın bu jeoglife esin kaynağı olduğu düşünülebilir (Fotoğraf 3.39). "Seten" adı verilen bu araç, altta bulunan içi çukur kısımla üstte dik bir şekilde bulunan ve bir eksen etrafından döndürülen iki parçadan oluşmaktadır. Bulgur yapılmak amacıyla önce kaynatılıp

sonra kurutulan buğdayların kepeği, öğütülmeden önce bu mekânda çıkartılmıştır. Elektrikli değirmenlerin yaygın kullanımıyla hızla kullanım dışı kalan Setenlerin Anadolu kültüründe önemli bir yeri olduğu maddi kanıtlar vasıtasıyla görülebilmektedir.

Fotoğraf 3.38: Grind Jeoglifi, Nevşehir

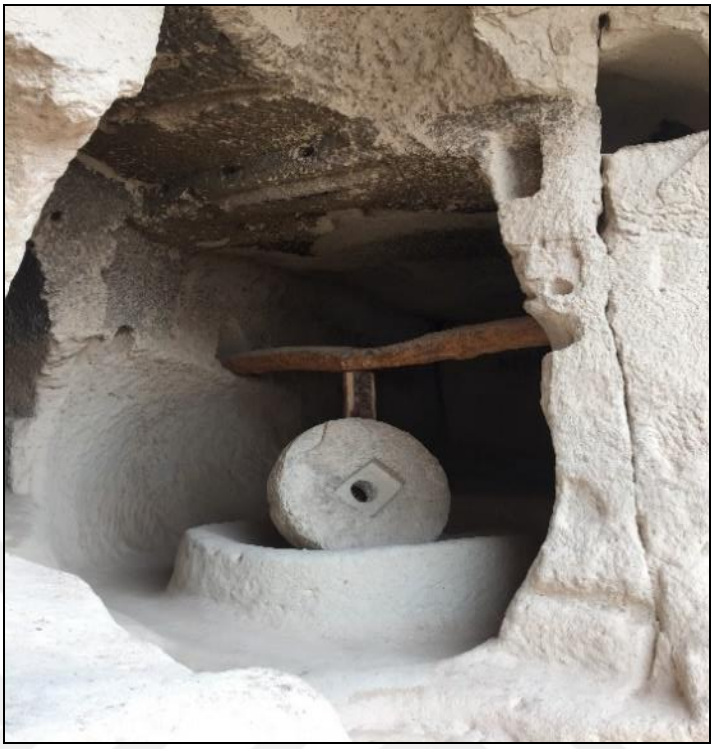

Fotoğraf 3.39: Seten, Zelve Ören Yeri

Strength jeoglifi, çift gövdeli bir aslan figürüdür. Anadolu'da yaşamış olan pek çok uygarlığa ait sanat eserlerinde çeşitli şekillerde karşımıza çıkan aslan figürü hemen hemen tüm uygarlıklarda gücün, kuvvetin, kahramanlığın ve ihtişamın sembolüdür. Ögel (1962: 530), aslan figürünün güneşin, aydınlığın, kudretin ve hükümdarlığın sembolü olduğunu belirterek bu figürün çift gövdeli olmasının iki kuvvetin birleşmesi, kendisine atfedilen gücün iki katına çıkmasını ifade edebileceğine değinmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere gücü sembolize eden Strength jeoglifi, Anadolu Selçuklu dönemine ait Aksaray yakınındaki Alay Han'ın giriş kapsısında görülen figüre dayandırılmıştır.

Siren ismiyle tasvir edilen figür, özellikle Anadolu Selçuklu dönemi taş süslemelerinde tasvir edilen insan başlı ve kuş gövdeli mitolojik bir yaratıktır. Bu motif dünyanın çeşitli bölgelerinde de karşımıza çıkar. Yunanlıların "insan kuşu" olarak adlandırdığı bu yaratıklar, Yunan sanatına Mısır kaynaklı olarak geçmiştir. Mısır mitolojisinde birinin kişiliğini temsil eden bu kuşa "Ba kuşu" ismi verilir (Oldfield, 2014: 34). Siren, taşıdığı sembolik anlam, kullanım amacı ve değerlendirildiği mitolojik çerçeve bakımından bölgeden bölgeye değişiklik gösterir.

Bu figür, Şamanist inançlara göre yeraltı ve cennete olan yolculuklarında insanlara eşlik eder. Anadolu'da Türk-İslam dönemi sanat eserlerinde ise Siren figürleri koruyucu ve bekçi olarak tasvir edilmişlerdir (Alsan, 2017: 118).

Yörenin Türk-İslam dönemine atıf yapan diğer bir jeoglif, *Sustenance*'dir (Fotoğraf 3.40). *Sustenance*, hayat ağacını sembolize eder. Burada görülen motif Kayseri Talas yolu üzerinde 13. Yüzyılda inşa edilmiş Döner Kümbet'te yer alır (Fotoğraf 3.41). Hayat ağacı motifine, çok erken dönemlerden itibaren dünya kültürlerinde olduğu gibi Türk-İslam kültüründe de çok sık rastlanır. Anadolu'da Beylikler ve Selçuklular dönemi bu motifin en sık kullanıldığı dönemlerdir. Özellikle dini ve sivil mimaride çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Hayat ağacı motifinin hurma ağacı şeklinde tasvirine, ilk dönem örneklerde daha sık rastlanır. Sustenance jeoglifinde hayat ağacı, Döner Kümbette olduğu gibi palmiyeye benzer şekildedir.

Fotoğraf 3.40: Sustenance Jeoglifi, Nevşehir

Fotoğraf 3.41: Hayat Ağacı Motifi, Kayseri Döner Kümbet

Hayat ağacı motifi toplumdan topluma farklı anlamlara gelmektedir. Simgesel anlamda kullanılmasının ortak nedeni ise "ebedi canlılık ve hayat kaynağı" olmasıdır. Hayat ağacı kullanıldığı diğer sembolik öğeler ve kullanım şekilleri ile farklı anlamlar ifade etmektedir. Örneğin tek başına görülen bir ağaç Allah'ın birliğini sembolize eder ve dini mimaride sık kullanılır. Yaratılış, doğum, gençlik, ölümsüzlük, güç ve iktidar hayat ağacının sembolize ettiği diğer kavramlardan bazılarıdır (Ağaç ve Sakarya, 2015: 11-13).

Rogers'in diğer arazi projelerinde de görülen *Rhythms of Life* jeoglifi, bölge jeoglifleri arasında soyut olan tek çalışma olup hayatın tahmin edilemez yolculuğunu ve bu yolculuk içindeki değişen ritimleri sembolize etmektedir. Arazi sanatı parkındaki taş yapıların en büyüğü olan *A Day on Earth,* "bellek olmadan biz bir hiçiz" düşüncesini sembolleştirmiştir. Nitekim eserlerinde eski kültür ve medeniyetlere ait sembolik öğelere yer vermesinde de onları "hafıza depoları" olarak görmesi etkili olmuştur (Wei, 2011:1). *Yerterday today tomorrow* jeoglifi, "Hayat devam ediyor…" ifadesini sembolize ederek geçmişin yanı sıra bugün ve geleceğe de atıf yapar.

Prediting the Past jeoglifinde görülen kemer ile Rogers, geçmiş ve gelecek arasındaki farka atıf yapar ve "Gelecek ne olacak?" sorusuna cevap arar. 6 metre

yüksekliğinde 8 bazalt sütundan oluşan *Sentinels,* gelecek nesiller için sorumluluk nöbetçileri niteliğinde inşa edilmiştir. 9 m yüksekliğe kadar olan 24 tane bazalt sütundan oluşan jeoglif ise *Presence* ismini taşır (Rogers, 2022). Ortaçağ'da hayatın anlamını sayıların gizemiyle çözmeye çalışan matematikçi Leonardo Fibonacci'ye bir nevi atıfta bulunan *Time and Space,* hem yüksekliğe hem de boşluğa vurgu yapar. *Listen* jeoglifiyle ise ziyaretçiler zaman ve mekânı tasvir eden sonsuz yaşam döngüsünü düşünmeye ve çevredeki toprağın sessizliğini dinlemeye davet edilmiştir.

Çağdaş sanatlar içinde değerlendirilen Arazi sanatı, çalışma alanı içinde jeoglifler vasıtasıyla izlenebilmektedir. Eserlerin üretim sürecinde doğal malzemenin kullanılması, tarihi ve doğal dokunun ön plana çıkarılması, yörede yaşamış eski kültürlere yapılan atıflar ile bu çalışma bir bütün olarak sanat-coğrafya ilişkisine güzel bir örnek teşkil eder. Tarihi nitelik taşıyan kültürel unsur ve semboller aracılığıyla "hafıza"ya yapılan vurgunun yanı sıra bugüne ve geleceğe yapılan atıflar söz konudur. Bu sanatsal uygulamalar, gerçekleştirilen mekân ve verilmek istenen mesajlar açısından doğa-kültür iş birliğine kanıt oluşturmaktadır.

3.12. Filmler

Coğrafya'da film, kültürel bir ürün olarak değerlendirilmekte olup kültürel coğrafya, daha özelde ise sinema coğrafyasının inceleme alanına girmektedir. Filmin çekildiği mekân ve kültürel çevre ile filmin üretim, tüketim ve dağıtım süreçleri coğrafya çalışmalarına konu olur.

Doğal, kültürel, ekonomik, siyasi vb. coğrafya bilimi ve coğrafyacıların ilgi alanına giren birçok konu filmler üzerinden izlenebilmektedir. Filmlerde yer alan tematik öğeler, filmlerin coğrafya biliminin hangi alt dalına konu edineceğinin belirlenmesini sağlar. Nüfus değişiklikleri, yerleşme, göç, yoksulluk vb. konuları içeren filmler Nüfus Coğrafyası; Jeopolitik ve toplumsal hareketliliği konu edinen filmler Siyasi Coğrafya; Kültürel etkileşim, kültürel yayılma, alışkanlıklar, örf ve adetler, yaşam tarzı ve bunlarla bağlantılı mekânsal izler Kültürel coğrafyanın inceleme alanına girebilmektedir.

Kültürel coğrafya, film ve Tv yapımlarının kültürel bir perspektiften bakılarak anlaşılmasına katkı sağlar. Shiel (2001: 1), sinema için "en önemli kültürel

biçim" ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeden hareketle film çalışmalarının kültüre ilişkin sembolik, görünür ve gömülü anlamlara, yerel ve evrensel değerlere atıfta bulunduğu söylenebilir.

Film coğrafyası, sinemanın niteliğini gündelik yaşamın sosyal ve kültürel boyutlarıyla ilişkilendiren, disiplinler arası bir araştırma alanıdır (Lukinbeal ve Zimmermann, 2006: 316). Kültürel Coğrafyanın yeni alt alanı olarak film coğrafyası, yeni ve her gün büyüyen bir çalışma alanı olmuştur.

Film coğrafyacıları, kültürel manzara, kültürel kimlik, ırk, şiddet gibi çeşitli konuların kültürel politikalarıyla ilgilenmişlerdir. Coğrafyacılara çoklu bir bakış açısı sunan film, hayal gücünü, sanatı, nesnel ve öznel nitelikleri, coğrafi bilgiyi ve coğrafi hayal gücünü birleştiren bir bilgi alanı sunar (Lukinbeal ve Zimmermann, 2006: 316-318). Sinema çalışmaları tematik ilgi alanları çerçevesinde incelendiğinde coğrafyanın farklı alt alanlarına konu olur. Kültürel coğrafya, filmlerde oluşturulan coğrafi görüntülerin oluşturulması ve yayılması üzerine odaklanır. Bu çerçevede ortaya çıkarılan coğrafi üretim, daha ayrıntılı, yoruma değer, çeşitli tema ve içerikler sunmaktadır (Gamir Orueta ve Manuel Valdes, 2009: 8). Mekânın kültürel coğrafi görünümündeki değişiklik, filmler Kültürel Coğrafya açısından değerlendirilirken dikkat çeken ilk yöndür. Filmler sayesinde kültürel mimarinin mevcut durumu ve yıllar içindeki değişimi gözlemlenebilmektedir.

Mekân, filmin anlatı araçlarından birisidir. Lukinbeal (2005: 6), sinemada anlatının gerçekçi olmasını filmin geçecek olduğu yerin bölgesel özelliklerini yansıtmasına bağlar. Bu perspektif ile bakıldığında mekân-kültür uyumu ön plana çıkmaktadır. Öyle ki, bölgenin kültürel yapısını yansıtan ve mekân ile ilişkilendirilebilen filmler, belirli bir temele oturtulmaktadır. Bu, anlatısal gerçekliği sağlayarak inandırıcılığı arttırır.

Fiziki ve/veya deneyimlenmiş mekânların sinema sanatı aracılığıyla ilişkilendirilerek perdeye veya ekrana getirilmesiyle oluşan mekânlara sinemasal mekân denir (Çam, 2016: 11). Bir kurgu mekânı olan ve "sahne" niteliği kazanan bu mekânlar, fiziki mekân ile ilişkilendirilmektedir.

Fiziki mekânların belirli şekillerde çerçevelenmesi ve kurgulanmasıyla yeni bir coğrafi mekân olarak ortaya çıkan sinemasal mekânlar, *sinemasal manzaralar-peyzajlar (cinematic landscapes); sinemasal kent manzaraları (cinematic citycapes); sinemasal deniz manzaraları (sinematic seascapes)* ve bunun gibi çerçevelerle oluşturulur (Çam, 2016: 11). Fiziki mekânın içinde ancak bu mekândan bağımsız olarak üretilen sinemasal mekânlar, oldukça zengin bir içeriğe sahip olup ekonomik, kültürel, siyasi veya toplumsal verilere erişilebilirlik sağlar (Yiğit, 2020: 636). Bu noktada sinema, izleyiciye doğal ve kültürel mekânın iç içe olduğu bir sunu ortaya çıkarır.

Filmlerde "mekân" ; "dublör mekân", "gerçek mekân", "değiştirilmiş veya gerçekte var olmayan hayali mekân" olmak üzere üç farklı şekilde görülmektedir (Çakar Çelik, 2021: 70). Her biri birer "sinematografik mekân" olan bu çekim yerleri anlatının türüne ve konusuna göre değişebilmektedir.

Filmde görülen mekânın gerçekten tasvir edilen yer olmadığını izleyici anladığında anlatı, coğrafi geçerliliğini ve gerçekçiliğini korumaz. Bu tür yapımları "coğrafyaya karşı işlenen suçlar" olarak niteleyen Lukinbeal (2005: 17), sinematik manzaranın baskın ve kontrol edici faktörü olan anlatının ekonomiden etkilendiğini belirtmiştir. Bir lokasyonu diğerinin yerine kullanma süreci olan dublör mekan uygulaması, ekonomik açıdan tasarruf amacıyla yapılan yaygın bir prodüksiyon uygulamasıdır (Lukinbeal 2005: 17). Çalışma alanında çekilen Çeko ve Yumurcak Küçük Kovboy filmlerinde bölge dublör mekân olarak kullanılmıştır. Nevşehir'in doğal alanlarının dublör mekân olarak kullanıldığı bu iki filmden Çeko'nun anlatı mekânı Meksika, Yumurcak Küçük Kovboy filminin ise Amerika Birleşik Devletleridir. Dünyayı Kurtaran Adamın Oğlu, Moya Hitit Yıldızı, Hititya Madalyon'un Sırrı isimli filmlerde ise bölge, gerçekte var olmayan hayali mekân olarak kullanılmıştır (Fotoğraf 3.42). Gomeda filminde ise filmin çekildiği mekân gerçek mekân olup Gomeda Vadisi'nde çekilmiştir.

Fotoğraf 3.42: Dünyayı Kurtaran Adam Filminde (1982) Zelve Cami.

Kültürel coğrafya açısından ele alındığında, yörenin gerçek mekân olarak kullanıldığı film ve dizilerin bazılarının gerçek kültürel değerleri yansıtmadığı görülmektedir. Ağalık sistemi olmadığı halde Nevşehir ve çevresinde çekilen TV yapımlarında genellikle ağalık konusunun işlenmesi buna örnektir. Asmalı Konak ve Yer Gök Aşk dizileri buna örnektir.

Şekil 3.29: Nevşehir Ve Çevresinde Çekilen Türk Filmlerinin Mekânsal Dağılışı

Ülkemizde doğal film platosu olarak kullanılan mekânlar arasında yer alan çalışma alanında son elli yılda belgesel ve reklam filmleri hariç olmak üzere yerli ve yabancı yapımcılar tarafından 214 tane sinema filmi ve TV yapımı çekilmiştir (Şekil 3.29). Bölgenin doğal plato olarak kullanılma süreci uzun metrajlı filmlerin çekilmesinde 20-30 gün, belgesel ve film çekimlerinde ise ortalama 1 haftadır (Nevşehir İli Kapadokya Film Platosu Ön Fizibilite Raporu, 2021: 8). 1970 yapımı "Çeko" isimli film, bölgede çekilen ilk Türk filmidir. Siyah-beyaz çekilen film, 1875 yılı Meksika ortamını konu alır. Büyük çoğunluğu Ürgüp-Göreme çevresinde çekilmiş olup bölgenin filmin çekildiği yıllardaki doğal ortamı ve yerleşim alanlarının kullanım durumu hakkında kanıt niteliği taşır. Yöre, "Yeşilçam" olarak bilinen çok sayıda başka eski Türk filmine ev sahipliği yapmıştır. 1970'li yıllara ait çok sayıda filmden bazıları Acı, Ağıt, Deprem, Dila Hanım ve Derviş Bey'dir (Tablo 3.2).

Tablo 3.2: Nevşehir ve Çevresinde Çekilen Türk Filmleri

Film İsmi	**Yıl**	**Çekildiği Yer**
Aşk Taktikleri	2022	Nevşehir
Siccin 5	2018	Ürgüp, Nevşehir
Yuvaya Dönüş	2018	Nevşehir
Ay Lav Yu Tuu	2017	Ürgüp, Nevşehir
Kardeşim Benim 2	2017	Nevşehir
Vezir Parmağı	2017	Ürgüp, Nevşehir
Yitik Kuşlar	2015	Ürgüp (Mustafapaşa), Nevşehir Güzelyurt, Aksaray
Yunus Emre – Aşkın Sesi	2014	Nevşehir
Patron Mutlu Son İstiyor	2014	Ürgüp, Nevşehir
Kış Uykusu	2014	Uçhisar, Nevşehir
Hititya Madolyon'un Sırrı	2013	Göreme, Nevşehir
Moya Hitit Yıldızı	2011	Göreme, Nevşehir
Peri Tozu	2008	Nevşehir
Gomeda	2007	Ürgüp, Nevşehir
Dünyayı Kurtaran Adam'ın Oğlu	2006	Nevşehir
Cenneti Beklerken	2006	Nevşehir
Aşkın Dansı-Sevgi Emektir	2006	Ürgüp, Nevşehir
Cemalim	2005	Ürgüp, Nevşehir

Yazı Tura	2004	Göreme, Nevşehir
Asmalı Konak Hayat	2003	Ürgüp, Nevşehir
Mumya Firarda	2002	Gülşehir, Nevşehir
İsa Musa Meryem	1989	Ürgüp, Nevşehir
Firar	1984	Nevşehir
Dünyayı Kurtaran Adam	1982	Ürgüp, Göreme, Avanos / Nevşehir
Dervis Bey	1978	Ürgüp, Nevşehir
Dila Hanım	1977	Zelve Vadisi, Nevşehir
Deprem	1976	Ihlara Vadisi, Aksaray
Nereye Arkadaş	1976	Gülağaç (Kızılkaya Köyü), Aksaray
Topal	1973	Aksaray-Sultan Hanı
Mahpus	1973	Nevşehir
Yumurcak Küçük Kovboy	1973	Zelve Vadisi, Paşabağ Vadisi
Ağıt	1971	Avanos-Ürgüp, Nevşehir
Acı	1971	Ürgüp, Nevşehir
Çeko	1970	Ürgüp-Göreme, Nevşehir

Yörenin kaya oyma mimarisinde iç mekânlar da sık sık kullanılmıştır. Filmin konusuna, çekilen zamana, sahnenin içeriğine göre düzenlemeler yapılarak sinematografik bir mekân ortaya çıkarıldığı, örnekler üzerinden görülmektedir. Yeşilçam filmlerinden biri olan Topal filminin (1973) bazı sahnelerinde ev olarak kullanılan iç mekânda, bazı öğelerin film sahnesine uygun bir şekilde düzenlendiği görülmektedir. Şarap üretiminin yaygın olduğu Bizans döneminden kalan ve kaya oyma mekânlarda günümüzde de karşımıza çıkan küplerden biri filmin sahnelerinden bazılarında sehpa olarak kullanılmıştır. Yine döneme ve filme uygun olarak halı, örtü, gaz lambası vb. unsurlar ile sahne düzenlenmiştir (Fotoğraf 3.43).

Fotoğraf 3.43: Topal Filmi (1973), Sinema Filminde Kaya Oyma Mimarinin Kullanımı

3.12.1. Film Turizmi ve Kapadokya

Film turizmi, doğal çevrenin fiziksel kısıtlamalarından veya fırsatlarından etkilenen, bir toplumun iç ve dış sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri arasındaki etkileşimi ve bunların evrimini içeren kültürel peyzajın yeni bir formu olarak görülebilir. Bu düşünce filmin çekildiği mekânın, filmde geçen manzaraların, binaların, filmin hikâyesi vb. yönlerin o yerin kültürel manzarasını etkileyebileceğinden hareketle ortaya koyulmuştur (Jewell ve McKinnon, 2008: 153-154). Filmlerin çekildiği alanların kültürel peyzajı, sonraki süreçte turizmin etkisiyle farklı bir form kazanabilmektedir. Daha fazla turist çekebilmek adına film ile ilgili anıt koyulması, filmde geçen mimari yapıların ön plana çıkarılması bu duruma örnek olarak verilebilir. Ürgüp'teki turist sayısında ve turizm faaliyetleri üzerinde ciddi bir artışa etki eden Asmalı Konak dizisi (2002-2003)'nin kent meydanında yer alan anıtı, konağı arkada bırakacak şekilde yerleştirilmiştir (Fotoğraf 3.44).

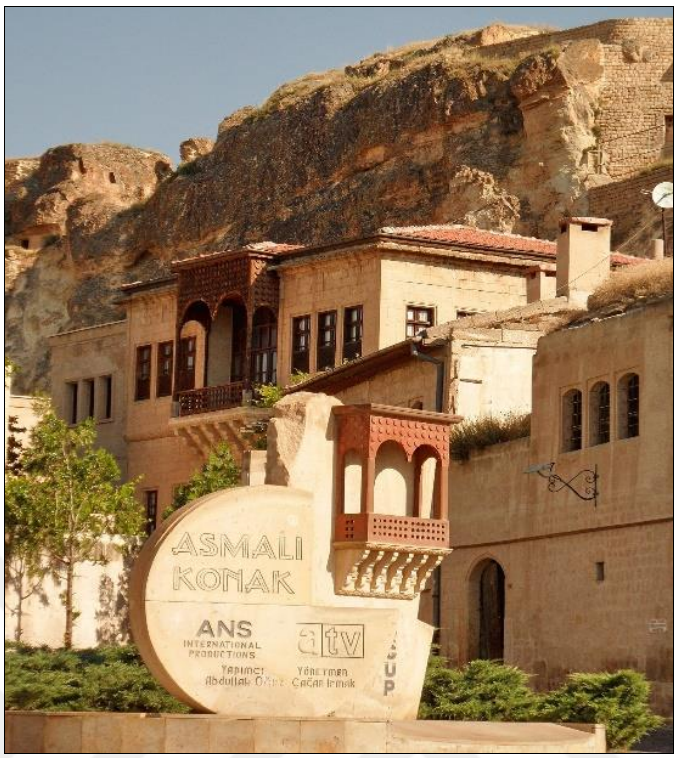

Fotoğraf 3.44: Asmalı Konak Anıtı (Ürgüp).

Kültür turizmi içinde bir alt alan olan film turizmi, film ve dizilerin çekildiği mekânlara olan ilginin artmasıyla doğru orantılı olarak gelişme göstermektedir. Nevşehir ve çevresinde film ve dizilerin çekildiği mekânlar, yöre turizmini hareketlendirmiş ve turistik çekicilikleri artırmıştır.

Filmlerin çekildiği doğal alanları, otel ve evleri görme, film ile bağlantılı turistik ürün ve faaliyetleri merak etme arzusu film turizmini ortaya çıkarmıştır. Nevşehir ve çevresinde özellikle Ürgüp, Göreme, Avanos, Ortahisar ve Uçhisar yerli ve yabancı film, dizi, belgesel ve tanıtım filmlerine mekân olmuştur. Bölgede en fazla çekim yapan ülke Japonya'dır. Japonya, bölgede çok sayıda tanıtım filmi, belgesel ve şov programı çekmiştir. Nevşehir, 2017 yılında Türk Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Japonya'nın BS-TBS TV kanalı arasında gerçekleşen özel bir projeye de konu olmuştur. "The Great Turkey" isimli beş serilik bu belgesel programı için Nevşehir'in yanı sıra Türkiye'den 12 şehirde daha çekimler yapılmıştır (3. Turizm Şurası, 2017: 12). Dünyanın en büyük kaya oyma yamaç yerleşim merkezi olan Kayaşehir'in Tokyo Broadcasting System (TBS) kanalında yayınlanan Sekai Fushigi Hakken / Discovery of the World's Mysteries adlı gezi ve eğlence programında

tanıtılması Japon yapımcıların bölgeye gösterdiği ilginin son örneklerinden biridir (www.nevşehir.bel.tr). Japonya'nın yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Kanada gibi pek çok ülken de yapımcılar film çekimi için bölgeye gelmiştir (Tablo 3.3).

Tablo 3.3: Nevşehir ve Çevresinde Çekilen Yabancı Filmler

Film İsmi	**Yıl**	**Ülke**
Dil Dhadakne Do	2015	Hindistan
Manisnya Cinta di Kapadokya	2014	Malezya
Hayalet Sürücü, İntikam Ruhu	2011	ABD, BAE
Anaganaga O Dheerudu	2011	Hindistan, ABD
Visus-Expedition Arche Noah	2011	Almanya
Slipstream	2007	Amerika Birleşik Devletleri
Taş Tüccarı	2006	İngiltere, İtalya
Kurtlar İmparatorluğu	2005	Fransa
Sankranthi	2005	Hindistan
Mösyö İbrahim et lesfleurs du coran	2003	Fransa
Ham	2003	Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye
Derviş	2001	İtalya
Arap Geceleri	2000	Almanya, Türkiye
Hasarlar ve Tesadüfler	1988	Fransa, Kanada
Gülibik	1984	Türkiye, Almanya
Geleceğin Avcısı Yor	1983	İtalya, Türkiye
Toute Une Vie (Ve Şimdi Aşkım)	1974	Fransa, İtalya
Hepsini Kazanamazsın	1970	Amerika Birleşik Devletleri
Paralı Askerler	1970	İngiltere
Medea	1969	İtalya, Fransa, Almanya

Nevşehir ve çevresinin dünya sinemasında mekân olarak kullanılması 1969 tarihli Medea filmi ile birlikte başlamıştır. Bölge, İtalya, Fransa, Almanya ortak yapımı olan ve mitolojik bir öyküden yola çıkan filmin konusu gereği gereken mistik atmosfer için uygundur (Fotoğraf 3.45 ve 3.46).

Fotoğraf 3.45: Medea (1969) filminden bir sahne (İsimsiz bir Şapel, Göreme.

Fotoğraf 3.46: Medea filminde kullanılan isimsiz şapel, 2021.

Medea filmi, yörede kaya oyma kiliselerin yarım asır önceki durumunu göstermesi bakımından görsel bir kanıt teşkil etmektedir. Ayrıca mekânlar, bazı sahnelerde amacına uygun olarak kullanılmıştır. Örneğin yemekhane olarak

kullanılan kayadan oyma masa ve oturak alanları filmde aynı amaca hizmet etmektedir (Fotoğraf 3.47).

Fotoğraf 3.47: Kaya oyma yemekhanede bir sahne (Medea Filmi).

Paralı Askerler filmi, Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarını konu alan, İstanbul ve İzmir'de de çeşitli sahneleri olan bir filmdir. Nevşehir ve çevresi, filmde Yunan işgalinde olduğu varsayılan bölge olarak gösterilmektedir. Ürgüp, Göreme ve Avanos'ta çekilmiş çeşitli sahneler yer alır.

Fotoğraf 3.48: Paralı Askerler Filmi (1970) Avanos'tan Bir Görüntü

Fotoğraf 3.49: Filmde görünen alanın günümüzdeki hali (2020)

Paralı Askerler Filmi'nde Avanos'ta çekilen bir sahnede Avanos'un Tarihi Evlerinden biri olan Tevfik Körükçü Konağı da görülmektedir (Fotoğraf 3.48). 1903 yılında inşa edilen bu konak, günümüzde 1970 yılındaki durumundan oldukça farklıdır. İki katlı ve avlusuz olup ön cephesindeki cumbasıyla dikkat çeker. Karakteristik "Türk Evi" özelliği taşımaktadır (Fotoğraf 3.49). Konak, 2002 yılında restorasyon geçirmiştir. 2011 yılından bu yana butik otel olarak hizmet vermektedir.

Film ve TV dizileri, çekimin yapıldığı mekânın doğal ve kültürel kaynaklarındaki değişim ve gelişimi gözlemlenebilir kılan birer kanıt niteliği taşırlar. Nevşehir ve çevresinde birçok yapımda kullanılan vadilerden biri de Zelve Vadisi'dir. Vadi, günümüzde bölgenin en popüler turistik alanlarından biri olup "Zelve Açık Hava Müzesi" olarak ziyaret edilmektedir. Zelve vadisi, 1973 yılında çekilen "Yumurcak Küçük Kovboy" filminde çekim mekânı olarak kullanılmıştır.

Vadinin günümüzdeki fotoğrafı film sahnesi ile karşılaştırıldığında turizm amaçlı yapılan mekânsal düzenlemeler görülmektedir (Fotoğraf 3.50).

Fotoğraf 3.50: Yumurcak Küçük Kovboy Fiilmi'nde Zelve Vadisi ve Vadinin Günümüzdeki Durumu

Nevşehir'de çekilen dizi ve film izleyicisi turistlerin destinasyon tercihinde film ve dizilerde gösterilen doğal ve kültürel çekicilikler ve sosyal yaşamı merak belirleyicidir. Bölgeye turist çeken en önemli unsurlar peribacaları ve kaya oyma mekânlar, taş konaklar, sıcak hava balonlarıdır. Bu noktada bölgede çekilen dizi, film, belgesel gibi yapımların turizm faaliyetlerinde motive edici bir unsur olduğu söylenebilir.

Asmalı Konak (2002), Yer Gök Aşk (2010), Aşk ve Mai (2018) dizileri yerli turistlerin bölgeyi ziyaret etme isteklerinde etkili olmuştur (Güngör ve Uysal, 2019: 193). Çekimlerin üzerinden 20 yıl geçmesine rağmen Asmalı Konak dizisinin çekildiği ve günümüzde müze olan konak ziyaretçilerin uğrak noktası durumundadır.

Dizinin çekildiği mekânların turizme konu olması, yöre halkı arasında "Asmalı Konak Turizmi" şeklinde bir ifade ortaya çıkarmıştır. Dizi sayesinde konağın çevresine 100 den fazla hediyelik eşya dükkânı açılmış ve her gün yüzlerce otobüs, yerli turistleri bu bölgeye getirmiştir. Dizinin çekildiği ilk konak olan Mustafapaşa Kasabasındaki "Old Greek House" olarak adlandırılan konak ise günümüzde otel ve restoran olarak hizmet vermektedir (Fotoğraf 3.51).

Fotoğraf 3.51: Old Greek House, Mustafapaşa

Nevşehir ve çevresi, yerli ve yabancı film ve dizilerin yanı sıra belgesellerde, video kliplerde ve reklam filmlerinde çekim merkezi olarak kullanılmıştır (Tablo 3.4 ve 3.5). Özellikle Tv'de yayınlanan yapımlar daha fazla kesime hitap ettiği için

bölgedeki turistik hareketi canlandırmaktadır. Bu durumda medya, yörede kültürel etkileşime etki etmiş ve turizme bağlı olarak kültürel peyzajı değişikliğe uğratmıştır.

Tablo 3.4: Nevşehir ve Çevresinde Çekilen Belgeseller

Belgesel İsmi	Yıl	Ülke
Kapadokya'da Yaşamak	2020	Türkiye
Kapadokya: Kaya Sığınaklarında Bir Sığınak	2019	Türkiye
Españoles en el Mundo: Kapadokya	2019	İspanya
Eski Şehirler	2018	Türkiye
Annemden Uzakta Rikki Yolu-Kapadokya	2018	Türkiye
Anadolu'daki İzler	2018	Türkiye
Ayrıcalıklı Rotalar	2017	Türkiye
Kasabada Zamanı	2017	Türkiye
Peter Peşinde: Havari	2017	Amerika Birleşik Devletleri
Türkiye'de Mega Yapmak	2017	Amerika Birleşik Devletleri
Nigel Slaters Orta Doğu	2017	İngiltere
Göçebe	2017	Tayland
Anadolu'nun Gözleri-Kapadokya	2016	Türkiye
Ses Atlası	2016	Türkiye
BBC Gezi Programı	2016	İngiltere
Ata Yurttan Ana Yurda	2015	Türkiye
Yaşamın Sesleri Kapadokya	2015	Türkiye
Kapadokya Belgeseli	2014	Türkiye
Samsara	2013	Amerika Birleşik Devletleri
National Geographic Access 360 Dünya Mirası Kapadokya	2013	Türkiye
Göre Kasabası Trt Belgesel, Bereketin Adı Bağ Bozumu	2013	Türkiye
Wilco'nun Karavalı Üç Boyutlu Kapadokya	2012	Türkiye
Su'yun Seferi Rüzgâr Perileri	2011	Türkiye
Gökyüzünden Türkiye	2011	Türkiye
Simon Reeve İle Türkiye	2010	Türkiye
Martha Stewart 'Kapadokya' Gösterisi	2010	Türkiye

Göç Kuşağı	2009	Türkiye
Satılık	2007	Türkiye
Yeraltı Şehirleri: Türkiye Yeraltı Şehirleri	2007	Türkiye
Peri Bacalarının Öyküsü	1965	Türkiye
Nostalji-Eczacıbaşı	1962	Türkiye

Tablo 3.5: Nevşehir ve Çevresinde Çekilen Reklam Filmleri

Reklam Filmi	**Yıl**
Dacia	2013
Setrms	2013-2014
Red Bull Cappado'cia Ride	2012
Fabrika- Kış Kreasyonu	2011-2012
Değiş-Geride Kalma-Colin's	2010
First Ice	2009
Turkcell Hazırkart	2002

Bölgede çekilen çok sayıda yapım arasında kısa filmler de yer almaktadır. Bunlardan biri 2016 yılında Erciyes Bike Park ve çalışma alanında çekilen "Freeride Expedition to Erciyes Bikepark and Cappadocia"dır (Fotoğraf 3.52). Kısa metrajlı bu filmde bisiklet parkurlarının yanı sıra yörenin özgün doğal mekânları arasında peribacaları ve sıcak hava balonları görülmektedir. Polonya'da düzenlenen Grand Video Awards Film Festivalinde en iyi film seçilen film, bölgenin "Downhill bisiklet sporu" için uygunluğunu göstermenin yanı sıra turistik tanıtımında da önemli olmuştur (www.fibhaber.com).

Fotoğraf 3.52: Freeride Expedition To Erciyes Bikepark and Cappadocia Filminden Bir Sahne

3.13. Müzikler

Tarihsel süreç içinde birbirinden farklı mekânlarda yaşamış olan toplumlar, farklı ses ve sözlerle müzik eserleri ortaya çıkarmışlardır. Belirli bir bölgede ortaya çıkmış olan müzik kültürü, mekâna dair barındırdığı pek çok unsur ile insan-mekân ilişkisinin bir sonucu olarak anlam kazanmıştır. Çalışmanın bu kısmında Nevşehir yöresi kültürel peyzajında müzik ve doğal çevrenin müzik eserlerinin oluşturulmasındaki etkisi ele alınmıştır. Ayrıca Türk Halk Müziği eserleri olan Türküler, Nevşehir yöresinin müzik coğrafyası açısından incelenecektir.

Müzik coğrafyasının teorik altyapısına önemli katkı yapmış olan Carney (1998), müzik ve kültürel peyzaj ilişkisini konser/balo salonları ve festivaller örnekleri üzerinden ele almıştır. Balo ve konser salonları gibi mimari yapıların yanı sıra müzik festivalleri gibi aktiviteler de müziğin kültürel peyzaja yansımalarına örnektir. Bu nedenle müzik icra mekânları ve organizasyonlar müzik ve kültürel peyzaj ilişkisini anlamada önem teşkil etmektedir. Türkiye'de özgün koşullar altında gelişme göstermiş çok sayıda müzikal kültürel peyzaj örneği bulunmaktadır.

Günümüzde Uçhisar sınırları içinde yer alan bir Otel bünyesi içinde "Bezirhane" adı verilen yapı birimi, yörenin kendine özgü doğal koşulları müzik ve kültürel peyzaj ilişkisine örnek teşkil etmektedir. Kültürel ve sanatsal açıdan birçok etkinliğe ev sahipliği yapan "Bezirhane Konser Salonu", yaklaşık 2000 yıl öncesine tarihlenen eski bir manastırın bünyesinde bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde bezirhane (keten tohumu yağı üretim merkezi) ve kervansaray fonksiyonuyla da kullanılmış olduğu bilinen yapıda müzikal etkinlikler "Bezirhane sahnesi" adı verilen mekânda "Bezirhane konserleri" etkinlikleriyle sürdürülmektedir. Yaklaşık 8 metre yüksekliğindeki mekân, taş duvarlı ve sütunlu bir yapıya sahiptir. Birbirine bağlı iki ayrı salon yer almaktadır. Bir konser mekânı olarak işlev kazandırılmasının nedeni olarak yapının doğal dokusunun sağladığı akustik gösterilebilir. Nevşehir yöresinin kendine özgü doğal dokusunda çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen konser etkinlikleri de bulunmaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından "Antik Kent Konserleri" kapsamında düzenlenen konserlerden biri "Paşabağı Ören Yeri"nde gerçekleştirilmiştir (Fotoğraf

3.53). Bu ve bunun gibi yöredeki doğal doku içinde gerçekleştirilen etkinlikler, insan-çevre etkileşimine örnek olarak verilebilir.

Fotoğraf 3.53: "Senfoni İle Müziğimiz" (2018) Konserinden bir görüntü, Paşabağı Örenyeri

Kaynak: https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/peribacalari-arasinda-senfoni/1207046 (Erişim Tarihi: 12.02.2023)

Kültürel peyzaj örneklerine eklenebilecek bir diğer olgu ise müzik festivalleridir. Farklı müzik türlerine odaklanan birçok festival bulunmaktadır. Festival ve konserler düzenlendikleri mekânın kültürel peyzajını şekillendirici etkiye sahiptir. İlk olarak 2015 yılında düzenlenen Cappadox Festivali, peribacalarının yoğunlaştığı farklı lokasyonlarda gerçekleştirilmektedir. "Türkiye'nin ilk destinasyon festivali" olarak nitelenen bu festivalde müzik, sanat, gastronomi gibi farklı disiplinler bir araya getirilmiştir (www.cappadox.com).

3.13.1. Doğal Çevre ve Müzik İlişkisi

Müziğin doğal çevreyle olan ilişkisi müzik aletleri üzerinden izlenebilmektedir. Müzik aletlerinin yapımında kullanılan malzemeler, coğrafi çevre

ile ilişkilidir. Doğa, bu konuda insan için en büyük ses malzemesi olmuştur. Sıcaklık, yağış miktarı, toprak özellikleri ve hidrografik koşulların belirlediği bitki ve ağaç formasyonları bazı müzik aletlerinin yapımında kullanılır (Toprak, 2021: 436). Müzik aleti yapımında kullanılan doğal malzemelerin ve dolayısıyla malzemeye kaynaklık eden bitki ve ağaç formasyonunun bölgesel karakteri, doğal peyzaj ve müzik ilişkisinde önemli bir yer teşkil etmektedir.

Türkiye'de ladin, göknar ve akçaağaç başta olmak üzere çok sayıda ağaç türünün müzik aleti yapımında kullanıldığı bilinmektedir (Önal, 1984: 177). Bu ağaçların doğal olarak yetiştiği bölgeler, ilgili yörelerin çeşitli müzik aletleriyle özdeşleşmesini sağlamıştır. Örneğin Teke Yöresi Müzik kültür bölgesi içinde doğal olarak yetişen kamış (kır kamışı), yöre ile özdeşleşmiş sipsi yapımında kullanılmaktadır (Toprak, 2021: 436).

Bitki ve ağaç formasyonunun yanı sıra, toprak (kil) kullanılarak yapılan müzik aletleri de bulunmaktadır. Bu aletlerden biri son yıllarda bakır, alüminyum, pirinç gibi metal alaşımlar kullanılarak yapılan darbukadır. Türkiye'de toprak darbuka yapımı çömlekçilik faaliyetiyle ön plana çıkan merkezlerde yoğunlaşmıştır. Anadolu'nun önemli çömlekçilik merkezlerinden biri olan Avanos, günümüzde toprak darbuka yapımını devam ettiği görülmektedir (Karaol, 2013: 63).

Doğadan elde edilen kil, topraktan yapılan tüm müzik aletlerinde önem teşkil etmektedir. Avanos yöresinde darbuka yapımında kullanılan kilin Alibey mevkiinden alınan kırmızı Kızılöz toprağı olduğu bilinmektedir. Sırsız bir toprak gövdenin ağız bölümüne işkembe vb. deriler yapıştırılarak elde edilen darbukanın çömlekten oluşan gövdesi zamanla sırlanıp süslenebilir. Ancak sırsız olan gövdenin daha iyi ses verdiği kabul edilmektedir (Özalp, 2000: 161).

Avanos'ta kil kullanılarak üretilen müzik aletlerinden bir diğeri, Afrika kökenli ilkel bir müzik aleti olan "Udu"dur (Fotoğraf 3.54). Geçmişi yüzyıllar öncesine dayanan ve vurmalı çalgılar sınıfına giren udular, 1970'li yıllardan itibaren dünyanın birçok bölgesinde üretilmeye başlanmıştır. Ham maddeleri gereği, üretimi coğrafi çevre ile bağlantılı olan bu çalgılar, kil yatakları ve çömlekçilik faaliyetinin sürdürüldüğü bölgelerde yoğun olarak üretilmektedir. Bu bölgelerden biri de

Avanos'tur (Alaskan ve Baykal, 2017: 37). Udu, önceleri günlük kullanımda su taşımak için yapılmış bir tür testi olup zamanla müzik aletine dönüştürülmüştür (Toğrul vd. 2019: 687).

Fotoğraf 3.54: Avanos Üretimi Müzik Aletleri

Kültürün önemli temsilcilerinden biri olan Müzik, üretildiği toplumun coğrafi ve kültürel çevresiyle doğrudan etkileşim halindedir. Müzik aletlerinin üretimi, kullanımı ve dağılışı müzik coğrafyasında belirli bölgeleri ön plana çıkarmıştır. Bitki ve toprak müzik aleti yapımında kullanılan en temel iki doğal malzemedir. İnsan ile birlikte kültüre dair birçok unsur ve olay gibi müzik ve müzik aletlerinin zamanla farklı bölgelere göçü söz konusudur. Müzik aletlerinin farklı kültürler tarafından benimsenmesi ve üretimi o kültürün ihtiyaç, beklenti ve beğenileriyle olduğu kadar coğrafi çevresiyle de ilişkilendirilmektedir. Avanos'ta kökeni Afrikaya uzanan Udu ve Türkiye'de daha çok bakır darbuka üretilmesine rağmen Mısır kökenli olduğu bilinen toprak darbuka üretimleri yörenin kil yataklarına yakınlığı ve çömlek üretim merkezi olmasıyla bağlantılıdır.

3.13.2. Müzik Coğrafyasında Türk Halk Müziği

Türkiye'de insanların müzik ile kendini ifade etme tarzının en eski ve en önemli türlerinden biri halk müziğidir. Bu müzik türü, belirli bir yörede yaşayan yerleşik insanlar tarafından üretilmiş olup o yöreyle ilgili kültürel birikim sunmaktadır. Kültürel olduğu kadar mekânsal bakımdan da önemli bilgiler barındıran bu aktarım aracı yüzyıllardan beri süregelmektedir.

Yöresellik ve bölgesellik özelliği, halk müziğinin zenginliğine ve çok çeşitliliğine kaynaklık etmektedir. Yöresel ve bölgesel motif, tarz ve tavır farklılıkları ortaya çıkarmış; halk müziği türleri ortaya çıktığı yörenin zevkine ve kültürel özelliklerine göre şekillenmiştir (Büyükyıldız, 2009: 92).

Halk arasında "Türkü" olarak da adlandırılan "Türk Halk Müziği", sadece söz ve ezgiden ibaret olmayıp halkın yaşanmışlıkları ve ait oldukları toplumun mekânsal yönü ile ilgilidir (Aliağaoğlu, 2018: 14). Tuncel (1993: 146)'in "halk şiirinin melodiye dönüşmüş şekli" olarak tanımladığı türküler, belirli bir kaynak sahasında ortaya çıkmıştır. Bu kaynak sahasından kuşaktan kuşağa ve diyardan diyara aktarılmakta; geniş halk kitleleri tarafından benimsenmekte ve söylenmektedir (Kara, 2016: 397). Türküler ortaya çıktığı yöreye ait birçok öğeyi barındırmaktadır. Başta klimatolojik ve jeolojik olmak üzere pek çok öğe, insanın yaşadığı çevre ile olan ilişkisini etkilemiş, zengin bir halk kültürü oluşturmuştur. Türkiye'de bu kültürün en temel sözlü ürünlerinden biri de türkülerdir.

Coğrafya, sanat, müzik ve edebiyatın çeşitli alanlarında her zaman var olmuş bir bilimdir. Mekân, üretilen ürünlerde halk tarafından her daim kullanılan ve etkilenilen bir alandır. Yüzyıllar öncesinden işitme aracılığıyla günümüze aktarılan halk müziği, birçok coğrafi unsur ve olaya dair izler taşımaktadır. Coğrafyacıların, bu bakımdan ortaya koyduğu ilgi çekici çalışmalar bulunmaktadır.

Müzik coğrafyasının Kuzey Amerika'da doğuşu nedeniyle bu konudaki ilk çalışmalar çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da yapılmıştır (Kaçmaz, 2021: 496). Carney'in (1980) *Country music and the south: A cultural geography perspective* adlı çalışması, halk müziği üzerine yapılan ilk çalışmalardan biridir. Bu çalışmada Amerika Birleşik Dveletleri'nin güneyindeki halk müziği

bölgelerine yöneliktir. Müzik ve doğal çevre ilişkisi kapsamında ele alınabilecek şarkı sözlerindeki çevresel anlatımlara örnek oluşturabilecek diğer bazı çalışmalar Amerikalı halk ozanı Woody Guthrie tarafından yapılmış müzik çalışmalarıdır. Bu çalışmalar aynı zamanda, doğa, kültür, çevre, sürdürülebilirlik gibi konuları ele alan *ekonüzikoloji*nin de inceleme alanına girmektedir (Toprak, 2021: 436). Doğal unsurların sürdürülebilirliğine odaklanan ve çevresel farkındalık kazandırmayı amaçlayan bu çalışmalar, müziğin ulaşılabilirliği düşünüldüğünde oldukça önemlidir.

Türkiye'de de bu alanda yapılmış çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir. Yapılan literatür araştırmasında Türkiye'de müzik coğrafyası alanındaki çalışmaların genellikle türküler üzerine olduğu görülmektedir.

Tuncel (1993)'in "Türkülerle Türkiye" adlı çalışması, coğrafya alanına bu konuda yapılmış ilk katkı olarak görülmektedir. Türkiye'deki ilk müzik coğrafyası çalışması olarak nitelenen bu çalışmada, türkülerde geçen Türkiye Coğrafyasına ait fiziki ve beşeri bazı konulara dikkat çekilmiştir. Türkü sözlerindeki coğrafi vurgular bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Doğanay (1997) ve Özçağlar (2003), folklorun ve dolayısıyla türkülerin coğrafi potansiyeline vurgu yapmıştır (Uğur, 2015: 342). Coğrafyacıların Türk Halk müziğini ele alarak yaptığı müzik coğrafyası çalışmaları son yıllarda giderek artmıştır (Şahin, 2010; Gürbüz ve Şahin, 2012; Şahinalp, 2012; Uğur 2015; Kara, 2015; Kara, 2016; Koday ve Yılmaz, 2017; Meydan, 2018; Özşahin vd., 2019; Yurt, 2019). Bu çalışmaların genelinde türkü sözlerindeki fiziki ve beşeri coğrafya unsurlarına odaklanılmış, bu unsurlar şehir/bölge bazında analiz edilmiştir. Toprak (2021: 438), şarkı sözlerinin analiz edilmesinin müzik coğrafyasındaki en temel metodolojik yaklaşım olduğunu belirtmiş, zengin bir potansiyele sahip olan bu alanda sadece sözlere odaklanılmasını ise eleştirmiştir. Nitekim müzik coğrafyası kavramının ilk ortaya çıktığı Anglo Amerikan literatüründeki uygulamalarda araştırmaların şarkı sözlerini belirli bir argümanı desteklemek için kullandıkları anlaşılmaktadır (Toprak, 2021: 438).

Müzik coğrafyası ile ilgili ilk çalışmalar Amerika'da yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu bölgesel karakter taşımakta ve halk müziğine odaklanmaktadır. Türkiye oldukça sengin bir halk müziği potansiyeline sahiptir.

Türkü adı verilen sözlü ürünler zengin kültürel unsurların aktarımını sağlamıştır. Konu açısından oldukça zengin olan türküler Anadolu'nun coğrafi bakımdan birçok özelliğini yansıtmaktadır.

3.13.3. Nevşehir Yöresi Halk Müziği

Nevşehir yöresi Türküleri, konu olarak çeşitlilik göstermektedir. Başka aşk ve sevda, gurbet, mahpushane vb. konular ağırlıktadır. Yöre türküleri seslendirilen kullanılan enstürmanlar genellikle bağlama, tef, klarnet, zilli maşa, cümbüş, davul, orta zurna, kaval ve kemandır.

Nevşehir yöresi türkülerinde coğrafi ve kültürel pek çok imge bulunmaktadır. Özellikle bulunulan doğal çevre, yerleşim adları, ekonomik faaliyetler kültürel unsur ve olaylar, yemekler türkülerde sıklıkla geçmektedir (Tablo 3.6).

Tablo 3.6: Nevşehir Yöresi Türkülerinde Coğrafi Ve Kültürel Terimler

Terim Grubu	**Adet**	**%**
Klimatoloji ile ilgili terimler	7	5,83
Jeomorfoloji ile ilgili terimler	7	5,83
Hidroloji ile ilgili terimler	5	4,16
Bitki adları	14	11,66
Hayvan adları	13	10,83
Yer adları (ülke, şehir, ilçe vb.)	24	20
Yerleşme terimleri	9	4,73
Gök cisimleri	1	0,83
Zaman kavramları	3	2,5
Madenler ve değerli taşlar	3	2,5
Mevsimler, aylar vb.	2	1,66
Mimari yapı, mimari unsur vb.	10	8,33
Yeme-içme kültürü	12	10
Giyim-kuşam	2	1,66
Ekonomik yapı	8	6,66
Günlük kullanım eşyaları (kültürel objeler	10	8,33

vb.)		
Toplam	**120**	**100**

Nevşehir yöresi türkülerinde coğrafi ve kültürel terimler değerlendirildiğinde yer adları en fazla oarana sahip terim grubunu oluşturmaktadır. Nevşehir, Aksaray, Ürgüp, Avanos, Gülşehir, Zelve, Ayvalı, Sarılar türkülerde geçen yer adlarından bazılarıdır. İnceleme alanının doğal çevresiyle ilgili çok sayıda türkü yer almaktadır (Tablo 3.7).

Tablo 3.7: İnceleme Alanının Doğal Çevresiyle İlgili Bazı Türküler

Alim Deresinin Delik Taşları	Ürgüp
Avcuyum Ben Şu Dağları Aşmadım	Nevşehir
Ayvalı'nın Kara Taşı	Ürgüp
Bahar Geldi Yine Yollar İşledi	Ürgüp
Çadır Kurdum Düzlere	Ürgüp
Çileyle Geçiyor Ömrüm	Ürgüp
Dalma Gelin Dalma Çaylar Serindir	Ürgüp
Dam Başında Sarı Çiçek (Feridem)	Ürgüp
Gelin Görün Nevşehir'i	Gülşehir
Haydi Derdini Söyle	Avanos
İğdenin Daline De Bastım Da Dal Kırılıverdi	Ürgüp
Kapadokya	Avanos
Kapadokya Atları	Avanos
Kayalar Yarılmasın	Ürgüp
Kızılırmak Parça Parça Olaydın	Nevşehir
Pınar Senin Ne Sevdalı Başın Var	Ürgüp
Şen Olasın Ürgüp	Ürgüp
Şu Zelvenin Ufak Tefek Taşları	Nevşehir
Ürgüb'üm Ürgüb'üm	Ürgüp
Ürgüb'ün Etrafı	Avanos
Vur Ha Vur	Avanos

SONUÇ

Nevşehir ve çevresinin kültürel coğrafya bakış açısıyla yerleşme, konut, inanç kültürü, kültürel etkileşim, kültür tarihi ve kültürel izlerin doğal yapıdan ayrı tutulmadan incelendiği çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmış ve önerilere de sonuç içinde yer verilmiştir.

Nevşehir kenti ve çevresinde volkanik faaliyetler, doğal yapı üzerinde etkili olmuştur. Jeomorfolojik yapının ana karakterini oluşturan bu faaliyetler, akarsu ve erozyon ile birlikte yörede peribacası adı verilen yerşekillerinin oluşmasını sağlamıştır. Yörede yaşayan insanlar, İgnimbirit adı verilen kayaç grubunun üzerinde gelişen peribacalarından faydalanmışlardır. İnsanların peribacalarından faydalanma şekilleri çok çeşitli olmuş, kimi zaman barınma ihtiyaçlarını karşılamak için konut, kimi zaman dini görevlerini yerine getirmek için ibadet mekânı olarak peribacalarını kullanmışlardır. İgnimbiritler, kültürel açıdan sembolik ve işlevsel değer taşıyan peribacalarının oluşumunda ana etken olmalarının yanı sıra, yöre insanının "yığma" ismi verilen konutlarının inşasına da malzeme sağlamıştır. İnsanlar, konutlarını yörede Nevşehir Taşı (Sarıtaş) adı ile tanınan ve geleneksel evlerin neredeyse tamamında kullanılan taş ile inşa etmişlerdir. Kavak ignimbiritinden üretilen Nevşehir taşının konut kültürünün ana yapı malzemesi olmasının nedeni yöre de yaygın olması ve kolay işlenmesidir.

Volkanik-erozyonal vadiler, hem kayalık alanların çok olması hem de su kaynakları nedeniyle Nevşehir ve çevresininde yerleşim alanı olarak en fazla tercih edilen alanlar olmuştur. Yerleşmelerin gelişimi ve yerleşme dokusu doğal yapıdan etkilenmiştir. Yörede yerleşmeler, Uçhisar ve Ortahisar gibi kale görünümlü kayalık formasyonların eteklerinde gelişebildiği gibi Ürgüp ve Göreme gibi bir vadi içinde veya çevresinde de gelişebilmektedir. Doğal yapının yerleşmenin kurulup gelişmesine bir diğer etkisi yörede Avanos'ta görülmektedir. Avanos yerleşmesi, Kızılırmak kıyıları boyunca yer alan taraça yüzeylerinde kurulup nehrin kuzeyi ve güneyi boyunca gelişme göstermiştir. Doğal yapı bazı durumlarda yerleşmelerin yerinin değişmesine neden olmuştur. Kaya düşmesi, sel, erozyon gibi doğal afet tehlikeleri nedeniyele Afet alanı ilan edilen yerleşmelerin yerleri değiştirilmiştir. Bu

nedenlerle yer değiştiren yerleşmelere Zelve (Avanos) ve Tatlarin (Acıgöl) örnek olarak verilebilir.

Konut tipi bakımından zengin olan bölgede konutlar kaya oyma, kaya oyma+yığma, yığma gibi isimlerle adlandırılmaktadır. İnşa teknikleri kayaya oyma veya taşların yığılmasıyla gerçekleştirilen bu konutlara ek olarak konutlar, bulundukları yere göre yamaç konutları veya peribacası konutları şeklinde de isimlendirilebilirler. Yamaç konutlarının yaygın olduğu başlıca yerleşmeler, Ürgüp, Göreme, Uçhisar, Ortahisar ve Selime'dir. Tek bir peribacasına veya yanyana birden fazla peribacası içine oyulan peribacası konutları ise Uçhisar çevresinde yaygın olarak görülmektedir. Yüzeye oyulan pencereler vasıtasıyla aydınlatılan peribacaları konutlarında çok katlı bir sistem görülmektedir. Bu bölgede, diğer konutlar tek katlı olabildiği gibi 2-3 katlı konutlar ağırlıktadır.

Nevşehir ve çevresinin en karakteristik özelliklerinden biri, zamanın teknolojik özelliklerinin ötesinde, oldukça iyi tasarlanmış ve inşa edilmiş yeraltı şehirleridir. Taşa oyularak inşa edilen yeraltı şehirleri, tünel, oda, geçit gibi birimlere sahip kompleks yapılardır. Yükseklik ve derinlikleri bakımından oldukça geniş alan kaplayan yeraltı şehirleri kültürel coğrafya açısından değerlendirilebilecek birçok unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Yeraltı şehirlerinin yörede bu kadar yaygın olmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlar, ısı yalıtım özelliğinin yaşamı kolaylaştırması ve tüflerin kolay kesilebilir olmasıdır. Tehlike anında kolayca saklanabilmeye imkân tanıması özellikle savaş dönemleri için yeraltı şehirlerini cazip hale getirmiştir. Çok çeşitli fonksiyonlara sahip yeraltı şehirlerinin bünyesinde gündelik yaşamda ihtiyaca yönelik hemen hemen tüm birim ve uygulamalar mevcuttur. Yeraltı yerleşim kültüründeki en önemli ve büyük gelişmelerin Hristiyanlık döneminde olduğu mekânsal izlerden ve kültürel kanıtlardan anlaşılmaktadır. Ancak bilimsel çalışmalar ve alan araştırmaları neticesinde elde edilen veriler (höyüklerle olan bağlantılar vb.) ilk yeraltı yerleşimlerinin yörede çok daha eskiye tarihlendiğini göstermektedir. Turizmde ziyarete açık olan yeraltı şehirleri, Nevşehir-Derinkuyu-Acıgöl çevresinde yoğunlaşmış olsa da bölgede ziyarete kapalı veya literatürde tespit edilmiş çok sayıda yer altı yerleşimi bulunmaktadır. Derinkuyu yeraltı şehri, Kaymaklı yeraltı şehri, Özkonak yeraltı

şehri, Tatlarin yeraltı şehri, Mazı yeraltı şehri, Güzelyurt yeraltı şehri turistik açıdan en fazla ziyaretçiye sahip yeraltı şehirleridir. Sürgü kapılar, havalandırma bacaları, tüneller yeraltı şehirlerindeki başlıca birimleri oluşturur. Günlük kullanım alanları ve ibadet birimleri kilise, mezarlık, mutfak, ahır, okul, şaraphane ve tuvalettir. Bu noktada tuvaletin tüm yeraltı şehirlerinde olmadığına dikkat çekmek gerekmektedir. Tatlarin yeraltı şehrinin tuvalet birimi, günümüze ulaşan en somut örnek olması açısından önem taşımaktadır. Bu durum, Tatlarin yeraltı şehrinin askeri garnizon fonksiyonuna sahip olmasıyla bağlantılı olabileği düşüncesini doğrumuştur. Bu nedenle daha disiplinli oluşturulmuş, sistemli bir düzen mevcuttur.

Tarihsel süreç içinde gerçekleştirilen çok çeşitli ekonomik faaliyetler bulunmaktadır. Bu faaliyetlerin bir kısmı ihtiyaç ve beklentilere göre değişikliğe uğrayarak devam etse de bir kısmı sonlanmıştır. Bağcılık, şarap üretimi, soğuk hava depoculuğu, güvercin yetiştiriciliği, çanak-çömlek üretimi, turizm inceleme alanında kültürel ve ekonomik açıdan önem taşıyan faaliyetler olarak belirlenmiştir. Önceleri ambarcılık olarak bilinen ve küçük çaplı bir işleve sahip olan depolama faaliyetleri, günümüzde doğal soğuk hava depoları olarak bilinen depolarda gerçekleştirlmekte olup yörenin önemli ekonomik faaliyetleri arasında yer alır. Zamanla dönüşüm geçiren ekonomik faaliyetlerden biri çanak-çömlek üretimidir. Avanos'ta yaygın olarak yapılan üretim, geçmişte çanak-çömleklerin eşeklerle taşınmasıyla ticarete konu olurken günümüzde turistik bir işlev kazanmıştır.

Kültür tarihi açısından değerlendirildiğinde Paleolitik Dönem'den günümüze ulaşan köklü bir gelişme gözlemlenmektedir. Paleolitik dönem günümüze en az kültürel kanıtın ulaştığı dönemdir. Devamında bölge, Mezolitik, Neolitik, Kalkolitik, Tunç, Hatti, Asur, Hitit, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerini yaşamıştır. Neolitik dönemin höyükleri, inceleme alanındaki yerleşik hayatın en eski kültürel izlerini oluşturmaktadır. Kültürel açıdan değerlendirildiğinde mekânsal kanıt sunan başlıca höyükler, Aşıklı Höyük, Musular Höyük, Cami Höyük, Zank Höyük, Yassıhöyük, Sofular Höyük'tür. Kazı çalışması yapılan bu höyüklerden Aşıklı ve Musular, Gülağaç ilçesi sınırları içinde bulunmaktadır. Bu durum Gülağaç'ı Anadolu'nun bilinen en eski yerleşimlerinden biri haline getirmiştir. Bizans dönemine ait kaya kiliseleri, Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait külliye, cami,

kervansaray, çeşme vb. yapılar, bölgenin çok kültürlü bir yerleşim alanı olduğunu gösteren mekânsal kanıtlardır.

Yazılı, görsel ve işitsel kaynaklar, insan-doğa iş birliği ile oluşturulmuş kültürel yaşamın tarihsel süreç içinde izlenmesine olanak tanımaktadır. Bölge, doğal ve kültürel yapısı nedeniyle seyyahların ilgi odağı olmuştur. Seyyahlar, yaptıkları geziler neticesinde sahip oldukları izlenimleri seyahatnameler aracılığla aktarmıştır. Seyahatnamelerde jeolojik yapı, peribacalarının durum ve fonksiyonları, yeraltı şehirleri hakkında okuyucuya bilgi verilmiştir. Paul Lucas, Charles Texier, W.J. Hamilton, W.F. Ainsworth yöre ile ilgili geniş kapsamlı araştırmalarını seyahtnameler ve gravürler aracılığyla aktaran başlıca seyyahlardır. Gravürler, fotoğrafın olmadığı dönemde var olan önemli görsel kanıtlardır. Yöreyle ilgili en eski görsel kanıtlar olan gravürler, tarihi birer belge niteliği taşırlar.

Teknolojik gelişmelerin etkisiyle beraber, 19. yüzyıl, fotoğrafçılığın yaygınlaştığı dönem olmuştur. Bu dönemde Nevşehir ve çevresindeki yerşekillerinin bilinirliği artmıştır. Görsel kaynaklar içinde fotoğraflar, sayıca en fazla olanlardır. Fotoğraflar, yörenin tarihsel süreç içinde geçiridiği coğrafi ve kültürel değişimi ortaya çıkarmaktadır. 1980'li yıllara ait fotoğraflarda, gündelik yaşam içinde gerçekleştirilen faaliyetler önemli yer tutmaktadır. Bu fotoğraflarda kadınların gündelik yaşam faaliyetleri, çanak-çömlek imalathanleleri, kaya oyma mekânların şarap üretim ve depolama amaçlı kullanımı, yörenin ilk otelleri, ziraai faaliyetlerin gerçekleştirilme şekli ve gerçekleştirildiği alanlar önemli yer tutar. Halı dokuyan, yün eğiren, damlarda bulgur kurutan, bağlarda ve harmanda çalışan kadınlar, yörenin sosyal yaşamında kadının rolünü gösteren önemli kanıtlardır. Bu fotoğraflar, giyim-kuşam kültürüne de ışık tutmaktadır. Fotoğraflarda sıklıkla karşımıza çıkan eşeklerin, kimi zaman heybelerinde yük taşınırken kimi zamanda seyyar bir kütüphane olarak kültürel yaşamda kendine yer bulduğu görülmektedir.

Görsel kanıtların bir farklı örneği de kartpostallardır. Doğal ve kültürel çevrenin sıralı anlık görüntülerini temsil eden kartpostallar, 1980'li yılların sonlarına kadar kültürel yaşamda önemli bir yere sahip olmuştur. Nevşehir ve çevresinde yerleşmelerin genel görünümlerinin yanı sıra vadiler, kaya oyma kiliseler, yeraltı

şehirleri, freskler ve güvercinlikler gibi kültürel yaşama dair hemen tüm öğeler kartpostallarda yer bulmuştur.

İnsanoğlunun görüntüyü kaydetme arzusunun sonucu olarak ortaya çıkan sinema, bu çalışmanın konusu çerçevesinde incelenen bölgede de etkisini göstermiştir. Nevşehir ve çevresi Türk ve dünya sinemasının en önemli çekim mekânlarından biri haline gelmiştir. Filmler, çekildikleri mekânın doğal ve kültürel kaynaklarındaki değişim ve gelişimi gözlemlenebilir kılan hareketli görsel belgelerdir. 1969 tarihli Medea filmi yörenin dünya sinemasında mekân olarak kullanıldığı ilk filmdir. 1970'li yıllardan itibaren de Türk sinemasının önemli çekim mekânlarından biri olan yörede Ürgüp, Göreme, Avanos, Ihlara Vadisi gibi doğal ve kültürel yapsıyla ön plana çıkan alanlar film yapımcıları tarafından tercih edilmiştir. Çeko (1970), bölgede çekilen ilk türk filmidir. Son elli yılda bölgede belgesel ve reklam filmleri hariç 214 tane sinema filmi ve TV yapımı çekilmiştir. Film coğrafyası açısından değerlendirildiğinde bölgede çekilen filmlerde mekânın düblor mekân, gerçek mekân, hayali mekân olarak kullanıldığı örnekler göze çarpar. Yumurcak Küçük Kovboy filmi, bölgenin dublör mekân olarak kullanıldığı filmlere örnektir. Filmin gerçekte anlatı mekânı ABD'dir. Bölgenin hayali mekân olarak kullanıldığı filmlere Dünyayı Kurtaran Adamın Oğlu, gerçek mekân olarak kullanıldığu filmlere Gomeda örnek olarak verilebilir.

Nevşehir ve çevresi türküleri, bünyesinde pek çok kültürel öğeyi barındırması açısından yörenin kültürel coğrafyası incelenirken işitsel belgeler olarak değerlendirilmiştir. Konu bakımından çeşitlilik gösteren yöre türkülerinde aşk, sevda, gurbet, mahpushane vb. konuların ağırlıklı olduğu görülmektedir. Doğal çevre müzik ilişkisi açısından bir değerlendirme yapıldığında yer adları, klimatoloji, jeomorfoloji, hidroloji ile ilgili terimler, bitki ve hayvan adları, yemek kültürü, mimari kültür, ekonomik faaliyetlerle ilgili kültür, giyim-kuşam kültürüne ait imgelerin türkülerde sıklıkla kullanıldığı göze çarpar. Türkülerde en fazla rastlanılan coğrafi unsurlar yer adları, bitki adları ve hayvan adlarıdır. Yöre, jeomorfolojik yapısıyla ön plana çıkmış olmasına rağmen jeomorfolojiye ilişkin terimlerin türkülerde sıklıkla geçmediği görülmektedir. Bu konuda en fazla tekrarlanan terimler, dağ, taş ve kayadır. Coğrafi çevre ile gili türkülerden bazıları ise Gelin Görün Nevşehir'i, Kapadokya,

Kapadokya Atları, Kızılırmak Parça Parça Olaydın, Ürgüb'üm Ürgüb'üm isimli türkülerdir.

Göreme Vadisi ve çevresi 1985 yılında, UNESCO tarafından 1985 yılında doğal ve kültürel varlıklar kategorisinde Dünya Miras Listesine dâhil edilmiş ve koruma altına alınmıştır. Nehir kıyısındaki kutsal alanlar, konutlar, köyler, manastır ve kiliseler bölgede yaşamış olan medeniyetlerin temel kalıntılarıdır. Bu kültürel etmenlerle yakın ilişki içinde olan aşınım sonucu oluşmuş yüzey şekilleri ve peribacalarının varlığı da bu bölgenin listeye karma alanlar kategorisinde dâhil olmasının temel nedenleridir. 1986 yılında Göreme Açık Hava Müzesi ve çevresini içeren alan ulusal mevzuatlar çerçevesinde Milli Park ilan edilmiş olup 2019 yılının ekim ayında ise bölgeye verilen "Göreme Tarihi Milli Parkı" statüsü Cumhurbaşkanlığı kararı ile iptal edilmiştir. Bölgede daha verimli ve etkin bir korumanın sağlanması adına alınan bu karar ile 2020 yılından itibaren alana özgü bir koruma modeli uygulanmaya başlanmıştır.

Nevşehir ve çevresinde günümüzde hâkim ekonomik faaliyetin turizm olduğu görülmektedir. Yöre turizminin en etkili kaynağını ise kültür oluşturmaktadır. Kültür turizminin tanımı ve kapsamı dikkate alındığında yörede gerçekleştirilen turizmin potansiye göre dar kapsamlı olarak gerçekleştiği ve turizme açılmamış pek çok alan olduğu görülmektedir. İnceleme alanında kültür turizminin hakim olduğu başlıca alanlar Göreme Açık Hava Müzesi, Zelve Açık Hava Müzesi, Ihlara Vadisi Ören Yeri'dir. En fazla ziyaret edilen yer altı şehirleri Kaymaklı Yeraltı şehri, Derinkuyu Yeraltı Şehri ve Özkonak Yeraltı şehridir. Yapılan arazi çalışmalarında gözlemlenen durumlardan biri yörede tanıtımı yapılmamış veya çok fazla bilinmeyen kültür varlıklarının ziyaretinde yaşanan sorunlardır. Müzekart ile giriş yapılmayan kültür varlıklarına girişler, farklı bir tarife üzerinden ücretlendirilmekte olup bazen de tamamen kilitli durumdadır. Bu durum ziyaretlerin rahat bir şekilde yapılmasına engel oluşturmaktadır. Güzelyurt'ta yer alan Yüksek Kilsie ve Avanos'ta Çavuşin Kilisesi kilitli oldukları için arazi çalışmasında görülememiş, dışarıdan fotoğraflanmıştır. Ayrıca çok harap durumda, terkedilmiş kültür varlıkları bulunmaktadır Bunlardan biri çalışmanın içinde de fotoğrafı yer alan Kızıl Kilise'dir. Yol kenarında yer alan kilise, tamamen harap durumdadır.

Yemek kültürü bakımından zengin olan bölgede yöresel yemeklerin fiyatlarının yüksek olması, özellikle de yerli turistler bakımından çok fazla tercih edilmemelerine neden olmaktadır. Yöresel yemeklerin bilinirliğini yaygınlaştıracak faaliyetlerin çoğaltılması, turistik açıdan çeşitliliği arrtırarak geleneksel yemek kültürünün yok olmasını engelleyecektir.

Zengin bir kültür bölgesi olması el sanatları bakımından da yöreyi ön plana çıkarmaktadır. Ancak el sanatlarının birçoğu günümüzde bilinmemekte ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Geleneksel el sanatlarının tanıtıldığı geniş kapsamlı festivaller düzenlenmeli ve yok olmaları engellenmelidir. Ayrıca tanıtım için faaliyetleri için özellikle sosyal medyadan yararlanılması önerilmektedir.

Yörede var olan turizm potansiyelinin ön plana çıkarılması nedeniyle 1960'lı yıllardan itibaren koruma çalışmaları başlamıştır. Türkiyenin en önemli doğal ve kültürel miras alanlarından biri olan bölgede koruma amaçlı pek çok çalışma planı hazırlanmasına rağmen, en önemli sorun bu çalışma planlarının yeterince uygulanamamasıdır. Bu durum miras değerlerinin yeterince anlaşılamamış olması, korumanın geri planda bırakılması ve ekonomik getirinin ön plana çıkarılmasının bir sonucudur. Ekonomi bir kaynak olarak turizmin bölgeye hâkim olması, koruma bilincinin artırılarak sürdürülebilir turizmi gerekli kılmaktadır.

Ihlara Vadisi, Kızılçukur Vadisi, Çat Vadisi, Gomeda Vadisi, Üzengi Vadisi, Meskendir Vadisi, Güllüdere Vadisi, Manastır Vadisi yürüyüş parkurları açısından değerlendirildiğinde oldukça zengin özelliklere sahiptir. Ihlara Vadisi, yapılan mekânsal düzenlemelerle yürüyüş etkinlikleri açısından en fazla değerlendirilen vadilerin başında gelmektedir. Büyük kayalar arasında oluşturulan geçitler, yön tabelalar ve işaret levhaları, yürüyüş yapanlar için kolaylık sağlamaktadır. Ancak yapılan arazi çalışmalarında turizm açısından ön planda olmayan bazı vadilerde güvenlik önlemlerinin ve mekânsal planlamanın yetersiz olduğu saptanmıştır. Bu durum da bu vadilerin bilinirliğini azaltmaktadır.

Nevşehir ve çevresinin kültürel coğrafyası adlı bu çalışmada, bölgenin sahip olduğu başlıca kültür öğeleri, coğrafi bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. İnsan yaşamında öncelikli olan unsurların mekân ile olan ilişkisi, çalışmada ön planda

tutulmuştur. Tarihi ve dolayısıyla kültürel geçmişi oldukça köklü olan bölgede daha geniş kapsamlı kültürel çalışmalar yapılması olası olmakla birlikte bu çalışmanın belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla kültür ve mekânı odak noktasında tutan farklı bilimsel yöntemler kullanılarak yapılacak çalışmalara da ihtiyaç vardır. Bu bakış açısıyla yapılacak olan çalışmaların coğrafya bilimine katkı sağlayacağı açıktır.

KAYNAKÇA

ADIBELLİ, R.: 2002 **Kapadokya Bölgesi'ndeki Hıristiyanlık Tarihi**, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ADIBELLİ, R.: 2012 "Kapadokya'ya Hıristiyanlığın Giriş Süreci", **1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu**. s. 351-369.

AĞAÇ, S., SAKARYA, M.: 2015 "Hayat Ağacı Sembolizmi", **International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)**, 1(1), s.1-14.

AINSWORTH, W. F.: 1842 **Travels and Researches Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia**, C:I, Londra, 1842.

AKBULUT, G., GÜLÜM, K.: 2012 "Suggested Geopark Site: Cappadocia", **Journal of Balkan Ecology**, 15 (4), s.415-426.

AKKUŞ MUTLU, S.: 2015 "Eski Çağ'da Nevşehir Bölgesi" **Nevşehir'in Tarihi Yolculuğu, Nevşehir Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları**, İlyas Gökhan (Ed), s.1-23.

AKOVA, İ.:1995 "Akarsu Turizmi", **Türk Coğrafya Dergisi**, 30, s.393-407.

AKSARAY İL KÜLTÜR TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ: 2023 "Kapadokya'nın Yeraltı Şehirleri", (Çevrimiçi) https://aksaray.ktb.gov.tr/TR-63663/yeralti-sehirleri.html, 20 Şubat 2023.

AKTAŞ, E.: 2002 "Bağcılığın Türkiye Ekonomisindeki Yeri", **Dünya Gıda Dergisi,** 2002-7, s.119-129.

AKURGAL, E.: 1997 **Anadolu Kültür Tarihi**, Phoenix-Tarih Dizisi, İstanbul.

AKYÜREK, E.: 1998 **Azizler, Manastırlar, İmparatorluklar**, Ayhan Şimşek Vakfı Yayınları, İstanbul.

ALASKAN, A.M., BAYKAL, Z.:2017 "Nevşehir Avanos Bölgesi ve İzmir Menemen Bölgesi Toprağından Üretilen Seramik Vurma Çalgıların Hammadde ve İşleme Yöntemlerine Bağlı Olarak Ses Özelliklerinin Karşılaştırılması", **Eurasian Journal of Music and Dance**, 11, s.37-48.

ALİAĞAOĞLU, A.: 2018 "Türkülerle Erzurum: Bir Şehir Kimliği Çalışması", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 44, s: 14-25.

ALPARSLAN, A.: 2002 "Kitabe", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 26, s.76-81.

ALSAN, Ş. S.: 2017 **Türk Mimari Süsleme Sanatında İkonografik Figürler**, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara.

ANABRITANNICA, 1986 "Hıristiyanlık", **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Hürriyet Yayınları, İstanbul.

ARI, Y.: 2005 "20. yüzyılda Amerikan coğrafyası: genel bir değerlendirme". **20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi**, Yılmaz Arı (Ed.), s. 3-19, Çizgi Kitabevi, Konya.

ARI, Y., KÖSE, A.: 2005 "İnsan-çevre etkileşimini yorumlamada yeni bir alternatif: kültürel coğrafya". **Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar anısına) bildiriler kitabı**, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, İstanbul, s.51-59.

ARI, Y.: 2021 "Somut olmayan kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği: Gümüşhane Dölek Köyü'nde geleneksel çömlekçilik". **Milli Folklor**, 33 (17), s.190-203.

ARIBAŞ, K., YILDIRIM, T.: 2012 **Tarihin Başladığı Yer Gülağaç,** Çizgi Kitabevi Yayınları: 368, Konya.

ARIBAŞ, K.: 2015 **Güzelyurt İlçesi'nin (Aksaray) Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası,** Çizgi Kitabevi, Konya.

ARIK, A.: 1981 "Avanos (Nevşehir) Yöresinin Jeomorfolojisi", **Jeomorfoloji Dergisi**, 10, s. 139-154.

ARSEVEN, C.E.: 1943-1952 Sanat Ansiklopedisi, 1-5 Cilt, İstanbul.

ARSLAN, H., ŞIKOĞLU, E: 2017 "Nevşehir Kentinin Potansiyel Turizm Mekanları", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 5, Sayı 43, s.471-499.

ATALAY, İ.: 1982 **Türkiye Jeomorfolojisine Giriş**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

ATALAY, İ.: 2005 **Genel Fiziki Coğrafya**, Genişletilmiş 6. Baskı, Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir.

ATEŞ, M: 1996 "Kapadokya'nın Başkenti Nevşehir". **Nevşehir**, S. Mülayim, M. Tuncel, & M. Ateş (Ed.), s. 54-113. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

AUMANN, J.: 1985 **Christian Spirituality in the Catholic Tradition**, London.

AVŞAROĞLU, N.: 2020 "Anadolu'nun Binlerce Yıllık Doğal Taşları", (Çevirimiçi) https://www.researchgate.net/publication/339149519_ANADOLU'NUN_BINLERCE_YILLIK_DOGALTASLARI, 12 Ocak 2023.

AYDAN, Ö., ULUSAY, R.: 2003 "Geotechnical and geoenvironmental characteristics of manmade underground structures in Cappadocia. Turkey", **Engineering Geology**, 69, s. 245-272.

AYDIN, İ., ZÜMRÜT, Y.: 2013 "Doğa ve sanat ekseninde farklı yaklaşımlar", **Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi**, 4, s. 53-65.

AYHAN, A.: 2004 **Geological and Morphological Investigations of the Underground Cities of Cappadocia Using GIS**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, ODTÜ, Ankara.

AYYILDIZ, U.: 1990 **Eşsiz Kapadokya**, Net Turistik Yayınlar A.Ş., 2. Baskı, İstanbul.

BALTA, E.: 2008 "The Underground Rock-Cut Winepresses of Cappadocia", **Journal of Turkish Studies 32/1 [In memoriam Sinasi Tekin, III]**, Guest Editors: Yücel Dağlı, Yorgos Dedes, Selim S. Kuru, s. 61-88.

BARTH, H.: 1860 **Reise Von Trapezunt durch die nördliche Hälfte Kleinasiens nach Scutary**, Gotha.

BAŞGELEN, N.: 2015 **Gravürlerden Fotoğraflara Kapadokya**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

BAŞOĞLU, O.: 2013 "2011 Yılı Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı 30/2, s.98-105.

BAŞOĞLU, O., GÜNGÖRDÜ, F.V., KARAKOÇ, M.: 2018 "Nevşehir'de En Erken Yerleşim İzleri, Sofular Höyük", **Colloquium Anatolicum**, 2018/17. s.19-31.

BERGER, J.: 2022 **Görme Biçimleri**, Çev. Yurdanur Salman, Metis Yayınları, İstanbul.

BERKMEN, H.: 2015 "Avanos Kültür Varlıkları Çalışması, Kapadokya Bölgesinde Suyun İzi", **Megaron**, 10 (4), s.595-609.

BİNİCİ, A., FEYZOĞLU, T.E.: 2019 "Kapadokya Bölgesi Kiliselerindeki Fresklerin Seramik Yüzeylerde Yorumu", **ulakbilge**, 43, s. 881-888. doi: 10.7816/ulakbilge-07-43-02.

BIXIO, R.: 1994 "Surveys in the Underground Cities of Cappadocia"**, XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 24-28 Mayıs, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s.43-56.

BIXIO, R.: 2002 "Repertorio delle strutture sotterranee della Cappadocia, in Cappadocia", **le città sotterranee, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato**, Roma, s.293-307.

BIXIO, R., CALOI, V., PASCALE, A.: 2012 "Kapadokya Bir Yeraltı Yerleşim Bölgesi", **1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, s.5-31.

BLANDY, D., CONGDON, K.G., KRUG, D.H.: 1998 "Art, Ecological Restoration, and Art Education", **Studies in Art Education A Journal of Issuses and Research**, 39 (3), s.230-243.

BLUMBERG, N.: 2020 "Landscape painting. Encylopedia Britannica", (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/art/landscape-painting, 12 Mart 2023.

BOZKURT, N., YÜKSEL, A.T.: 2002 "Kervan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Cilt 25, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, s.298-299.

BOYRAZ, Z., ZEREN, C.: 2012 "Kavak ve Ortahisar (Nevşehir) kasabalarındaki doğal soğutmalı yer altı depoları", **ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks ZfWT**.

Sayı 4, No 1, s.23-40.

BÜYÜKMIHÇI, G.: 2000a "Anadolu'da Konut I; Nevşehir Evleri", **Arkitekt Dergisi**, 478, s.295-300.

BÜYÜKMIHÇI, G.: 2000b "Anadolu'da Konut III; Aksaray Evleri", **Arkitekt Dergisi**, 480, s.56-69.

BÜYÜKYILDIZ, H.Z.: 2009 **Türk Halk Müziği (Ulusal Türk Müziği): Kültür Taşıyıcılığı, Tarihi ve Sınıflandırmaları**, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul.

CAHEN, C.: 2000 **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Erol Üyepazarcı (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

CANOVA, N.: 2013 "Music in French geography as space marker and place maker", **Social & Cultural Geography**, 14 (8), s.861-867.

CARNEY, G. O.: 1998 "Music geography". **Journal of Cultural Geography**, 18 (2), s.1-10. doi:10.1080/08873639809478309

CİMŞİT, F.: 2007 **Tepe Kent Yerleşmelerinde Psiko-Sosyal Alan Olgusunun Konut Örüntüleri ile İlişkisi; Uçhisar Örneği**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Telnik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

CHIPPINDALE, C., NASH, G.: 2004 **The Figured Landscapes of Rock-Art, Looking at Pictures in Place**. Cambridge: Cambridge University Press (Çevrimiçi) https://books.google.com.tr/books?id=pm905TfCUS8C&pg=PA56&hl=tr&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false. 08 Mayıs 2023.

CLARK, B.: 2006 **Twice a Stranger: The Mass Expulsions That Forget Modern Greece and Turkey**. Cambridge, MA: Harvard University Press. Print.

COSGROVE, D. E.: 1998 **Social Formation and Symbolic Landscape,** University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin.

COŞKUN, E. N.: 1999 **Kapadokya Bölgesi Kiliseleri Resim Sanatının Gelişim Evreleri**, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

ÇAKAR ÇELİK, Ö.: 2021 **Coğrafi Bakış Açısıyla Film ve Diziler**, Nobel Bilimsel, Ankara.

ÇAM, A.: 2016 "Sinemasal Mekanlar ve Sinemasal Mekanların

Çözümlenmesi", **Sinecine**, 7(2), s.7-37.

ÇELEBİOĞLU, M.B.: 2001 **Aksaray Güzelyurt'ta Büyük Kilise Camii (Hagios Gregorios Theologos Kilisesi)**, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ÇİNER, A.: 2017 "Kapadokya Nasıl Oluştu?", Teke Tek Özel Programı, (Video internet yayını) (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=1Sdw9B0XVHI. 17 Şubat 2023.

ÇOBANKAYA, M.: 2016 "Volkanik Yapılar ve Kapadokya Bölgesinden Örnekler", **Doğal Kay. ve Eko. Bült**. Sayı 22, s.31-42.

DANIELS, S.: 2004 "Landscape and Art", **A Companion to Cultural Geography**, James S. Duncan, Nuala C. Johnson, Richard H. Schein (Ed.), Blackwell Publishing, Australia.

DEMEGNE, G.: 2010 "Güvercinlikler" **Geçmişten Geleceğe Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları Dergisi,** 13, s. 3-9.

DEMİR, Ö.: 1995 **Kapadokya Medeniyetin Beşiği**, Demir Yayınları, Nevşehir.

DEMİREL, S.: 2016 "Hititçe Metinlerde Keten Tohumuna İlişkin Bir Öneri", **Akademik Bakış**, 10 (19), s. 161-168.

DENGİZ, O., GÖL, C., EKBERLİ, İ., ÖZDEMİR, N.: 2009 "Farklı Alüviyal Teras Şekilleri Üzerinde Oluşmuş Toprakların Dağılımı ve Özelliklerinin Belirlenmesi", **Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi**, 24 (3), s. 184-193.

DERNSCHWAM, H.: 1987 **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, (Çev. Yaşar Önen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DESTI, M.: 2005 **Anadolu Uygarlıkları,** Çev. Muna Cedden, 1. Baskı, Dost Yayınevi, Ankara.

DIRIK, A.: 2022 "Ürgüp Temenni Mahallesi: Dokusu, Yapıları ve Korunma Sorunları", **Sanat Tarihi Dergisi**, 31 (2), s. 947-975.

DİKMEN, Ç.B., "Somut Kültür Mirasının Korunması Kapsamında

TORUK, F.: 2021 Göreme Anıtsal Yapılarının İrdelenmesi", **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 10, s. 11-54.

DİNÇER, İ., AKIN, M., ORHAN, A., DURU, C.: 2020 "Kapadokya Bölgesi'ndeki Kaya Oyma Depoların Tasarım Ölçütlerinin Sayısal Yöntemlerle Değerlendirilmesi", **Jeoloji Mühendisliği Dergisi**, 44, s. 133-158.

DİNLEYEN, M.: 2008 **Sularımız ve Nevşehir Çeşmeleri**, Nevşehir Belediyesi Yayınları, Nevşehir.

DOĞAN, U.: 2021 **Kapadokya Zamanda Yolculuk,** Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

DOĞANER, S.: 1995 "Peribacalarının Turizm Bakımından Önemi", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı 30, s. 25-39.

DOĞANER, S.: 2001 **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Çantay Kitabevi, İstanbul.

DOĞANER, S: 2013 **Türkiye Kültür Turizmi**, Sosyologca Kitapları/31, Doğu Kitabevi, İstanbul.

DOĞANER, S.: 2019 "Bakırçay Yöresi Kültürel Coğrafyası", **Sosyal Bilimler Araştırmaları II**, M. Günay, Ö.A. Ördem (Ed.), Akademisyen Yayınevi, Ankara, s. 161-188.

DÖNMEZ, Ş.: 2008 "Akhaimenid. Anadolu Topraklarında 260 Yıl ık İran Egemenliği", **National GeographicTürkiye**, s.82-87.

DURNA, N.: 2015 **Avanos'ta Bellek ve Gündelik Hayatın İzinde Modernleşme ve Mekanın Dönüşümü**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

DURU, G., KAYACAN, N.: 2018 "Volkanik Kapadokya'da Epipaleolitik Toplulukların İzinde: İlk Değerlendirmeler", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 45, s. 91-104.

DUYMUŞ, H.H.: 2011 "Asur Kaynaklarına Göre Demir Çağı'nda Tabal Krallığı", **ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal**

Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, s. 34-46.

EKİM, B.: 1985 — **Ürgüp-Göreme Yöresinde Turizm Potansiyeli,** *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, İstanbul.

EKİNCİ, D., DOĞANER, S.: 2012 — "Jeomorfoturizm Açısından Simav (Yeniköy) Peribacaları" **III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu (UJES)**, Hatay.

EKİNCİOĞLU, G., BAŞIBÜYÜK, Z., GÖLBAŞ, A., KAYDU AKBUDAK, İ.: 2018 — "Geçmişten Günümüze Doğaltaş Mozaik Sanatı ve Geleceğe Aktarılması", **International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art**, 3 (4), s. 81-91.

ELİBÜYÜK, M.: 1990 — "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak Mufassal Defterler", **Coğrafya Araştırmaları** 2 (2), s. 11-43.

EMGE, A.: 2011 — ""Var olmayanda" kendini evde hissetmek: Orta Anadolu Kapadokya Mağara Yerleşimlerini, Peribacalarını ve Yeraltı şehirlerini Anlamak", (Çevrimiçi) http://www.andusemge.de/Texte/cappacavesturkce.pdf , 22 Şubat 2023.

EMRE, Ö., GÜNER, Y.: 1985 — **Ürgüp-Avanos-Üçhisar (Nevşehir) arasının uygulamalı jeomorfolojisi**, MTA Derleme Rapor no: 7677.

ERAVŞAR, O.: 1996 — **Kapadokya'da Yerleşim Alanları ve Sorunları,** Kapadokya Vakfı Yayınları, Nevşehir.

ERGUVANLI, A.K., YÜZER, A.E.: 1977 — "Past and present use of underground openings excavated in volcanic tufts at Cappadocia area", **Proceedings on Rock Storage**, Oslo, s.15-20.

ERKİLETLİOĞLU, E.: 2019 — **Kappadokia Krallığı ve Roma-Bizans Dönemi**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.

EROĞLU GÜMÜŞ, S.: 2022 — **Balon Turu Deneyimlerinde Akış Durumunun Algılanan Değere ve Tekrar Deneyim İsteğine Etkisi**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

EROL, A.F., ŞENYURT, S.Y.: 2011 A Terracotta Mask Of Mithras Found at Camihöyük-Avanos, Cappadocia Providing New Evıdence on the Mithraic Cult and Ritual Practices in Anatolıa, **TÜBA-AR 14,** s.87-106.

ERPEK, C.: 2019 **Şahinefendi Köyü (Nevşehir) Geç Antik Dönem ve Sonrasına Ait Arkeolojik Kalıntılar**. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

ERTUĞ, F.: 1998 "Anadolu'nun Önemli Yağ Bitkilerinden Keten/Linum ve Izgın/Eruca Orta Anadolu'da Beziryağı Üretimi ve Bezirhaneler" **TÜBA/AR I**, Sayı 1, s.113-127.

ERTUĞ, F.: 2000 "Linseed oil and Oil Mills in Central Turkey: Flax/ Linum and Eruca, important oil plants of Anatolia". **Anatolian Studies,** Sayı 50, s.171-185.

ERTÜRK, S., KADERLİ, L.: 2020 "Göreme, Saklı Kilise, Manastır Yemekhanelerinin Değerlendirilmesi", **Social Science Development Journal**. 5 (21), s.40-66.

ESİN, U.: 1993 "Gelvei-Ein Beispiel für die Kulturellen Beziehungen zwischen Zentralanatolien und Südosteuropa während des Chalkolithikmus" **Anatolica XIX**, s. 47-56.

ESİN, U.: 1998 "Paleolitik'ten İlk Tunç Çağı'nın Sonuna Kadar Tarihöncesi Çağların Kapadokyası", **Kapadokya,** Metin Sözen (Yay. Haz.), Ayhan Şahenk Vakfı, s. 62-123.

ESİN, U.: 2002 "Aşıklı Höyük", **Arkeo Atlas**, I, s. 83.

ESİN, U., HARMANKAYA, S.: 2007 "Aşıklı Höyük", **Türkiye'de Neolitik Dönem**, M. Özdoğan, N. Başgelen (Yay. Haz.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 255-272.

FREDLANI, G.: 2012 "Earth-City: the "Sassi" settlement in Matera Space and identity between utopia and rehabilitation Earth-City: Die "Sassi" Siedlung in Matera Raum und Identität zwischen Utopie und Rehabilitation", **Journal of Comparative Cultural Studies in Architecture,** 6, s. 4-15.

GAMIR ORUETA, A., MANUEL VALDES, C.: 2009 "Cinema and Geography: Geographic Space, Landscape and Territory in the Film Industry", **Boletín de la A.G.E. N.º 45 – 2007**, s. 407-410.

GÖKMEN, S.:2017 "Hurûfîlik ve Misâlî'nin Bir Gazelinin Hurûfîlik Bağlamında Şerhi", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar**

Dergisi, JOSR, Cilt 9, Sayı 1, s. 433-452.

GRAHAM, B.: 1997 "Ireland and Irishness: Place, culture and identity" **In Search of Ireland: a Cultural Geography**. B. Graham (Ed.) In Search of Ireland Routledge: London and New York.

GÜÇLÜ, F.: 2017 "Kapadokya Bölgesi Üzümleri", (Çevrimiçi) http://www.gulsehir.org.tr/yazarlar/doc-dr-faruk-guclu/kapadokya-bolgesi-uzumleri/188/ 21 Aralık 2021.

GÜL, A.: 2000 "Peyzaj-İnsan İlişkisi ve Peyzaj Mimarlığı", **SDÜ Orman Fakültesi Dergisi**, Seri A, Sayı 1, s. 97-114.

GÜLYAZ, M.E.: 1998 "Yeraltındaki Dünyalar", **Kapadokya**, İstanbul.

GÜLYAZ, M.E.: 2012 **Göreme National Park and the Rock Sites of Cappadocia**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

GÜLYAZ, M.E., YENİPINAR, H.: 2003 **Kapadokya Kaya Yerleşimleri ve Yeraltı Şehirleri**, Dünya Kitap Kırtasiye ve Turizm Ticaret, Nevşehir.

GÜMÜŞÇÜ, O.: 2001 **XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus**, Ankara.

GÜMÜŞÇÜ, O., YİĞİT, İ., TOP YILMAZ, S.: 2013 **Türkiye'nin Beş Bin Yılı,** Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

GÜN, M.: 2020 "Kültürel Bir İmge Olarak Avanos Çömlekçiliği", **Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi**; 1(1), s. 13-17.

GÜNDOĞDU, H.: 2009 "Sarıkamış'tan Birkaç Kaya Kilisesi Örneği", **X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (3-6 Mayıs 2006)**, Ankara, s.385-400.

GÜNDÜZ, A.: 2014 "Osmanlı Döneminde Avanos'un sosyo-ekonomik yapısı (1722-1918)", **Avanos Sempozyumu Bildirileri**, A. Öger (Ed.), Birinci Baskı, T.C. Avanos Kaymakamlığı Kültür Hizmeti, Ankara, s. 47-59.

GÜNDÜZ ALPTÜRKER, İ.: 2013 **Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, *Yüksek Lisans Tezi*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

GÜNEY, E.: 1996 "Güvercinlikler"**, Ürgüp Dergisi**, s. 26-27.

GÜNEY, E.: 2005 "Ortahisar'da Ambarcılık", **Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları**, 2, s.3-6.

GÜNEY, E.: 2007 "Kapalı Yerel Ekonomi Örneği Beziryağı Üretimi", **Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2, Sayı 7, s. 51-53.

GÜNEY, E.: 2008 "Nevşehir'in Yerleşme Tarihçesi ve Şehirleşme Hareketleri"**, Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları**, Yıl 3, Sayı 10, s.3-13.

GÜNEY, E.: 2020 "Ortahisar'da (Ürgüp/Nevşehir) Ambarcılık", (Çevrimiçi) https://www.fibhaber.com/ortahisarda-urgup-nevsehir-ambarcilik-makale,2234.html, 17 Temmuz 2022.

GÜNEY, E.: 2020 Dünden Bugüne Göre Kasabası, (Çevrimiçi) https://www.fibhaber.com/dundenbugune-gorekasabasi-makale,2277.html, 10 Mayıs 2022.

GÜNEY, E., GÜNEY, H., GÜNEY, H., GÜNEY, S.: 1974 **Nevşehir İli: Yakın Çevre İncelemeleri**, Kitap Sarayı, İstanbul.

GÜNGÖR, Ş.: 2016a "Koruma Statülerinin Koruma-Kullanma Dengesine Etkisi: Zelve Açık Hava Müzesi (Nevşehir/Avanos)", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 15 (1), s.205-223.

GÜNGÖR, Ş: 2016b "Alternatif Turizm Etkinliği ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Atın Kullanımı: Nevşehir Örneği", **International Journal of Eurasia Social Sciences**, Vol 7, Issue 22, s. 81-99.

GÜNGÖR, Ş., UYSAL, A.: 2017 "Postyapısalcı Coğrafyalarda İlişkisel Bir Mekan Olarak Nevşehir'in Kavak Beldesi'ndeki Doğal Soğuk Hava Depoları", **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı 36, s.218-231.

GÜNGÖR, Ş., UYSAL, A.: 2019 "Film Turizmi: Popüler kültür Aracı Olarak Film ve Dizilerin Nevşehir İli Turizm Faaliyetlerine Etkisi", **IGGE 39**, s. 189-202.

GÜRSEL, B. B.: 2017 "Balon Sektörü Raporu" Nevşehir Yatırım Destek Ofisi. (Çevrimiçi) https://www.ahika.gov.tr/assets/upload/dosyalar/ahika

_2017_nevsehir-sicak-hava-balonu_sektor-raporu.pdf, 12 Nisan 2023.

HAMILTON, W.J.: 1842 **Researchers in Asia Minor, Pontus and Armenia; with some account for their antiquties and geology (c.II)**, (Çev. Ayşe Sümer), Londra.

HANNAH, I.C.: 1925 **Christian Monastisizm**, The Macmillan Company, New York.

HARMANKAYA, S., TANINDI, O.: 1996 **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY)-1**, Ege yayınları.

HARUNOĞULLARI, M., KAYAR, S.: 2015 "Ortahisar'da (Ürgüp) doğal soğutmalı yeraltı depolarının coğrafi analizi" **Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı**, 21-23 Mayıs 2015, Gazi Üniversitesi, Ankara, s. 74-84.

HAWKINS, H.: 2010 "Turn your trash into…rubbish, art and politics. Richard Wentworth's geographical imagination". **Social & Cultural Geography**, 11, s. 805–827. doi: http://dx.doi.org/10.1080/14649365.2 010.522719

HAWKINS, H.: 2014 **For Creative Geographies, Geography, Visual Arts and the Making of Worlds**, Taylor&Francis.

HAWKINS, H.: 2015 "Creative geographic methods: Knowing, representing, intervening. On composing place and page". **Cultural Geographies**, 22, s. 247–268. doi: http://dx.doi.org/10.1177/1474474015569995

HEARTNEY, E.: 2008 "Rhythms of Life Geoglyphs: The land Art of Andrew Rogers", **Charta**.

HEPDİNÇLER, T.: 2019 "Kültürel Topografya Temsili Olarak Manzara Fotoğrafı", **YEDİ: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi**, Yaz 2019 (22), s. 129-139.

HEREDOT: 2002 **Heredot Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 559, İstanbul.

HOUSEFIELD, J.: 2002 "Marcel Duchamps's Art And The Geography of Modern Paris", **The Geographical Review**, 92 (4), s. 477-502.

IELENICZ. M: 2009 "Geotope, Geosite, Geomorphosite", **The Annals of Valahia University of Târgovişte Geographical Series**, 9, s. 7-22.

İLERİ, A., "Eşekle Gelen Aydınlık: Mustafa Güzelöz Kitabı",

TALİPOĞLU, T.: 2007 **Bilim Dünyası**, 8 (1), s.177-178.

İMAMOĞLU, A.: 2019 "Peribacaları", **Kapadokya Araştırmaları**, Ahmet Uysal, Hasan İçen (Ed.), Pegem Akademi, Ankara, s.46-70.

İNAN, A.: 1947 "Ankara-Samsun Arasında Tarih Gezisi" **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,** V (1) s. 119–132.

İPEK, S.: 2008 "Tatlarin Kasabası", **Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları,** Yıl 3, Sayı 10, Nevşehir, s.58-60.

İŞÇEN, Y.: 2010 "Avanos'ta Çömlekçilik", **Peribacası Kapadokya Kültür ve Tanıtım Dergisi**, 2 (9), s. 21.

İŞÇEN, Y.: 2011 **Ürgüp Düşler Ülkesinde Bir Kültür Yolculuğu**, Ürgüp Tanıtma Vakfı (ÜRTAV) Kültür Yayınları-01.

JEWELL, B., MCKINNON, S.: 2008 "Movie Tourism – A New Form of Cultural Landscape?" **Journal of Travel & Tourism Marketing**, 24 (2-3), s. 153-162.

JOLİVET-LEVY, C.: 1991 **Les églises Byzantines de Cappadoce, le programme iconographique de l'abside et de ses abords,** Paris.

KAÇMAZ, M.: 2021 "Coğrafi Bir Araştırma Konusu Olarak Müzik Coğrafyası**", Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences**, 19 (2), s. 490-511, doi: 10.33688/aucbd.875989

KALAS, V.: 2000 "Cappadocia" **in Encyclopedia of Monasticism**, William M. Johnston (Ed.), (Chicago and London: Fitzroy Dearborn Publishers, 2000), vol. I.

KALAS, V.: 2009 "Challenging The Sacred Landscape of Byzantine Cappadocia", **Negotiating Secular and Sacred in Medieval Art, Christian, Islamic and Buddist**, Alicia Walker and Amanda Luyster (Ed.), s. 147-173.

KANSU, Ş.A.: 1991 **İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler**, 4. Baskı, Ankara.

KAPTAN, E., YURTTAGÜL, E.: 1995 **"**Kaymaklı Yeraltı Şehri'ndeki Cevher Zenginleştirme Aleti", **XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, Ankara, s. 63-73.

KARA, H.: 2015 "Rumeli Türkülerinde Coğarfi Motifler", **I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (4-5 Mayıs 2015) Bildiri Kitabı**,

Saraybosna/Bosnahersek, s.831-848.

KARA, H.: 2016 "Azerbaycan Türkülerinde Coğrafyanın Rolü", **Journal of International Social Research**, Vol 9 Issue 47, s. 396-402.

KARAASLAN, M: 2012 "Kapadokya Bölgesi Yemek Kültürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler" (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/5120808/Some_Evaluations_on_The_Food_Culture_of_Cappadocia_Region, 12 Nisan 2023.

KARABULUT, B., AKYÜREK, S: 2022 "Bağcılık ve Turizm Kapsamında Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi" **Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel**, 2022, 5 (2), s. 490-504.

KARAOL, E.: 2013 "Toprak Darbuka: Tarihçesi, Yapım Aşamaları ve Boyutları", **ITU Portre Akademik,** Sayı 5, s.60-69.

KAYA, İ.: 2015 "Kültürel Dönüş ve Yeni Kültürel Coğrafya", **Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı**, 21-23 Mayıs 2015, Gazi Üniversitesi, Ankara, , s. 629-633.

KAYA, M.: 2005 "Yeraltı Şehirlerimiz", **Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları**, Yıl 1, Sayı 4, Nevşehir, s.21-24.

KAYA, M.: 2007 "Nar Bezirhanesi", **Peribacası Dergisi,** (Çevrimiçi) http://www.cappadociaexplorer.com/detay.php?id=75&cid=44, 15 Ocak 2023.

KAYA, E.E.: 2013 "Nevşehir Yöresi Türkülerinin Tespiti, Derlenmesi ve İncelenmesi" , NEÜ BAP Projesi Sonuç Raporu, Proje No: 2012/11.

KAYMAKÇI, S.: 2012 "Nevşehir'de Çanak Çömlek Kültürünün Geçmişi (İlk Tunç Çağı- M.Ö. 3200-1800)", **Birinci Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, 16-19 Kasım 2011, Nevşehir, s. 61-80.

KAYSERİLİ, A.: 2011 **Erzurum Şehrinin Kültürel Coğrafyası: Maddi Kültür Öğelerine Göre**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

KAZANCI, N., "Jeolojik Miras Nitelikli Türkiye Doğal Taşları",

GÜRBÜZ, A.: 2014 **Türkiye Jeoloji Bülteni**, Cilt 57, Sayı 1, s. 19-44.

KEARNEY, D.: 2010 "Listening for geography: the relationship between music and geography". **Chimera**, 25. s. 47-76.

KEDİK, A.S.: 1999 "Sanat ve İzleyicisi İlişkisinin Değişen Görünümü ve Zaman Kavramı Bağlamında Land Art", **Türkiye'de Sanat**, 38, s. 36-41.

KEMAL, Y.: 2020 Peribacaları, Bu Diyar Baştanbaşa 3, 11. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KESKİN, N.: 1982 **Küçük Asya'nın Mucizevi Görünüşleri, Göreme (Kapadokya)**, Keskin Color Ltd. Şti. Yayınları: İstanbul.

KILIÇ, Y.: 2012 "Eskiçağda Kapadokya'da At Yetiştiriciliği", **I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, 16-19 Kasım 2011, Ankara: Nevşehir Üniversitesi Yayınları:2, Nevşehir, Cilt 8, s. 189-199.

KILIÇ, F., KILIÇ, M.: 2016 **Avanos'a Dair Yazılar-I**, Grafiker Yayınları, Ankara.

KILIÇ, F., KILIÇ, M.: 2018 **Avanos'ta Çanak Çömlek Sanatı**. T.C. Avanos Kaymakamlığı Kültür Yayınları No:2, Ankara.

KINROS, L.: 2003 **Kutsal Anadolu Topraklar,** Nokta Yayıncılık, İstanbul.

KIZOS, T., VHALOS, G.: 2012 "The Evolution of Agricultural Landscapes", **Reclaiming the Greek Landscape**, T. Papayannis ve P. Howard (Ed.), Athens : Med-INA, s. 133-143.

KOÇ, Ü.: 2006 **XVI. Anadolusunda Sanayi**, Ankara.

KODAY, S., YILMAZ, E.: 2017 "Osmaniye Türkülerinde Coğrafi Motifler", **Türkiye Coğrafyası Araştırmaları, Prof. Dr. Mesut Elibüyük'e Armağan**, Ferhat Aslan (Ed.), Pegem, Ankara, s. 527-544.

KOÇAK, N., BAYRAKTAR, N.: 2011 "Türkiye'de Keten Tarımı", **Ziraat Mühendisliği**, 357, s. 13-17.

KONYALI, İ.H.: 1974 **Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi 3**. Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul.

KOPP, E.: 2002 **Uçhisar Unfolding, the Many Faces of a Cappadocian Village**. Çitlembik Publications, İstanbul.

KORAT, G.: 2006 **"Taş Kapıdan Taç Kapıya Kapadokya",** İletişim Yayınları, İstanbul.

KORKANÇ, M.: 2007 "İgnimbiritlerin Jeomekanik Özelliklerinin Yapı Taşı Olarak Kullanımına Etkisi; Nevşehir Taşı", **Jeoloji Mühendisliği Dergisi**, 31, s.49-60.

KOSTOF, S.: 1972 **Caves of God: The Monastic Environment of Byzantine Cappadocia**, Cambridge, Mass.: MIT Press.

KOŞAR, H.Z.: 1957 "Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar 2, Kap-Kacak", **Türk Etnografya Dergisi**, S 2, Ankara.

KÜÇÜK, M.A.: 2017 "Mitolojiden İkonografiye Türkiye'nin Turistik Dini Mekânları: "Mağaralar", **Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi 2**, s. 16-57.

KRASSMANN, T.: 2007 "Underground Cities in Cappadocia / Turkey", (Çevrimiçi) http://www.mineral-exploration.de/mepub/kaymakli.pdf, 20 Şubat 2023.

KSENOPHON: 1998 **Anabasis, (Onbinlerin Dönüşü)**, (Çev: T. Gökçöl), Sosyal Yayınlar, İstanbul.

LAMBERS, K.: 2020 "Walking and marking the desert: geoglyphs in arid South America", **A Human Environment. Studies in honour of 20 years Analecta editorship by prof. dr. Corrie Bakels**, Klinkenberg M.V. Oosten R.M.R. van Driel-Murray C. van (Ed.) Analecta Praehistorica Leidensia no. 50 Leiden: Sidestone Press. s. 89-106.

LANZANİ, L. F.: 2013 "Land Art as a Landscape Opportunity? Land Art as a new form of Landscape Research".

LE PENNEC, J.L., BOURDİER, J.L., FROGER, TEMEL, A., CAMUS, G., GOURGAUD, A.: 1994 "Neogene ignimbrites of the Nevsehir plateau (Central Turkey): stratigraphy, distribution and source constraints". **J. Volcanol. Geotherm. Res**. 63, s. 59–87.

LUCAS, P.: 1720 **Fait en M. DCCXIV, &c. Par ordre de Louis XIV. Dans la Turquie, L'Asie, Sourié, Paletsine, Haute et**

Basse Egypte (c.I), (çev. Samih Rifat), Tome Premier, Amsterdam.

LUKINBEAL, C.: 2005 "Cinematic Landscapes", **Journal of Cultural Geography Fall/Winter 2005**, 23 (1), s. 3-22.

LUKINBEAL, C., ZİMMERMANN, S.: 2006 "Film geography: A new subfield", **Erdkunde**, 60 (4), s. 315-325.

MACDONALD, J.: 2012 **The Heritage of Viticulture in Anatolia: Connecting Cappadocia and Mardin through a Cultural Route of the Vine**, *Yüksek Lisans Tezi*, Koç Üniversitesi, İstanbul.

MARAŞLI, S.: 2018 "Nevşehir Kalesi Yamaç Yerleşim Alanında Bulunan Bezirhaneler", **Arkeoloji ve Sanat**, s.163-174.

MARAŞLI, S.: 2019 "Nevşehir'de Kapadokya Bölgesine Özgü Bir Yapı Türü Olan Kaya Oyma Güvercinliklerin Cephe Bezemeleri", **Akademik Hassasiyetler**, Cilt 6. Sanat Tarihi Özel Sayısı, s.175-194.

MARKWICK, M.: 2001 "Postcards from Malta: Image, consumption, context", **Annals of Tourism Research**, 28, s. 417–439.

MARTINSON, T. L.: 1981 "Interrelationships Between Landscape Art and Geography in Latin America: First Response to a Challenge", **Proceedings of the Conference of Latin Americanist Geographers,** Geographıc Research On Latın Amerıca: Benchmark 1980, Vol 8, p. 347-356.

MCINTOSH, M.A.: 2017 Kaymakli and Derinkuyu: Two Ancient Underground Cities in Turkey (Çevrimiçi) https://brewminate.com/kaymakli-and-derinkuyu-two-ancient-underground-cities-in-turkey/, 17 Mart 2023.

MEYDAN, A.: 2018 "Ferdi Tayfur Şarkılarında Coğrafi Unsurlar", Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 2 (1), s. 79-100.

MILLER, A.: 2017 "Creative geographies of ceramic artists: Knowledges and experiences of landscape, practices of art and skill", **Social and Cultural Geography**, 18, s. 245-267.

MITCHELL, W. J. T.: 2005 "Imperial Landscape" **Power and Landscape**, William. J. Thomas Mitchell (Ed.), Chicago: University of Chicago Press. s. 5-34.

MİNİ KAPADOKYA FİZİBİLİTE RAPORU, 2019 (Çevrimiçi), https://www.ahika.gov.tr/assets/upload/dosyalar/mini-kapadokya-fizibilite-raporu-24121.pdf, 12 Ocak 2023.

MOLTKE, V.H.: 1969 **Moltke'nin Türkiye Mektuparı**. (Çev. Hayrullah Örs), Yükselen Matbaası, İstanbul.

MOLYNEAUX, B.: 1983 "The Study of Prehistoric Sacred Palces: Evidence from Lower Manitou Lake", (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/279852307_The_Study_of_Prehistoric_Sacred_Places_Evidence_from_Lower_Manitou_Lake, 09 Mayıs 2022.

NEVŞEHİR İL YILLIĞI, 1973 Tisa Matbaası Ofset ve Tipo Tesisleri.

NEVŞEHİR İL TARIM VE ORMAN MÜDÜRLÜĞÜ, 2016 "İlimizde Kültür Mantarı Yetiştiriciliği Yaygınlaşıyor". (Çevrimiçi) https://nevsehir.tarimorman.gov.tr/Haber/397/Ilimizde-Kultur-Mantari-Yetistiriciligi-Yayginlasiyor, 04 Nisan 2022.

NEVŞEHİR İLİ KAPADOKYA FİLM PLATOSU ÖN FİZİBİLİTE RAPORU: 2021 (Çevrimiçi) https://www.yatirimadestek.gov.tr/pdf/assets/upload/fizibiliteler/nevsehir-ili-kapadokya-film-platosu-on-fizibilite-raporu-2021.pdf, 06 Nisan 2022.

NEWMAN, J.L.: 1986 "Vines, wines, and regional identity in the Finger

Lakes region", **Geographical Review**, Vol 76, No 3, p.301-316.

OBERHUMMER, R., ZIMMERER, H.: 1899 **Durch Syrien und Kleinasien Reiseschilderungen und Studien**, Arma Yayınları, Berlin.

OFLAZ, M.: 2004 "16. Yüzyıl Başlarında Ürgüb Kazası", **YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6, s. 37-63.

OFLAZ, M.: 2012 "16. Yüzyıl Sonlarında Ürgüb Kazası", **I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu**, A.Öger (Yay. Haz.), (16-19 Kasım 2011, Nevşehir), Nevşehir Üniversitesi Yayınları, Ankara, 5, s. 313-330.

OLCAYTU İŞCEN, A.: 2009 "Keşlik Manastırı", (Çevrimiçi) http://www.cappadociaexplorer.com/detay.php?id=34&cid=48, 17 Nisan 2022.

OLDFIELD, A.: 2014 "The Sound of Sirens, Siren Stelae in Classical Attic Cemeteries", *Master of Arts in Classics Victoria University of Wellington*, New Zealand.

OMURA, S.: 1990 "1989 Yılı Kırşehir, Yozgat, Nevşehir, Aksaray İlleri Sınırları İçerisinde Yürütülen Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı 8, s. 69-90.

OMURA, S.: 1999 "1998 Yılı İç Anadolu Yüzey Araştırmaları", **17. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt**, 24-28 Mayıs 1999, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 25-30.

ÖGEL, S.: 1962 "Selçuk Sanatında Çift Gövdeli Arslan Figürü", **Belleten**, XXVI, s. 529-534.

ÖNAL, S.: 1984 "Müzik Aletleri Yapımında Kullanılan Yerli Ağaç Türleri ve Özellikleri", Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları, Teknik Raporlar Serisi No:17.

ÖTÜKEN, Y.: 1987 **Göreme**, Ankara.

ÖZ, E.: 2011 **Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık,** *Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

ÖZALP, N.: 2000 **Türk Musikisi Tarihi**, I. Cilt. MEB Yay, İstanbul.

ÖZBAŞARAN, M., "Orta Anadolu'da Neolitiğin Ortaya Çıkışı ve

CUTTİNG, M.: 2007 Gelişimi (Aşıklı Höyük-Çatalhöyük)", **12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, s. 55-62.

ÖZBEK, Y.: 2011 "Kayseri Halk Mimarlığının Temsilcilerinden Bezirhane ve Setenler", **Milli Folklor**, Yıl 23, Sayı 90, s.54-65.

ÖZDOĞAN, M.: 2007 "Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları", **12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, s. 9-20.

ÖZEN, İ.A., GÜNEREN ÖZDEMİR, E: 2019 "Kapadokya Sıcak Hava Balonculuğu Üzerine Nitel Bir Araştırma" **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, 9 (2), s. 579-595.

ÖZGÜÇ, T.: 2005 **Kültepe Kaniš/Neša**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ÖZŞAHİN, E., EROĞLU, İ., DÜZENLİ, F.: 2019 "Geographical Terms in the Folk Songs of the Thracian Peninsula", **XI. IBANESS Congress Series,** s. 1243-1246.

ÖZTÜRK, M.Z., ÖZKAN, D., ŞİMŞEK, M: 2019 "Kapadokya Bölgesinin Drenaj Özellikleri", **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi,** 38, s. 1-12.

PASQUARÉ, G.: 1968 "Geology of the Cenozoic volcanic area of Central Anatolia". **Atti Accad. Naz. Lincei**, 9, s.53-204.

PATRICH, J.: 1995 **Sabas, Leader of Palestinian Monastisizm**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C.

PEKAK, M.S: 1993 "Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans/Post Bizans Dönemi Kiliseleri 1", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, s.123 – 160.

PEKAK, M.S., ATAÇ, N.: 2016 "Bizans Sanatında Deesis Sahnesi", **Journal of Archaeology ve Art**, 151: Ocak-Nisan 2016. s.143-164.

PETERS, G.L.: 1997 **American Winescapes: The Cultural Landscapes of America's Wine Country.** Boulder, Colo: Westview Press.

POLAT, S., GÜNEY, Y.: 2013 "Damsa Çayı Vadisinde (Cemil-Şahinefendi Köyleri Arası) Kaya Düşmesi Olayı ile Peribacası Oluşumu Arasındaki İlişki", **Marmara Coğrafya Dergisi**, 28, s.18-46.

POPOVIC, S.: 2007 "Dividing the Indivisible: The Monastery Space-Secular and Sacred"**, Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines** (44) s. 47-65.

RAMSAY, W., M.: 1894 **Church in the Roman Empire before A. D. 170**, London.

REHBER, R.: 1961 **Nevşehir ve Göreme**, Yeni Matbaa, Ankara.

RESTLE, M.: 1967 **Byzantine Wall Paintings in Asia Minor I-III**. Irish University Press.

RIBEIRO, J.D., CIHANGER MEDEİROS RIEBERO, D., DUARTE, J.S.: 2020 "A Legacy of Grape: A Socio-Cultural and Spatial Analysis of Ankara's Wine Production History", **Journal of Ankara Studies**, s. 215-251.

ROBİNSON, H.: 1949 "The Influence of Geographical Factors Upon The Fine Arts", **Geographical Association**, Vol 34, No 1, p.18-29.

RODLEY, L.: 1985 **Cave Monasteries of Byzantine Cappadoce**, Cambridge University Press, New York.

ROGERS, A.: 2021 Chronology & Bibliography (Çevrimiçi) https://www.andrewrogers.org/wp-content/uploads/2021/08/2021-08-06-AR-CV-S-1.pdf , 11 Ocak 2023.

ROGERS, A.: 2022 (Çevrimiçi) https://www.andrewrogers.org/land-art/turkey/presence-2/

ROTT, H.: 1908 **Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien,**

Pamphylien, Kappadokien und Lykien, Leipzig 1908.

RYE, S.O.: 1976 "Keeping Your Temper Under Control: Materials and The Manufacture of Papuan Pottery", **Archaelogy & Physical Anthropology in Ocenia**, Vol 11, No 2, p. 106-137.

SAĞCAN, F.: 2005 "Nevşehir İli Mimari Eserlerine Genel Bir Bakış", **Nevşehir**, 1(1), s.25-27.

SALCIOĞLU, A.: 2021 "Bir Kültür Hazinesi, Güllüce Bezirhanesi", **Kastamonu Cep Dergi**, Sayı 7, s. 20-50.

SANEM, G.: 2018 "Bezir Yağı ve Bezirhane Kültürü, Kayseri Bezirhaneleri ve Germir Örneği", **Şehir Kültür Sanat**, 22, s.60-67.

SAUER, C. O. 1925 "The Morphology of Landscape", **The Cultural Geography Reader**, Oakes, T.S., Price, P.L. (Ed.) 2008, Routledge, New York, p: 96-104.

SAUER, C. O. 1952 **Agricultural Origins and Dispersals**, New York.

SCHACHNER, A., YENİPINAR, H., GÜLYAZ, M.E., SCHACHNER, Ş.: 1997 "Die Civelek-Höhle in der Nahe von Gülşehir" **İstanbuler Mittelungen**, 47, s. 9-38.

SCHEIN, R.H.: 2004 "Cultural Traditions", **A Companion to Cultural Geography**, Duncan J.(Ed.), Blackwell Publishing, U.K., p:11-23.

SEFERIS, Y.: 2001 **Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

SERİNSU, B.A., ERDEM, B.C.: 2018 "Kınık ve Avanos Kırmızı Çömlek Killerinin Seramik Ham Sır Bileşiminde Yarattığı Değişikliklerin İncelenmesi", **İdil Dergisi**, Cilt 7, Sayı 48, s. 957-984.

SEVİNDİK, H: 2005 "Kültür Kavramı ve Nevşehir Kültürü Üzerine…",

Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl 1, Sayı 1, s.14-18.

SİVİL HAVACILIK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 2020 "Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu" (Çevrimiçi), https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/kurumsal/faaliyet/2020.pdf , 02 Nisan 2023.

SHIEL, M.: 2001 "Cinema and the city in history and theory", **Cinema and the city: Film and urban societies in an urban contex**, In M. Shiel, & T.Fitzmaurice (Ed.), Ocford: Blakwell, s.1-18.

SKOKANOVÁ H., SLACH T., HAVLÍČEK M., HALAS P., DİVÍŠEK J., ŠPİNLEROVÁ Z., KOUTECKÝ T., ŠEBESTA J., KALLABOVÁ E.: (2021). "Landscape painting in the research of landscape changes", **Journal of Landscape Ecology**, Vol 14, No. 3.

SOLAK, B.: 2012 **Farklı Piroklastik Kayaçların Petrografik Özelliklerinin Mekanik Özelliklerine Etkisi,** *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Niğde Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**,** Niğde.

SÖZEN,M.: 1998 **Kapadokya,** Ayhan Şahenk Vakfı.

STEA, D., TURAN, M.: 1993 **Placemaking: Production of Built Enviroment in Two Cultures**, Aldershot, Hants, England ; Brookfield, Vt., USA : Avebury.

STRABON: 1969 **Coğrafya,** Çev. Adnan Pekman, Kitap:XII, Bölüm I-II-III, İstanbul Edb. Fak.

STRABON: 2021 **Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV, Geographika,** Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

STERRETT, J.R.S.: 1900 "Troglodyte dwellings in Cappadocia" **The Century**, p. 677-687.

STERRETT, J.R.S.: 1919 "The Cone-Dwellers of Asia Minor", **The National Geographic Magazine 35/4**, s. 281-331.

SUNGUR, S.: 2011 "Kaybolan Bir Kutlama Ritüeli ve Bir İletişim Aracı Olarak Kartpostal", **e-Journal of New World Sciences Academy,** 6 (4), s. 829-856.

SÜR, Ö.: 1972 **Türkiye'nin Özellikle İç Anadolu'nun Genç Volkanik Alanlarının Jeomorfolojisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

ŞAHİN, İ.: 2007 "Nevşehir", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 33, s. 64-67.

ŞAHİN, H.A.: 2010 "Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Nevşehir Yöresinde Varlığını Sürdüren Washania Krallığı", **History Studies**, S. 2/3. s.307-308.

ŞAHİN, G.: 2020 "Çok Boyutlu Bir Tarım Ürünü: Keten (Linum usitatissimum L.), **Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, s. 119-147.

ŞAHİN, G.: 2022 "Türkiye Limon Yetiştiriciliğinin Ziraat Coğrafyası Perspektifinde Analizi", **Ahi Evran Akademi (AEA)**, Cilt 3, Sayı 2, s. 54-78.

ŞAHİN MERCİMEK, E.: 2021 "Gelveri Evleri, Aksaray/Güzelyurt Geleneksel Konut Dokusu", **e-Aksaray ansiklopedisi (Çevrimiçi)** http://e-sehir.aksaray.edu.tr/2021/07/06/gelveri-evleri/ , 04 Mart 2023.

ŞAHİN PERÇİN, N., ÖRGÜN, E., EROL, G., KESKİN, E: 2019 "Gastronomik Bir Değer Olarak Nevşehir Mutfağı", **IV. International Gatronomy Tourism Studies Congress**, Nevşehir.

ŞAHİNLER, S: 2022 "Prof. Dr. Maria Andaloro: Tokalı 10. yüzyılın en önemli kilisesi", (Çevrimiçi), https://www.milliyet.com.tr/tatil/arkeoloji/prof-dr-maria-andaloro-tokali-10-yuzyilin-en-onemli-kilisesi-6845204, 10 Nisan 2023.

ŞEN, B.: 2019 "Kapadokya'nın Yeraltı Yaşam Labirentleri", (Çevrimiçi) http://www.raillife.com.tr/kapadokyanin-yeralti-yasam-labirentleri/ , 21 Şubat 2023.

ŞENYURT, S. Y.: 1999 "Nevşehir İli 1997 Yılı Yüzey Araştırması". AST XVI/1, s. 451-466.

ŞENYURT, S. Y.: 2010 "Ovaören-Göstesin Geç Hitit/Luwi Hiyeroglif Yazıtı", **Veysel Donbaz'a Sunulan Yazılar, Studies Presented in Honour of Veysel Donbaz**, Ş. Dönmez (Ed.), İstanbul, s. 261-268.

ŞIKOĞLU, E.: 2017 **Nevşehir Şehir Coğrafyası**, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

T.C. GÜZELYURT KAYMAKAMLIĞI: 2020 **Güzelyurt'ta Turizm Çeşitliliğinin ve Turizm Sektörüne Yatırım ve İstihdamının Artırılmasına İlişkin Fizibilite Raporu,** Ankara.

TANRISEVER YİĞİT, C., SARGIN, C.S.: 2009 "Hristiyanların Türkiye'deki Hac Güzergâhları".

TAŞKALE, F.: 2009 "Güvercinler Ülkesi Kapadokya'nın Gözbebeği Nevşehir: Türkiye'nin Açık Hava Müzesi, Sihirli Kent", **Geçmişten Geleceğe Nevşehir Dergisi**, Sayı 11, s. 27-30.

TATLICIOĞLU, K.: 2016 "Avanos ve Yöresinde Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Yaşama Genel Bir Bakış", **Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları**, Yıl 11, Sayı 24, s. 71-78.

TEMİZSOY, İ.: 2005 **Kapadokya Doğa-Tarih-Kültür Mirası**, Dönmez Offset, Ankara.

TEXİER, C.: 2002 **Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi,** (Çev. A. Suat). Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Vakfı.

THIERRY, N., THİERRY, M.: 1963 **Nouvelles églises rupestres de Cappadoce, region du Hasan Dağı.: New rock-cut churches of Cappadocia**. Paris.

TIRNAKÇI, A., ÖZHANCI, E., AKLIBAŞINDA, M.: 2018 "Agricultural Landscape Pattern and Agricultural tourism potantial of Nevşehir", **Akademik Ziraat Dergisi** 7(2), s. 245-252.

TİBET, E. E.: 2018 "The sentient ecology of Cappadocia: dovecote paintings, pigeons, vineyards, cave dwellers and fairy chimneys", **Biodiversity**, DOI: 10.1080/14888386.2018.1546125

TIEFENBACK, H.: 2012 **Anadolu'nun Azizleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

TODD, I.: 1980 "The Prehistory of Central Anatolia I: The Neolithic Period" **Studies in Mediterranean Archaelogy** LX. Göteborg.

TOĞRUL, Ç., ŞAHİN, C., ETİKAN, S.: 2019 "Avanos'ta Toprak Hammaddeli Müzik Aletleri Üretimi: Udu Örneği", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, Sayı 62. s. 687-694.

TOPRAK, M. A.: 2021 "Müzik Coğrafyasında Temel Yaklaşımlar: Anglo Amerikan ve Türkiye Coğrafya Gündeminin Karşılaştırılması". **Ege Coğrafya Dergisi**, 30 (2), s. 429-445, DOI: 10.51800/ecd.974620

TOROĞLU, E.: 2012 "Bir Osmanlı Şehir Tesisi: Nevşehir", **I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu**, A. Öger (Yay. Haz.), (16-19 Kasım 2011 Nevşehir) 3, Nevşehir Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 17-40.

TUNA, T.: 2014 **Bilinmeyen Kapadokya**, Bağlam Yayınları, Ankara.

TUNCEL, M.: 1993 "Türkülerle Türkiye". **Globe**, 3, s. 146.

TUNCEL, M.: 1996 "Nevşehir Yöresi", **Nevşehir,** S. Mülayim, M. Tuncel, & M. Ateş (Ed.), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 35-53.

TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N.: 2017 **Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekan**, 17. Baskı, Çantay Kitabevi, İstanbul.

TÜRK HALK MÜZİĞİ SÖZLÜ ESERLER ANTOLOJİSİ I: 2006 Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu. TRT Müzik Dairesi Yayınları. İkinci Baskı. Ankara.

TÜRK HALK MÜZİĞİ SÖZLÜ ESERLER ANTOLOJİSİ II: 2006 Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu. TRT Müzik Dairesi Yayınları. İkinci Baskı. Ankara.

TÜRK HALK MÜZİĞİNDEN SEÇMELER 3: 2006 TRT Müzik Dairesi Yayınları. İkinci Baskı. Ankara.

TÜRKER, A.: 2016 "Tarih Öncesi Nevşehir", **1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu**, Cilt 1. s.309-332.

TÜRKMEN, K.T.:1996 "Çeç Tümülüsü", **Nevşehir,** S. Mülayim, M. Tuncel, & M. Ateş (Ed.), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 115-116.

TÜRKTEKİ, M.: 2012 "Batı ve Orta Anadolu'da Çark Yapımı, Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı ve Yayılımı", **Marop, e-dergi**, Sayı 7, s.45-111.

TÜZÜN, M.Z.: 2018 "7 kuşaktır çamura şekil veriyorlar". https://www.aa.com.tr/tr/yasam/7-kusaktir-camura-sekil-veriyorlar/1249726 (Çevrimiçi) 26 Eylül 2022.

UĞUR, A.: 2015 "Müzik Coğrafyası: Türkülerdeki Coğrafya", **bilig**, Sayı 74, 239-260.

UMAR, B.: 1993 **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Yay. İstanbul.

UMAR, B.: 2008 **Kappadokia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi,** İnkılap Kitabevi, İstanbul.

UNWIN, T.: 2005 **Wine and the vine: An historical geography of viticulture and the wine trade**, Routledge, London.

UNWTO: 2023 Gastronomy and Wine Tourism (Çevrimiçi), https://www.unwto.org/gastronomy-wine-tourism, 12 Nisan 2023.

UYSAL, T., YAŞASIN, A.S.: 2017 "Asma Genetik Kaynaklarımız ve Nevşehir İli Üzüm Çeşitleri", **Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi**, Cilt 6 (Kapadokya Ulusal Bağcılık Çalıştayı Özel Sayı) s. 132-136.

UYSUN, M.: 2011 **Kapadokya Kaya Kiliseleri İkonografisi**, Doğuş Yayınevi, Kayseri.

ÜLGEN, P.: 2012 "Manastır Kurumlarının Ortaçağ Avrupa Tarihindeki Önemi", **Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri,** Adem Öger (Ed.), Cilt 6. Nevşehir Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÜNAL, S.: 1990 "Kınık ve Avanos Çömlekçiliği", **Sanat Tarihi**

Araştırmaları Dergisi, Sayı 9, s. 62-70.

ÜRGÜP TAHSİNAĞA İLÇE HALK KÜTÜPHANESİ MÜDÜRLÜĞÜ: 2018 (Çevrimiçi) https://nevsehir.ktb.gov.tr/TR-230420/urgup-tahsinaga-ilce-halk-kutuphanesi-mudurlugu.html, 12 Aralık 2022.

VANDENHOVE, H., VAN HESS, M.: 2005 "Fibre crops alternative land use for radio- actively contaminated arable land". **Journal of Enviranmental Radiactively**, 81, s. 131-141.

WANG, R., SUN, Q., CHANG, Q.: 2015 "Soil Types Effect on Grape and Wine Composition in Helan Mountain Area of Ningxia", **PLoS ONE** 10 (2) e0116690. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0116690

WEI, L., (2011) "Andrew Rogers's Turkish Earthworks", (Çevrimiçi) https://www.artnews.com/art-in-america/features/andrew-rogers-58586/

WHITE, H.G.E.: 1933 "The Monasteries of The Wadi'n Natrun", **The Architecture and Archaeology**, Vol 3, New York.

WOODS, R.: 1989 **Christian Spirituality**, Chicago.

YAMAÇ, A., FİLİKÇİ,B., TOK, E.: 2015 "St. Mercurius underground city of saratli (Aksaray-turkey)", **OPERA IPOGEA**, 2, s. 37-46.

YAMAÇ, A., TOK, E., FİLİKÇİ,B.: 2015 **"**Underground Cities of Kayseri (Turkey)", **Hypogea 2015 - Proceedings of International Congress of Speleology in Artificial Cavities - Rome**, 11-17 Mart. s.285-292.

YILMAZ, İ., ÇULLU, N.: 2012 "Nevşehir'de Alternatif Turizm Potansiyeli ve Turistik Ürün Çeşitlendirme Üzerine Bir Araştırma", **1. Doğu Akdenir Turizm Sempozyumu**, 20-22 Nisan 2012, Çağ Üniversitesi.

YİĞİT, O.: 2020 "Film Kartografisi: Sinemasal Mekâna Dair Felsefi Düşünceler", **SineFilozofi Dergisi**, Özel Sayı, s.628-639.

YOLCU, M.A.: 2014 "Nevşehir Yöresinde Yaşayan Geleneksel Meslekler", **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları:8**,

Ankara.

YOLVEREN, O.F., ERGUL, U., ERDOĞMUŞ, A.: 2011 **Kaya Oyma Tarımsal – Turistik – Ticari Yapılara Ait Bilgilendirme ve Öneri Raporu.**

YÖRÜKOĞLU, Ö., SEVİL, T., TAŞÇI, Z., TÜRKMEN, K.T., UYSAL, V.: 1990 **Tarihçesi, Tanıtımı, Plan ve Fotoğrafları ile Kapadokya Yeraltı Şehirleri**, Aşık Ofset, Ankara.

YURT, B.: 2019 **Türkülerde Manisa Çevresinin Sosyo-Kültürel-Ekonomik Özellikleri Üzerine Bir İnceleme,** *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

İnternet Kaynakları

www.artsandculture.google.com.tr (Erişim Tarihi: 12.07.2022)

www.nevsehir.tarimorman.gov.tr(Erişim Tarihi: 23.05.2023)

www.kapadokyadatatil.com(Erişim Tarihi: 13.08.2022)

www.kutsalkitap.info.tr(Erişim Tarihi: 12.02.2021)

www.kavaklidere.com.tr(Erişim Tarihi: 11.04.2023)

www.hurriyet.com.tr(Erişim Tarihi: 16.06.2023)

www.destinasyonkapadokya.com(Erişim Tarihi: 12.04.2022)

www.nevşehir.bel.tr(Erişim Tarihi: 21.03.2023)

www.cappadox.com(Erişim Tarihi: 12.02.2023)

www.fibhaber.com(Erişim Tarihi: 03.04.2023)

https://www.milliyet.com.tr/gundem/kanserli-koy-40-yil-sonra-tasiniyor-1946168 (Erişim Tarihi: 22.06.2023)

ÖZGEÇMİŞ

İlköğretim ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. 2008 yılında üniversite eğitimine İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde başladı ve 2012 yılında mezun oldu. 2010 yılında İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü çift anadal programını kazandı ve 2013 yılında tamamladı. 2013 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı ve 2015 yılı Temmuz ayında mezun oldu. 2018' de İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. 2019 yılı Ekim ayında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı ve halen bu göreve devam etmektedir.